Székely György

VII. Gergely

Életek és korok

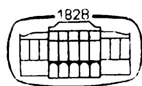
Szerkeszti

H. Balázs Éva

Magyar Történelmi Társulat

Székely György

VII. Gergely

Akadémiai Kiadó · Budapest 1984

A képanyagot összeállította:
Ágoston Julianna

ISBN 963 05 3634 X

Printed in Hungary

Tartalom

Egyházi és világi hatalom VII. Gergely pápasága előtt (1012—1073)

Hildebrand szerzetes és kora

VII. Gergely pápa a világtörténelem menetét befolyásoló, a középkori egyházi hatalom irányát és sorsát meghatározó, jelentékeny történeti személyiség volt. Életének bizonyos szakaszai igen behatóan megismerhetők, hírneve csúcsán a krónikások és évkönyvírók figyelmének középpontjában állt, tetteit részletesen taglalták, iratait megőrizték. Viszonylag bő ismereteink ellenére *ifjúkoráról* alig tudunk valamit, erről igen ellentmondó adatokat őriztek meg a feljegyzések.

Eredeti neve Hildebrand (Ildebrando di Soana), születési helye Rovaco di Soana volt, egy apró mezőváros a sienai vidéken. A történetében az etruszk időkig visszanyúló (Suana), majd a kora középkorban benépesülő (Soana) település Toscana tartomány e részén nem számított jelentéktelen helynek.

Hildebrand születési ideje bizonytalan: különféle szerzők 1013 és 1024 közé helyezik, ez a tág határ pedig elég jelentős különbségeket eredményez nevelkedése, fellépése, végül idős kora megítélésében. Temetkezési helyén 1913-ban állítottak tiszteletére templomi emléktáblát, úgymond születése kilencszázadik évfor-

dulójára. Az óvatosabbak 1015 és 1020 közé teszik születése évét, illetőleg 1020-at közölnek megkérdőjelezve, vagy 1020 körülire teszik az időpontot. Annyi bizonyos, hogy születése mindenképpen VIII. Benedek pápasága idejére (1012. április 20.—1024) esett.

Homályban maradt származása is, hiszen ez pályája elején közömbös volt, s amikor hatalma csúcsán már fontossá vált, a körülötte dúló szenvedélyek miatt különféle, egymásnak ellentmondó adatokat jegyeztek fel, feltételezett származása közlésével esetleg magasztalni vagy éppen lejáratni akarták. A kortárs, *Bonizo* történetíró szerint Hildebrand apja nem volt nemes. Elég széles körű az a felfogás, amelynek képviselői Hildebrandot egyszerű kézműves fiának tekintik. Ennek alapja az az *Annalista Saxo* feljegyezte adat, amely szerint az apa ács volt. Homályosabb *Malmesburyi Vilmos* beállítása, aki szerint Hildebrand megvetésre méltó rokonsággal *(despicabilis parentela)* rendelkezett. Bár ez a jelző — a feudális úri megítéléshez igazított szemlélettel — éppen úgy szólhatott a kézművesnek, az ácsnak is. Van olyan felfogás is, amely még alacsonyabb származást sejtet. Idevág, hogy zsidó származását, rokonságát is felvetette egynémely történetkutató, esetleg a Pierleone családhoz kapcsolva őt. De a felsoroltaktól ellentétes felfogás sem hiányzik: Hildebrand esetleg nem is alacsony származása miatt akart annyira előretörni, felemelkedni, nem is ezért akarta az előkelő római családokat megalázni, hanem

éppen azért, mert ezek lenézett mellékágából való volt. Ez a nézet — keresztneve alapján — a római arisztokrata Ildebrandini família tág köréhez kapcsolja. Valóban, első pillantásra erre utalna egy pápai levelében említett emléke arról, hogy római nemesekkel együtt a római palotában serdült fel. Ez az adat azonban talán inkább egyházi pályája korai szakaszára és nem származására utal. Keresztnevéből viszont azt a következtetést is levonhatjuk, hogy olyan családból való, amelyben elevenen élt a longobárd névadás hagyománya, hiszen egyes olasz vidékek még a XI. században is erősen kötődtek a longobárd tradíciókhoz. Ezért illették pl. az Arezzótól északra fekvő körzetet Terra Barbaritana, a délre esőt pedig Terra Lombardorum névvel. Az ilyen famíliák ragaszkodtak ahhoz, hogy longobárd jog szerint *(secundum legem nostram Langobardorum)* éljenek. Nem Hildebrand az egyetlen a XI. század nagy bíborosi férfiai sorában, akinél felmerül a longobárd eredet és névadás. A nagy kortárs, a külföldön magasra ívelő pályát befutó Lanfranc, aki Hildebrandnál néhány évvel, legfeljebb egy évtizeddel volt idősebb, Páviában született.

Ezek a szempontok nem mondanak ellent ama felfogásnak, amely szerint Hildebrand nagy családból való toszkán volt. A hézagos adatok nem tájékoztatnak Hildebrand szülei helyzetéről, fiukkal kapcsolatos elhatározásukról sem. Csupán annyi valószínű, hogy a család idősebb nemzedékétől sem volt idegen az egyházi pálya, amire őket vagy a vallásos meggyőződés

és művelődési törekvés, vagy pusztán a biztos és tisztes megélhetés keresése indította.

Az bizonyos, hogy Hildebrand *bencés szerzetes* lett. Rómában nevelkedett, s ebben nagybátyja támogatta és segítette, aki a római Aventinuson lévő Santa Maria del Priorato-kolostor apátja volt. (Ezt a kolostort még *Alberik* alapította, tehát eredetileg a római arisztokráciához kapcsolódott.) Nem kizárt, hogy Hildebrand rokona révén megfordult a Santa Maria del Priorato-kolostorban is.

Hildebrand a római Szent Pál-apátság szerzetese volt. Ebben a minőségben szerzett magas szinten vallásos és világi műveltséget. Mesterei jól felkészült, tehetséges személyek voltak — *Lőrinc,* aki később Amalfi érseke s alighanem *Johannes Gratianus,* aki pápaságra emelkedett —, akik fényes egyházi pályájuk korai szakaszában tanítottak Rómában. Lehet, hogy mellettük Hildebrandnak nemcsak egyházi és egyházjogi tudása alakult ki, de mestereinek hatása az egyházi pályán való emelkedés lehetőségének felismerésében is szerepet játszott.

Róma, ahol Hildebrand bekerült az egyházi élet fő áramkörébe, eléggé elesett település volt ekkor, különösen környezetét tekintve.

A korábbi, a földesurak, bencések, pápák vagy romanizált barbár urak által létesített agrártelepek a

VIII—IX. században a malária, a háborúk, az arab portyázások következtében részben elpusztultak.

A városkörnyék *elnéptelenedését* IX. János pápa egyik levele érzékelteti, amelyet Kopasz Károlyhoz írt a 886. évi arab ostrom után: „A város környéke pusztává lett annyira, hogy nem lehet találni sehol egy lakost, sem embert, sem gyermeket." Az elnéptelenedett vidéken megtelepedtek a farkasok, és a krónikás adatok szerint a kiéhezett vadállatok bemerészkedtek a városba is. A római birodalom világvárosa (Constantinus idején 1 400 000 lakossal) annyira összezsugorodott az V. századi pusztítások (utána 200 000 lakos) óta, hogy a XIII. század végén csupán 17 000 lakosa volt.

Ennek a népességnek élén sokáig patríciuscsaládok állottak, köztük az V—X. században nagyra nőtt, talán görög eredetű Ildebrandini família. Az Ildebrandini család hatalmi központja a Palatinus-hegy volt, ott álltak házai.

Róma helyzetét nem a pápaság, hanem a *császárság igényei* emelték jó ideig más városok fölé, messze önnön városi szintje fölé. II. Konrád bullakörirata sejteti igényét a világuralom örökségére: Róma a világ feje, a földkerekség gyeplőit tartja (ROMA CAPUT MUNDI REGIT ORBIS FRENA ROTUNDI). Ugyanez a császár 1037/38 táján a római bírákhoz fordult, hallván a római és a longobárd bírák közötti nézeteltérésről, amit maguk nem vihettek nyugvópontra. A császár elrendelte, hogy ha peres ügy támadna Róma város falai között, illetve Róma környékén longobárd felperessel vagy

bepanaszolttal, azokat a római törvények szerint kell befejezni, és semmikor nem lehet e pereket újból elővenni. Ez a német uralkodó gesztusa volt a rómaiak felé, mindenesetre utalva az örök városban megforduló észak- vagy dél-itáliai longobárdokra.

A *pápaság viszonyait* Hildebrand születése és kora ifjúsága idején a nyers hatalom szabályozta, róla a római nemesi családok és a német-római császári hatalom erőviszonyainak alakulása döntött. Az ezekről az eseményekről szóló hallomások és értékelések jelentették a kis, majd az ifjú Hildebrand első politikai élményeit, első benyomásait az erkölcsi vélekedésekről.

Hildebrand születése idején a pápai székben ülő VIII. Benedek a Conti famíliából, ebből a régi római arisztokrata házból származott. Conti volt a neve a *Tusculumi* grófok Róma környéki családjának. A Tusculumiak a XI. század legelejétől fogva császári udvari — bár hatalmat nem jelentő — hivatalokat, címeket töltöttek be. VIII. Benedek pápaságát az tette lehetővé, hogy 1012 elején meghalt Johannes Crescentius patrícius, és ezt használták ki a Tusculumiak, hogy ellenfeleikkel szemben fellépjenek. Így ültették családjuk sorából Theophylakt grófot — világi személy létére — a pápai székre, aki Benedek néven is harcias és világi beállítottságú maradt, s eredményesen küzdött irigyei ellen. (Alatta, 1020 körül az eredeti pápai oklevélanyag pergameniratokkal gyarapodott.) A Crescentiusok az

új helyzetet nem akarták tudomásul venni, s pápaként a római Gergelyt léptették fel. Ez a Gergely „sorszám" nélküli ellenpápa maradt, aki annak ellenére, hogy közel állt az egyházi reformhoz, s akinek érdekében *Odilo* clunyi apát is fellépett, kiszorult az Örök Városból. Ez az epizód olyan nevet vetett fel a pápaság XI. századi történetében, amelyet még két nevezetes főpap, köztük az idős Hildebrand követett.

VIII. Benedeknek mégis sikerült megőriznie hatalmát, 1024 tavaszán azonban meghalt, és az utódlás még II. Henrik császár (1002—1024) életében megtörtént. Benedek testvére, Romanus Tusculumi gróf (Conti) lett áprilisban az utód, szintén világi emberként. XIX. János az utolsó nem papi hivatású személy a pápák sorában, de őt is sürgősen pappá, majd püspökké szentelték megkoronázása előtt. A császár elégtétellel látta élete végén, hogy hívei, a Tusculumi grófok kezében maradt a város, a Crescentiusok pedig továbbra is kiszorulnak a hatalomból.

János pápa koronázta császárrá II. Konrádot 1027-ben. Még azon a héten összecsapás tört ki rómaiak és németek közt, a császár diadalmaskodott, sok rómait megszalasztva és megölve. Ez magyarázza, hogy XIX. János halála (1032 késő ősze) után megint egyik atyjukfia, VIII. Benedek unokája, IX. Benedek (1032—1045) lett a pápa.

IX. Benedek előremozdította a római egyház központi intézményeinek kialakulását. Két tisztség, az addig vezető szerepű könyvtárosé és beosztottjáé, a kancelláré 1037-ben kancellár néven egyesült, és ezzel megindult a pápai kúria írásbeliségének szervezett fejlődése. Ugyancsak IX. Benedek — alighanem családja hatalmi körzetére és azon túl is tekintve — kezdte kialakítani azt a zsinattípust, amely a római egyháztartomány *(provincia Romana)* és Közép-Itália főpapjait gyűjti össze, de ahol távolabbi területek ügyeiről is állást foglalnak. Ilyen volt az 1044. áprilisi fontos zsinat is, ahol a pápa és 17 püspök tárgyalt és határozott a gradói patriárkátus Aquileiától való önállóságáról. Mindez az előrehaladás nem változtatott azok véleményén, fenntartásán, akik a pápaság intézményét a pápa világi befolyása és a családi érdekek előtérbe állítása miatt bírálták. A fiatal IX. Benedeket II. Konrád támogatta. Amikor erkölcstelen élete miatt e pápát a rómaiak elűzték, a császár vezette vissza az egyházfői tisztbe. A német uralkodó tehát nem törekedett a pápaság erkölcsi és politikai szerepének emelésére. Más oldalról azonban a világi támogatást nem lehet pusztán az egyház járószalagra fűzéseként értékelni, erre leszűkíteni.

A társadalom világi rétegeinek gazdagodása az egyházak gazdagodásában is tükröződött. A templomi építkezések is ezt a folyamatot reprezentálják, például a kibontakozó Velencei Köztársaságban. Domenico Contarini doge (1043—1071) már nem pusztán feudális

arisztokrata volt, inkább egy patrícius dinasztia első nagy alakja. Vezetése alatt folytak a köztársaság gyarapodását jelző nagy egyházi építkezések, készült a Szent Márk-templom akkori téglaépítménye és a Szent Miklós-kolostor a Lido szigetén. Ez volt bizonyos értelemben a háttere a gradói patriárkátus önállósulásának is.

Hildebrand születése idején, majd élete folyamán a belső küzdelmekkel tarkított szerzetesi életforma nagy átalakuláson ment keresztül. Ennek ő is részese volt bizonyos életszakaszában. A szerzetesi reformokban igen fontos szerepet játszó és a hagyomány szerint Hildebrand fejlődéséhez is kapcsolódó clunyi irányzat különös figyelmet érdemel.

A *clunyi mozgalom* a bencés rend fájának igen izmos ága volt, amely a X. században az aquitániai herceg segítségével keletkezett. Az alapító Berno apát után nagy szerepet játszott a grófi apródból szerzetessé lett Odo apát (924—942), akinek utóélete összekapcsolódott az itáliai szerzetesi szemlélet fejlődésével: Életrajzát („Vita Odonis") *Római János* készítette el. Sokáig azonban a clunyi szerzetesek hatása Itálián kívül volt inkább jelentékeny. A clunyi apátok szoros kapcsolatban álltak a feudális világi hatalmasságokkal, uralkodókkal és főnemesekkel. A X—XI. századi clunyi apátok nemesi eredete is magyarázza, hogy e szerzetesi irányzat a XI. századi nagy társadalmi harcokban konzervatív szemléletű maradt. Nem vélet-

len az 1002 körül író *Raoul Glaber* bencés véleménye, mely a kolostorok minden földi javakkal való bőséges ellátásának jogosságát hangsúlyozza.

A clunyi reformban igen nagy volt a szerzeteskolostorok élén álló apátok hatalma, amit a világi renddel összemérve, a király helyzetéhez *(rex monachorum)* hasonlították. De közülük is kiemelkedett Cluny apátjának szerepe, hiszen ebben a kolostorban összpontosult az egész kolostorhálózat irányítása. Ilyen sorsformáló egyéniség volt pl. több mint fél évszázados kormányzása alatt Odilo clunyi apát (994–1048). Clunyben ugyan a nemesi szemléletnek megfelelően s eltérve az eredeti bencés reguláktól, a szerzetesek mindennapi tevékenységéből kihagyták a fizikai munkát, mondván, hogy nemesemberhez méltatlan a munka. Mégis a clunyi kolostort s a hozzá csatlakozó szerzetházakat a világi hatalom politikai és a külső életforma erkölcsi hatása alól éppen ezek az emelkedetten feudális szellemű apátok tudták kivonni. Ilyen értelemben alkottak szigeteket ezek a kolostorok a kor feudális világában.

Ezek az új gondolatok és életformaváltások nehezen terjedhettek el Toscanában, ahol a városúr *püspökök hatalma* befolyásolta a szerzetesi életet is. Rómában kivételes a clunyiek szerephez jutása. A Szent Saba-kolostor keleti szerzetesei helyére — alighanem a keleti egyház eltávolodása miatt — előbb Monte Cassino bencései léptek, s majd csak utánuk a clunyi reformhoz

húzó bencések, akik a templom jobb oldalán levő konventet újjáépítették.

A Pireneusi-félszigeten a kolostorok 950 és 1050 között általában anarchikus viszonyok között működtek. Kis *családi kolostorok* voltak ezek, amelyek apátjait úgy választották a tulajdonosok, hogy püspökökkel sem erősíttették meg. 1041 előtt Gomezt a rokonok és hozzátartozók egyetértésével *(per consensum ex nostris generibus et propinquis)* emelték Rio Tinto apátjává. A kolostorok patrónus-családjai gyakran másodrangú nemesek *(infanzones)* voltak — innen az alapítványok kezdetben szerény volta. Csak akkor kerültek e kolostorok magasabb szintre, ha ezek a famíliák társadalmilag emelkedtek és vagyonosodtak. Az így oszthatatlanná vált egyházi vagyon adott az alapító családnak társadalmi tekintélyt. Nyugat-Európában viszont a clunyi perjelségek vagy kisebb egységek olykor világiak kezén levő templomokból alakultak ki. E folyamat az eddig szinte kizárólag magántulajdonban levő templomok *(Eigenkirche)* feudális rendszerén repedéseket okozott.

A clunyi reform segítette az új eszmék terjedését, főleg francia földön. Az 1040 táján keletkezett Szent Elek-életrajz a szűzi életet magasztalta, s egyben nem a császárhoz, hanem a római pápához hirdetett szorosabb kötődést. A clunyi mozgalom előretörését Odilo apát idején a Pireneusi-félsziget irányába segítette a zarándoklatok megélénkülése Compostella felé, a híres Szent Jakab-útján *(iter Sancti Jacobi)*. Cluny hatott

Sahagúnra és az attól függő spanyol kolostorokra. A muzulmánellenes érzések megjelenése a Pireneusi-félszigeten sem belülről, az együttélést megszokott lakosságtól, hanem Franciaország felől indult. Portugáliában clunyi típusú kolostorhálózat nem jött létre, a kolostorok nem tudtak kiszakadni az egyházmegyéből *(exemptio)*, és szabadon csoportosulni. A portói egyházmegyében a hagyományos szerzetesi fegyelem *(regula sancta)* szerint élték a kolostori életet *(vita sancta)*, Hildebrand életében nem is esik szó ott Szent Benedek regulájáról.

Egy bizonyos, hogy közel sem mondható el Európa szerzetesi életéről, hogy azt egyöntetűen áthatotta, egyesítette volna Cluny szelleme és irányítása, pedig a clunyi reform eredeti felfogása szerint csupán a lelkiségben és a felfegyverzett világi feudalizmussal szembeni védtelenségben kellett volna megnyilvánulnia a szerzetesi szegénységnek. A reform sem a szegény evangéliumi egyház kibontakozását segítette. Gazdagodott az egyház a parasztok lesüllyedésével, akiknek egy része az egyház jobbágya *(homines ecclesiae)* lett. Az egyház szabadságának *(libertas ecclesiae)* jelszava a világi feudalizmus túlkapásaival szemben a kolostori birtokok mellett a püspöki birtokon nyugodott, de anélkül, hogy az alávetett népesség iránt bármilyen részvétet mutattak volna.

Az egyházi reform szerves és fontos részét alkotó *kolostorreform* azonban nem szorítkozott a clunyi irányzatra. Magában Itáliában is megindult a reformmozgalom különféle formákban. Ennek egyik legeredetibb alakja, egyben az egyházújítás kiemelkedő képviselője lett *Pier Damiani* (Petrus Damiani, Damiáni Szent Péter). Damiani 1007-ben született Ravennában, ezért is nevezik olykor ravennai reformernek. Nevét onnan kapta, hogy testvérbátyja, Damian főesperes neveltette. Kezdetben teológiai tanárként működött Pármában és Ravennában, innen ered magas fokú teológiai és kánonjogi felkészültsége. Amikor tehát szerzetes, sőt remete lett, nemcsak életformát, de szemléletet is kellett változtatnia. Így érthető, hogy a világi tudományt és az alapját alkotó szabad művészeteket ezután lebecsülte. Ez csapódott le a szerzetesek tökéletesedéséről írt fejtegetéseiben („De perfectione monachorum"), a dialektikát fölöslegesnek *(superfluum)* ítélte. Elmarasztalta azokat a szerzeteseket, akik keveset törődnek Szent Benedek szabályzatával, de csüggenek Donatus, a grammatikus szabályain. Szerinte a dialektikának, ha mégis kivételesen foglalkoznia kell teológiai kérdésekkel, vissza kell lépnie a dogmák mögé, feladva a tanítómesteri igényt. A filozófia szolgáló helyzete az értéktelenség és szellemi „ájultság" következménye, s az emberi tudomány *(ars humana)* csak szolgahelyzetben *(famulatus)* lehet a szent tárgyakhoz *(sacris eloquiis)* képest. Damiani 1035 körül már remete Umbriában, Gubbio közelében. Mint

a Fonte Avellana-i remeteközösség perjele, a pomposai konvent és a San Vincenzo-apátság megújítója, nagy hírnevet szerzett a kolostorreform előrevitelében. Magatartásában is példamutató volt, valósággal aszkéta életmódot folytatott, s igényeit e téren magasra emelte. Az irányzatot tekintve Damiani az itáliai reformhoz kapcsolódott, annak hagyományait tárta fel. Mint tanítványa, feldolgozta az 1027-ben meghalt Szent Romuald élettörténetét („Vita"). A remeteéletet az emberi tökéletesedés lépcsőjének, a magányos életet az egyéni tökéletesedés módjának tartotta. Nála azonban ez nem öncélú, nem a társadalomnak való hátat fordítás, a világtól elzárkózás eszköze volt, hanem a *világiak számára követendő*, utánozható magatartás eszménye, ami a világiak rendjét *(ordo laicorum)* üdvösségkeresésük felé fordítja, felfedeztetve velük kötelességeiket, feladataikat *(officia)* a társadalomban. Pier Damiani felfogását áthatotta az a nézet, hogy a világiak kötelessége felelősséget érezni az egyházért. A reformnak tehát olyan válfaját követte, amelyben nem az egyház hatalma emelkedik a világiak fölé vagy fordul szembe a világi hatalommal, hanem az mintegy felemelni akarja a társadalom világi részét.

A kolostorreform itáliai példája még a Vallombrosa szerzetesrend alapítása Szent Benedek szabályai szerint 1039-ben. Alapítója az előkelő firenzei családból származó *Johannes Gualberti* (Giovanni Gualberto) volt. Ez az irányzat nem zárkózott el a világ ügyeitől. Johannes Gualberti az 1060-as években a firenzei

antiklerikális jellegű szerzetesi mozgalmat vezette, 1073-ban halt meg, és utóbb szentként tisztelték.

Damiani és Gualberti fontos példák arra, hogy a remeteség, a szerzetesség az adott társadalmi-politikai-ideológiai helyzetben nem jelentett a feudális társadalom problémái előli kitérést, még ha kiemelkedő képviselői eredetileg erre is gondoltak. Ellenkezőleg, visszahatást jelentett a feudális társadalom és benne a feudalizált egyház adott állapotaira, mozgalmakat támaszthatott, juttathatott ideológiájához.

Az egyház fejlődésének irányát Hildebrand születése körül, illetve ifjúsága idején a szerzetesség helyzetén kívül a *püspökök szerepének* alakulása határozta meg, miután az egyházi tisztségviselők sorában kulcsszerep jutott nekik. Sok élmény, hatás, példa és helyzetelemzés nyomán alakult ki a majdani VII. Gergely pápában a független, hatékony és jogszerűen tisztségbe jutó főpap eszménye. Hiszen kezdetben azt kellett látnia, hogy a püspökök sokszor vitatható érdemekért és kétes módon kerültek tisztségükbe, s olykor lemondással vagy letétetve hagyták el azt. Így lett a XI. századi egyházi reform lényeges kérdésévé a püspöki, érseki rang jellegváltozása. Ha ezt tudjuk is, történetietlen volna megítélésükben a reform igényeiből kiindulni. Inkább fordítva méltányos: valóságos helyzetük bizonyos fokú tükröződése volt az egyházi reform felvetette igény, sőt a reform különféle felfogásait is ez határozta meg. A kibontakozó viták, majd harcok egyik

kulcskérdése *a király és a püspök viszonya* volt. Ha idővel a világi beiktatás, a laikus invesztitúra (a főpap gyűrűvel és pásztorbottal való beiktatása) került a küzdelem középpontjába, ez sokáig inkább külső megnyilvánulása, lecsapódása volt annak az általánosabb jognak és felügyeletnek, amit a császár és királyok gyakoroltak a főpapok, általában a papi rend felett. Ezt kezükben tartva, a világi hatalmasságok az egyházi földtulajdon rendszerét kormányzati célokra tudták felhasználni. Az egyházi feltételek közepette megválasztott és egyházi felettese által felszéntelt püspök beiktatásának szertartása látható, külső jele volt a királyi védelemnek, amit az állam élén álló világi személy biztosított az egyháznak. A későbbi reformgondolatokkal szemben sokáig a valóságban nem létezett egy elvonatkoztatott, vallásos, tisztán egyházi hatalom, hanem ez mindenkor összefonódott a világival. Éppen ez magyarázza meg, hogy miért került annyira a fő helyre a későbbi vitákban a püspökök beiktatása, vagy még általánosabban: a világiaknak az egyházban játszott szerepe.

A papság és a papi birtok feletti királyi védelemmel szemben bontakozott ki az „egyház szabadsága" *(libertas ecclesiae)* mint igény és mint jelszó. Ez fordulatot követelt: ne a világi hatalom legyen a papság, a papi tisztség *(sacerdotium)* védelmezője, hanem a papság, a papi hatalom ellenőrizze a világi védelmezőt. A korszak néhány olyan főpapját idézzük

fel, akik Hildebrand gyermekkorában működtek, sőt megérték feleszmélését is a főpapi hatalom szerepével kapcsolatban. Nem az itt a lényeges, hogy Hildebrand személy szerint tudott-e róluk, hallott-e tetteikről, inkább az, hogy olyan *főpapi típust* képviseltek, amelynek viselt dolgai, életmódja, a világiakra emlékeztető feladatai felkeltették Hildebrand figyelmét, majd kiváltották bírálatát, és végül az ilyen típusra hivatkozva alakította ki ő mint szerzetes, majd mint bíboros, végül mint VII. Gergely pápa a maga rendszeres reformigényét a papi hierarchia megújítására, a főpapi tisztségnek a keresztény társadalomban gyökerező más hivatására.

A kor leghíresebb főpapjai a szó szoros értelmében birodalmi vagy királyi püspökök voltak. Ezt a típust Ottó, a birodalomalapító császár alakította ki, de más korabeli uralkodók is formálták a maguk területén. Ilyen egyéniség volt II. Adalbero baseli püspök (kb. 999—1025). Egyházmegyéje világi hatalmát III. Rudolf burgundi uralkodó alapozta meg adományával. A Német-Római Birodalommal politikailag elkötelezett volt tehát Adalbero. Bizonyítja ezt, hogy amikor 1002-ben a már Mainzban megkoronázott, de még Hermann sváb hercegtől el nem ismert Henrik király a délnémetországi harcokat híveire bízta, Breisach városában állomásozott császárhű csapataival a strassburgi és a baseli püspök, és ez a sereg naponta fegyveres portyákra indult, hogy takarmányt szerezzen. Adalbero tehát a *püspök-hadvezér* típusa, de azért nem kell

benne elvilágiasodott egyházi személyt látnunk, inkább a kor eszményi típusát.

Ha Adalbero esetében sikerült is a birodalmi és a tartományi érdek egybeesését biztosítani, nem ismétlődött ez meg 1010 táján, amikor Henrik a burgundi királyi kápolna egy klerikus tagját akarta Besançon érseki székére ültetni. Hiába remélte, hogy ez mindkét uralkodó bizalmát élvezheti, a burgundi ellenzék feje, Ottó Vilmos ezt a számítást keresztülhúzta. Ezekben az esetekben még természetes, hogy nem az egyházi és a világi hatalom küzdött a főpapi székek betöltési jogáért, hanem az a különféle világi hatalmasságok politikai érdekeinek ütközőpontja volt. Csaknem így alakult 1025-ben, amikor Adalbero, a birodalomhoz hű baseli püspök meghalt. A megüresedett szék betöltésébe III. Rudolf burgundi uralkodó s még inkább a püspöki várost megszállással fenyegető Ottó Vilmos szólhatott bele. Ezt kellett megakadályoznia II. Konrád császárnak (1024—1039), aki 1025 júniusában körüllovagolta birodalmát, és ennek során rátette kezét Baselre. Feltűnő azonban, hogy a császárokat egyébként magasztaló *Wipo* feljegyzése szerint Konrád *szimoniákus módon* rendelkezett az elárvult főpapi székről. Ebben láthatjuk immár az egyházi igények és szemlélet beleszólását a világi hatalmasságok vitáiba. De ez a hatalmi helyzeten ekkor még alig változtatott: Aquilejának pl. 1019 óta folyamatosan német nemesi származású pátriárkái voltak. Ez is inkább a császári hatalom, mintsem a táji

egyházi érdekek érvényesülését sejteti. Részben a hatalmi kérdések állandó aktualitása és e főpaptípusok továbbélése, részben a városi fejlődés előrehaladása ruházta fel fokozott jelentőséggel a *milánói eseményeket,* melyek Hildebrand életének különböző szakaszaiban újból és újból fellángoltak, s melyek nemcsak figyelmét keltették fel, hanem bírálatát is kiváltották.

Az észak-itáliai metropolis részben egyházi szempontból volt jellegzetes, az ottani Szent Ambrus- (Sant' Ambrogio-) -egyház közössége sajátos típust jelentett az egyházban. Papjainak *(monaci)* campaniléja ezért adott hívó jeleket a városi mozgalmak számára is. A Sant' Ambrogio-egyház körül tömörülő ún. ambroziánus egyház különállása nem szorítkozott az Ambrus-féle IV. századi egyházi éneklésmódra, amit a milánói egyház VIII. századi kiváltsága alapján fenntartott. Ez csak kiindulópont volt a milánói autonomista irányzathoz. De helyzetét meghatározta politikai múltja is: a X—XI. század új intézményének, a Német-Római Császárságnak jelentékeny központja lett, a vándorló udvar viszonyai között császári székhely. Ezek az erővonalak magyarázzák meg a milánói érseki szék fontosságát, és ezért került időről időre a jellegzetes főpaptípust megvalósító személy a helyi egyház élére. Így alakult akkor is, amikor meghalt Arnolfo de Arzago érsek (1018. február 25.).

A fejedelmi és főpapi családok összefonódására jellemző a Canossai (Tusciai őrgrófi) família és az

Arzagói család rokonsága, akik atyafiságba jutottak a Da Besate famíliával, amelyből szintén több pap került ki. Az 1020 és 1048 között ismert *Anselmo Da Besate* (Besatei Anzelm) császári káplán nagy súlyt helyezett a nagy családokkal való rokonságra. Ki is emelte „Rhetorimachia" című munkájában az Arzagói Landulf és Arnulf fivéreket: az első Brescia püspöke, a második Milánó jeles főpapja lett. *Arnolfo* 998-tól volt érsek, és III. Ottó megbízásából járt Konstantinápolyban. Helyére később (1018. március 29.) *Aribert* (Heribertus, Ariberto da Intimiano, da Antemiano) *érsek* lépett. A főpap *házasságban* élt, felesége, Uxeria nemesi származású volt. Ez a maga korában aligha váltott ki bírálatot, hiszen ez a nyugati egyházban is dívó gyakorlatnak megfelelt. A X. században kimutatható, hogy pl. a Lucca közelében levő egyik templom papjainak hat nemzedéke rendszeresen papok fia vagy unokája volt, szinte örökölték a templomot. A papok házassága ellen hozott zsinati határozatok szórványosak voltak, a reformzsinatok még nem alkottak rendszert, szellemiségük nem hatott ki egész Európára. Bizonyos azonban, hogy az ilyen zsinatok egyre sűrűsödtek Aribert működése, Hildebrand fiatalsága idején. Időben távol esnek Augsburg 952., Poitiers 1000., s közelednek Goslar 1019., Pavia 1022., Selingstad 1023., Bourges 1031. évi zsinatai. De jellemzővé még nem vált a papi nőtlenség a nyugati papi körökben sem.

A milánói érsek fontos személyiség volt a birodalmi egyház rendszerében. Nemcsak a császár bizalmi embere volt, de jelentékeny szerep jutott neki az itáliai egyházi életben is. II. Konrád császár 1025-ben a milánói érseknek engedte át a jogot, hogy Lodi püspökét beiktassa. Aribert egy milánói klerikust nevezett oda ki, és azt erővel helyezte be. A Como-tó vidékén levő San Vincenzo in Galliano-bazilikát (Cantù helység) Aribert alapította. A főpap tehát korántsem volt elvilágiasodott, hivatását elhanyagoló személy, hiába volt egyszerre a *császári egyházigazgatás és hadügy letéteményese*. Alsóbb fokon is az általa kinevezett papok világi jogkörének növelésére törekedett a császár: II. Konrád 1025-ben Vercelli, 1036-ban Párma püspökének jogát ismerte el a grófság *(comitatus)* feletti hatalom gyakorlására. 1026-ban II. Konrádot Itália királyává koronázta Aribert érsek, és így annak itáliai birodalmi vikáriusa lett.

A birodalmi püspököknek nagy szerep jutott Burgundia bekebelezésében is. Amikor az utolsó önálló uralkodó meghalt 1032 szeptemberében, II. Konrád 1033-ban burgundi királlyá koronáztatta magát Payerne-ben. 1033-ban jól szervezett hadjáratot kellett mégis vezetnie országa megszerzésére vetélytársa, Odo, Champagne és Blois ura ellen. Északról Baselen, délről az Alpokon keresztül nyomultak hadai Burgundia ellen. Mivel a francia király is a császárral fogott össze, Odo és a burgundi nagyok 1034-ben kénytelenek voltak neki alávetni magukat a genfi Péter-templomban. A

császár hálája kiterjedt a baseli püspökségre, amely számos adományban részesült, s nemcsak egyházi javadalmakat, de ezüstbányákat is kapott. A Burgundia elleni kétirányú támadás másik hőse Aribert milánói érsek volt, aki a Szent Bernát-hágón átnyomuló császárpárti olasz segédcsapatokat vezényelte. Mégis, a császár és érsek sokáig felhőtlen viszonya idővel megromlott.

1035 óta a milánói nemesek a polgári milíciák élére sorakoztak a császár és az érsek városurasága ellen. *Wipo* a császár viselt dolgait elbeszélve leírja az 1036. évi lombardiai társadalmi mozgalmakat. Számára újak és hallatlanok ezek a megmozdulások, és eredetüket a népnek az esküvel erősített, vezetői ellen szervezkedő társaságaiban keresi. Így alacsonyabb rendű hűbéri fegyveresek *(valvassores)* és közkatonák uraik elleni összeesküvéséről tud az életíró, valamint *az „alsóbb népnek"* a „nagyobb néppel" szembeni szervezkedéséről. Ezzel megelőzték uraikat, hogy akaratuk ellen bármit is tegyenek. Ezek a mozgalmak azzal fenyegették az uralkodót, hogy ha személyesen nem jelenik meg a színtéren, maguk hoznak törvényeket. A király felháborodva vette ostrom alá Milánót, amelynek táborában 1037. május 28-án a hűbériség szempontjából fontos rendelkezéseket adott ki *(Edictum de beneficiis)*. II. Konrád, hogy a királyi méltóságot örökletessé tegye családjában (Száli vagy Frank dinasztia), engedményeket tett az uralkodó osztálynak.

Nemcsak a királytól adományozott nagyobb hűbérbirtokokat tette a már meglevő szokásnak megfelelően jogilag is örökölhetővé, hanem milánói rendelkezésében a hűbéruraktól adományozott kisebb hűbérbirtokokra is kiterjesztette az örökölhetőséget. A milánói kisebb hűbéresek így nyerték el a tisztség és jövedelem fiágon való örökölhetőségét, a bíráskodásnak egyenrangúak általi bonyolítását, valamint a felsőbb rendek más jogait. A császár pályafutása már eddig is sok ellentmondást mutatott Milánó vonatkozásában: ostromok, harcok, feltűnő engedmények. A város öntudatát mindez önmagában megnövelte. A különféle rétegek igényeit természetesen egyszerre nem elégíthette ki a császár, de bizonyos fokig és ideig összeugraszthatta azokat. 1037-ben a lovagok keltek fel és arattak sikert a városúr főpap és kapitányaival szemben. A császár a városúrban a főpapot is meg akarta törni, és ehhez pápai segítséget kapott. IX. Benedek 1037-ben Cremonában és 1038-ban Spellóban találkozott a császárral, s a császár kérésére kimondta Aribert érsekre a kiközösítést. *Viterbói Gottfried* leírásában úgy bukkan elő Milánó város főpapja, mint aki tagja volt annak a vétkes csoportnak *(factio)* a kialakításában, amely a császárság ellen tevékenykedett. Így került Aribert aquilejai száműzetésbe, ahonnan azonban titkon megszökött. A császár által ismert hadvezérré tett Aribert most katonai tehetségét az uralkodó ellen használta. De volt mélyebb oka is a helyzet ilyetén alakulásának: az érsek az egyenlősített lovagi szolgá-

ló emberek *(valvassorok)* feletti hatalmát féltette, a városlakók a föléjük emelt valvassorok lovagi helyzete miatt fordultak császáruk ellen. Kemény harcra került a sor, amelyben Aribert tábori jelvényt alkalmazott: kocsin *(carroccio)* hordatott egy megfeszített Krisztus-szobrot — csavarható állványával a harcolók felé volt fordítva —, hogy a harcolókat evvel lelkesítse. Konrád nem győzhetett, s a városi lakosság először tört meg császári erőt az Alpoktól délre. Ez nemcsak az Aribert-típusú főpapoknak, de az egyházi reformmozgalomnak is felhívta a figyelmét az új társadalmi erőre mint a reform tartalékára. A császár nem sokkal élte túl kudarcát, vele egy egyébként jámbor keresztény uralkodó szállt sírba. 1039-ben a milánói *carroccio* négykerekű szekere már a városi közösség zászlaját hordozta.

Ezt a nemcsak eseményekben, de öntudatban, eszményekben való fejlődést jól érzékelteti az Aribertet különféle korszakokban bemutató *Arnulf* a milánói érsek tetteinek leírásakor: nála Aribert először a császárt Burgundia ellen segítő hadvezér, főnemesek és lovagi had élén, a királyság egyik fénye; aztán sikereitől elvakított, mértéktelen kormányzó, aki mások érdekeit nem tekintve váltja ki a városi katonák, népnyelven valvassorok összeesküvését, lázongását, ami ellen Aribert „tanáccsal és eréllyel" védekezik; ezt követi a császár szembefordulása Ariberttel, amiért Konrád német—olasz hadat vonultat Milánó ellen, amelynek ifjúsága feltartóztatja és táborukba kényszeríti vissza az

ostromlókat; a császár haragját Ariberten vezeti le, akit megfoszt méltóságától, s a főpapságot átadja Ambrus milánói bíboros papnak, saját káplánjának, de ezt nem akarják a püspökök; Konrád Milánó ostromát hátrahagyja főembereire, és visszatér Svábföldre, Aribert pedig fölénybe kerül; végül elmondja az egyháztörténet írója, hogy 1039-ben a Milánó végeit pusztító birodalmi erőkkel szemben a jövőbeli elnyomatást előre látva, miként fegyverzi fel és képzi ki Aribert az Ambrus-plébánia összes lakosát a parasztoktól a lovagokig, a szegénytől a gazdagig, hogy az ellenséggel szemben sereggel védjék a hazát a hadijelvényes szekértől buzdítva. Végül a város és a királyság viszályát a császár halálhíre és a város ellenségeinek táborbontása zárja le. A mesterien szerkesztett történet sokoldalúan mutatja be az autonóm városi egyház és a városúr, a különféle társadalmi rétegek és a birodalom viszályát, végül is a város elnyomóját a város-haza atyja szerepében, a városi lovagok ellenfelét a parasztok felfegyverzőjeként ábrázolja. Aribert tehát, aki formailag nem volt grófja a város környékének, megszerezte ezt a tényleges hatalmat is. De mindez nem az ő egyéni életének fordulatait, hanem *a városon belüli társadalmi átcsoportosulásokat* érzékelteti. Milánó vezető rétege a földtulajdonos lovagi és kereskedő arisztokrácia lett. A lovagok a város védelmének tisztjei és az érseki udvartartás tagjai, a gazdag polgárok vállalkozók és nagykereskedők voltak. Míg eredetileg élesen szétváltak két rendbe, a XI. század városi harcai során

összekapcsolta őket a közös érdek tudata, és ez képessé tette a városi arisztokráciát a városúr hatalmának visszaszorítására. 1044-ben már a városi közemberek keltek fel a lovagok ellen, és képviseletet nyertek az érsek tanácsában. Ez más oldalról Aribert politikai rugalmasságát mutatja: az érsek a lovagok és az alsóbb helyzetű városlakók közti ellentétet a maga uralmának meghosszabbítására használta fel; egyben a főpap-városúr megfizetett az ellene és kapitányai ellen folytatott mozgalmakért.

Az 1043/45. évi milánói események adták a Száli-házból való III. Henrik császárnak (1039—1056) az első tapasztalatokat az itáliai városi fejleményekről. A városok környéke sem maradt ugyanis mentes szerkezeti átalakulásoktól. Aribert érsek ugyan a vallási indíttatású reformmozgalom szemében a rossz jelképévé vált, valójában az egyházi irányítás vagyoni megalapozása tekintetében nagyon is a reform oldalán állott. Igyekezett visszaszerezni a milánói egyház földállományát, összefüggésben a XI. század derekán érezhetővé váló változásokkal (a kistulajdon válsága, a falusi piac lehanyatlása, a városi piac fejlődése).

Aribert halála (1045. január 16.) idején válságban volt nemcsak Milánóban, de szinte minden városúr püspök-gróf vagy világi gróf vezette városban a régi irányítási forma, s a városlakók felső rétege, a lovagok *(milites)* és kereskedők *(negotiatores)* esküvel erősített megállapodása *(coniuratio)* kezdett véget vetni a

városúr hatalmának. A Pó-völgy gazdasági fejlődése (talajjavítás, öntözőcsatornák, folyószabályozás, hajózható csatornák) még szélesebb területen vetette meg a helyi önkormányzatok alapját. A városiasodás a művelődésben ugyancsak emelkedést jelentett Itália-szerte, és ez németek számára is szembetűnő volt.

Wipo 1041-ben írt műve, a „Tetralogus" rá is mutat erre a különbségre: amíg az erkölcseivel illő módon élő Róma tanultságával annyi zsarnokot győzött le; az olaszok ezt őrzik valamennyien, és az egész ifjúságot iskolába parancsolják iparkodni, a németeknek céltalan vagy hamis dolognak látszik, hogy tanítsanak valakit, kivéve a klerikusokat. A megszemélyesített Törvény azt ajánlja Henrik királynak, hogy a németek földjén rendelje el a gazdagok összes fiainak betűvetésre és törvényre tanítását. E gondolkodásmód már jelzi, hogy a német udvar környezetében kezdték felismerni a társadalom világi része művelődésének fontosságát, azt, hogy a német egyház császárhűsége nem elegendő biztosíték az itáliai papság és világiak nagyobb műveltségével alátámasztott törekvései ellenében.

Hildebrand szerzetes már korán megismerhette a gyakorlatból *az uralkodó jogállásának alakulását,* hiszen az Egyházi Állam felett a német-római császár uralkodott. A császár uralma korántsem szorítkozott ebben az időben világi kérdésekre, a legfelső világi és a legfőbb egyházi hatalom összefonódott. Talán ezek az élmények hatottak Hildebrandra, olyannyira, hogy

amikor maga került a római egyház élére, a két hatalmat szét kívánta választani, és az egyházi főhatalmat az egyház érdekében egyedül a pápának akarta juttatni. Erre a következtetésre természetesen csak fokozatosan jutott el Hildebrand, amihez a szerzetessége utáni gyakorlati tapasztalatai is hozzájárultak. Mindenesetre mint szerzetes is érzékelhette azt az egyházi rendszert, amit II. és III. Henrik császár alakított ki. Ők olyan *egyházi reformot* bontakoztattak ki, amelyet a korona irányított. Különösen a birodalom német területén erősítették meg az egyháziak fegyelmét és az egyház és állam kapcsolatát. Rómából nézve ez fenyegető távlat volt. Elsősorban III. Henriknek sikerült a maga személyét illetően érvényesíteni azt a hagyományos egyházi szemléletet, mely szerint az *uralkodó felkenése* a többi halandó fölé, a legfőbb úr képviselőjévé emeli, s ezért az egyház fejének *(caput ecclesiae)* kell tekinteni. Ez egyben azt jelentette, hogy a püspökök hűségi kötelezettsége megoszlott a pápa és a császár között. Amikor megindult a vita a királyi hatalom jellegéről, a világi uralomért síkra szállók éppen III. Henrik uralmára tekinthettek úgy, mint nézetük bizonyítékára. *Osnabrücki Wido* — azokkal szemben, akik azt állapították meg, hogy egyetlen világi személynek sem adatott meg olyan képesség, hogy egyházi dolgok felett rendelkezzék — hangsúlyozta a király megkülönböztetését ebben a tekintetben, amit jogossá a szentelt olajjal való felkenése tesz, mert általa a papi hivatal részese lesz. *Catinói Gergely* pedig azt

hangoztatta, hogy a királyok és császárok a szent felkenés által Krisztusénak tartatnak, és így szolgálatukkal, hivatalukkal, elöljárásukkal egyesültek az egyházi szentségekkel, és semmiben sem szabad őket azoktól elválasztani. Ez a hagyományos „király és pap" *(rex et sacerdos)* eszmény nem állott szemben az egyház reformjával, sőt éppen annak egyik fajta felfogását, irányát jelentette. Ugyanakkor a császári hatalom III. Henrik alatt nyomasztó méreteket öltött. Hódító és az egyház feletti igényeit figyelembe véve a dán határtól, a Skandinávia feletti egyházi befolyási övezettől, Pomerániától, Lengyelországtól, Csehországtól, Magyarországtól kiterjedt a Gent, Cambrai, Verdun, Besançon, Lyon, Vienne, Arles, Róma, az Egyházi Állam és Apulia vonaláig. A császárság vitathatatlan tetőfoka volt ez, s éppen ez kelthetett aggodalmat Hildebrandban és nem kevés kortársában.

Hildebrand, amikor évtizedek múltán pápává emelték, a VII. Gergely nevet vette fel. Ez a névválasztás némi fényt vetít az 1040-es évek mozgalmas, időrendi szempontból nehezen áttekinthető eseménysorára. A *pápaság egyik legziláltabb időszaka* volt ez, a pápai hatalom megoszlásával és ingatagságával erők, csoportosulások, irányzatok tapinthatók ki. A névválasztást Hildebrand esetében abból érthetjük meg, ha megvizsgáljuk, ki viselte előtte ezt a nevet, s látjuk, hogy az elöd-pápa a legszilárdabbnak mutatkozó császári hatalommal szemben bukott meg.

A pápai tekintélyt meggyengítette „a fiú pápa”, VIII. Benedek unokaöccse, *IX. Benedek* 1032. november 12-én kezdődött egyházvezetése, az egyházfőséget szimóniával egyengetett választással szerző első pápasága, melyet ellenzéke 1044-ben megszakított. Vele szemben *III. Szilveszter* néven 1045. január 21-én ellenfelet léptettek fel a Crescentiusok, aki azonban ellenpápa maradt az egyháziak szemében. De IX. Benedek helyzete ennek ellenére megingott, és 1045. május 1-ével befejezte pápaságát. Így az egyháziak szemében a római egyháznak nem volt feje, és új pápát választottak Iohannes Gratianus olasz pap, a San Giovanni a Porta Latina egyház vezető papja, az erényeiért Pier Damiani által annyira magasztalt egyházi férfiú személyében. Gratianus, aki a *VI. Gergely* nevet vette fel, 1045. május 5-én emelkedett az egyház élére. A zavaros előzmények után sorra került pápaválasztáshoz — amelyen a meghívott francia püspökök nem jelentek meg — rossz híresztelés tapadt. A „Római Évkönyvek” tanúsága szerint a hatalomátadás átruházási okmánnyal *(per cartulam)* bonyolódott le, tehát nem üres székbe ült az új pápa. Mások szerint a lemondó IX. Benedek eladta a tiarát VI. Gergelynek, és utóbb visszakövetelte azt. Eleinte úgy tűnt, hogy VI. Gergely megerősíti a pápai trónt. III. Szilveszter ellenpápát beültetése után néhány hónappal elűzték, s az visszavonult Sabinába. VI. Gergely pápa rövid, nyugodt kormányzata alatt a laterání palotában a pápai kúriába vitte Hildebrandot mint pápai káplánt és tanácsadót.

A zavarok Rómán kívül kezdődtek. Milánóban Guido da Velate püspökségekor (1045—1071) kezdődött a lázongás, a szakadás *(vetus rebellio)*. A négy utódjelölt közül a császár választotta ki a kard emberét. A nép fellázadt, de a császár erővel beiktatta Guidót. Az érsek és kapitányai ellen a valvassorok és a gazdag polgárok *(cives)* küzdöttek. Ezután bontakozott ki a császár aktív tevékenysége egyházi ügyekben. 1046. május 18-án zsinat folyt Aachenben. A szeptember 8-át Augsburgban töltötte az uralkodó. Itt gyűjtötte össze lovagjait, akikkel dél felé haladva, át kívánt kelni a magas hegyeken. Abban a hónapban fordult felé a „Chronicon Casauriense" írójának figyelme, aki III. Henrikről ír, tehát királysága sorszámát tünteti fel, de már a császár címet adja meg az uralkodónak. 1046 őszén III. Henrik császár Németországból Itáliába ment, Veronában hadiszemlét tartott. Táborát mozgatva egyre inkább foglalkoztatták az egyházi kérdések, mire VI. Gergely elébe ment, és Piacenzában találkoztak, ahol az uralkodó barátságosan fogadta az egyházfőt.

A német uralkodó ebben az időben az egyházi reformmozgalom reménysége volt. Erre utal *Odilo* clunyi apát (994—1048) levele 1046 októberéből, amelyben leírja Henrik Itáliába vonulását, az olasz nép általi magasztalását: égnek emelt kézzel mondják, hogy ez egyedüli fia Nagy Ottó császárnak. Éppen ez az időrendi zavar mutatja a valódi népi vélekedést, amihez

az apát is csatlakozott. Október 25-én a császár elérkezett Pávia városába, ahol külön tartott zsinatot és világi törvénykezést. A páviai zsinaton sokan gyűltek össze, és ott éles szavakkal ítélték el a szimóniát. Erről a zsinatról *Raoul Glaber* XI. századi francia krónikás is megemlékezett. Lehet, hogy a császár már ezzel előkészítette a pápa későbbi elbírálását. Ugyanakkor megállapítható, hogy a reform olyan mérvadó személyisége, mint Odilo nem volt meggyőződve VI. Gergely bűnösségéről. Ez a bűn szimónia volt a korabeli emberek, így a császár szemében is.

A német-római uralkodó 1046. december 20-án *zsinatot tartott Sutriban,* amelyen német és olasz püspökök jelentek meg. A jelenlevők sorában volt Cadalo pármai püspök, Cuniberto torinói főpap Roprando novarai püspök Hildebrand káplán alighanem keserűen jegyezte meg, hogy kik voltak a pápa ellenfelei, talán ezért is került később némelyikkel ismételten szembe. A császár ítéletét a rómaiak is várhatták, legalább az „Altaichi Évkönyvek" írója hangsúlyozza, hogy a különféle helyeken igazságot osztó császárhoz kezdtek rómaiak összefutni, és napról napra többen gyűltek össze, mielőtt Sutriba ért. A „Hildesheimi Évkönyvek" írója ugyancsak a zsinat előtti időről beszélve, rövidebbre fogva emeli ki, hogy a királyt a rómaiak békésen fogadták. Bármennyire is fájhatott Hildebrand káplánnak, ezek között a rómaiak között ott lehettek a panaszt tévők az ő pápai főnöke ellen is. Igaz, hogy a legélesebb panaszok nem ellene és

méltatlan életvitele miatt hangzottak el, hanem IX. Benedek és III. Szilveszter ellen, és kiterjedtek azok erkölcsi megítélésére; egyikük tiltott házasságkötésére, másikuk szabados életére. Az utóbbit még az összeesküvő rómaiak teremtvényének is látták a pápaságban. VI. Gergely azért került vád alá, mert „árért" szerezte pápaságát. A császár mindezt végighallgatva ítéletet mondott III. Szilveszter ellen, majd letette. A császár megfosztottnak tekintette IX. Benedeket is a pápaságtól. VI. Gergelyt pedig lemondásra kényszerítette azzal a váddal, hogy a pápaságot szimoniákus módon szerezte meg. VI. Gergelyt fogságban tartották, majd Németországba irányították. Vele tartott káplánja és tanácsadója, Hildebrand is. A száműzött pápát Hermann kölni érsek őrizetére bízta a császár, akinek ítélete mögött politikai célok húzódtak meg. VI. Gergely számára végzetes volt a Rajna-vidéki fogság: halála időpontja bizonytalan, 1047 karácsonyán még élt, s alighanem megérte az 1048. évet is.

Mindenesetre még VI. Gergely életében történt, hogy IX. Benedek ismét jelentkezett igényével, s 1047. november 8-án újra pápának minősítette magát. Ez a második pápaság 1048. július 16-ig tartott. Ebben sajátos módon nyilvánult meg a sutri határozat visszássága: a korábbi pápa szemében ti. ha utódja törvénytelenül vette őt rá a tiara átadására, akkor visszavonulása nem érvényes, tehát ő a törvényes pápa. Az alkudozásban a pápaság tekintélyének hanyatlása mutatkozott meg. A viszálykodó és a császár által

illetéktelennek tekintett római nemesség korrupt magatartása valóban megrontotta a pápaságot: a császár ennek tetőfokaként joggal bélyegezte meg a három vetélytárs pápát.

A császár tehát a maga jogfelfogása szerint járva el, a sutri zsinaton üressé tette a pápai trónt, és a hiány pótlására javaslatot is tett. Ennek alapján egy német püspök, a babenbergi Suidger megválasztása került sorra 1046. december 24-én, akit 25-én fel is szenteltek. Ő a *II. Kelemen* nevet viselte. Amíg élt, IX. Benedek hallgatott igényéről. Kelemen rövid kormányzata mutatja, hogy III. Henrik az egyházi reform híve volt: 1047 januárjában egy római zsinat a császár és a pápa elnöklete alatt a papok házassága és a szimónia ellen lépett föl. De az új pápa politikai eszköz is volt III. Henrik kezében, akit császárrá koronázott. Ez alkalomból nyerte el Henrik a rómaiak patríciusa címet is. II. Kelemen azonban még VI. Gergely életében, 1047. október 9-én meghalt. IX. Benedeket ismét ellenpápának tartották, amikor a pápai trónt újra magának igényelte. Bizonyos várakozás után III. Henrik fel is léptette a bajor Poppót, Brixen (Bressanone) püspökét 1047. december 25-én. Az *altaichi évkönyvíró* a római követek kezdeményezéséről tud a császári udvarban Poppo érdekében, s a császár döntéséhez a fejedelmek tanácsa járult hozzá. Poppo a *II. Damasus* nevet vette fel. Felszentelése alaposan elhúzódott, 1048. július 17-én történt meg, így teljes kormányzata nagyon rövid ideig tartott, miután 1048. augusztus 9-én meghalt.

A sutri zsinat után is zilált egyházi helyzet alighanem kihatott *Hildebrand álláspontjának megszilárdulására.* Mivel valószínűleg tanítványa volt Johannes Gratianusnak, még jobban ismerhette és értékelhette őt, így a bűnösségéről vallott császári verziót nem fogadta el. Mint a száműzött pápa vele tartó káplánja bizonnyal továbbra is VI. Gergely ártatlanságáról hallott. Ez elkötelezte a mellett a pápa mellett, aki elindította a pápaság környezetében felemelkedő pályáját. Hildebrand közvetlen környezetében tapasztalta a császári hatalom nyers beavatkozását a pápaság ügyeibe, ráadásul Rómán kívül. Felvetődhetett benne, hogy jogosult volt-e Henrik tiszténél fogva ítéletet mondani a pápák felett. Gondolatmenetében el sem kellett jutnia addig, hogy mérlegelje magának az ítéletnek a helyességét: a szimóniavád és a döntés arányát. A káplán kétségbe vonta a császár mint az egyházhoz tartozó személy jogosultságát papok, sőt pápák feletti ítéletre. Az eljárásból Hildebrand felismerte, hogy az igazság *(justitia)* fogalma mennyire ellentmondó, ha a császár ennek alapján is ítélkezett.

Nem egyedül Hildebrand — a száműzött társ — gondolkodott el a pápa sorsát eldöntő ítélet jogosságáról. A „De ordinando pontifice" című korabeli munka — amelyet több kutató Humbert bíboros munkájának tart — bírálta VI. Gergelyt, hogy bár bűnössége elismerését kizsarolták belőle, mégis vétkes vagy az igazság bevallásában, vagy a „hamisság" elfogadásában. De ugyanez a mű a Sutrinál ítélkező III.

Henrik szájába adja, hogy őt mint írástudatlant semmiféle egyházi tekintély nem övezte. Humbert vagy más szerző ezzel a császárt a kánonokat nem ismerő önkényes ítélőként jellemezte. A „De ordinando pontifice" szerzője számára azonban nyilvánvaló volt, hogy a szimónia miatt lemondott pápák utóbb sem térhetnek vissza tisztükbe. A liège-i *Waso* kötötte magát ahhoz a véleményhez, VI. Gergely pápát megbírálhatatlannak, felelősségre nem vonhatónak tartotta. Nem vitatta ugyan elvileg a valamely pápa elleni vád emelésének lehetőségét, de ennek jogi érvényességét korlátozta volna. Ezért Hildebrand a kikényszerített száműzetés éveiben mindvégig érvényesnek tartotta VI. Gergely pápaságát *(Invitus ultra montes abii cum domino papa Gregorio)*. Ez az ellentmondás, a pápának vitatott szimónia miatti bukása súlyos válságot okozott a reformok olyan híveinek körében — mint Hildebrand, Humbert, Pier Damiani, Bonizo —, akik a szimónia elvi ellenfelei voltak.

Hildebrand — mint VI. Gergely káplánja legalább az 1045—1047. években — érezte át a leghevesebben ezt a súlyos ellentmondást. Némely életrajzírója úgy tudja, hogy Hildebrand a száműzött pápa halála után Cluny kolostorában kapott menedéket, ahol az egyházreform eszményeit kialakították, és a szerzetesi hivatást lelkesen gyakorolták. De ez nem bizonyított, legalábbis egy hosszabb clunyi tartózkodás nem illeszthető be Hildebrand életútjába. Úgy látszik, száműzetése végeztével is a birodalom északi részében maradt, mindenesetre je-

len volt 1049-ben a wormsi birodalmi gyűlésen, ahol még inkább kiismerhette a német belviszonyokat. Még az évben visszatért Itáliába, Rómába Bruno touli püspök, a későbbi IX. Leó pápa kíséretében. Ez a lotharingiai kapcsolat sem erősíti a felfogást Hildebrand clunyi tartózkodásáról. A lényeges azonban az, hogy Hildebrand megőrizte más reformirányokhoz közeledve is a római reform gondolatát, továbbra is a kolostorokon kívül is érvényesülő egyházi reform híve és a császári beavatkozás ellenzője maradt. Hiába lett pápák munkatársa, egyre befolyásosabb tanácsadója, annak a pápának emlékét őrizte híven, aki mellett még káplán volt. Ha hangosan nem is hirdette VI. Gergely igazságát, szívében ápolta azt, és az ő igazolásaként vette fel pápaságra emelkedésekor a VII. Gergely nevet.

Saját életének adottságai és az itáliai viszonyok zavarossága miatt Hildebrand aligha észlelte azt a dél-itáliai mozzanatot, ami élete további viszontagságaiban döntő szerepet kapott. 1047-től már a félsziget déli részén volt az egyik ifjabb normann Hauteville-testvér, Robert (1015—1085), aki ravasz és merész politikus és katona lévén, a Guiscard (menyét) melléknevet nyerte el. Talán előbb jutott el hozzá annak híre, hogy III. Henrik császár 1047-ben elismerte Párma püspökének jogát a teljes grófság *(comitatus)* feletti hatalom folytatólagos gyakorlására. Ezt Hildebrand a pápája ellen fordult főpap világi hatalommal való jutalmazásaként értékelhette. Ugyancsak felismerhette az éles

szemű Hildebrand, hogy a császár kedvezményekkel igyekszik megnyerni a bányászkodó, kereskedő olaszokat. Így III. Henrik 1047-ben a Scalve-völgy lakosainak megengedte, hogy vassal és más áruikkal egész birodalmában kereskedhessenek, s csak ezer font vasat kötött ki a Darfo királyi udvarházba való beszolgáltatásra, de ennek fejében elengedte a vámot és egyéb közterheket.

A császári hatalom politikai vonalvezetése más megítélésre vezetett, mint ahogyan az előző egyházi reformemberek a császári elődöket értékelték.

A császári hatalom pápaságot irányító szerepe és a pápaság saját reformigénye érezhetően összefonódott, majd fokozatosan összeütközésbe kerültek egymással *IX. Leó pápa* (1049—1054) egyházkormányzata idején. Alatta szembetűnő a különféle reformirányzatok találkozása és szerepmegosztása. A clunyi és a lotharingiai reformok mellett magának Itáliának is megújulóban volt kolostori élete. A pápaság ebben éppen ekkor kezdett aktív szerepet játszani, amit a pápa személyének és környezetének összetalálkozása is magyaráz. Az új pápa, Bruno touli püspök tehát Lotharingia felől érkezett. Származását tekintve a nemes frank grófi család sarja. Trónra jutását a források eltérő módon világítják meg: a „Hildesheimi Évkönyvek" pápává ordinálását emelik ki, az „Altaichi Nagyobb Évkönyvek" megválasztását írják fel, a XII. századi *Viterbói Gottfried* pedig részben a császári tekintélyt,

részben viszont Hildebrand tanácsát emeli ki Szent Péter székére kerülésének körülményeiből. Maga a pápa az 1050. évi oklevél bevezető ünnepélyes soraiban az isten kegyelméből való felemelkedést, az egyéni érdemek hiányát hangsúlyozta. (Soraiból kitűnik, hogy a püspökségről pápaságra emelkedés mennyire megrázta őt.) A fentiek pedig nincsenek ellentmondásban a korabeli gyakorlattal, hiszen a császár hatalmát a római egyházi intézményeknek mindig figyelembe kellett venniük. Az ellentmondások ilyetén feloldását igazolja a legkorábbi pápai ihletésű reformirodalom, amely Rómához köthető, s egyszerre áll közel Leó és Henrik személyéhez. Érvényes ez IX. Leó névtelen életrajzára is, amit alighanem római ember írt.

A császári és a római akarat egymás utáni érvényesülése mutatkozik meg a pápa 1048. decemberi fellépésének és 1049. február 12-i felszentelésének mozzanataiban. IX. Leó azonban hamarosan hangsúlyozni kezdte a pápaság itáliai voltát és kötődését az itáliai szerzetességhez: már 1049 februárjában és márciusában zarándoklatot tett *Dél-Itáliában.* Járt Monte Cassinóban, amely az itáliai szerzetesség legjobb hagyományait őrizte. Felkereste Szent Mihály arkangyal szentélyét az apuliai Gargano-hegyen, azt a templomot, amelyet 657-ben bizánciak, 869-ben és 920-ban arabok dúltak fel és fosztottak ki, de a pápai zarándokot immár megújulva és meggazdagodva fogadhatta. A Dél-Itália iránti megkülönböztetett figyelmet jelzi Leó pápa tevékenységében az a körülmény is, hogy már

1049 áprilisában, a római zsinaton elhatározták e területen a tizedek szabályozott beszedését.

Ez a római zsinat volt egyben az utolsó, ahol III. Henrik érvényesítette Sutriban megkezdett politikáját. Az itt elhatározott reformokat tehát a két akarat egybeeséseként s több reformirányzat találkozásaként lehet értékelni. Itt még nincs szó a pápai reform császárellenes éléről vagy akárcsak ilyen színezetéről. Mégis, a pápai tekintélyt növelte, császári igényeket pedig a továbbiakban elhomályosította vagy éppen kisajátíthatóvá tette IX. Leó fellépése, aki az egyházi tisztségek kánonszerű választással való betöltése mellett foglalt állást. De az előrelépés mellett a pápaság befolyásának korlátait is jelzi az 1049. évi zsinat: azon elsősorban a római egyháztartomány, sajátlagosan Közép-Itália főpapjai vettek részt. IX. Leó első életrajza azt emeli ki erről az 1049. áprilisi római zsinatról, hogy azon IX. Leó elítélte a szimoniákus eretnekséget, és hogy letett néhány püspököt, akiket megfertőzött a szimónia betegsége. Bár a zsinat általános kérdésekkel is foglalkozott, figyelme elsősorban a római egyháztartományra irányult, és a pápaság háza táját kívánta rendbe szedni. A zsinat teljes ülésén a pápa szabályozta papsága erkölcseit: eltiltotta, hogy papok, a templomi szolgálat ellátói, valamint alszerpapok nőkkel háljanak, valamint összeszedette Róma falai között az áldozópapok számára az elítélendő nőket, és a lateráni palota szolgálóiul *(ancillae)* rendelte azokat.

A római zsinatot 1049 májusában Páviában követte a következő, ami jól mutatja, hogy a római közép-itáliai jellegű volt, és elhatározásaikat a területileg illetékes más zsinatokon érvényesíteni kellett. Hasonló párhuzamosságot mutat az 1050. áprilisi római és az 1050. szeptemberi Vercelliben tartott zsinat. 1053 februárjában Mantovában is összeült egy zsinat. IX. Leó idején tehát megindult a *zsinatok sorozatos tartása,* ami annyira jellemző lett utódai tevékenységére is.

A püspöki kart azonban nemcsak a pápai reformpolitika befolyásolta, hanem a politikai hatalom érdekeivel a császárság is. III. Henrik elismerte Vercelli püspökének jogát a teljes grófság *(comitatus)* feletti hatalom folytatólagos gyakorlására az 1054. évben.

Hildebrand bíboros és kora

IX. Leó pápa egyházkormányzatának első esztendejében lépett a bencés rend egyre átfogóbb hatású reformirányának élére Hugo francia szerzetes, a fiatalon (1024-ben született) a burgundi Cluny apátjává (1049—1109) emelkedett *Nagy Hugo.* Hugo apát támogatta IX. Leót az egyházi reform iránti erőfeszítéseiben. Talán ez az időbeni egybeesés is hozzájárul ahhoz, hogy számos egyházi, polgári és marxista történész egybeesőnek vagy párhuzamosnak ábrázolta a pápai reform és Cluny útját. A két irányzat sok hasonlósága is alakította ennek a felfogásnak érvelését:

mind a pápai, mind a clunyi reform a katolikus egyház megerősítésére és a központosítás érvényesítésére törekedett, de Róma inkább az egyházi hierarchia, Cluny pedig a szerzetesség irányítása terén. Innen már csak kis lépés vezet ahhoz az igen korán felbukkant és elterjedt nézethez, hogy a két vagy kettős egyházpolitika közös személyisége, összekötő láncszeme *Hildebrand szerzetes* volt, aki hasonló szellemű társaival vezető pozíciót szerzett a pápaság irányításában.

Viterbói Gottfried, Barbarossa I. Frigyes császár káplánja leírta azt, hogy a császár által pápává tett Bruno touli püspök felvevén a bíbort, Gallián keresztül vette útját, Clunyba ment, ahol a perjeli tisztséget *(prioratus)* Hildebrand (nála: Aldibrandus) töltötte be. (Láttuk, hogy ez aligha fér be Hildebrand életútjába, további kérdés, jutott-e ilyen szerep a perjelnek a nagy hatalmú clunyi apát mellett. Ráadásul mindezt Gottfried káplán nem dicsérően, hanem mint a pápa rossz szellemének felbukkanását értékeli.) Hildebrand a pápának megtett Bruno elé sietett, és bírálta annak vállalkozását, azt bizonygatva, hogy tilalmas világi kéz által az egyetemes egyház élére lépni. Hildebrand adott tanácsot arra, hogyan lehet az új pápának elkerülnie a király lelkének megkeserítését vagy a szent egyház pápaválasztó szabadságának elvesztését. Leó hallgatott is — írja Gottfried káplán — Hildebrand perjel intésére, letette a bíbort, zarándoköltözetet vett fel, s újra útnak indulva Hildebrandot magával vitte Rómába, ahová egyszerre érkeztek meg. Az ott bekö-

vetkezett választásról az egyházat mint új mozzanatról értesítették.

A leírás lényege nem is az, hogy Clunyban csatlakozott-e, ott tisztséget töltött-e be Hildebrand, hanem az — és ezt tényként elfogadhatjuk —, hogy IX. Leó pápa, aki Németországból ismerte Hildebrandot, magával hozta Burgundon keresztül Rómába, és ott több tisztséggel ruházta fel. 1049-ben mindenesetre jelen volt Hildebrand a római zsinaton, amit *Bonizo* leírása és VII. Gergely későbbi, 1074. április 18-i Anno kölni érsekhez írt levele bizonyít. A zsinatról emlékeket vagy feljegyzést őrizhetett Hildebrand.

Hildebrand kb. 1050-ben *bíboros szerpap (cardinalis archidiaconus)* lett, a Santa Maria in Dominica római templom nevével jelölve. Továbbá 1050-ben bízta rá a római Szent Pál-kolostor vezetését a pápa, hogy mint annak prépostja *(praepositus)* megreformálja a városi csoportküzdelmek nyomán erkölcsi és anyagi züllés mélységébe süllyedt kolostort, és helyreállítsa a szerzetesi fegyelmet. A San Paolo reformját Hildebrand eltökéltséggel és szigorral végre is hajtotta. Ezen tisztségei alapján, de főleg határozott egyénisége és céltudatossága révén kétségkívül nagy befolyást gyakorolt az 1050—1073 közötti években a pápaság ügyeinek alakulására.

Nem lenne azonban indokolt Hildebrandot a pápa elébe helyezni az ügyek irányának meghatározásában: IX. Leó ugyanis maga járt el céltudatosan, amikor a száműzetésből hazahozott szerzetest beemelte a pápai

hierarchia és intézmények élvonalába. Ez megfelelt IX. Leó és utódai azon törekvésének, hogy a bíborosokat céljuknak megfelelően a nekik alkalmas beállítottságú személyekből válasszák ki, s így némileg ellensúlyozzák a római pápaság körüli személyi állomány adottságait. Ezért válogattak ezek a reformpápák a *bíborosi testületbe* a római egyházmegyén kívüli szerzeteseket, papokat, akiknek a pápa által adományozott Róma városi vagy környéki javadalmaik biztosítottak lehetőséget az egyházkormányzati tevékenykedésre. A pápa döntéseibe addig szinte egyedül beleszóló bíboros püspökök mellett, vagy szükség esetén azokkal szemben, ezek a kívülről jött újabb bíborosok támogatták Leót a reformok kivitelezésében.

Itt térhetünk vissza a császár körüli híreket, hagyományokat ismerő *Viterbói Gottfried* beállítására, ami tulajdonképpen tükörképe annak a gregoriánus felfogásnak, amely Hildebrand befolyását vagy éppen mindent eldöntő szerepét hangsúlyozta, és *Bonizo* jellemzésére, amely szintén a szerzetes mindent felülmúló jelentőségét emelte ki IX. Leó idején. Azt mondhatjuk tehát, hogy a szellemükben egymástól távol álló *Gottfried* és *Bonizo* egyaránt eltúlozták a pápa személyének némi háttérbe szorítása árán Hildebrandnak a környezetében játszott szerepét. Velük szemben történetibb az eseményekre visszatekintő *Boso* kamarás leírása, amely Hildebrand ekkori személyes jelentőségét reális mértékre szorította vissza.

Az adatok egybevetése azt teszi valószínűvé, hogy Hildebrand a bíborosok megújuló testületének keretében a pápa hátterében játszott jelentékeny szerepet. De ez a tevékenység így sem lebecsülhető a pápai reform kibontakozásában, hiszen tanácsadóként nagyobb szerepet játszott, mint amit két tisztsége egyenként indokolt volna. Az egyháztörténet bizonyos képviselői Hildebrand római tevékenységét is úgy értékelik, hogy azt a clunyi reform eszméitől vezérelt bencés szellemiség hatotta át, bár tény, hogy az itáliai kolostorreform ettől függetlenül, önállóan és külön úton is előrehaladt. Mindezt egybevéve, az a történetírói felfogás látszik reálisnak, amely úgy értékeli Hildebrand IX. Leó alatti tevékenységét, hogy ha nem is vezetőként, de mindenképpen részt vett a pápai politika alakításában, s hogy ezt a színfalak mögött, a pápai környezetben játszott hivatalos ténykedésével érte el.

Ezt a szerepét azonban egyelőre meg kellett osztania a pápa más bizalmasaival. Így régebbi kapcsolataik alapján mindenképpen közelebb állhatott a pápához *Fehér Hugo* (Hugo Candidus, Hugo Blancus, Hugo de Caldario), aki lotharingiai származású, és a touli egyházmegyében levő Remiremont kolostor szerzetese volt. Ezt a kegyeltjét IX. Leó pápa bíboros pappá, *(cardinalis presbyter)* emelte a San Clemente-egyház címével. IX. Leó szélesebb értelemben is lotharingiai és olasz méltóságviselőkkel vette körül magát, akik az egyházi reform fő alakjai voltak. Így lett barátai közül Lotharingiai Frigyes liège-i főesperes könyvtáros a

római egyházban és Humbert, Moyenmoutier apátja Silva Candida bíborosa. Mind idősebbek voltak Hildebrandnál, és így ő azok szerepét aligha múlhatta felül. De társadalmi eredete is korlátozhatta azokkal szemben, akik az ún. püspöki arisztokráciából — több nemzedéken át főpapokat adó előkelő családokból — eredtek, és nagy vagy éppen örökölt gyakorlati műveltséggel kerültek a pápa környezetébe. Megannyi ok, ami történetietlenné teszi a gregoriánus és az antigregoriánus történetírók minden jót vagy minden rosszat Hildebrandhoz kötő beállítását. Valójában alighanem küzdenie kellett a IX. Leó pápa körül megnyilatkozó más nézetekkel, befolyásokkal. Ez indította arra, hogy az intézményekben vesse meg lábát, s újabb szövetségeseket kutasson fel a maga és az egyházi reform számára.

A központi pápai intézmények kibontakozása tovább folyt IX. Leó pápasága alatt. A pápa felelevenítette a pápaság jogi igényeit, a pápai tekintély növelésére irányuló jogforrásokat. A névtelen „74 cím" gyűjteménye 1050 körül bukkan fel, szinte teljes egészében hamis decretálisokra és Nagy Gergely leveleire támaszkodva. Az ilyen források gyűjtésében, őrzésében és felhasználásában nagy szerep jutott a pápai levél- és könyvtárnak *(Scrinium* vagy *Chartarium),* amely a VII. század közepétől állandó otthont talált a lateráni palotában, de még valamivel a XI. század előtt áthelyezték onnan a Palatinus-hegy lejtőjére, Titus

diadalíve közelében. A pápa talán maga is szerepet játszott az írásbeliség fejlődésében. Bár a tekintetben, hogy maga is személyesen diktált volna okleveleket, indokolt a nagyfokú óvatosság, nem lehetetlen, hogy az oklevélszerzők követték a pápa írásmódját és élő beszédét. IX. Leó privilégiumát az arezzói Santa Maria in Gradibus-kolostor számára (1050) alighanem Humbert bíboros fogalmazta és talán diktálta. A XI. század közepén azonban már kibontakozott a pápai kancellária, élén a kancellárral. Az 1051. március 12-i formula szerint — mint láttuk — Lotharingiai Frigyes volt a bíboros könyvtáros és kancellár *(p.m. Friderici diaconi et bibliothecarii ac cancellarii s. apostolicae sedis)*. Ezekben az intézményekben tehát olyan jelentékeny személyiségek dolgoztak, akiknek a munkáját és célkitűzéseit Hildebrand ismerte és tanulmányozhatta, hogy az ezekben megmutatkozó egyházpolitikát mind önállóbban értékelje és alkalmazza.

A keresztény egyház teológiai és filozófiai gondolkodását megzavarta és a legmerevebb hitvédőket aggodalommal töltötte el a Tours-ban született francia egyházi személyiség és dialektikus, Bérenger (Berengarius) (998—1088) tanítása, aki 1045 körül megtámadta az átlényegülés dogmáját és isten reális jelenlétét az úrvacsorában. Elképzelhetetlennek tűnt, hogy egy püspöki székesegyházi iskolai gondolkodó eltávolodik Szent Ágoston (Augustinus) egyházatya szentségtanától és ezzel a kora középkori teológiától. Ezt

eretnekségnek tekintették, és ez a kényes ügy adott alkalmat IX. Leó pápának arra, hogy 1054-ben legátusként küldje Franciaországba Hildebrandot, a bíboros archidiaconust, az egyház adminisztrátorát. Hildebrand feladata az volt, hogy elnököljön a tours-i zsinaton, amely ítélkezni volt hivatott *Tours-i Berengár ügyében,* akit eretneknek tekintettek.

Hildebrand legátusi szerepét kétfelé oszthatjuk. Ennek lényege az volt, hogy a zsinaton a római egyház centrális jellegét a többi egyházakkal szemben — „Róma mindig legyőzhetetlen volt hite és fegyverei által" — hirdesse, aminek profetikus jellege volt a jövőre vonatkozóan. Ugyanakkor már itt megmutatkozott, hogy Hildebrand minden erőt, bármely ponton bírálta az az egyházat, kész volt a pápaság küzdelméhez kapcsolni, ha az arra megnyerhető volt. Így jóakaratú megbeszélésekkel rávette Berengárt, hogy vele menjen Rómába, és ott a pápa lába elé vesse magát, amikor közbejött IX. Leó halála. Végül is a tours-i zsinat megelégedett Berengár kevéssé határozott nyilatkozatával, hogy tanaival csendben marad, amit egy ideig a dialektikus meg is tartott. Ez Hildebrand tekintélyét növelte mind francia földön, mind Rómában. Megmutatkozott, hogy a pápai reform egyengetője céljaiban szilárd, de eszközeiben, vitáiban rugalmas tud lenni.

A francia földön folyt vita az érdeklődés középpontjába állította Berengár ottani ellenfelét, a tudós pap-író *Lanfranc*ot, a későbbi angliai püspököt is (1010 körül–1089), aki „Az úr testéről és véréről.

Tours-i Berengár ellen" című latin munkát írta. A korabeli ideológiai fejlődést általában érzékelteti, hogy a két nagy ellenfél, Berengár és Beci Lanfranc egyaránt a keresztény racionalizmusnak voltak elkötelezve. Az elvont vita általában is megmozgatta a korabeli tudományos világot. Ennek oka, hogy a dialektikusok általában nagy súlyt helyeztek a nyelvi alakokra és a nyelvvel való bánásra; az igazság szemükben a szó és vele isten valósága volt. Az egyház fejlődésének adott szintjén tehát a teológusoknak egyszerre kellett grammatikusoknak és logikusoknak lenniök. Ezért hajtotta a tudós eretnekség veszélye a reformpápaságot magasabb igények felé, nemcsak erkölcsi, de az elméleti színvonal tekintetében is.

IX. Leó pápa kezdeményező volt a clunyivel versengő reformirányzatok bevonásában a pápaság munkájába. Egyházkormányzata alatt a reform irányzatai közül a lotharingiai is szóhoz jutott. Ennek jelentős képviselője volt *Humbert bíboros* (Humbert de Moyenmoutier, Umberto di Silva Candida, Umberto di Silvacandida, 1000 körül), aki Burgundban született, paraszti családból, és ez közel vitte a lotharingiai szerzetesi reformhoz. A lotharingiai szerzetesélet nem volt a clunyihez hasonló arisztokratikus jellegű, gyakran paraszti vagy az alsó klérusból származó sarjakat is a vezetésbe emelt. A lotharingiai irányzat az evangéliumi életet szigorú aszkézis jegyében képzelte el, amit olyan magukban álló kolostorokban gyakorolnak, ahol a korlátozott hatalmú apát első az egyenlők

között. Humbert 1015 óta volt bencés a Moyenmoutier kolostorban. Tanulmányait a touli egyházmegyében folytatta, és a görög nyelvet annyira elsajátította, hogy képes volt görögből latinra fordítani. A szerzetest 1049-ben IX. Leó hívta az Örök Városba. Az év végén jelent meg a kúriában, a római egyház kancellárja és könyvtárosa volt. 1050-ben Humbert érsek lett a még arab hatalom alatt lévő Szicíliában, tehát egy részben görögök lakta területen. 1051-ben bíboros püspökké emelte a pápa Silva Candidában. Ilyen minőségében IX. Leó egyik legbizalmasabb tanácsadója volt, akinek a pápa fontos szerepet szánt a görög egyházszakadás körüli eseményekben.

1054-ben bekövetkezett az egyházszakadás. A Cerularius Mihály pátriárkával való viszály alkalmából 1054-ben Konstantinápolyba ment Humbert, aki jól fel tudta használni görög tudását, és nagy teológiai felkészültséggel lépett fel írásban és szóban a vitában. A pápaságnak ez a kiváló diplomatája tette le 1054. július 16-án a bizánci főváros Hagia Sophia-templomának főoltárára a pátriárka pápa általi kiközösítésének szövegét.

Ez az aktus világossá teszi, hogy a római pápaság a maga vezetési igényeit átvetítette a Keletre, és ott a bizánci egyház felelős vezetőjének a konstantinápolyi pátriárkát látta. Pedig a keleti egyház más pátriárkái is önálló vonalat képviseltek. A konstantinápolyi pátriárka egyházi joghatósága alá tartozó balkáni és dél-itáliai

görög főpapok szerepe már a hivatalos szakítás előtt is nagy lehetett. Így 1052 táján a bolgár egyház intézett harcias dogmatikai állásfoglalást a római egyházhoz. Ezt a görög jellegű Trani város görög püspöke, János közvetítette.

A szakításkor a pápa nem számolt annak a következményével sem, hogy Bizáncban a vallási, dogmatikai kérdések egyben állami ügyet is jelentettek.

Az *olasz Dél* IX. Leó kormányzata alatt került erőteljesebben a pápaság figyelmének körébe. Vallási és etnikai szempontból igen tarka vidék volt ez, jövője nem volt közömbös az Egyházi Állam szempontjából sem. A vallási irányzatot tekintve hozzá legközelebb a *longobárd hercegségek* álltak, amelyek ekkor már hanyatlottak, és hanyatlásukat maga a pápaság is kihasználta. A pápai érdekek érvényesülését jelzi Benevento megszerzése 1051-ben.

A salernói fejedelemség fénykora végét élte V. Guaimario uralma alatt, akinek környezetében működött az előkelő nemesi családból való Alfano, a teológia, orvostudomány, grammatika, poétika és musica tudósa. A pápaságnak választania kellett a *hanyatló bizánci* és a *felemelkedő normann* szomszédság között, s a döntés a Földközi-tenger szélesebb térségei fejlődését is más útra terelte.

A X. századtól Dél-Itáliában nagyobb városi központok fejlődtek ki, a XI. század elejétől a bizánci katapánok alapították Catanzaro (a selyemszövés

központja), Troia, Foggia városát, újjáépítették Tarantót, és támogatták a partvidéki települések közül az arab portyázók elől menekülők telephelyeiként létrejövő Martina Franca és Gioia del Colle településeket, persze saját székhelyüket, Reggio Calabriát sem elhanyagolva. Mindezzel összefüggésben, de a latin keresztények lakta kikötők forgalmi igényeire is támaszkodva Itália déli része a *római jogi hagyomány* területe volt. (Itt őrizték — alighanem Amalfiban — azt a VI. században, Konstantinápolyban keletkezett kéziratot, amit a XI. század közepén egy dél-itáliai jogi kéziratszerkesztő egy másik variánssal együtt felhasznált Digesta-szerkesztményéhez, ami a középkori itáliai másolatoknak lett az alapja.) Ebbe a Bizánchoz igazodó fejlődésbe ékelődtek be a normannok, akiknek a pápaság — az anconai, spoletói osztagokra támaszkodva — kezdetben ellenállt.

Az egyháztörténet nehezen tud napirendre térni a felett a tény felett, hogy IX. Leó 1053. június 18-án a „lázongó" normannok fogságába esett, és azok hosszú hónapokon át fogságban tartották Benevento városában. A német történeti források egybevetése megmutatja, hogy a pápa ekkor utolszor kísérelte meg a normannok megfékezését, visszaszorítását, és ez vezetett összetűzésre. Az „Altaichi Nagyobb Évkönyvek" őrizték meg a küzdelem politikai hátterét: a pápa normannok elleni harcát a német királyságból jött segítőcsapatok támogatták, és a pápa a csatában csaknem valamennyiüket elveszítette. Származásának

és hatalma eredetének megfelelően a pápa ekkor tehát még inkább az Északra támaszkodott a Dél ellen, ami feltételezni engedi, hogy ekkor Hildebrand sem volt normannbarát és császárellenes. A „Hildesheimi Évkönyvek" szerint a normannellenes apuliai hadjárat vezetője maga a pápa volt. Így érthető Beneventóban való visszatartása akarata ellenére, majd diadal nélküli visszatérése. De ebben a válsághelyzetben a pápa mégis valamennyire szabadon mozgott, módja volt arra, hogy Uodalrico beneventói érsek számára 1053. július 12-én kiváltságlevelet adjon.

Talán ebben a mozzanatban rejlik a pápai politika fordulata: bekövetkezik a kellő segítséget nem nyújtó, de a pápaság ügyeibe beavatkozó császártól való elhidegülés, és a latin szertartású normann és longobárd lakosság felé fordulás. Ez az utóbbi pedig kihatott a bizánci államhoz és görög kereszténységhez való viszonyra is. A pápaság a normannoktól megalázva, erejét túlbecsülve és Bizánc visszahatásával kellően nem számolva, a keleti császárság elé terjesztette egyházközpontosító igényeit, aminek legközelebbi terepe a mindjobban normann kézbe csúszó Dél-Itália, és első áldozata a dél-itáliai *görög egyház* lehetett. Ez Konstantinápoly számára annál világosabb volt, mivel IX. Leó siralmasan végződött hadjárata után határozta el követek küldését Bizáncba, akiknek feladata a bizánci pátriárka, Kéroularios (Cerularius) Mihály alávetésének követelése volt (1054). A pátriárka a maga részéről vallási okból akadályozta a pápaság és Konsz-

tantinosz Monomakhosz császár szövetségkeresését, a normannok mindkettőjüket fenyegető térfoglalása alapján. Hálátlan feladat jutott tehát Humbert, Silva Candida bíborosa és Lotharingiai Frigyes pápai kancellár számára. A személyes tárgyalások sikertelenek voltak, s bekövetkezett a keleti egyházszakadás, bár ezt IX. Leó már nem érte meg. A bizánci kérdés felvetődése a pápa uralma végén ad némi alapot azokra a feltételezésekre, amelyek IX. Leónak tulajdonítják a keleti keresztényekért vívandó keresztes hadjárat első megsejtését, látomását, aminek gondolatát később Hildebrand tőle vihette tovább.

IX. Leó pápasága átmenetet jelent a római egyház nemzetközi tevékenységében. III. Henrik császár még uralkodott, és zavartalanul gyakorolta a püspökállítási jogát. Az ilyen új püspökök nem voltak ínyére a reformmozgalomnak. Így lett például császári kinevezéssel Benzo (született 1010 körül Dél-Itáliában) 1050 körül Alba püspöke, Észak-Itáliában.

Leó helyreállította a pápaság tekintélyét a külföldön, amit két emberöltő óta nem élvezett. Ezt avval érte el, hogy a *pápaság az egyházi reformmozgalom élére állt,* háttérbe szorítva, sőt feledtetve a császárság korábbi ilyen szerepét. Ez nem jelenti azt, hogy feszültség lett volna Henrik és Leó között. A jó kapcsolat jele az is, hogy 1049-ben útban Franciaország felé, a pápa Kölnben tartózkodott. A német egyház személyi ügyeiben való egyetértés példája a későbbi meisseni püspök,

Benno (1010—1106) pályafutásának kezdete. A grófi családból született Bennót szülővárosa, Hildesheim Szent Mihály-kolostorának prépostja, Wiger nevelte, ahol maga is bencés lett, és három hónapig apáti tisztséget töltött be, de ez alól felmentését kérte. III. Henrik viszont 1049-ben — IX. Leó jóváhagyásával — a goslari kanonokok élére emelte.

I. Henrik francia király volt az első világi uralkodó, akivel Leó éreztette a pápaság növekvő hatalmát. Már uralkodása első hónapjaiban összehívta a reimsi zsinatot, amelyen ő maga elnökölt. A király ugyan megtiltotta püspökeinek, hogy válaszoljanak a pápának — talán a régi egyházi szerkezethez ragaszkodva, talán a franciákkal viszályban álló III. Henrik császár szövetségesét látva IX. Leóban —, de a zsinat nem maradt el emiatt, sőt Reimsben a pápa kiközösítette a francia királyhoz húzó püspököket. Ebből az erőpróbából még nem vonták le az általános fordulatokra utaló következtetéseket a kortársak. Nagyobb jelentősége volt ekkor annak, hogy a pápa személyes látogatásai alkalmával megismerte a nyugati kereszténység fő tartományait, s ezzel megindította a világi befolyás korlátozását.

A reformtörekvések támaszai a Pireneusokon túl sem a püspökök voltak. A muzulmánok alól felszabadult területek spanyol főpapjai ragaszkodtak a mozarab liturgia sajátos formáihoz, amit Róma keletiesnek tekintett és meg akart szüntetni. Ebben a törekvésben egyelőre támogatták a pápaságot a clunyi és délfran-

cia (Saint Victor-, Saint Gilles-) apátságok. A spanyol püspökök független életüket — aminek gyakorlatához hozzászoktak, amíg a muzulmán uralom elvágta őket Rómától — velük szemben is fenn kívánták tartani. A portugál vidéken (Porto) már 1050 előtt adományoztak szórványosan egyházakat kolostoroknak, olykor igen nagyvonalúan. Később ez a folyamat felgyorsult, némelykor különböző kolostorok egyszerre több egyházat is szereztek.

A pápai környezet összetettebbé válását, egyben tekintélynövekedését jelzi, hogy 1051-ben, Toulban megerősítették a besançoni egyház javait. Az ez alkalomból tartott egyházi szertartáson (amikor egy Szent István-ereklyét helyeztek az oltárra), a pápa mellett részt vett Hugo besançoni, Alinardus lyoni, György kalocsai érsek.

A pápa hamarosan más vonatkozásban is kapcsolatba került a magyarokkal, de ez még a császárhoz való kötődését mutatja. A Leó pápa és Henrik császár jelenlétében, Mainzban tartott zsinat előzte meg a Magyarország elleni 1051. évi hadjáratot, ami a császár számára kudarcot hozott. Az 1052. évi ismételt hadjáratra a császár magával vitte Leó pápát is.

Az angolszász egyházi viszonyokat illető távoli érdeklődésre és aktivitásra mutat, hogy IX. Leó kiközösítette Stigand canterburyi érseket.

A IX. Leó idején tartott zsinatok ugyanakkor azokat a korlátokat is érzékeltetik, amelyeket a császári fölény

emelt a reformirány önállósága elé. A reimsi zsinaton a pápa maga járt el, de csak a francia kereszténységhez szólhatott, a zsinat után „az egész francia királyságban levő katolikus testvérekhez és fiakhoz" írva. Csak a mainzi zsinat nyomán — ahol III. Henrikkel együtt járt el a pápa — terjedt ki fellépése a németen túl, a reform egészére, ehhez tehát a császár ereje kellett. Így fordulhatott Mainz után a pápa „a szent egyház összes, jelenlegi és jövőbeli fiaihoz", beszélhetett „a szent kereszténység testéről". Tehát még csak annyira haladt előre a reformpápaság az útján, hogy ugyan ő kezdeményezett, de a hatalmas császárt kellett a háta mögött éreznie ahhoz, hogy e kezdeményezéseivel egyetemes igénnyel merjen fellépni.

A hatalmi küzdelem a pápaság intézménye mögött álló erők között fordulni látszott IX. Leó pápa 1054. április 16-án bekövetkezett halálával. Az ő kormányzata a német egyházban nem váltott ki ellenérzést. Az „Altaichi Nagyobb Évkönyvek" a Leó pápa, e szent férfiú sírjánál bekövetkezett gyógyulások hagyományát is fenntartotta. Amikor a pápa elhunyt, a hozzá legközelebb álló tevékeny munkatársai, Humbert bíboros, Lotharingiai Frigyes és Hildebrand — akik támogatták a pápát a normannok elleni politikájában és a reform javára munkáló valláspolitikájában — távol voltak Rómától, irányzatuk így nem tudta betölteni a keletkezett űrt. Így a kezdeményezés újra III. Henrik német-római császár kezébe jutott, aki 1054 szeptemberében, Mainzban felajánlotta a pápai tiarát

— hivatkozva a római papság egyetértésére is — Gebhard német főpapnak, saját tanácsadójának. A Svábföldön 1018-ban született Gebhard 1042 óta Eichstatt püspöke volt, és ellenezte IX. Leó független politikáját. Azt mondhatjuk tehát, hogy személyében jó kompromisszumot találtak a császári hatalom és az egyházi reform érdekei között. Erre vall, hogy a német püspök pápává választása érdekében maga Hildebrand tevékenykedett a császári udvarban, és a tárgyalások 1055 márciusában, Regensburgban zárultak le a birodalmi gyűlés alkalmából. A pápajelöltet nyomban Itáliába küldték. A pápaválasztásban *Bonizo* kiemelkedő szerepet tulajdonít Hildebrandnak, de *Boso* Gestája ezt nem említi. Az év április 13-án szentelték pápává a közös jelöltet *II. Viktor* néven. Amikor III. Henrik Itáliába vonult, hogy teljesítse a normannok elleni segítségre tett ígéretét, II. Viktor pápa Firenzébe ment, hogy találkozzék a császárral. Ebben a városban 1055. június 4-én zsinatot tartottak, amelyen több mint 100 püspök vett részt. A zsinat hangulata megmutatta az új pápának, hogy milyen erős a papság akarata IX. Leó reformtevékenységének folytatására. II. Viktor alávetette magát ennek, de ő — Leótól eltérően — szorosan kötődött a császárhoz. A császár a zsinaton egyébként a szimónia vagy paráznaság miatt több püspököt letett. Hildebrand II. Viktor idején a pápai kancellária ügyvezetésében vehetett részt. Itt gyümölcsöztethette a választás körüli közvetítő tevékenységét, s igyekezete arra összpontosult, hogy a pápa

politikájából a reformvonalat domborítsa ki. Magát a reformot is kifelé más árnyalattal képviselte, mint maga a pápa. Nagy figyelemmel volt a pápai előjogokra vonatkozó adatok összegyűjtésére, és már mint archidiakónus egy kis kötetet *(volumen parvum)* állított össze ilyen régi szövegekből.

Még ez alatt a rövid néhány év alatt is megragadható néhány mélyben munkáló folyamat. Az egyik a városok lassú előretörése. III. Henrik 1055-ben bíráskodási és pénzügyi kiváltságokat adott Ferrara és Mantova városlakóinak. Ezek a privilégiumok összefüggtek a polgárok kereskedelmi tevékenységével. A császár ez alkalommal hivatkozott a „jó és jogos szokásra, amit birodalmunk bármely városa élvez". Ez utóbbi fogalom kiindulópontja lett a későbbi polgári küzdelmeknek. Az uralkodó a szokást úgy értelmezte mint szabályok összességét, amelyek szerint a helyi magánjog alakul, tehát mint az elődeitől régen adott engedményeken alapuló hagyományokat. Viszont a polgárok úgy fogták fel, hogy ezeket a tevékenységeket mindig gyakorolták, és csak kiegészültek az újabban kezdett gyakorlattal.

A művelődésben fontos változás érlelődött azáltal, hogy a retorikai iskolákból kezdett kiválni a jogi oktatás, a grammatikusok és skolasztikusok mellett a XI. század közepén jelenik meg a „jogi doktorok" (*legis doctores*, törvénytudók) fogalma. 1055-ben a ravennai területen tűntek fel az elsők: Giovanni Forlí városában

és Domenico a Pó melletti Caput de Renóban. Az 1055 és 1076 között ravennai területen (beleértve Bolognát) feltűnő jogi doktorok általában tanítómesterek a jogi iskolában. De nemcsak az oktatás differenciálódását kell ebben látnunk, hanem az egyházi kánoni jog mellett a jog világi szférájának önállósulását is.

A harmadik nagy változás a területi hatalomban ragadható meg. Az Itáliából újra meg újra eltávozó császár mellett az egyházi állam szomszédságában a legjelentősebb világi erőt Szakállas Gottfried felsőlotharingiai herceg (ott uralkodott 1044—1069) tartotta kezében, aki 1054-ben házasodott össze Toscanai Beatricével. Mint mostohaleányának, Mathildnak a gyámja, a herceg magának igényelte Toscanát, mire III. Henrik kiűzte Itáliából. Szakállas Gottfried azonban a császár 1056-ban bekövetkezett halála előtt vagy után megszerezte Toscanát és a spoletói hercegséget. Befolyását arra használta és táborát azzal erősítette, hogy védelmezte a pápaságot a római nemességgel szemben. Ezzel akaratlanul is a pápai reform útját egyengette. Ez az összefonódás magyarázza, hogy 1056/57-ben az Egyházi Állam szomszédságában a kiskorú IV. Henrik nevében a pápa tüntette fel magát a spoletói hercegség élén.

Az egyházi reform azonban nemcsak feudális támaszt nyert a sajátos közép- és észak-itáliai körülmények között. 1056 óta állt fenn a patariaszervezet mint esküszövetség. Ez nevét a hagyomány

szerint a milánói rongyszedők negyedéről kapta *(Pattari)*, ahol takácsok, piaci kereskedők, szabók éltek. A helynévbe beleérthetők a helyi posztószövők, sőt a rongyszedők is. A név a zsibárus *(pattaro)* és rongy *(patta)* szavakból is származtatható. Ha így van, akkor gúnynév volt, amelyet a többféle egyházi reform érdekében alakult milánói tömörülésre alkalmaztak. Élén Ariald és Landulf állott, akik a papok nősülése és a szimónia ellen vezették a mozgalmat. Ekkor tehát a *pataria* elképzelései egybeestek a pápai reformtörekvésekkel, ami eltért, az helyi, milánói vonatkozású volt, tehát nem zavarta a pápaság elképzeléseit. Az események részletesen megismerhetők *Arnulf* és *Landulf* milánói történetírók műveiből a XI. század második feléből, akik a század első feléig vezetik vissza a milánói események gyökereit.

A pataria kialakulása és meggyökerezése megfelelt tehát II. Viktor pápa reformpolitikájának, amelyet Hildebrand segített. A fejleményeknek szabadabb utat engedett az a körülmény, hogy a nagy hatalmú császár meghalt, s az új uralkodó, IV. Henrik a Száli-dinasztiából (1056—1106) mellett a pápa, a korábbi császár egykori tanácsadója természetes módon régensként működött. A hatalmas császártól egységben tartott birodalom integrációja máris gyengült. A császár özvegye Burgundia és Svábföld kormányzását vejére, Rheinfeldeni Rudolfra bízta (sváb herceg 1057—1080). Egyelőre úgy látszott, hogy a császári és a pápai reform harmóniája megmarad, sőt elmélyül. Az egyház belső

szilárdságát fokozta, hogy a lemondott IX. Benedek a grottaferratai kolostorban töltött bűnbánó évek után, 1056-ban meghalt. Feltűntek a pápaság vonalában működő olasz főpapok, akik az egyház reformjának szükségességét saját egyházmegyéjük állapotából is kiérezték. Így Anselmo da Baggio luccai püspök (a leendő II. Sándor pápa) olyan üresen találta székfoglalásakor a főpapi pénztárat, hogy kénytelen volt az egyházi földet megterhelve adósságot vállalni: 1057. március 25-én luccai ezüstdénárokban vett fel kölcsönt Bonitus fia Domonkostól, aki pénzember volt, és a püspöktől két szőlőt kötött le.

II. Viktor arra is törekedett, hogy a pápaság az ősi bencés kolostorra, Monte Cassinóra mint erős bástyára támaszkodhassék. Ezért nem fogadta el a gyermekkorától a kolostorban felnőtt Péter szerzetes apáttá választását, hanem a normannok ellenében helytállni tudó apátot kívánt. Ezt mint pápai legátus Humbert bíboros (Umberto di Silvacandida) érte el, rávéve Pétert a visszalépésre és Lotharingiai Frigyest a feladat elvállalására.

Frigyes személyes ismerőse volt a bíboros legátusnak, együtt jártak el Konstantinápolyban a Cerularius elleni vitában. De a pápának is bizalmasa volt mint a római egyház bíboros kancellárja. Azzal, hogy Lotharingiai Frigyes felvette a szerzetesi öltözetet és apát lett (1057—1058), félreállt a császári udvar haragjának útjából, amely őt mint Lotharingiai és Toscanai

Gottfried testvérét érte. Alfano (Alphanus) szerzetes ugyanakkor (1056—1057) a Monte Cassinó-i kolostorba vonult, tevékenysége a rendház tudományos tekintélyének növeléséhez járult hozzá.

Az egyházi reform azonban nem szorítkozott Itáliára. II. Viktor pápa külföldön is tevékenyen folytatta megújító munkáját legátusai útján, akik között kitűnt Hildebrand. Számos franciaországi, sőt spanyol földön tartott zsinat mozdította elő az egyház átalakulását. A Pireneusi-félszigeten történtekből kiemelkedik a coyanzai zsinat (1055), amely szót emelt az apátságok világi javainak megőrzéséért és a megosztott egyházak *(ecclesiae divisae)* ellen. Az utóbbi állásfoglalás aktualitását az adta, hogy ha valamely egyháznak több patrónusa volt, akkor nem mindig tudtak megegyezni abban, ki legyen a plébános, s olykor egy helyre több plébánost helyeztek. Az ilyen egyházi tekintélyt csorbító jelenségekkel szembeszállva, a coyanzai zsinat előmozdította a reform ügyét a Pireneusokon túl is.

A pápa ereje Anglia vonatkozásában arra korlátozódott, hogy a kiközösítés alatt tartsa Stigand canterburyi érseket. A „Hildesheimi Évkönyvek" azért méltatják II. Viktort, hogy még 1057-ben Németországban járva, sok dolgot jól elrendezett. Ilyen itáliai és európai sikerek közepette szakította meg a halál (1057. július 28.) a Rómába visszatért II. Viktor egyházkormányzatát. De a trónüresedés most maga is továbblendítette az egyházi reform ügyét: II. Viktorral III. Henrik

utolsó pápajelöltje szűnt meg uralkodni az egyházon, és immár nem volt lehetséges az ilyen császári beavatkozás. Más oldalról tekintve az erőviszonyokat, a pápaság sem szólhatott bele tetszése szerint a német egyház ügyeibe, mivel ott az 1056 óta a kölni érsekség élén álló Anno érsek (született 1010 körül) szerepe dominált.

Az egyházi reformmozgalom további térnyerésére vall az a nagy sietség, amellyel a római papság a pápai szék betöltéséről gondoskodott. Frigyes bíborost, lotharingiai herceget választották a katolikus egyház fejévé 1057. augusztus 2-án IX. (más számítás szerint X.) *István* néven, és már 3-án fel is szentelték. Ez úgy volt elérhető, hogy nem küldtek követeket Németországba, akiknek feladata lett volna megkérni Ágnes császárnét, III. Henrik özvegyét mint az ifjú császár régensnőjét a pápajelölésre, ahogyan az a császári igények szerint szükséges lett volna. Jelöltjük alkalmassága vitathatatlannak látszott. Már addig magas egyházi rangot ért el a reformmozgalom mércéjével: Monte Cassino apátja volt. A húrt azonban Róma papsága nem feszítette túl, s a pápakoronázás után — bölcsen — siettek a hiány pótlására. Közölték a választást a császári kormányzattal, és várták a megerősítést. Bár a követség később indult el, mintsem semmissé tehető lett volna a felszentelt pápa megválasztása, ez utóbbi nem is merülhetett fel. A személy kiválasztása ugyanis igen átgondolt volt: az új pápa testvére volt — mint láttuk — Lotharingiai (Szakállas)

Gottfriednek, Toscana urának, aki már a hatalmas császár, III. Henrik életében méltó ellenfelének bizonyult, annak halála után pedig vitathatatlanul Itália hegemón részura, 1057-től Spoleto hercege. A császárné régensnőt tehát minden szempontból befejezett tények elé állították. Hildebrand, a követ, akinek mindezt el kellett fogadtatnia a német udvarral, rátermett volt a bonyolult feladatra. S még 1057-ben elérte az új pápa elismertetését a német udvarnál.

Hosszú idő óta ez volt tehát az első szabad pápaválasztás. Az új pápa természetesen tisztában volt az egyházon belül és kívül feszülő mély ellentétekkel. Amikor trónra lépése évében Marsi püspökséghez fordult az egyház feje, váltakozásokról és viszályokról (*vicissitudines, altercationes*) szólt, amelyeknek a harcos egyház alá van vetve. Van olyan nézet, amely szerint ezt a levelet Humbert bíboros fogalmazta.

Egy harmadik jelentős egyházi személyiség is feltűnik a pápa bizalmasai között. IX. István 1058 márciusában Salerno érsekévé tette az onnan származó Alfano (Alphanus) bencés apátot. Ezzel déli szerzetesi kapcsolatait erősítette tovább, miután már korábban, 1058. január 24-én kiváltságot adott Uodalrico beneventói érsek számára. A pápa meg akarta tartani befolyását a Monte Cassinó-i apátság vezetésében is, amitől erős támaszt remélt a pápaság nehéz viszonyai között.

Mindeközben a háttérben már kialakult a normann Robert Guiscard apuliai uralma (1057), miután Calabria részeit is megszerezték a normannok (Reggio).

Szembetűnő tehát a pápának a különféle tájakra, feudális és egyházi körökre, a reformmozgalom különféle áramlataira való tudatos támaszkodása, és ekkor történik meg közeledése Argyrus itáliai bizánci katapánhoz.

A társadalmi mozgások előrehaladása István pápa rövid uralma alatt is tovább bonyolította, tarkította az erőviszonyokat a reformmozgalom mögé sorakozók között. A IV. Henrik kiskorúsága miatt kialakult helyzet elősegítette, hogy a világi és egyházi feudális erők mögött egyre izmosodjon a városi autonómia-mozgalmak ereje, és egyházi téren is érvényesüljön sok kezdeményezésük. Terjedt a *pataria*-mozgalom, amely immár több észak-itáliai város (Milánó, a „rongycsőcselék"-nek gúnyolt alsó réteg lakóhelye mellett Cremona és Piacenza) belső egyházi viszonyai alapján támasztott követeléseket, támogatta a reformhoz húzó papokat, és bírálta a gazdag papság elvilágiasodott életmódját. Már IX. István kapcsolatba lépett velük, hiszen a pápaság alá akarta vetni a független helyzetéhez ragaszkodó gazdag lombardiai főpapokat, akiket a pataria is, a reformpápaság is szimóniával vádolt. Céljai elérésére IX. István két legátust küldött Milánóba Hildebrand és Luccai Anselm személyében. A másik oldalon viszont a főpapság hívei és a császárság követői csaknem eretnekeket láttak a pataria híveiben, akiket az egyház zaklatásával vádoltak (a nagyobb városok autonóm egyházait az egésszel azonosítva).

Ha csak képletesen fogadjuk is el, hogy a *pataria* fogalma sértő kifejezés (rongyosok, toprongyosok), az akkor is utal a népmozgalom tagjainak nyomorúságára, szegény voltára. *Bonizone* sutri püspök „Liber ad amicum" című művében az 1057. évnél említi is, hogy szimoniákusok, az ellenük háborgó tömeg szegénységét gyalázva nevezték őket patarénnak, azaz rongyosnak (*Paterinos, id est pannosos*). De a források közvetlenül is alapot adnak arra, hogy a reformprédikátorok hallgatóságát a városi szegénység körében kereshessük elsősorban: a „Landulf-krónika" szerint ezek elsősorban szegény kézművesek, szamárhajcsárok és eladósodottak voltak. Mindezek a mozgások eléggé jelentősnek mutatják a reformmozgalom kibontakozásában IX. István pápaságának esztendeit. Igaz, hogy hatása döntően Itáliára szorítkozott, de ezalatt Európa más tájain is történtek olyan események, amelyek nyomán újabb vidékek kapcsolódtak be az európai eseményekbe, így az egyházi reform alakulását meghatározó történések menetébe.

Ideváq a skót trónon bekövetkezett változás is. Az inkább a hagyományból, mint a történeti tényekből ismert Macbeth megölésével (1057) véget ért Skócia északi elszigeteltsége. Az utód, III. Malcolm, Duncan bosszúálló fia (1057—1093), utat nyitott az angol kultúrának és az egyháziak beköltözésének. (Igaz ugyan, hogy ekkor az angol egyház viszonya sem volt felhőtlen a pápasággal: IX. István továbbra is kiközösítésben tartotta Stigandot, Canterbury érsekét.

Az egyházi reform-erőfeszítéseket támogatta IX. István idején Hugo clunyi apát is, de nagyobb szerepet az itáliai reformpapok kaptak. A reformpápaság kibontakozása idején kezdeményező szerep jutott *Pier Damiani* szerzetesközösségi vezetőnek. Ő volt — mint láttuk — a papok házassága és a szimónia elleni harcok egyik első mozgatója. Erre neki személy szerint megvolt minden erkölcsi alapja, miután őt nem hatalmi célok fűtötték. Így lett, IX. Leótól kezdve, több pápa bizalmas tanácsadója. (Ez tette utóbb lehetővé számára, hogy egyik munkájában — „Opusculum" — úgy emlékezzék vissza az 1049. áprilisi római zsinat kezdeményezéseire, mint morális igényekre). II. Viktor egyházvezetése idején Pier Damiani egyike volt azoknak, akik a pápa körüli reformerek között a lotharingiai-olasz csoportot képviselték.

Két reformirányzat kristályosodott ki ugyanis abban az időben, amikor trónváltozás történt a Német-Római Birodalomban. Az elhunyt III. Henrik reformmegoldásaival megelégedő *mérsékelt reformerek* folytatni akarták a maguk irányát, és ehhez kedvezőnek látták IV. Henrik császárságát. Az új uralkodó ugyanis csupán hatéves volt, s azt remélték, hogy jó irányban befolyásolhatják. Ennek az iránynak lett legjelentősebb képviselője Pier Damiani, akinek mint a remeteélet apostolának különösen nagy tekintélye volt, és az egyházreform egyik lehetőségét valósította meg. Ennek a mérsékelt iránynak jelentőségét mutatja, hogy IX. István 1057-ben ostiai bíboros püspökké tette meg Pier

Damianit, ami a pápa körüli főpapok egyik legfontosabb posztja volt; közvetlen betekintést és beleszólást biztosított a pápai kúria ügyeibe. Csak később derült ki, hogy éppen egyéni vonásai, szemlélődő és az írásra sok időt áldozó személyisége nem jelenthetett gátat a másik, a tettek mezején sürgölődő radikális reformiránynak, amelynek Hildebrand volt egyre inkább a vezető egyénisége.

Humbert bíboros a befolyásos lotharingiai csoport tetterős tagja volt II. Viktor és IX. István kormányzata alatt is. II. Viktor idején írta sorsformáló munkáját a *szimónia ellen* („Libri tres adversus simoniacos"). Ennek érvelésében nagyban kiaknázhatta egyháztörténeti műveltségét, amihez hozzásegítette az is, hogy 1057-ben Humbert lett a római egyház könyvtárosa. A bíboros 1058-ban, már IX. István idején tette közzé az értekezést. A munka jelentősége részben címéből következik. A szimónia fogalmát dolgozta ki benne, utalva Simon mágus esetére, aki meg akarta vásárolni Szent Pétertől a csodatevés képességét. Az egyházi vétek nála mint szentségárulás jelenik meg általános fogalomként; a mind az egyházi, mind a lelki javakkal való üzérkedés, anyagiak árán szerzésük vagy áruba bocsátásuk formájában. Ezeknek az alapelveknek tisztázása sem volt mellékes a reformért folyó küzdelemben. Még fontosabb azonban, hogy Humbert ebben a vétekben az egyház összefüggő bajainak gyökerét jelölte meg. A szimónia elkövetése esetében ugyanis az árnak *(munus)* nem kell feltétlenül a pénz formáját

öltenie, hanem lehet más jellegű ajándék, ellenszolgáltatás vagy érdem nélküli pártfogás, kegynyújtás, az egyházi javadalom adományozójától, akár annak megfélemlítéssel való kicsikarása. Mindebből következik, hogy az illusztris szerző a mindennapi gyakorlat ellen lépett fel, annak találta meg egyházi vétekként való megfogalmazását. Nem volt ugyanis ritka mind a birodalmi egyházakban, mind a magánegyházakban, hogy egyházi pályára méltatlan, pappá sem szentelt személy jutott egyházi javadalomhoz a császár, a király vagy a magánföldesúr kegyéből, akik megbízható hívüket politikai érdekből jutalmazták egyházi tisztséggel. Így jutott el Humbert ahhoz a gondolathoz — s adta meg ezzel egy újabb reformigény lehetőségét —, hogy el kell venni a világiaktól a papkinevezés jogát, a fejedelmek hatalmából a főpapok állítását, és mindezt vissza kell adni a klérus és a nép kezébe. Evvel a világi beiktatást (a laikus invesztitúrát) bírálta, amiből egyenesen következett az a gondolat, hogy mindezen reformokat az egyház központján, a római püspökségen kell elkezdeni. Silva Candida bíborosa azt hangsúlyozta, hogy a császárt felkenése nem helyezi az egyház fölé, ellenkezőleg, az őt az egyház védelmére kötelezi. Keserű gúnnyal megírt művében tehát Humbert elérkezett az egyházi hatalomnak a világi hatalom fölé helyezésének a gondolatához. A szimónia elleni értekezés kifejezte szerzőjének mint a lotharingiai reform képviselőjének nagy tiszteletét III. Henrik császár emléke iránt is.

Noha Humbert Lotharingiából indult el, a római reformradikalizmushoz jutott el, s annak Hildebrand mellett egyik fő alakja lett. Miután fellépett a papok nősülése ellen, a nőtlenség *(coelibatus)* érdekében, megalkotta azt a rendszert, amely később Hildebrand gyakorlatában testesült meg.

A császárság pillanatnyi gyengülését nemcsak az egyházi reformmozgalom tudta kihasználni, hanem világi ellenlábasa is igyekezett azt a maga javára fordítani. A római nemesség, amely ugyan már túlhaladt hatalma delelőjén, a birodalom átmeneti visszavonulását alkalmas időpontnak látta a maga önállóbb fellépésére. Az egyházi reform számára ekkor az igazi ellenerőt a római nemesség és Toscana világi ura jelentették, a császári udvar csupán fenyegető árnyék volt a háttérben. Amikor tehát IX. István pápa 1058. március 29-én Firenzében meghalt, a reform hívei válságos helyzetbe kerültek. Előtérbe lépett a római arisztokrácia, amely néhány bíboros támogatásával állított utódot.

1058. április 5-én emelték pápává Mincius János (Giovanni Mincio) bíborost *X. Benedek* néven. A beiktatásra a Szent Péter-templomban került sor, a német forrás mégis titokban történt felszenteléséről ír. Pedig ellenző alig volt jelen, csupán a Trastevere városrészben élő újnemes, Keresztény Benedek fia, Leó (a zsidó eredetű első Pierleoni család tagja) mondott ellent. Ez volt a római nemesség utolsó győztes

erőfeszítése, ez is csak úgy sikerült, hogy belső ellentéteiket, korábbi vetélkedésüket félretették, és nem maguk közül, saját családjukból állítottak jelöltet. Az új pápa addig Velletri, az albanói hegyek déli lábánál fekvő Róma-vidéki város püspöke volt. Mögötte sorakoztak fel Gerardo di Galeria gróf, valamint az egykor döntő hatalmú tusculumi grófok (Tusculani) és a Crescentiusok (Crescenzi).

A római nemeseknek ez a sikere már maga jelzi gyengülésüket, ami szembetűnő volt korábbi hatalmukhoz képest: 1003-ban Crescentius János római patrícius tette pápává XVII. Jánost, utána pedig XVIII. Jánost, akit ő maga mondatott le 1009-ben, hogy Buccaporci személyében IV. Sergius néven (1009—1010) új pápát állítson. Crescentius patrícius kancellárt is tett e pápák mellé, akik az oklevéladásból kiszorították a külvárosi püspökök befolyását. A Crescentiusok vezető hatalma átszállt a tusculumi grófokra, akik 1012 óta voltak irányítói a pápaválasztásnak. E grófok jelöltje volt VIII. Benedek (1010—1024), aki a császári hatalommal is barátságra jutott, s alatta az okleveleket *per manus episcoporum,* tehát a külvárosi püspökök befolyásával állították ki. A hatalom gyakorlásának leplezetlenségét mutatja, hogy VIII. Benedek Tusculumi Gergely gróf fia volt. A Tusculumi grófok töretlen befolyását jelzi, hogy még egy pápát kreáltak maguk közül: XIX. János (1024—1033) VIII. Benedek testvére és utóda volt. A pápaságnak a császársághoz való további közeledése jele volt, hogy 1027-ben ő koronáz-

ta meg II. Konrádot. A Tusculumi grófok a vetélytársaikkal szemben véres küzdelmekben megszerzett fölényt szívósan őrizték, és 1045-ig ők tekinthetők a Corsi, a Cenci, a Frangipani és az Annibaldi családok mellett Róma város legfőbb világi, sőt egyházi hatalmának.

Annál jelentősebb, hogy az egyházi reform önállóságának hívei, ha nem is tudtak szembeszállni a Rómában helyi hatalmat gyakorló nagyúri családok egyeztetett akaratával, tudomásul azt nem vették, és megakadályozták a római nemesek állította pápa tartós uralmát. Az egyházi ellenzékhez tartozott a bíborosok többsége, köztük Hildebrand. Ők még emlékeztek IX. Leó megválasztásának sikerére és irányára, és kivonultak Rómából Toscana tartományba. Azt hirdették, hogy X. Benedek megvesztegetés útján került a pápai székbe. Így a pápa tényleges kormányzata csak nyolc hónapig tartott. Német felfogás szerint bukását az okozta, hogy a német fejedelmeknek nem tetszett az eljárás, amellyel megválasztották, és ezért letették. Mindenesetre Benedek az utolsó a Campagna nagybirtokos urai által felemelt „helyi" pápák sorában, az egyházi reform az ilyen választást nem sokkal később jogilag is lehetetlenné tette.

X. Benedek Toscanába húzódott ellenfelei Hildebrand és Pier Damiani vezetésével jelentős közeli és távoli támaszt leltek. Német forrás szerint követet küldtek a birodalmi gyűlésre, Augsburgba, megjelölve a kívánt személyt. Fontos szerepe volt a közös pápa-

jelölt elfogadásában Wibert (Guiberto) olaszországi kancellárnak. Az 1030 táján Pármában, nemes családból született Wibert rokona volt a canossai őrgrófi családnak, megbízható embere Ágnes császárnénak, így 1057 és 1063 között több fontos világi tisztet töltött be. Mint itáliai kancellár kezdetben a papság fegyelmi reformjának kedvezett. (Ez a Wibert lesz a későbbi III. Kelemen ellenpápa.) Törekvéseik összetalálkoztak lotharingiai Gottfried herceg, valamint Ágnes császárné véleményével, és így Sienában 1058 decemberében pápává választották a burgundi származású Gellért firenzei püspököt. A későbbi hatalmi helyzet visszavetítéseként *Bonizo* szerint Hildebrand választotta őt az egyház fejéül, de *Boso* Gestája szerint a bíborosok választották.

Az új pápa a *II. Miklós* nevet vette fel. Igaz, hogy hívei X. Benedek helyére kívánták ültetni, de ezt keresztül kellett még vinni. A császári jóváhagyást Hildebrand bíboros szerezte meg. Majd Gottfried herceg katonasága Róma alá nyomult, hogy bevigye az új pápát, de a római nemesség a várost elzárta. II. Miklós hívei 1059 januárjában Sutriban jöttek össze a papság és világiak képviselőivel, ünnepélyes gyűlésen letették Benedeket és elismerték Miklóst. II. Miklós szerencséjére Leone di Benedetto Cristiano (a Pierleoni) megnyitotta a toszkán ostromlóknak a Trastevere negyedet. X. Benedek azonban elmenekült Rómából a Campagna báróinak védelme alá, és így még mindig nem dőlt el, ki számít majd pápának s ki ellenpápának.

II. Miklóst mindenesetre 1059. január 24-én pápává szentelték a Szent Péter-templomban.

A császárpárti író, *Albai Benzo* leírása szerint vezető szerepe volt az esemény körül Hildebrandnak. A szerző a böjti időszakban tartott 1059. évi római zsinatról ugyan erős túlzásokkal ír „IV. Henrikhez" című munkájában, de Hildebrand szerepét aligha emelte ki alaptalanul, legfeljebb tettének minősítése lehetett eltúlzott: „Megrontotta tehát Prandellus a rómaiakat és sok esküszegéssel félrevezette a zsinatot, ahol királyi koronával megkoronázta bálványát..." Benzo tehát utólag a császári ügy részévé tette azt, ami a maga idejében valójában a római nemesek politikájához tartozott.

X. Benedek előbb Passeranóba menekült, majd Galeriába húzódott vissza. Végül meg kellett adnia magát ellenségeinek, hogy puszta életét megmentse. Valószínűleg az 1060. áprilisi lateráni zsinat foglalkozott a megdöntött pápa ügyével, ahol formálisan is letették, és minden egyházi méltóságától megfosztották, majd élete fogytáig bebörtönözték a Szent Ágnes-templom mellett. Mégis jó ideig inkább letett pápának tartották és nem ellenpápának, mint az utókor, neve sokáig benne maradt a pápák katalógusaiban — a győztesek ezt is megengedhették maguknak. Ettől kezdve Hildebrand lényeges befolyással rendelkezett a pápai politika alakulása felett. A római nemesek pápájának bukása vezetett maguknak a nemesi családoknak további térvesztéséhez is: a reformpápaság

1060-ban kiszorította a Crescentiusokat a Sabina-vidéki Farfa-kolostor világi ügyeinek intézéséből.

A pápaság felett gyakorolt befolyás egyik szembetűnő megnyilatkozása mindeddig a *pápaválasztás* volt. Egészen 1059-ig tulajdonképpen nem volt különbség a pápa- és a püspökválasztás menete között, holott dogmatikai és igazgatási téren már korábban határozott vonásokkal bontakozott ki Róma primátusa. Igaz, hogy mind a pápa-, mind a püspökválasztásban fontos elv volt a választás jogszerűsége, megfelelése a kánoni előírásnak *(juste et canonice)*, de ez nem bizonyult elégségesnek a világi ellenőrzés vagy éppen befolyás kiküszöbölésére. Így vált oly fontossá a pápaság vezette reformmozgalomban a pápaság elnyerésének kiemelése az egyéb magas egyházi tisztségek betöltésének szélesebb kérdésköréből. Ez volt a célja II. Miklós szabályozásának, amelyet az 1059. áprilisi (húsvéti) lateráni zsinaton fogalmaztak meg.

A zsinat jelentőségét sejteti, hogy azon 113 püspök vett részt. A gyűlés vezetését a pápa látta el, de ezúttal is oldalán volt Hildebrand. A független pápaválasztás olyan alapelveit alakították ki ekkor, amelyek egy-két kiegészítéssel egészen a legújabb korig szabályozták az eljárást. A rendezés jelentőségét aláhúzza, hogy az ugyan számos más egyházszervezeti és magatartási reform része volt, de közülük a legközvetlenebbül érintette az egyházi és világi szféra kapcsolatát. A pápaválasztás függetlenségének védelmére írták elő, hogy a pápát ezután egyedül a bíborosok (kardináli-

sok) összessége választja, azok választási állásfoglalásához a papságnak és a római népnek hozzá kell járulnia. A pápát lehetőleg a római papság köréből kell választani (ez tiltakozást fejezett ki a német, általában a külföldi eredetű pápák beültetésének gyakorlatával szemben, de elhatárolódást jelentett a római nemesség befolyásától is). A választásnak Rómában kell lennie, de akadályoztatás esetén bárhol megejthető. (Ez kényszerű engedmény volt a bizonytalan erőviszonyok miatt — ne feledjük, hogy magát II. Miklóst is Rómán kívül választották meg.) A császárt mint római patríciust a megerősítés joga illeti meg olyan formában, hogy a függetlenül választott egyházfőt a császár hozzájárulása után szabad csak felszentelni. Nagy eredmény volt ez, mert így magából a választási aktusból szorult ki az uralkodó. A szabályozás nemcsak a pillanatnyi elképzelések és erőviszonyok eredménye volt. Benne a belső egyházi erőviszonyok és intézmények kapcsolatának tartós alakulása is kifejeződött. Kulcsszerep jutott ezután a pápaválasztásban a bíborosoknak, illetőleg azok testületének, akik attól fogva mintegy a legfelsőbb egyházi tanácsot, a római egyház szenátusát alkották.

A nevüket ruhájuk színéről kapó bíborosok eredetileg Róma város főtemplomainak tituláris vezetői voltak. Nevüket *(kardinálisok)* is az ilyen templomok átvitt értelmű jelzőjétől (cardo = ajtósarok) nyerték, amennyiben ezeket a templomokat az egyház sarkainak *(cardines Ecclesiae)* minősítették. Ezért a bíborosokat valamely római egyház címével jelölték. Ilyenek voltak

a Santa Sabina, a Santa Pudenziana, a SS. Giovanni e Paolo, a Santa Maria in Dominica, a Coelius hegyén álló SS. Quattro Coronati tituláris bíborosai, akik mértékadó szerepet töltöttek be a főtemplomok istentiszteletében, tehát a bíboros papok gyűjtőnevet kaptak, és a plébánosi szerepből kiemelkedtek. (E folyamat kezdetét jelenti, hogy az a főpap, akiből később XV. János pápa lett, 985-ben a Santa Susanna „bíboros papja" volt.) A bíborosok testületének másik eleme a Rómával közvetlen szomszédságban levő, külvárosinak tekintett *(suburbicarii)* püspökségek főpapjai voltak, akik bíborosi címükben egyházmegyéjük nevét viselték (ilyenek voltak Ostia-Velletri, Porto Santa Rufina, Albano, Frascati, Palestrina és Sabina püspökei, majd a várostól nyugatra eső Silva Candida, ezek tehát bíboros püspökök gyűjtőnéven szerepeltek), akik mint a római egyháztartomány főpapjai közvetlenül függtek a pápától mint Róma főpapjától. Nem annyira ezeknek az egyházmegyéknek nagysága vagy gazdagsága volt mérvadó — Sabina pl. csak kilenc plébániából áll —, hanem az, hogy betöltésükkel jelentős reformpapok kerülhettek a pápa közelébe (Pier Damiani Ostia, Humbert Silva Candida püspöke volt). A bíborosok testületének harmadik elemét Róma egyházi körzeteinek elöljárói alkották, ők kapták a bíboros *diakónus* (szerpap) gyűjtőnevet. Ők segítették és látták el tanáccsal a pápát az egyházi szertartásokban és egyházmegyei kormányzati teendőkben nyújtott szolgálataikon túl a keresztény egyház átfogó

kormányzatában. Mivel a bíborosokat a pápa nevezte ki, ezzel közvetve egyházpolitikai irányzatot alakíthatott ki a jövőre. A fejlődés lényeges eredménye, hogy mindezek a csoportok a XI. század során egyetlen testületté, a *bíborosok kollégiumává* tömörültek. Maga a pápaválasztási dekrétum koncepciója is a bíborosok testületéhez kötődött, nem megalapozatlan vélemény szerint az 1059. évi dekrétum szövege Humbert bíboros alkotása volt. Ez különösen arra a változatra állhat, amelyet a XI. századi kánonisták őriztek meg, és amely belekerült a zsinati gyűjteményekbe. Evvel szemben Wibert itáliai kancellár híveihez kapcsolják a másik változatot, amely egy vatikáni kéziratban maradt fenn, és a császár jogait erősebben hangsúlyozza.

II. Miklós pápa, amikor az egyházvezetés iránykeresésében a radikális reform mellett döntött, egyaránt támaszkodott Hildebrand és Humbert bíborosokra. Mindketten támogatták a pápát abban a nézetében, hogy egy ideális keresztény birodalomnak *(imperium Christianum)* kell felváltania a Német-Római Birodalom valóságát. Az így létrejövő rendszerben a megfelelően képzett személyeknek megfelelő hatalommal kell rendelkezniük. Ezért annyira fontos szemükben a pápaság hatalmának és szervezetének *jogi-történeti alátámasztása.*

Humbert bíboros kellően felkészült volt arra, hogy ezeknek az elveknek elméleti és gyakorlati megfogalmazásában főszerepet vállaljon. Az ő nézetrendszeré-

nek és elméleti alapvetésének megfelelt az 1059. évi zsinati határozat a világiak egyházba iktató tevékenységének megtiltásáról. Ennek a gondolatmenetnek másik végén helyezkedik el Humbert elemzése arról, hogy lehet-e ítélkezni pápa felett. Ezt a szent római egyházról („De sancta Romana ecclesia") írott töredék tartalmazza. Ebben kiemeli, hogy a római egyház szent és apostoli, amely Jézus Krisztus után feje az összes egyházaknak mind isteni, mind emberi kiváltsággal, ezért püspöke vagy rektora befolyásolja az egész kereszténységet, de hanyatlása lealacsonyítja azt. Az emberek az apostoli székre tisztelettel néznek fel, és ott kívánják felfedezni a szent kánonok szabályait, a keresztény vallás régi törvényét, inkább, mint a Bibliában vagy az egyházatyáktól hátrahagyott írásokban. Az emberek tehát a pápa által kívánt vagy nem kívánt dolgokhoz alkalmazkodnak, életvitelüket a pápa akaratának vetik alá, ahhoz igazodnak. Mindebből az következik Humbert megfogalmazásában, hogy a pápa isten házának hűséges és bölcs sáfára, isten és ember előtt gáncstalanul tesz és szól, a világ folyását isten után irányítja. Az egyház feje istenhez és Krisztushoz von sok népet, férfiakat és nőket, különféle hivatásúakat, rangúakat és életkorúakat, és ezért őt isten összes java fölé kell helyezni. De ha a pápa nem volna elég gondos a maga és testvérei üdvössége körül, ha elhanyagolná a dolgát, és elmulasztaná a jó kiemelését, az ártalmas volna rá és az összes emberre, a pokol felé vezetne számtalan embert, s örökös bajokat hozna. Humbert

szerint egyetlen halandónak sincs joga megtorolnia a pápától szenvedett sérelmeit, hiszen aki minden ember felett kell, hogy ítélkezzék, azt senki sem ítélheti meg, kivéve, ha a hittől eltérőnek találják őt. Humbert az érvként összeszedett számos bibliai idézet végén így érvel: minden dolog, ami Péter székétől elválik, amely olyan, mint a szikla, amelyre isten építi az egyházat, a testi vágyak vagy emberi elbizakodottság homokjára épül. Mert nem folyhat egy folyam, amelyet elvágtak forrásától.

Humbert azonban nemcsak az Ó- és Újszövetség ragyogó ismeretével tudott érvelni munkáiban, hanem a pápai uralom felé mutató egyházjogi anyaggal is. Humbert, akár Hildebrand, az ál-izidori gyűjteményre támaszkodott, felhasználva a Reimsből Rómába került kódexeket. Humbert bíboros munkájának tulajdonítja a széles körűen elfogadott nézet egy, a reformirányhoz tartozó kézikönyv („Diversorum Sententiae Patrum") *74 címből álló joggyűjteményét*. Ez a Hildebrand pápai korszakában cselekvésre bátorító gyűjtemény mindenesetre 1065 előtt már terjedt Nyugat-Európában. Ennek megfelelő az a feltevés, amely Humbert bíboros utolsó éveinek egyikére (1061) helyezi a címgyűjtemény keletkezését. Így Humbert „Sententiái" kezdik meg a Hildebrand által gyűjtött, a pápai előjogokat igazoló régi szövegek sorát. Silva Candida bíborosa ennyiben előfutára volt a papi uralom elvi alátámasztásának. Olyan iskolát indított el ezzel, amely szerint a keresztény társadalom irányítására az egyetemes kánon-

jog hivatott, aminek csak kisegítő jogi rendszere a világi jog. A 74 címből álló joggyűjtemény, az ún. kisebb gyűjtemény *(collectio minor)* alapjául szolgálhatott a bővebb kifejtéseknek.

Humbert megfogalmazása szerint az egyház *(ecclesia)* olyan átfogó fogalom, amely más források keresztény társadalomfogalmával azonos. Ezzel a római egyház primátusigényének új, a XI. század hatalmi harcainak megfelelő, korszerű változatát fogalmazta meg, létrehozta a Hildebrand bíborosi, majd pápai működésében aktív szerepet játszó szellemi fegyvertárat. Ebben a koncepcióban többé nem a püspökök, hanem a pápai hatalom áll az egyházpolitikai szempontból a középpontban. Humbert bíboros ezzel feltette a koronát tevékenységére, majd hamarosan meghalt (1061?, 1063?). A radikális reformirány gyakorlati vezetése most már — méltó gyakorlati diplomáciai és teológiai partner nélkül — Hildebrandra maradt. A későbbiekben mutatkozott meg, hogy Humbert említett erényei mennyire nem voltak pótolhatók, Hildebrand hihetetlen aktivitása és gyors elhatározóképessége sem helyettesítette az elhunyt fegyvertárs kivételes képességeit.

II. Miklós egyházkormányzata idején előtérbe került a pápaság harca az egyházi „eltévelyedések", a papok „elvilágiasodása" ellen. Ez nem jelentette azt, hogy a reformmozgalom az egyháziakat teljesen vissza akarta volna szorítani a *vallási szférába.* Ellenkezőleg, a

pápaság *világi szférába* nyomulásának volt eszköze, s ez a külsőségekben is megmutatkozott. *Albai Benzo* leírásából egyértelműen kiderül, hogy II. Miklós idején megváltozott a pápa fejfedője: az egyház feje többé nem egyszerű mitrát hordott, hanem az kiegészült két gyűrűvel *(circuli)*. A gyűrűk a sujtás alsó és felső zsinórai voltak. Így a főpapi fejfedő uralmi jelvénnyé vált, amit források a mitra helyett új neveken emlegetnek *(corona, regnum, phrygium)*, s ezek némelyike államfői viseletet jelent. Ez egyértelművé teszi, hogy II. Miklós uralmi fölényt kívánt kifejezni már megjelenésével is. Kialakult tehát valamiféle papi uralom igénye *(hierokrácia)*. Erre a törekvésre utal az egyházjogi és a pápaság törekvéseit igazoló egyéb történeti források iránti megnövekedett érdeklődés. Ennek közvetett bizonyítéka, hogy II. Miklóstól kezdve megnövekedett a pápai iratok megőrzésének igénye, ellentétben a megelőző időszakkal. Ugyanis V. István pápa halálától (IX. sz.) fogva II. Miklósig a pápai regiszterkönyvek anyagának egy része elveszett, így azok nem kerülhettek be egyházjogi művekbe és gyűjteményekbe. Most az ilyen iratok megőrzésére nagyobb figyelmet fordítottak. Erre nemcsak az egyházi és világi szféra általános viszonya miatt volt szükség, hanem az *Egyházi Állam sajátos belső viszonyai miatt is.*

A Patrimonium Petri, a Bologna és Terracina között húzódó terület ugyanis még mindig túlnyomóan agrárterület volt, s ebből adódóan számos földesúri család megőrizte régi jelentőségét, de egyre több volt a viszály

köztük és az élénkülő városok között (bár éppen a pápai terület városai nem jutottak fel az első vonalba). A pápaság azonban mindkét szociális képlet felett uralkodni akart; a tulajdonképpeni egyházi területen *(patrocinium beati Petri)* túl igyekezett más szomszédságokat is Róma egyházi kötelékébe vonni az akkortájt hitelesnek tartott constantinusi adományterület felfogásának szellemében. Egy ilyen uralmi szemlélettel áthatott pápai kormányzat tehette meg következetes lépéseit az egyház belső élete, a papság magatartása terén elérni szándékozott reformok felé.

Kísérletének fontos, mondhatni úttörő fóruma volt az 1059. áprilisi római zsinat. Ez határozatot hozott a pápaválasztás jogi szabályozása szellemében és mintegy annak elveit lefelé, a szélesedő hierarchiában alkalmazva arról: „Hogy világiaktól semmiképpen ne kapjon egyházat bármelyik klerikus vagy pap sem ingyen, sem árért" (a zsinati határozat 6. fejezete). Ez az egyik legfontosabb, nyomban általános igénnyel megfogalmazott támadás a világi befolyás ellen. Egyszerre lépett fel ugyanis az ellen, hogy az egyházi javadalomról világiak döntsenek s az ellen, hogy papok a világiaknak lekötelezettjei vagy éppen megvesztegetői legyenek. Ugyanez a római húsvéti zsinat élesen elítélte a papok házasságát, meghirdetve a világi hívőknek azt a jogát, hogy ne vegyék igénybe házasságban élő papok egyházi szolgálatait (a zsinati határozat 3. és 8. fejezetei). A pápai reformpolitika ezzel is a világi

szférához való kapcsolódást kívánta szűkíteni, hogy a papságot ne kösse a családról való gondoskodás, a családi kötelék a feudális családi és érdekhálózathoz.

Az 1059. évi római zsinat gondolt azonban a felső hierarchia és a hivőkkel közvetlenül érintkező papság közötti fontos egyházi rétegre is, amelynek szerepe döntő volt a püspöki hatalom alakulásában. Ezért arra hívta fel a kanonokokat a zsinat, hogy az *apostoli*, ti. közös *életet* törekedjenek minden erővel megvalósítani. Ez az apostoli élet *(vita apostolica)* iránti igény addig nem hallott követelményt jelentett az egyház adott életmódjával, a kanonokok addigi életvitelével szemben. Ennek egyik fő megfogalmazója és sürgetője pedig Hildebrand szerzetes volt, akinek felfogása tehát már a zsinaton kiteljesedett. Hildebrand általánosítva fogalmazta meg a római zsinaton, hogy az egyháznak a közös élet felé kell fordulnia, az ősegyház példájához kell visszatérnie *(vita communis, exemplo primitivae Ecclesiae)*. Ez a megnyilatkozás magában is jelzi, hogy a rendkívüli energiával célratörő Hildebrand már II. Miklós idején a pápai ügyek fontos irányítójának tekinthető. Természetes azonban, hogy a zsinati határozatok nemcsak az általános viszonyokra tekintettek, nemcsak egy-két vezető egyházi reformer elképzeléseiben formálódtak meg, hanem egyben választ is jelentettek az egyes egyházak konkrét viszonyaira. Hildebrand megmutatta ezzel, hogy képes a tömegmozgalmakra való gyors reagálásra is. A papság régi szegénységét a szegények és megalázottak követelték, s a társadalom

és települési rend átalakulásával terjedtek az ilyen nézetek.

Rómát az foglalkoztatta elsősorban, hogy mi a helyzet Milánóban. Hiszen ebben a nagyvárosban a *patarénok* már felléptek az egyházi „szabad választásért". A pápa és Hildebrand aligha tévesztette szem elől a tényleges milánói belső erőviszonyokat. Bizonyára észlelték, hogy hiába álltak a mozgalomnak előterében a gúnyosan patarini névvel illetett rongyszedők, az érsekkel szemben álló fő társadalmi erő a teljes városi polgárjoggal bíró, polgárosodó, a kereskedelmi és hiteléletbe kapcsolódó alsó nemesség *(secundi milites, valvassores)* volt. Ezek az érseki hűbéresek jogkiszélesítő törekvéseit folytatva, mégis csak egyfajta világi befolyást akartak biztosítani a főpapi szék betöltésére. A mozgalom egyik első vezére, a Cotta nemesi családból való Landulf helyzeténél fogva is befolyásos ember volt városában, és osztályos társaira is gondolt, amikor a szabad választás igényét megfogalmazta. A választásnak a helyi nemesség *(populus)* és a székesegyházi papság *(clerus)* általi lebonyolítása és a főpap kiválasztása a maguk köréből *(ex gremio)* a városi felső réteg befolyását növelte, az érsek városuraságát gyengítette volna. Hiszen a valvassorok mellett fejlődött a kereskedők és az aranyművesek polgárjoggal rendelkező rétege, megjelentek a pénzváltók, kölcsönzők és uzsorások, megnőtt a takácsipar és a posztókereskedelem jelentősége. A pápaság természetesen legfeljebb szövetségben állhatott egy ilyen mozga-

lommal, s csak addig, amíg az megalázza az autonóm milánói egyház fejét. De a városi önállósodás kihasználóinak sakkban tartására már előre gondolva gesztusokat tett az alsó nép, az öntudatosodó iparosság felé, s ezzel a hivőket a nős papok ellen fordította.

Mindezek együttes hatásaként érdekes jelenet zajlott le a római zsinaton; legalábbis egyik forrásunk, *Arnulf* „A milánói érsekek tettei" című történeti leírása utal erre. Eszerint Guido milánói érsek a zsinaton hűségi fogadalmat tett II. Miklós pápának, cserébe pedig a teljes egyházi felhatalmazás jeléül egy gyűrűt kapott az egyház fejétől. Az érsek ilyen apostoli keggyel tért vissza dicsőségesen városába. A leírás olyan eseményt mutat be, amit már szereplői is kétféleképpen érezhettek és foghattak fel. A pápa és környezete éppúgy sikernek könyvelhette el, mint a milánói egyház. Bizonyosnak látszik, hogy az érsek nem beiktatását kérte főpapi székébe, mert nem esik szó a palliumról. Tehát Guido magát már jogszerű érseknek tekintette enélkül is, viszont jónak látta helyzetét a pápának tett engedelmességi esküvel elégedetlenkedő városa előtt megerősíteni. Ilyen felemás eredményekre is rászorult a pápaság.

A II. Miklós és parancsoló jellemű munkatársa kialakította zsinati légkörben olyan határozatok is születtek, amelyeket már nehezebb volt keresztülvinni az egyházmegyékben. Különösen a papok házasságát tiltó fejezetekre áll ez, amelyek csak Rómában és a közvetlenül pápai befolyás alatt álló környéken való-

sultak meg. Távolabb ugyan a főpapok lelkiismeretesen kihirdették a zsinati határozatokat, de olyan erős volt az *ellenállás*, olyan általános a tiltott szokás, hogy sokszor már eleve lemondtak következetes végrehajtásáról. Mindez magyarázza, hogy a reformirány nem elégedhetett meg a zsinat általános határozataival, hanem gondoskodnia kellett a felvetett gondolatok meggyökereztetéséről.

A reformgondolatok elterjesztésének egyik formája az volt, hogy a zsinat több elhatározását II. Miklós éveiben megismételték, bízva abban, hogy az egyháztartományok mindinkább magukévá teszik az új eszméket. 1060-ban is foglalkoztak a püspökbeiktatás kérdésével, és ekkor még nem vetették el teljesen a főpapok királyi beiktatását (világi invesztitúra). A szimónia körébe eső eltévelyedések — amelyek a főpapi székek megszerzésével kapcsolatosak — megfogalmazást nyertek az 1060. és 1061. évi lateráni zsinatokon is. Az előbbi rövidebb határozatot hozott a szimónia kérdésében, és azt láthatjuk viszont pontosabb kifejtésben és kiegészítve az utóbbiban. Ebből az immár rendszeres kidolgozásból alakult ki az eltévelyedés eretnekségként való meghatározása *(simoniaca haeresis)*, amint már korábban is eretnekségként ítélték meg a papi nősüléshez való ragaszkodást *(nicolaitismus)*.

II. Miklós gondolt a távolibb területekre is, ahol különösen nehéz volt a római, a lateráni zsinat

légkörének elterjesztése. Anglia egyháza alig érintkezhetett a pápával, hiszen II. Miklós fenntartotta Stigand canterburyi érsek kiközösítését. Más távoli tájakra a pápa követeket küldött. Nehézségeit mutatja, hogy ilyen vidék volt már Észak-Itália is, de még inkább Francia- és Németország. Az általános zsinatok határozatai a két utóbbi országban kihirdetésükkel aligha valósultak meg. Szükség volt — már előbb is és még soká — a helyi kezdeményezésekre. A délfrancia Toulouse-ban 1056 és 1068 között négy regionális zsinatot tartottak ezekről a kérdésekről. Előírták a papi nőtlenséget, megtiltották a püspökségek és apátságok árusítását, és rendelkezéseket adtak ki a fegyvert hordó klerikusok ellen. Az, hogy ezeket többször is tárgyalni kellett, jelzi, hogy II. Miklós és Hildebrand törekvései sokáig elszigeteltek maradtak, csak lassan terjedt az egyházi reform gondolatköre. De nem is lehetett szó teljes következetességről. Maga II. Miklós sem vehette komolyan az adott társadalmi és katonai körülmények között a fegyvertelen papok ideálját. Hiszen maga a pápa intézett levelet 1059-ben Franciaország püspökeihez, közölve velük, hogy eljár Eberhard trieri érsek ellen mind szellemi, mind „anyagi" fegyverrel *(spirituali simul et materiali gládio)*. Aligha tévedünk, ha Hildebrand ingadozást nem ismerő jellemét és könyörtelenségét látjuk a megfogalmazás mögött, aki már ekkor gondolhatott a pápa kiépítendő saját hadseregére.

Ez a tájékoztatás azt is mutatja, hogy a francia püspöki kart a pápaság közelebb érezte magához, mint a németet. Valóban, a német egyháztartomány fordult legélesebben szembe az 1059. évi római zsinat határozataival. Amikor a mainzi érsek kihirdette azokat, oly heves jelenetek zajlottak le, hogy az érsek alig menthette meg életét felháborodott papjainak dühétől. A pápaválasztás szabályozása ugyancsak visszahatást váltott ki a német területeken. Végül 1061-ben egy német zsinat érvénytelennek nyilvánította II. Miklós összes határozatait. Tehát már ekkor látszottak azok a leendő éles arcvonalak, ahol majd a szellemi fegyvereken túl a kardok is villogni fognak.

Talán emiatt is figyelt fel II. Miklós pápa a birodalom peremén levő Csehországra, amelynek hercege, Špitihnev nem hódolt a kiskorú IV. Henriknek. A pápa 1060 körül főpapi föveget (mitra) küldött Špitihnevnek, bár az világi fejedelem volt. De Csehország nem volt kivétel, csak egy, a német császári hatalom fokozódó gyengülésének következményeit kihasználó terület. Általánosabban nyilvánult meg a birodalom egyes régióinak eltávolodása a politikai központtól. Ezt jelzi az is, hogy Németország különféle vidékein a királyi pénzverési jogokat a császár támogatása fejében elnyerő fejedelmek már maguk határozták meg a veretet, a pénzlábat. Ennek következtében a birodalom pénzügyileg szétesőben volt.

II. Miklós pápa nagy eréllyel kezdte meg a püspökök és apátok *világi beiktatása elleni* küzdelmet, ami

Hildebrand befolyásának volt köszönhető. Az 1059. évi laterâni zsinat szigorú intézkedéseket hozott ebben a tárgyban, azaz kiélezte az invesztitúra-küzdelmet a világi uralkodók gyakorlata ellen. Ugyancsak határozat született a szimónia ellen. Itt már Hildebrand ellenlábasaként lépett fel Fehér Hugó bíboros, aki a pápai kúria és a német udvar között ingadozott, vagy éppen kettős játékot űzött. A pápai környezetben uralkodóvá azonban II. Miklós és Hildebrand nézete vált. Ennek lecsapódása a lateráni szertartások XI. századi leírásában a pápa jellemzése: királyi pap és császári püspök, sőt inkább pátriárka és apostoli személy. Az 1059. évi római zsinati határozatok 10. pontja a világiakkal szembeni egyházi követeléseket az igazságszolgáltatásra is kiterjesztette: hogy világiak ne ítélkezzenek bármilyen rendű klerikusok felett.

Az 1059-ben tartott római zsinaton újra szőnyegre került Tours-i Berengár nézeteinek vitája és egyházi megítélése. Itt találkozott újra a javakorabeli Hildebrand és az idős Berengár. A tudós bízva abban, hogy mivel egy ideig hallgatott nézeteiről, eleget tett a zsinat előtt tett korábbi ígéretének, most újból fejtegetheti felfogását. Hogy ilyenre merészkedett, azt éppen Hildebrand iránti bizalma magyarázza, akitől némi védelmet remélt. A zsinat azonban arra kényszerítette Berengárt, hogy tagadja meg nézeteit, azokat eretnekségként átkozza meg, és egyértelműen vallja: az úrvacsorában a kenyér igazi teste, a bor igazi vére Krisztusnak.

Az 1059. évi zsinati tárgyalások jelzik, hogy a római egyház nemcsak a hatalmi pozícióért küzdött, de azt teljes ideológiai-dogmatikai egységgel akarta alátámasztani. Ez utóbbi kérdésben azonban nem használt az erőszak: mihelyt Tours-i Berengár visszatért az Örök Városból, kinyilvánította tanai fenntartását, megtagadva a halálfélelmében kicsikart esküjét. Ezután mint hamisan esküvőt üldözték, és ügyének tárgyalását újabb zsinatokra tűzték ki.

Hildebrand tevékenységével közvetlenül összefügg és saját későbbi politikájával, sőt életsorsával szorosan összekapcsolódott a pápaság és a *dél-itáliai normannok* viszonyának rendeződése. Ez bármilyen éles fordulatnak látszik is a IX. Leó kormányzata végén mutatkozott súlyos ellentéthez, a pápa foglyul ejtéséhez képest, a különféle belső és külső tényezőkből megérthető. Fordulat ez ahhoz képest is, hogy Desiderius Monte Cassinó-i apát 1058-ban szerepet játszott az egyházszakadási, illetve latin—görög uniós tárgyalásokban. Most viszont a dél-itáliai normannok hűbéresei lettek a pápaságnak. A normannok legjelentősebb vezére, Robert Guiscard szabályos normann fejedelemségének első székhelyét az apuliai Melfiben ütötte fel, ahol a város helyreállítása és bővítése egyik jeleként 1059-ben püspökséget is létrehoztak. Ugyanott, ugyanabban az esztendőben történt a szembetűnő fordulat, a normann fejedelmek hűbéri beiktatása Dél-Itália és Szicília élére. Ezzel megkezdődött az Hauteville-

(Altavilla)-dinasztia uralma, melynek leghatalmasabb alakja Robert Guiscard apuliai gróf lett, aki fölébe kerekedett a többi normann főnöknek. Helyzetét javította az is, hogy kibékült a Monte Cassinó-i szerzetesekkel. Ilyen előzmények után határozta el II. Miklós pápa, hogy Hildebranddal együtt Melfibe megy, és ott nagy zsinatot szervez a bizánci befolyás alatt álló dél-itáliai területek egyházi reformjára. Szerepet kapott itt Alfano érsek, és részt vett ezen a zsinaton Robert Guiscard és Richárd aversai gróf is. Mindketten hűségesküt tettek a pápának és a római egyháznak, segítséget ígértek a pápaválasztás szabadságának biztosításához, valamint ahhoz, hogy Rómának rendelik alá az összes uralmuk alatti templomot. Ez a megállapodás a normann fejedelmek és a római egyház között a bizánci és a közép-itáliai püspököket kinevező német-római császár igényeinek rovására alakult. Ugyanakkor az is igaz, hogy a német birodalomtól való elszigetelődés miatt közeledett Róma a normannokhoz, a pápai reformpolitika önállósodását ellenző német-római császári rosszallás ellensúlyozására.

Ellenérzést váltott ki a melfi megegyezés Konstantinápolyban is, amelynek császári udvara és egyháza sérelmesnek érezhette a dél-itáliai görög egyházak latinosításának érezhető közelségbe kerülését vagy legalábbis Róma alá rendelését, nem kevésbé a bizánci igények pápai megtagadását. 1060-ban Rossano város normann kézre jutásával megkezdődött a félsziget

bizánci városainak meghódítása. Anyagi téren súlyos veszteséget jelentett a bizánci kincstár számára Calabria, a selyemvidék elvesztése. A II. Miklós és a normann fejedelmek aláírta szerződés ugyanis Robert Guiscardnak engedte át Apuliát, Calabriát és a longobárd fejedelemségeket, sőt a még vissza sem foglalt Szicília szigetét. Mindezen területeket a pápaság főhatalma alatt kellett az új, illetve leendő hercegnek kormányoznia, illetve megszereznie isten és Szent Péter kegyéből *(Dei gratia et sancti Petri dux Apuliae et Calabriae et utroque subveniente futurus Siciliae)*. A pápaság ugyanakkor Richárdot Capua fejedelmévé iktatta be. A normannok számára mindez azért volt fontos, mert ezzel foglalásaikat törvényesítették. A pápaságnak politikai fordulata Hildebrand körültekintő diplomáciájának az eredménye, de annak a feltételezhető taktikának is, hogy a pápaság esetleg minél távolabb, a szicíliai muzulmánokkal vívott harccal kívánta lekötni a normannokat, nehogy észak felé is terjeszkedjenek.

Szicília odaígérése a normannoknak már annak is előjele, hogy utóbb VII. Gergely Robert Guiscard-t Bizánc ellen bátorítja majd. Ezért foglalhatta magába a normann fejedelem esküje a még kezén nem levő szigetet, feltehetően azon a szemléleti bázison, hogy a constantinusi adomány alapján a pápai jogokat összegyűjtők igényt formáltak a nagy mediterrán szigetekre. Az adomány szerint Szicília, Szardínia és Korzika a római egyházhoz tartozónak számított.

Szardínia a megelőző időszakban az arab tengeri támadások miatt elszigetelődött a bizánci, római, pápai, német-római államszervezeti és igazgatási fejlődéstől. A VIII—XI. században Szardíniában olyan bírák *(iudex)* kezében volt a szervezeti vezetés, akik eredetileg katonai vezetők voltak. Négy ilyen rangú személyiség működött Arborea, Torres, Gallura, Logudoro területén, az ezek feletti hatalomra majd VII. Gergely tart igényt. Mindez arra is utal, hogy a pápaság óvakodott attól, hogy a nagy nyugati szigetre is normannokat irányítson. Evvel saját bekerítésének veszélyét próbálta elkerülni; inkább tűrte, hogy a sziget pisai érdekszférába kerüljön. A szaracénoknak nevezett arabok kiűzése után Pisa város politikai és gazdasági befolyása terjedt Szardíniában. Vallási téren pedig VII. Gergely és II. Orbán pápák ismerték el a pisai érsek főségét a sziget fölött.

Korzika szigetén, valamint a kisebb Elba, Gorgona, Monte Christo szigeteken a XI. század közepén a remeteségek a pápaságtól közvetlenül függő bencés kolostorokká szerveződtek. Pisa főpapjai először mint pápai legátusok, később mint VII. Gergely megbízottjai szereztek közvetlenebb befolyást a pápaságnak és érsekségüknek ezeken a szigeteken. A toscanai őrgrófság is jogot formált a Korzika feletti világi uralomra, végső soron ez is a pápaság befolyását egyengette. A pápák politikája tehát bizonyos egyensúlyt igyekezett kialakítani a déli normann előretöréssel szemben, északnyugati irányban terjeszked-

ve, ugyanakkor szívesen tette ki a normann nyomásnak a római Campagna báróit.

II. Miklós pápa egyik bizalmasa *Pier Damiani* volt. Így ő elnökölt az 1059. évi milánói zsinaton. Ennek köszönhető, hogy a vallási reformer ismeretanyagára némi fényt vet az e zsinat alkalmából készült művecskéje („Opusculum. Actus Mediolani"). Damiani ugyanis ebben megemlékezik Chartres-i Fulbert egy leveléről, amelyet az Sensi Leutericushoz intézett 1028 előtt. A levél a sensi érseknek egy konkrét egyházjogi, illetve erkölcsi kérdésére vonatkozott, amelyben a szimóniában vétkesnek talált egyházi személyek méltóságba való visszahelyezésének problémái merültek fel. A levelet természetesen már a zsinat előtt ismerhette Damiani, ami egyfelől feltételezni engedi, hogy a reformer gyűjtött ilyen természetű elvi anyagot, másrészt, hogy ezt a zsinat alkalmából vette használatba. A kis munka — Hildebrandhoz intézve mondanivalóját — a római egyház helyzetét, kiemelkedő szerepét taglalja. Megismerjük azokat a közös problémákat, amelyekkel mind Pier Damiani, mind Hildebrand foglalkozott, ha nem is egyforma megközelítésben. Hildebrand nézeteiben és szóhasználatában ugyanis éretten jelentkezik a *papi uralom* szemlélete. A radikális reformer olyan jogalapot keresett, amelynek segítségével kormányozni lehet a keresztény társadalmat. Hildebrandnál ezért az igazság *(justitia)*

fogalmának szerepét átveszi a jog *(jus)*, tehát az általánosan kötő szabályok fogalma.

Milánó, a zsinat helye magyarázza, hogy Pier Damianit miért foglalkoztatta a *népi mozgalmak* kérdése. Ilyet ismert meg a reformer Milánóban, ahol az 1059/60. években az alacsony sorban levő nép a Rómától meghirdetett reformban feltehetően nemcsak vallásos, de gazdasági folyamatot is látott, amely segítségével javíthat helyzetén. A nép ezért nem csupán nyitottan fogadta a reformmozgalmat, de nagy része lelkesedéssel egyesült annak áramlatában. Pier Damiani pellengérre állította a szegények elnyomását, de nem foglalt állást a parasztoknak és a világi szegényeknek a kedvezőbb jogi és társadalmi helyzet iránti igénye mellett. Ezek a kérdések kívül estek a mérsékelt reformer érdeklődési körén, inkább az emberi lélek bensejében végbemenő folyamatok felé fordult. Ezekben kereste a világ bűnösségének okát. Szemlélete szerint a belső világ, amint egy test, állandóan bűnnel van telítve, s egy rossz nép nem méltó jó fejedelmek uralmára. Pier Damiani megfogalmazásában a fejedelmek ezért nem törekednek az igazságra, csak a nyereségre, alattvalóik pedig mindig a gonoszságra törekednek, s nem állnak a törvények ellenőrzése alatt, bármily szigorúak is lennének azok: „Ezért szenved a mi korunk világa, amint olvasható Jezsajásnál." A milánói élmények hatása alatt erősen foglalkoztatta Pier Damianit a méltatlan papok templomi szolgálata-

inak kérdése, miután a hívők nem vették igénybe azokat.

1061. július második felében elhunyt II. Miklós pápa. Hildebrand bíboros befolyása ezután jelentősen megnőtt. Több mint kéthónapos átmeneti időszak következett, amikor gyakorlatilag Hildebrand irányította harmadmagával a pápaság ügyeit. Ez abból a helyzetből adódott, hogy a pápaválasztási reform nem szabályozta részletesen a bíborosok választási eljárását, és így a régi szokásoknak megfelelően az archidiaconus mint *pápai helytartó (vicarius)* működött együtt az archipresbyterrel és a primiceriusszal.

Hildebrand e rövid, de a jövőre nézve sokat sejtető irányító működése ragadta meg Alfano salernói érseket, a jeles írót, hogy költeményt írjon Hildebrand archidiaconus tiszteletére. („Ad Hildebrandum archidiaconum romanum".) Ebben mint Marius és Caesar követőjét magasztalja a bíborost, ami azt jelzi, hogy benne az egyház Róma-központú megújulásának vezetőjét látta. Alfano mint az egyháznak a „vad barbárság" elleni harcosát, Róma törvényei védőjét mutatja be Hildebrandot. Az érsek az olasz Délen tartott zsinatokról személyesen ismerte a bíborost, a két csaknem azonos életkorú főpap baráti érzéseket táplált egymás iránt. Miután Alfano megítélése a közös törekvések nyomán alakult ki, eltúlozta Hildebrand szerepét, aki egyelőre nem akart előtérbe lépni. Azért harcolt ellenben, hogy az irányukhoz tartozó s a

püspöki arisztokráciához tartozó luccai püspök, Anselmo da Baggio (e néven az első) jusson a megüresedett pápai trónra. Az intézményes hatalom képviselője, Hildebrand a püspök pápává emelésével a reformirány folyamatosságát kívánta biztosítani az egyház vezetésének csúcsán. Anselmo da Baggiót *II. Sándor* néven 1061. október 1-én emelték pápává.

Az új pápa (1061—1073) modern beállítottságára jellemző, hogy egy pápasága alatt kelt levelében — a luccai papsághoz és néphez fordulva — mintegy elszámolt püspöksége alatti tevékenységével. Ebben büszkén hangsúlyozta a püspöki vagyonhoz tartozó, előtte terméketlen Cerbaiola föld termővé tételét a Vallebuia vidékén. Anselmo püspök a főpapi pénzügyeket rendezetten adta át utódjának, miután magas pénzjáradék fejében szabad termelőkre is bízott földeket. Nem ok nélkül ítélte tehát úgy Hildebrand, hogy a főpaptól — beállítottsága folytán — elvárható a pápai szék további megszilárdítása.

Mindez azonban nem váltotta ki automatikusan az olasz s főleg nem a német papság lelkes támogatását. Ezt jelzi az „Altaichi Nagyobb Évkönyvek" *(Annales Altahenses Maiores)* leírása az eseményekről. Az évkönyvíró értesülése szerint „a luccai püspököt bizonyos rómaiak emelték az apostoli székre, és legott felszentelték, amikor is a Sándor nevet kapta, ámbár az ő közös akaratukkal nem választották meg, ami a következőkből kiderül". A német egyház tárgyilago-

sabb képviselőinek szemében is úgy tűnt tehát, hogy II. Sándor pápasága nem felelt meg teljesen a pápaválasztás reformja előírásainak. Ez a rejtett bírálat egyben Hildebrand hatékony választási eljárásának elismerése. Az ő személyes tekintélye tovább növekedett azzal, hogy ilyen előzmény után el tudta ismertetni a német birodalommal II. Sándor pápaságát.

Így II. Sándor egyházkormányzata alatt a kúria befolyásos embere maradt Hildebrand. Neki is szerepe lehetett abban, hogy az új pápa megindította a küzdelmet a császártól való függőség megszüntetéséért, s külsőleg ebben is deklarálta a pápa uralkodó voltát. Ezért háborodott fel a pápai reform ellenfele, *Benzo* a következőképpen fogalmazva meg II. Sándor felszentelési szertartását: a keresztény nép fölé felmagasztalták, és amit rettenetes látni és hallani, a zsinaton mint egy királyt, megkoronázták.

II. Sándor és Hildebrand indították meg a korlátlan pápai igények megfogalmazását: a vallási szabályokat, az egyház fegyelmi eszközeit, a világi diplomácia fegyvertárát egyaránt latba vették, hogy a pápaságot világi hatalommá emeljék. Közülük Hildebrand olykor befolyásosabbnak mutatkozott a kúriában, mint maga a pápa. A bíboros jutott el annak felismerésére, hogy a reform teljes keresztülvitele érdekében szembe kell fordulni a német császárral, hogy fel kell forgatni a régi egyházi rendet az abban érvényesülő visszaélések kiküszöbölése érdekében. Hildebrand részben a régi egyházi jogok, az egyházi kánonok tanulmányozásával

jutott ilyen eredményre, részben azonban attól a meggyőződéstől vezetve, hogy ő vált az isteni akarat csalhatatlan eszközévé. A hitet nem pusztán az egyén istenhez emelkedéseként fogta fel, hanem mint a szervezett közösség cselekvését, melyet az istentől élére helyezett pásztor irányít.

II. Sándor és Hildebrand sikerei azonban gyors ellenhatást váltottak ki. Ennek oka az volt, hogy egyrészt a reformirány gondolatköre nem terjedt el általánosan, másrészt, hogy a reformirány nem minden tagja követte Hildebrand kevéssé óvatos vagy éppen erőszakos vonalát. Ezek a körülmények magyarázzák, hogy II. Sándor pápaságának ellenzői 1061. október 28-án Pietro Cadalous pármai püspököt pápává választották (a pápák névsorában ellenpápaként szerepel) *II. Honorius* néven.

Cadalous nem volt jelentéktelen személyiség. Már 1046-ban részt vett pármai püspökként a páviai zsinaton, és 1060-ban megkezdte az ottani székesegyház (duomo) építtetését. A hozzá közelállók köre igen tág volt, megválasztói főleg lombard püspökök voltak. De a pápasághoz magasabb pártfogót is keresnie kellett, és erről az „Altaichi Nagyobb Évkönyvek" szövege tájékoztat tüzetesen.

Ez a tárgyilagos évkönyv ugyanis az ellenpápa felemelkedésével sem volt elégedett. Leírása szerint a pármai püspök (itt: Kadalo), hallván II. Miklós haláláról és II. Sándor pápaságáról, úgy tett, mintha utóbbiról nem tudna, és ahogy hírlik, hatalmas

pénzösszeggel az udvarba ment. A királyt Augsburgban találta meg, ahol az anyakirálynéval és a palotára akkor felügyelő augsburgi püspökkel fáradhatatlanul intézte a maga ügyét, mígnem elérte a királyi egyetértést apostoli székre emelkedéséhez, és amint az szokás, kérte a pápai föveggel való beiktatását. Az altaichi író tehát tulajdonképpen a császári invesztitúra gyakorlatát írja le, nem is azt vitatja, hanem az erre vivő csalafintaságot leplezi le. — Kadalo hamarosan viszszatért Itáliába, s ott találta a már felszentelt személyt, aki nyilvánosan irányította az apostoli széket, így egy évig nyugton maradt püspökségében, utána azonban nagy eretnekséget támasztott, és veszélyes háborút indított a római egyház ellen.

Ez a figyelemre méltó leírás azonban nem az egész német egyház véleményét tükrözi. Deutz kolostor, a kölni kolostorokhoz tartozó szerzetesi közösség pápalistája szemmel láthatólag a pármai Cadalousszal tartó nézetet rögzített, benne II. Miklós után II. Honorius szerepel, s csak utána II. Sándor. Ez egyértelműen mutatja, hogy a kolostor csak azután ismerte el II. Sándort, amikor ellenfele már visszavonult a pápai igénytől.

Az ellenpápának azonban nemcsak lombard és német követői voltak, hanem még Rómában is talált hívet. Ilyen volt San Clemente bíborosa, Fehér Hugo (Hugo Candidus, Hugo Blancus vagy Hugo de Caldario). Ő nemcsak 1061-ben állott Cadalous mellé és tekintette pápának, de ki is tartott mellette. Hildebrand

megjegyezte Hugo bíboros Cadalous melletti állásfoglalását, azt szakadárságnak tartotta, és mint VII. Gergely pápa majdan emiatt vetette az eretnekséget Hugo szemére (*aspirator et socius factus heresis Cadoloi Parmensis episcopi*).

Mivel Fehér Hugo kezdetben az egyházreform egyik főszereplője volt Humbert bíboros, Pier Damiani és Lotharingiai Frigyes mellett, itt a reformmozgalom mérsékelt és radikális szárnyának kezdődő hasadását kell észlelnünk. A különféle irányok összefogására mutat Hildebrand támogatottjával szemben, hogy a császárpárti albai püspök, Benzo is II. Honorius mellé állt. Ez magyarázza meg, hogy *Benzo* mint polemikus szerző megvetően írt II. Honorius ellenfeleiről, azokat sértő módon gúnyolta és ócsárolta. Így lett Benzónál II. Sándor „Asinandrellus", „Alexandrellus" és „Asinander", akit az egész kereszténység ellen az éj homályában működő pápának minősít. Még sértőbb kifejezésekkel illette Hildebrandot, akinek nevét szintén gúnyosan forgatta ki. Így lett a bíboros Albai Benzo tollán „Follebrandus", „Prandellus", sőt „Merdiprandus", „anti-krisztusocska", „a leghamisabb és ördögi szerzetesecske" vagy „csuklyás ördög", sőt egyszerűen „trágyaszagú".

Az ellenpápaság ügye kiterjedt a távolibb vidékekre is: X. Konsztantinosz császár a nyugati régenscsászárnéval, Ágnessel szőtte terveit 1062-ben a pármai püspök elismertetésére, akit görög szemlélettel a

„Róma pátriárkája, akit császári tekintély emelt az egyetemes egyház élére" körülírással tisztelt meg. Csakhogy akármilyen széles tábor bontakozott ki II. Honorius mellett, nem volt képes megvetni lábát Rómában, ez pedig nélkülözhetetlen volt elismertetéséhez. Hildebrand határozottsága és mesteri diplomáciája végül is elérte, hogy a német-római *császári udvar elejtette Cadaloust*. A mantovai zsinat 1064. május 31-én megszüntette II. Honorius pápai címét. A zsinat mégsem volt diadalmenet Sándor pápa számára. Neki is számot kellett adnia az ellene felhozott vádakról a vádlott ruhájában védekezve Anno kölni érsek, császári régens előtt. De a hívek többségének eltávolodása Cadaloustól nem jelentette teljes magára maradását. Fehér Hugo bíboros egészen 1068-ig vele maradt, és csak ekkor hagyott fel II. Honorius ügyének támogatásával. II. Sándor körültekintőbb volt annál, semhogy a haragvó Hildebrandhoz hasonlóan veszni hagyja a tekintélyes bíboros remélhető támogatását, és megbékélt Fehér Hugóval. Az ellenpápa elüldözésére sem kerülhetett sor. 1069. április 20-án Cadalous pármai püspök gyűlést tartott, ahol címe még mindig utalt egykori pápaságára (a szent pármai egyház főpapja és apostoli választott). Egy 1071-ből való oklevél is mint „apostoli választott"-at említi Cadaloust. Pedig közismert volt egyházi körökben, hogy apostolinak *(apostolicus)* az 1049. évi reimsi zsinat határozatai értelmében csak pápát szabad titulálni. Cadalous így lényegében pápai igényeit fenntartva

építette tovább a pármai székesegyházat, mígnem 1072-ben meghalt. A dóm azonban a következő évben elkészült, és fenntartotta Cadalous ellenpápa jó emlékét, ami a püspöki és grófi hatalomra alapozott városuraságának volt köszönhető.

Alig szabadult meg II. Sándor az ellenpápa vetélkedésétől, sietett megerősíteni helyzetét az Örök Város körül. Háborút folytatott a római nemesség ellen: a Crescentiusok és a Tusculumi grófok ereje ugyanis hanyatlásuk ellenére is még mindig tekintélyes volt, s Tusculum ellenállt a pápának. Nehezen tört előre II. Sándor Sabina területén, ahol 1066-ig a Crescentiusok és az Octaviani família tartották kézben a feudalizált rectori tisztséget. Ezekkel az arisztokratákkal szemben a pápaság szívós politikát folytatott, előmozdítva új városi közösségek telepítő tevékenységét a római nemesség vidéki hatalmának rovására. Ebben szövetségese a Farfa-kolostor volt. A sabinai püspökre támaszkodva a pápaság maga kísérelte meg Sabina közvetlen kormányzását Rómából.

II. Sándor pápa — jelezve orientációját — már megválasztása után egy nappal fogadta Richard normann fejedelem hűségesküjét. De II. Sándor egész egyházkormányzata idején változatlanul két másik normann fejedelem intézte Dél-Itália szárazföldjének és Szicíliának sorsát. Ez egyetlen hódításnak tekinthető, mégis *két egyházpolitikai vonal* fért meg benne.

Tankréd legfiatalabb fia, Roger formailag 1061 óta volt *Szicília* ura, amiben II. Sándor támogatta, valójában azonban csak huszonnyolc esztendeig tartó háború (1062—1090) során szerezte meg az egész szigetet a szaracénnak nevezett muzulmán araboktól. A sorsdöntő fordulatot Palermo elfoglalásával csikarta ki (1072), amiben oroszlánrésze Robert Guiscard csapatainak volt.

I. Roger gróf tudomásul vette a sziget adottságait, és elég nagyvonalú volt ahhoz, hogy különféle lakóinak — görögök, szaracénok, normannok — vallási különbségeit és törvényeit, saját igazságszolgáltatását tiszteletben tartsa. Ennek megfelelően sohasem szerepel Roger kezdeményezőként olyan esetekben, amikor vallásváltoztatásról, illetve a vallási irányzat megváltoztatásáról van szó. Roger idején pl. Tres Tabernae püspökségben nevük szerint görög főpapok váltották egymást: Basilius Genesius, Leontinus és Andreas Cathezunius, s az iszlámot is tiszteletben tartotta Szicíliában. Roger-hez tartozott 1054 óta Calabria is. A görög szertartást itt is megkímélte, így Vibo és Tauriana egy ideig mint a görög calabriai metropolita püspökségei szerepelnek (a későbbiekben a két püspökség megürült vagy éppen elpusztult — *desolata*), a görög szerzetesek, a baziliták rendjét pedig egyenesen előmozdította. A szigeten Roger a görög rítusú keresztények jogait és szertartásaik szabadságát garantálta. A messinai Szent Megváltó bazilita kolostort fontos kiváltságokkal halmozta el, ennek archimandritáját bízta meg az

uralkodó gróf a szicíliai görög kolostorok főfelügyeletével. Mindez nem jelenti, hogy a római egyházat nem támogatta, de csak mint az állam hivatalos egyházát. Roger a katolikus lakosság számára latin püspökségeket alapított francia főpapokkal. A szicíliai gróf a többi normannok balkáni kalandjaiért sem lelkesedett, és ezzel elhatárolta magát a Bizánc-ellenes normann—pápai koalíciótól.

A félsziget déli részén uralkodó, terjeszkedő normann fejedelem inkább kereste a pápaság elismerését, sőt támogatását. Ezzel próbálta a törvénytelen eredetű — mert görög, sőt latin keresztényektől területet hódító — normann uralom törvényesítését elérni.

Robert Guiscard — Apulia, majd Bari elfoglalásával (1071) az egész *Alsó-Itália* ura — volt a vallási irányzat megváltoztatásának előharcosa, aki a görög egyházak latinná alakítását szorgalmazta. Nemcsak a létében fenyegetett dél-itáliai görög főpapság, de az annál nagyobb vonalú politikát folytató bizánci császárság is ellenségét láthatta benne. Pedig IV. Romanosz Diogenész (1068—1071) a szeldzsuk törökök elleni harc érdekében békét igyekezett kötni az itáliai normannokkal. A későbbiekben ez adhatott alapot a bizánci és német császárság pápa- és normannellenes élű közeledésére. Ezt megelőzte a dél-itáliai latin keresztény longobárdok és a bizánci császárság közeledése.

A salernói fejedelem, II. Gisulf jeruzsálemi zarándoklatot színlelve indult a Keletre, ahová magával vitte Alfano (Alphanus) salernói érseket is. Valójában a

fejedelem, aki országát féltette immár az erőszakos Robert Guiscard-tól, Konstantinápolyba ment, és ott a bizánci császárral egy liga alakítását egyengette a normannok ellen (1062). A megegyezés túszaként érsekét a fejedelem hátra is hagyta a görög székvárosban. A salernói főpap ezért megbántódott, s amikor Konstantinápolyból szabadulni tudott, és visszajutott Itáliába, Robert Guiscard oldalára húzódott. Így, amikor a pápaság visszatért a normannellenes vonalra, ezt a főpapot nem tudta összebékíteni a longobárd fejedelemmel. Alfano részt vett a Melfiben (1067) és Salernóban (1068) tartott zsinaton, és 1071-ben az új Monte Cassinó-i templomépület pompázatos felszentelésén. A hatalomátvételt és a helyi lakossággal való megbékélés kísérletét jelzi, hogy Robert Guiscard 1070-ben Salernóban San Matteo néven székesegyházat alapított Máté tiszteletére, ehhez odaszállíttatott a Paestum romjaiból 28 oszlopot.

A félsziget déli részének normann meghódítása tehát végeredményben a hatalomeltolódás belső torzsalkodásain túl a latin egyház kiterjesztését eredményezte, amiért ez az országrész alkalmassá vált arra, hogy a pápaság későbbi hátteréül, támaszául szolgáljon. Így vált Róma szemében Robert Guiscard normann kalandorból államalapítóvá. Pedig a latin keresztény hagyományos politikai egységek is sorra áldozatul estek a normann terjeszkedésnek: a longobárd capuai hercegség 1065-ben befejezte több mint két évszázados állami életét. A capuai területre beékelődő Monte

Cassinó-i kolostor változatlanul erős görög kapcsolatokat tartott fenn — ezzel a normann vonalvezetéssel való szembenállását is hangsúlyozta. Ezt a szabadabb mozgásteret az biztosította az apátság számára, hogy II. Sándor, amint később a pápává emelt Hildebrand is, tárgyalni akart a bizánci császárral a görög egyházi kapcsolatok felvétele érdekében.

Az egyházi reform mind szélesebb körökben és mind nagyobb hangsúllyal terjedő követelménye volt az apostoli életmód *(vita apostolica)* kialakítása, ami a gyakorlatban vetette fel a kanonokok közös életének szükségességét. Az 1063. évi római zsinat felhívással fordult az érintettekhez, hogy az apostoli, azaz a közös életet minden munkájukkal törekedjenek elérni. Sugallták azt is, hogy a kanonokok közössége a primitív egyház formájára alakuljon. Ebből az általános légkörből érthető meg, hogy II. Sándor pápasága alatt tovább éleződtek és mind általánosabb egyházpolitikai vitákba torkolltak a *milánói események*.

A város igen erőteljesen fejlődött, a település nagyobb utcái 1066-ban már a bennük élő iparos csoportokról kapták nevüket (kardművesek, mángorlók, illatszerkészítők, fegyverkovácsok, kalaposok, erszénykészítők, sarkantyúgyártók, ötvösök, kalmárok, halászok és halárusok voltak a névadók), amivel a város jellegzetes polgári elemei lépnek ezáltal elénk. A pápa magatartását meghatározta, hogy egyik alapítója volt a patariának. Nem meglepő tehát, hogy a milánói

forrongásokat pápai iratok bátorították. Igaz, hogy a patariát átmeneti visszaesés fenyegette, amikor tehetséges vezetője, Landulf hirtelen eltűnt a politikai küzdőtérről, betegség pusztította el. De hamarosan betöltötte szerepét testvére, Erlembald (Erlembaldo) kapitány, akit Ariald (Arialdo) patariavezető és a pápa nyert meg a milánói szervezetnek. Erlembaldo bátor harcos, széles látókörű szervező volt, akinek a legalsóbb városi rétegekre támaszkodva diktátori ambíciói voltak a város politikai és gazdasági vezetőrétegével szemben. Az ő élre lépésével azonban a pataria vallásos és társadalmi törekvései erősen katonai vonásokat nyertek: Erlembald megkapta II. Sándortól — Hildebrand befolyására — a pápai zászlót, az ún. Péterzászlót. Ez jelképesen kifejezte Róma és a milánói népmozgalom szoros kapcsolatát, s alkalmas vonzóerőt jelentett számos valvassor számára a csatlakozásra. Az ellentétek élesedésének jele volt, hogy amikor 1066-ban Arialdo patariavezetőt megölték, még holttestét is megcsonkították. Helyesen ismerte fel Hildebrand, hogy a XI. század második felében a polgárjogból kirekesztett iparűzők és kiskereskedők a pataria zászlaja alatt lépnek fel jogaikért a város feudális és egyházi vezetőrétege, valamint a gazdag kereskedők ellenében. A városon belüli harc ki is éleződött, és ennek esett áldozatul Arialdo, akinek nagy híve lett *Pármai András* egyházi író is.

Arialdót a szimoniákus és ágyas papok ellen vezetett harc során ölték meg, testét a Lago Maggiore vizébe

süllyesztették. Amikor 10 hónap múltán holtteste újra felbukkant, ereklyeként tisztelték. Ezt a városi hangulatot fejezte ki *Pármai András* műve Arialdo tetteiről és vértanúságáról.

Szent Péter zászlajának római átadása Erlembald kezébe és a Krisztus ellenségei elleni harcra való felhívása világossá tette, hogy a pápaság harcol Wido (Guido de Velate) érsek ellen. Erlembald a pápai felhatalmazással és a városi plebejusok támogatásával élve, diktátori hatalommal vitte keresztül a pataria rendszabályait. Kihasználva Wido egyik távollétét, még az egyház feletti hatalmat is megszerezte. A küzdelembe belefáradt Wido 1070-ben lemondott, és helyére egy előkelő milánói, Gottfried (Godefredus) alszerpap kapta meg a beiktatást gyűrűvel és bottal IV. Henrik királytól az uralkodó udvarában. Ezzel vált a belső milánói küzdelem az általánossá váló egyházpolitikai harcok részévé. Wido visszavonulásának és utódlásának formáját még a főpapság és nemesség is az egyházi választójog megsértésének tartotta, a lombard polgárság személyében a gyűlölt német uralom jelét látta. De nem rokonszenvezett ezekkel a módszerekkel minden német egyház sem, főleg, hogy ez esetben szimóniát is gyanítottak. Az „Altaichi Nagyobb Évkönyvek" írója elmondja, hogy „Milánó érseke püspökségéről önként lemondott, s szerzetesi ruhát és életmódot vett fel. Röviddel ezután papjai közül az egyik a királyhoz fordult, hogy a püspökséget tőle megkérje. Megesküdött, hogy ezer fontot fog fizetni,

és megkapván a püspökséget, távozott. A milánóiak azonban, hallván a történteket, semmi áron sem egyeztek bele, hogy ez a városba visszatérjen. Amikor Sándor pápa ezekről tudomást szerzett, mindkettőjüket kiközösítéssel sújtotta: amazt, mert az egyszer felvett főpapi méltóságról az ő tudta nélkül lemondott, ezt pedig, mivel elődje életében, szimoniákus eretnekséggel merte a tisztséget bitorolni."

Gottfrieddel kapcsolatban tehát a szimónia vádja is közbeszéd tárgya lehetett Milánóban, s új, szabad érsekválasztást követeltek. Széles hullámokat vert az ügy, más szomszéd városok is elűzték püspöküket, és a pápaság fedezte azokat a pataria-szerű mozgalmakat is. II. Sándor és kúriája mintegy felhívott a hagyományos egyházi körökkel szembeszegülő papok püspökké emelésére.

A város ellenállása miatt elkeseredett Gottfried Castiglione várából pusztította Milánó birtokait. Ez szinte az egész polgárságot és a valvassorok nagy részét szembeállította a császártól támogatott főpappal. Így az Erlembald vezette pataria többé már nem társadalmi forradalmárok gyülekezete volt, mivel ezek a vonások háttérbe szorultak az érsekellenes szövetségben. Forrásaink elmondják, hogy Gottfriedet lovagok, Erlembaldot városi és nemesi sereg támogatta, amikor a pataria katonai vezetője tábort vont Castiglione körül, akár egy császár. Az ostromló vezér a föld népét *(ruricolas)* is mozgósította. Az érseki vár ostroma 1071 januárjában megkezdődött, s hónapokon át húzódott, és végül

abba kellett hagyni, mivel Milánóban nagy tűzvész támadt — talán a pataria ellenségei gyújtogattak —, mire sokan elhagyták Erlembald táborát. A diktátor még egy ideig a pataria magvával — takácsokkal, fegyverkovácsokkal, piaci árusokkal, rongyszedőkkel — kitartott, és visszaverte Gottfried kitörését. Hamarosan azonban el kellett vonulnia, hogy ne hagyja Milánót magára.

A helyzetet nem egyszerűsítette, hogy 1071 augusztusában Wido volt érsek meghalt. Ekkor Erlembald még egyszer ki akarta használni a nemességgel és papsággal Gottfried ellen létrejött időleges szövetségét, és *Róma-barát érseket akart választatni* a kapitányok, valvassorok és káptalani papság együttműködésével. De immár nem ért célt, mert a kereskedők rendje ellene fordult és a nemesekhez közeledett. A pataria tehát ismét az eredeti városi alsó rétegekre szorítkozott. Erlembald fegyveres erővel akarta keresztülvinni a neki megfelelő irányú választást, ezért vidékről (a forrás a földművesek tömegéről beszél) és a patariához csatlakozott szomszédos városokból vont össze erősítést Milánóba. A pápa az eljárást azzal szentesítette, hogy Bernát legátust odaküldte, és annak jelenlétében választották érsekké Atto (Attone) fiatal, nemesi származású, kánonjogi tanultságú, székesegyházi klerikust. A választást II. Sándor megerősítette. Ezzel beállt a *szakítás Milánó különféle csoportjai között:* Erlembald tett le és helyezett főpapot a város élére. Ez sértette az uralkodó körök felfogását, és nem változtatott rajta

a pápai elismerés sem. Többé nem volt remény arra, hogy Erlembald a pataria mellé állíthassa a polgárság különböző rétegeit, s megkezdődött az elszigetelődés. A nemesi párt súlyos kilengései és az ambroziánus egyház ragaszkodása a pápától való autonómiához Attót távozásra kényszerítette. Hiába lépett fel Hildebrand bíboros Atto mellett, az kénytelen volt visszavonulni Milánón kívüli birtokaira. IV. Henrik is hiába támogatta Gottfriedot. A lombard püspökök felszentelték ugyan érsekké, de Erlembald csapata elzárta előtte a Milánóba vezető utat. A pataria vezetője is eredménytelenül egyengette Atto bevonulását az észak-itáliai városba, a pápa és pataria védence sem mert megjelenni Milánóban. Az európai és városi méretű pártharcok imigyen egybeestek. A milánói egyház autonómiáját védő, ún. ambroziánus irányzat történetírója, *Arnulf* azért bírálta Erlembaldot, mert a „római Hildebrand" véleményére adott, megvetve mindenki másét, pedig érseket csupán a város klérusának és bölcs népének nagyobb része választhat. Atto hívei viszont úgy látták, hogy IV. Henrik és a császári párt ellenkezése miatt kellett odahagynia érseki székét. Pedig a valóságban IV. Henrik nemcsak Attót ellenezte, de megelégelte Gottfried tehetetlen érsekségét is. Az 1046. évi VI. Gergellyel és IX. Benedekkel kapcsolatos atyai döntést idézte fel magában, és mindkét milánói igénylőt eltávolítva, harmadik jelöltet keresett.

A helyzet azonban lényegesen eltért az előzőtől. A császár most bizonyos lehetett abban, hogy következő

jelöltje is a pataria ellenállásába ütközik, hogy azok is új jelöltet ajánlanának Róma figyelmébe. Világossá vált, hogy *kompromisszum keresése nem vezethet eredményre.* Ebben pedig fontos volt Hildebrand makacs magatartása, következetessége. Jól mutatja ezt az az epizód, amidőn a milánói külvárosból zarándokok mentek Rómába II. Sándorhoz. Ezek az emberek azonban Rómában a pápát is bírálták, s ezért a római nép kérdőre vonta őket. Egy Milánóba visszatérő zarándok — akit forrásunk eretneknek nevez — mondta el városában, hogy Hildebrand fedezte a milánói zarándokokat, és elhallgattatta a rómaiakat.

A nagy északi olasz metropolis eseményei talán érzékeltetik, milyen éles küzdelem folyt II. Sándor reformpápasága idején a konkubinátus, a szimónia és a világi beiktatás ellen.

II. Sándor pápasága alatt még mindig nagy befolyású egyházi személyiség volt *Pier Damiani,* Ostia bíboros püspöke. Élete utolsó éveiben aktívan forgolódott Itália és a birodalom egyházi ügyeiben mint a pápa környezetébe tartozó tekintélyes főpap. Ennek köszönhette, hogy 1067/68 során ismét szembesülhetett a *népi mozgalmakkal,* ezúttal Firenzében. A Johannes Gualberti és a szerzetesek által irányított mozgalom Petrus Mezzabarba püspök ellen 1062—68 során általános antiklerikális színezetet öltött. Damiani Firenzét járva itt is figyelemmel kísérhette a hagyományos rend felbomlását, ami félelemmel töltötte el. A lázongó

néptömegeket illetően — legjobb orvosságként — erőszakos elnyomásukat helyeselte, amint ezt Cinthius római prefektushoz írott levelében fejtegette. Ez megfelelt a kor feudális eszmevilágának, amely szerint a népnek szüksége van erélyes fejedelmi és főpapi kormányzatra, mert magát kormányozni nem tudja, mivel hiányzik ehhez a megfelelő gondolkodása és tudatossága, és mert ingatag. Mint bíboros tehát már messze eltávolodott a remete múlttól. Véleménye megegyezett Hildebrand híveivel abban is, hogy az egyháznak mint intézménynek gazdagnak kell lennie, de egyedi tisztségviselőinek meg kell tartani a szegénységet. Ami még megmaradt az általa felépített remete-elképzelésből, az az alkotói, írói visszavonulás volt *(fuga mundi)*, amit egy-egy nagy megbízása közepette is keresztülvitt.

Damiani *pápai legátusságot* is vállalt 1069-ben, hogy a német uralkodót visszatartsa az olyan lépéstől, amivel — egyéni magatartásán keresztül — az egyházi és uralkodói tekintélyt rombolná. Rávette ugyanis IV. Henrik császárt, hogy adja fel válási szándékát feleségétől, Berthától.

Nem véletlen, hogy erre a kényes megbízatásra a pápa a mérsékelt reformirány legtekintélyesebb alakját szemelte ki. A német királlyal így személyes érintkezésbe került bíboros írói műve is olyan eszmekört fejtett ki, ami közvetlenül érintette a pápaság és császárság érlelődő küzdelmét. Olyan gondolat- és fogalomrend-

szer volt ez, amelyben mérsékelt megfogalmazásban szinte minden fontos kérdés felmerült. Elemezve az egyház *lelki és világi hatalmát* a „két kéz" interpretációjában, finoman megkülönböztette a világi uralkodó objektív (illetékesség) és szubjektív (személyes beavatottság) elemekből összetevődő hatalmát. Nála mint bibliai példa vetődött fel az a másoknál később politikai követelésként megfogalmazott kérdés: hogyan következhet be egy uralkodó megérdemelt bukása. Pier Damiani Saul, az első zsidó király jog és forma szerinti méltóságát el tudta választani attól, hogy személyileg alkalmatlanná vált arra, s ez királyságának végéhez vezetett. Nála ez még csak legfeljebb elméleti lehetőség, intés a kor királyaihoz. Elméletét alkalmazni majd a pápává emelkedő Hildebrand fogja a német uralkodóra vonatkozóan.

Hildebrand bíboros sürgetésére Pier Damiani — akár Deusdedit — átkutatta a könyvtárakat, hogy a római pápai szék hatalmi teljességét igazoló dekretálisokat, kánonokat, történeti adatokat fedezzen fel. Az egyház alsóbb fokon álló főpapjainak helyzetét is vizsgálta a jogéletben, s így írhatott a püspököket nem teljesen megkötő szokásjogról *(consuetudo)*. Gyakran emlegette továbbá írásaiban „a törvény embereit", akik nála a hivatásos jogászok, jogtanítók típusát jelentik. De nem kétséges, hogy társadalmi és jogi szférában egyaránt minden hierarchikusan Rómába fut — Damiani megfogalmazása szerint: Szent Péter testesíti meg az egyházi építmény alapzatát *(basim aedificii)*.

Damiani munkáiban elszórtan és különböző összefüggésekben foglalkozott *a világi tudomány és a hit viszonyával.* Így érintette a grammatika és retorika, a dialektika és a pogány kori antik gondolkodás, a történelem és a római jog, a természet és a megfigyelés kérdéseit, de nála a Biblia jelentette a tudományba való bevezetést, és a szemlélődést tartotta a gondolkodás szempontjából a leggyümölcsözőbbnek. A filozófiát lebecsülő Pier Damiani maga is fejtegetett filozófiai gondolatokat Desiderius Monte Cassinó-i apátnak ajánlott művében („De divina omnipotentia"). Ebben egy zsoltárbeli kifejezést elemezve („mindent és bármit akart, megtett") Pier Damiani isten abszolút mindenhatóságát hangsúlyozta, kifejtve, hogy ha isten akarta volna, a múlt nem történt volna meg. Elemzése szerint az ilyen megállapitás megsérti az ellentmondás alapelvét, de az ilyen alapelv csak az emberi ítéletekre és a gyenge természetre érvényes, nem vonatkozik azonban az isteni felségre és a szent tudományra. Ez a filozófiát és teológiát érintő fejtegetés maga is jelzi küzdelmét az egyház fölényéért, mindamellett az ajánlás azt mutatja, hogy ebben a tevékenységben Monte Cassinóra, e nagy hagyományú itáliai művelődési és reformközpontra tekintett mint támaszra. Damiani foglalkozott a templomok névadásával és jogi helyzetével is. Éppen ebben látszik nézeteinek lényeges különbsége, önállósága a kibontakozó radikális reformirányzathoz képest. Élete végére már lemérhette a mérsékelt reformer, hogy az általa is kezdeményezett erkölcsi kérdések, a szimónia

elleni harc bizonyos értelemben tévútra, hatalmi síkra csúszott. A radikálisok — összefüggésbe hozva a világi invesztitúrát, beiktatást a szentségek körüli kufárkodással — összekapcsolták a templomokhoz kötődő lelki javakat, világi jogokat és birtokokat. Azzal érveltek, hogy amit egyszer az egyháznak ajándékoztak, az örökre Krisztusé marad, és többé az adományozó semmiféle jogot adományára nem formálhat. Pier Damiani és a mérsékeltek viszont felismerték, hogy a legtöbb nagy templom olyan birtokokkal rendelkezett, amelyeket nem adományként, hanem igazgatásra és politikai uralomra kaptak. Damiani szerint a *királyi beiktatás* nem a megszentelt hivatalt, csupán *az egyházi birtokot* érinti. Radikális oldalról azonban ezt mesterkélt megkülönböztetésnek bélyegezték.

Pier Damiani számára világossá vált, hogy Hildebrand irányzata a korona hatalmának megtörését fontosabbnak tartja, mint az egyház megtisztítását a visszaélésektől. A mérsékelt irányzat élén ő viszont azt vallotta, hogy a világi beiktatás elleni mozgalom hamis lépés, mert eltereli a figyelmet a fő feladatról, az egyház erkölcsi újjászületéséről. Pier Damiani szerint ugyanis lehetséges a királysággal való együttműködés, s az egyház feladatát inkább az erkölcsi megújulásban látta, mintsem a társadalom alapvető törvényeinek és alapelveinek újjárendezésében.

Ez a — talán nehezebb — feladat háttérbe szorult a kibontakozó hatalmi harc mögött. Ilyen értelemben Hildebrand térnyerését megkönnyítette, hogy Pier

Damiani 1072. február 22-én meghalt, és ezzel az ostiai bíboros püspöki szék megüresedett.

A mérsékelt reformirány esélyeinek az is ártott, hogy Wibert (Guiberto) *itáliai kancellár* már II. Miklós halálával megváltoztatta a reformokhoz való viszonyát. Politikai okokból szembefordult Hildebrand irányzatával, és arra unszolta a lombard püspököket, hogy tagadják meg az elismerést II. Sándortól. Kísérlete kudarcot vallott, és Wibert tíz éven keresztül távol maradt a közélettől. Feltehetően Pármában élt ezekben az években. A másik város Ravenna volt, amely ellenzéki központtá lett. Ez a város volt az egyike azon helyeknek, ahol a római jogtudók igen korán felbukkantak: 1068-ban Alberto, 1076-ban Iginulfus tűnnek fel mint bolognai magánoklevelek tanúi.

1068-ban az *altaichi évkönyvíró* arról számol be, hogy a német király Augsburgból rendelkezve követeket küldött Itáliába. Anno kölni érsek, Henrik trentói püspök, Ottó bajor herceg mint királyi megbízottak elértek Ravennába. Ott a város főpapjával társalogtak és lakomáztak. De nem kerülték el a pármai püspököt sem, aki eléjük jött egy másik helyen. Emiatt először nem is volt hajlandó fogadni II. Sándor a királyi követeket, mivel olyanokkal érintkeztek, akiket a pápa kiközösített. Róma és Ravenna feszültsége tehát vetekedett Róma és Párma viszályával, ami tovább folytatódott a főpapváltozás után is.

1072-ben meghalt Henrik *ravennai érsek*, és helyére IV. Henrik akaratából Wibert került még az év kezdetén. Ez jelzi, hogy az uralkodó felismerte, hogy milyen nagy jelentősége van a világi hatalom számára a főpapi szolgálatban szerzett politikai és igazgatási tapasztalatnak. A pápa elég rugalmas volt ahhoz, hogy nyíltan szálljon szembe a király akaratával, és egy hűségeskü-eljárás után hozzájárult Ravennai Wibert kánonszerű felszenteléséhez. Ez tette lehetővé, hogy az ilyeténképpen felszentelt érsek az egyház fejétől a pallium adását kérhesse, ami főpapi kötelesség volt II. Sándor óta. (A Keleten minden püspök által hordott, Nyugaton az érsekeknek adományozott pallium fehér gyapjúszalag volt, ami a vállakon körformában nyugodott.)

Másfelől a *clunyi reformirány* is szerzett bizonyos pozíciókat Európában és magában Rómában is. Ennek példája Odo de Lagery, a későbbi II. Orbán pápa, aki 1042 táján született nemes családból a másik névváltozatát (Eude de Chatillon) adó Châtillon-sur-Marne helységben. Neveltetését a reimsi székesegyházi iskolában nyerte, ahová családja küldte Bruno, a karthauzi rend későbbi alapítójának tanítványául. Tanulmányai végeztével Reimsben maradt mint kanonok, majd mint a székesegyház főszerpapja. De helyzete nem elégítette ki, s visszavonult Cluny közösségébe. 1070-ben Hugo apát vizsgálta meg, és ismerte el adottságait. Így perjel

lett, és egy ideig tartó ilyen működése után áthelyezték Rómába.

A közép-itáliai politikai viszonyok átrendeződése az 1060-as években hozzájárult Róma, a pápai kúria politikai önállóságának erősödéséhez. 1068-ban még feltűnt *Gottfried herceg*, a térség világi ura azokon a viszályteli tárgyalásokon, amelyeket Ottó bajor herceggel folytatott. A herceg eredetileg annak a II. Sándor pápához küldött királyi delegációnak volt a tagja, amellyel a pápa összekülönbözött, de miután elégtételt kapott, tárgyalásba bocsátkozott velük. Meghallgatva a királyi üzenetet, néhány nap múlva elengedte őket egy királynak szóló üzenettel. A pápa zsinatot tartott Rómában, a királyi küldöttek pedig késedelem nélkül hazatértek.

Az „Altaichi Évkönyvek" írója megőrzött egy érdekes epizódot a tárgyalásokat követő eseményekről, amely mind az itáliai, mind a német belviszonyokat jól jellemzi: Ottó herceg továbbra is Itáliában időzött, mintha a királyság előkelőivel elintéznivalója lenne. Piacenza város határában összeült tárgyalni Gottfried herceggel, aki az itáliaiak nagy sokaságával érkezett oda. A tárgyalást azonban megzavarták: a leírás szerint „az itáliaiak, dölyfükben kevélykedve és a velük született gyűlölet miatt a német fejedelmet nem találták meghallgatásra méltónak". A herceg zűrzavaros lármájuk miatt, ügye elintézése nélkül volt kénytelen távozni. Gottfried is visszatért lotharingiai hercegségébe, és 1069. december 21-én meghalt Verdunben. Ottó

herceg iránt német részről is sokan bizalmatlanok voltak, ennek emlékét is megőrzi az évkönyvíró; eszerint már akkor voltak, akik gyanakodtak Ottóra, hogy nem igaz híve a királynak, és csak ezért maradt Itáliában, hogy Gottfried herceget vagy másvalakit meg tudjon nyerni IV. Henrik-ellenes tervének.

Gottfried herceg halála után a világi hatalom megoszlott Közép-Itáliában. A spoletói hercegség élén 1070-ben már II. (Púpos) Gottfried állt, aki a herceg első házasságából született. Felesége, Matild vette át Toscana uralmát. De a hatalomnak ez a megosztása immár nem a császárság, hanem a pápaság közép-itáliai befolyását növelte.

Alighanem II. Sándor idejében vagy talán valamivel előbb keletkezett az „Avranches-i Dictatus"-nak nevezett jogigénygyűjtemény, amely a római egyház világi hatalmát hangsúlyozta. A gyűjtemény 5. fejezete szerint a római egyház egyedülálló kiváltsága, hogy „bárki előtt bezárja vagy kinyissa az eget" — amint erről Julius pápa tanúskodik. A római egyházhoz minden világi ember fellebbezhet, de onnan további fellebbezésnek nincs helye. (Ezzel a joggyűjtemény kiterjesztette a fellebbezés jogát a világiakra, amihez addig csak az alsó papoknak volt joga a főpapokkal szemben.) Mindez példa is arra, hogyan tért vissza a reformpápaság az ókori pápák által megfogalmazott igényekre. Az „Avranches-i Dictatus" még nyíltabb és messzebbre tekintő politikai elgondolása az, hogy — amint 10. fejezete

megfogalmazza — a pápának minden e világi erő az alávetettje — Kelemen és Gelasius tanúsága szerint. Majd úgy folytatja, hogy a pápa megváltoztathatja az uralmakat *(regna)* — Gergely, István, Adorján is így tettek. Ez a fejezet kifejti még, hogy csak a pápa hordhat körmenetekben uralmi jelvényt *(insigne quod vocatur regnum)* egyéb császári felszereléssel. A 11. fejezet szerint egyedül a pápa használhat vörös csuklyás köpenyt a császári uralom vagy a vértanúság jeleként.

II. Sándor pápasága alatt a pápai hatalom világiak feletti befolyásának eszköze lett a *zászlóküldés:* Szent Péter vagy az apostoli szék zászlaja *(vexillum sancti Petri, vexillum sedis apostolicae)* szimbólum volt, amit a pápa nyújtott át, illetve küldött a hozzá közel álló vagy az aktussal magához kapcsolni kívánt politikai-katonai személyiségeknek. Az ilyen személyek pápai jelvényvivőnek *(signifer papae)* számítottak, ami a rómaiak közösségében, a keresztény társadalomban előkelő szerepet biztosított nekik. Ezáltal a zászlót római jelvénynek *(signum Romanum)* is nevezték. Így kapott Roger szicíliai nagygróf pápai zászlót 1063-ban a muzulmánok elleni harc jelképeként. Inkább egyházpolitikai színezettel nyerte el a pápai zászlót a milánói Erlembaldo 1064-ben. Evvel a pataria vezetője világi feladatokat kapott (mint egy *comes*) a pápával hadilábon álló milánói egyházzal szemben. A szicíliai eset szelleméhez hasonlóan, amikor 1063-ban keresztes jellegű hadjárat indult távol Itáliától a muzulmán kézen

levő Barbastro ellen (Huesca tartománybeli helység a Vero, a Cinca mellékfolyója jobb partján), amelyben Vilmos aquitaniai herceg vezényletével aquitániaiak, burgundiak és normannok harcoltak, a hadvezér, Aquitániai Vilmos is kapott pápai zászlót a Barbastro elleni küzdelemre, talán már 1064-ben. Visszatérve Itáliába: Montreuili Vilmos normann zsoldosvezér mint a Campagna tábornoka, a római milícia parancsnoka ugyancsak kapott pápai zászlót 1064-ben. De a legmesszebbmenő beavatkozást a pápaság részéről valamely ország belső ügyeibe az jelezte, amikor II. Sándor zászlót küldött az Anglia meghódítására törő Normandiai (Hódító) Vilmosnak 1066-ban.

A német belviszonyok mind világi, mind egyházi tekintetben sokat változtak azalatt, amíg II. Sándor vezette a római egyházat. Hatalmas egyéniség volt Anno kölni érsek, aki az 1062/63. években a birodalom régense volt IV. Henrik mellett, és az érsekség területi hatalmát gyarapította. A XI. század során az uralkodó osztály mind élesebben reagált a parasztság lesüllyesztése elleni védekezésére, illetve kezdődő antifeudális mozgalmaira.

1069 óta a thüringiai területen hosszúra elnyúló vitát kezdtek a parasztok a mainzi érsekkel az egyházi tizedek ügyében. Élesedtek a hatalmi harcok a nemességen belül is. A feudális urak igyekeztek kiépíteni uralmi körzetük és igazgatási területük központjait. Ez mindenekelőtt a királyra, IV. Henrikre vonatkozott, aki

igyekezett a thüringiai—szász területet birodalmi politikájának középpontjába vonni. Az uralkodó ebből zárt királyi territóriumot kívánt létrehozni, amelyet várakkal biztosított volna. Mindez az 1060-as években bontakozott ki. *Birodalmi várak* emelkedtek tehát a Harz-hegységben és Észak-Thüringiában. Ilyen a Hasenburg Grossbodungen mellett, Sachsenstein vára, valamint a Spatenburg Sondershausen mellett. A várak őrsége függő, szolgálóemberekből (miniszteriálisokból) állott, ők irányították a várépítést, és látták el a katonai és igazgatási feladatokat. A birodalmi várak többé nem védelmi vagy menedékvárak, hanem idegen harcosok megszállta elnyomó erődök, amelyek a helyi lakosság: a nemesek és parasztok ellen irányultak. Az ebből adódó terhek, a megemelt szolgáltatások, a várőrség ellátása, a várak kiépítése azonban elsősorban a parasztokra hárult. A várak okozta fokozott terhek, valamint a királyi harcosok gyújtogatásai, fosztogatásai a környező területek népességét elégedetlenséggel töltötték el, közvetve a király ellen hangolták. (A király birtokkiépítő törekvéseinek írásbeli lecsapódása a németországi és itáliai királyi birtokok összeírása kb. 1065-től, ami a királyi udvartartás ellátását szolgálta. Alighanem abból az alkalomból állították össze, hogy IV. Henrik mint római király itáliai utazásra tett előkészületeket.)

A központi hatalom azonban ellenlábast talált *a tartományúri* erőkben. IV. Henrik kiskorúsága idején a nemet fejedelmek hozzászoktak az önálló politizálás-

hoz, s ettől nem akartak eltérni. Northeimi Ottó bajor herceg (először 1061—1070) — mint az előbbiekből láthattuk — már 1062-től folyamatosan szervezkedett a kiskorú uralkodó ellen. Thüringiában a későbbi tartománygrófi család épített várakat, hogy uralmi körzetét kialakítsa. Lajos (Ludwig der Springer) 1062 körül építtette a Neuenburgot Freyburg városa mellett az Unstrutnál, s 1067 körül a Wartburgot Eisenach mellett. Ezzel vetette meg a Ludowing-ház hatalmának alapját.

Az átcsoportosulás megfigyelhető az *egyházi társadalmon* belül is. Az arisztokrata egyháziak jellegzetes képviselője volt Werner von Woldenberg gróf fia, Benno meisseni püspök, aki 1066-ban Anno kölni érsek javaslatára emelkedett tisztségére, bár csak nehezen hagyta el új méltóságáért goslari egyházi tisztségét. Azonos keresztnévvel, de egészen más körből került ki Benno osnabrücki püspök, aki 1068 novemberében IV. Henrik kinevezésével jutott tisztségére. Mivel ez a Benno szolgáló (miniszteriális) helyzetű volt, jelölése az uralkodó részéről bátor, de kockázatos tett volt. 1062 karácsonyán, a régi szokásoknak megfelelően az uralkodó állított apátot az altaichi kolostor élére, Vencel ottani szerzetes testvér személyében, aki időközben már egy másik kolostor élén is megfordult.

A korábban főnemeseknek fenntartott hivatalok nem szabad, szolgálóemberekkel való betöltése tovább növelte a feszültséget az uralkodó és a feudális uralkodó osztály között, amit az elidegenített királyi

birtokok visszakövetelése indított el. A király oldalán addig feltétlenül kitartó német püspöki kar új gondolatai, módszerei ebből is erednek.

Így lett Anno kölni érsek az első személyiség, aki a clunyi kolostorreform útját egyengetni kezdte Németországba. Ő maga a reformirányt közvetve ismerte meg, amikor egyik itáliai utazása során meglátogatta a Fruttuaria reformkolostort Észak-Itáliában, ahol annyira a példás önmegtartóztatás és kolostori eszmény befolyása alá került, hogy onnan 12 szerzetest vitt át az Alpokon, hogy ezekkel megalapíttassa újra Siegburg kolostorát. Így 1068 táján nagy változás indult meg a német kolostori életben.

Azt hihetnők, hogy ezzel Anno érsek tekintélye csak megszilárdult a pápai kúria előtt. Nem így történt, s ebben szerepe lehetett az eseményeket, tetteket számon tartó, a német belviszonyokat jól ismerő Hildebrand bíborosnak. A II. Sándor mellett már irányító szerepkörbe emelkedett reformfőpap vehette rá a pápát, hogy idézze Rómába 1070-ben Anno kölni, Siegfried mainzi érseket és más német püspököket, ahol a szimónia vádját olvasták fejükre, és védekezésre kényszerítették őket. A pápai kúria helyesen értékelte a királlyal már nem teljesen egy vonalon mozgó főpapok viszonylagos elszigeteltségét és a lassan növekedő reformirány németországi esélyeit. A főpapok kénytelenek voltak tisztázni magukat.

A király és a püspökök eltávolodása azonban csak pillanatnyi volt. Hamarosan a *tartományurak szervez-*

kedése döbbentette rá a királyt és a püspöki kart, hogy veszélybe került a régi kormányzati rendszer. 1070-ben felkelt a király ellen Northeimi Ottó bajor herceg, a Billungok nemzetségéből való Magnus szász hercegfi, az ott uralkodó Ordulf herceg fia, valamint Dedi őrgróf. A király felülkerekedett, Magnus fogságba esett, Ottó herceg rangjától megfosztva száműzetésbe került. Ha az uralkodó eddig személyek elégedetlenségét, cselszövését hihette az események okának, hamarosan tapasztalnia kellett, hogy a tartományúri intézmény került szembe a királyival. Magnus átvette a szász hercegséget (uralkodott 1071—1106), Bajorország élére ugyanakkor Welf herceg került. Az 1072/73. évek német évkönyveiben már összeesküvő, felkelő gyanánt emlegetik Magnus szász, Welf bajor, Rudolf sváb, Berchtold karinthiai herceget.

Sajátos volt politikai függéséhez képest a *cseh hercegség* egyházpolitikai helyzete II. Sándor pápasága alatt. Amikor Severus prágai püspök 1067. december 9-én meghalt, Vratislav herceg az e méltóságra kiszemelt Jaromir helyett, aki testvére volt, a püspöki székre egy szász papot, Lanzo litoměřicei prépostot kívánta ültetni. A herceg kiszemeltjét már be is akarta iktatni főpapi tisztébe bottal és gyűrűvel, de ebben a szándékában megakadályozták a cseh előkelők és saját testvérei. Szemére vetették a német királyhoz közel álló invesztitúra-forma alkalmazását — döntő lehetett ebben a felháborodásban a Přemyslida fejedelmi

származású cseh jelölt mellőzése egy idegen nemzetiségű jelölttel szemben. Így került sor 1068. június 11-én Jaromir püspöki kinevezésére. A herceg az új püspököt nagy gyorsasággal Németországba küldte beiktatásra. Június 23-án érkezett az új főpap kíséretével Mainzba, és IV. Henrik 26-án beiktatta őt. Július 2-án Siegfried mainzi érsek felszentelte Jaromirt, amikor is a Gebhard nevet kapta. Tehát a király nem mondott le a cseh herceg javára a beiktatás jogáról. Ez egyben az első politikai kapcsolat Vratislav és IV. Henrik között, annak ellenére, hogy ekkor már tíz esztendeje rokonságban voltak. Vratislav trónra léptekor nem hódolt a király előtt, talán annak kiskorúsága miatt. Esetleg emiatt is bízott benne egyelőre a reformpápaság. Ennek jele volt, hogy II. Sándor 1072-ben Vratislav cseh hercegnek, világi személy létére, mitrát küldött.

A pápaságnak II. Sándor alatt jelentékeny szerep jutott *Anglia sorsának fordulásában* is. Normandiai Vilmos, a későbbi Hódító Vilmos pápai segítséget kapott angliai trónigényének érvényesítéséhez Godwine dinasztiájával szemben. Hildebrand akkor is a pápa jobbkeze volt. Míg a trónigénylő a szigetország megrohanásához pápai áldást kapott fegyvereire, addig Stigand, Canterbury érseke az egyházi kiközösítés fenyítéke alatt állt II. Sándor idején is, ami az angliai egyházi állapotok immár hagyományos elítélését jelentette.

A krónikákból kitűnik — az 1066. év eseményei kapcsán —, hogy az angliai állapotok nem feleltek meg a pápai reform igényeinek: évek óta nem tartottak zsinatot, hanyatlott az érseki primátus. Canterbury és York vitában álltak Dorchester, Lichfield és Worcester irányítását illetően. Stigand egyszerre ült Canterbury érseki és Winchester püspöki székében, bár egyikhez sem rendelkezett kellő egyházi jogcímmel. Kelet-Anglia, Durham és Thetford püspökei nem kánonszerű választással jutottak székeikhez. A szerzetesi élet is hanyatlóban volt. Canterbury Krisztus-egyházában a szerzetesek solymásztak, vadásztak, lovagoltak, kockát vetettek. A gloucesteri kolostorban csak két öreg és nyolc fiú szerzetes volt. Rochester mindössze négy-öt szerzetesi lakója világi módon öltözött, alig tudta biztosítani élelmét. Ealdred, York érseke egyedül állt reformtörekvésével. Mindez jó okot adott Hódító Vilmosnak, hogy szétüssön ebben az egyházi szervezetben. Mindenesetre Wulfstan főpapot, Worcester püspökét (1062 óta), aki meghódolt neki, meghagyta székén.

A király Westminsterben megkoronáztatta magát, és megkezdte a Londoni Torony építését a római eredetű városfalak egy sarkában. Majd megindult a papok beáramlása Vilmos régi országából. Különösen a délfrancia és normandiai földön iskolaalapítással kitűnt, majd 1063-tól a caeni Szt. István-kolostor apátjaként működő jeles egyházi író, Lanfranc tűnt ki az angliai egyházi élet átalakításában. Mint itáliai

eredetű, Rómát ismerő főpap, szoros levelezésben állott II. Sándor pápával. Angliában is folytatta tanító-nevelő munkáját, írt és zsinaton szónokolt. Lanfranc Canterbury érseke, ezzel Anglia prímása lett (1070—1089). Szorgosan felfedte az egyházi élet eltévelyedéseit vagy azokat a mozzanatokat, amelyek újabban elvilágiasodásnak számítottak, hogy a reformtörekvéseket megvalósíthassa. Visszásnak találta, hogy a püspökök, a plébánosok, sőt a szerzetesek is fegyvert hordanak, és részt vesznek a harcokban, hogy a papi személyek szemérmetlen életet élnek, hogy a szerzetesek elhagyják kolostorukat és az országban barangolnak. Elítélte az új érsek, hogy nem szabályosan ordinált papok misét mondanak. Megkövetelte, hogy a főpapok jobban ellenőrizzék papságukat, folytassanak fegyelmi vizsgálódást az alávetettek között, hogy évenként egy-két alkalommal egyházmegyei zsinatot tartsanak. A püspökök kötelességévé tette, hogy látogassák plébániáikat és hogy meghatározott időpontokban, kizárólag székesegyházaikban szenteljenek fel papokat. Az érseki szabályozás szerint a kereszteléseket húsvétra és pünkösdre kellett csoportosítani, kivéve, ha halál fenyegeti a keresztelendőt, és a szertartás nem várhat. Az egyházszervezetet a széles lépcsőzetben kiépített főesperesekkel erősítette meg. Anglia tehát a reformegyház biztos területének látszott. Feltűnő azonban, hogy Lanfranc mindeme reformlépései — amelyekhez bizonnyal élvezték Hódító Vilmos támogatását — kizárólag *az egyház belső* életére vonatkoztak. Nem

érintették a királyi hatalom és az egyház viszonyát. Ennyiben, úgy tűnik, Lanfranc érsek — az új angol királlyal a háta mögött — már ekkor elhatárolta magát a pápai reform királyokat korlátozó törekvéseitől.

Az angol-szász királyság alávetése a franciaországi normannoknak csak részben vezetett a várakozásnak megfelelő egyházpolitikai eredményre: a hódítás után Angliában nemegyszer alakultak magánegyházakból clunyi mintájú kolostorok. A királyság és az egyház vonatkozásában Hódító Vilmos mégis fenntartotta a világi és egyházi hatalom belső egyensúlyát. Az új király arra törekedett, hogy maga válassza ki az egyházi vezetőket, s így az egyházra bízhatta a szabad döntést az őt törvényesen megillető kérdésekben. II. Sándor rendelkezései a világi invesztitúra, a szimónia és a papok házasodása ellen természetesen a normann Angliában is köztudottá váltak. Vilmos király az egyházi reformot harcosan támogatta, de maga kívánta azt kézben tartani ás végrehajtani, s ellenségesen figyelte a világi hatalmat kisajátítani akaró egyházi igényeket. De mivel keresztülvitte az egyházat illető reformokat, és még nem éleződött ki az invesztitúraküzdelem, el tudta kerülni az összeütközéseket II. Sándorral és a mellette álló Hildebranddal.

A Pireneusi-félsziget az egyházi élet vonatkozásában II. Sándor pápasága idején kezdett többrétűen bekapcsolódni a nagy európai egyházreformba. A szerzetesi élet addig *archaikus* vonásokat mutatott. Porto apátsá-

gaiban a szerzetesek két kategóriája volt ismert: a klerikusok és leendő klerikusok, illetve a *confessi* típusa. Az első csoportba a XI. század elején kevés szerzetes tartozott, de számuk 1065/70 óta, idegen befolyás alatt egyre gyarapodott, ami a Clunyvel kiépülő kapcsolatoknak tulajdonítható. A *confessi* intézménye viszont a nyugati gót kor emlékét őrizte.

A félsziget egyházi különállását erősítette, hogy sokáig a nyugati gót rituálé élt spanyol földön, s ez az ún. mozarab liturgia nyugtalanította a pápaságot, mivel régi eretnekségek veszélyes emlékét idézte fel benne. Egy Spanyolországban őrzött kódex szerint a Rómából vitatott toledói liturgiát 1067-ben II. Sándor elismerte — esetleg csak a félsziget feletti pápai jogigény kifejezéseként. Mindenesetre II. Sándor csak kormányzata vége felé tett kísérletet a pireneusi különösségek kiirtására, és ezért küldte oda legátusként Fehér Hugó bíborost. A legátus szembetűnő sikert ért el az aragon területen, ahol Ramiro király minden templomban előírta a *római liturgia* alkalmazását, amit gallikán liturgiaként vezettek be (1071), kiszorítva a nyugati gót rituálét. Ez a liturgiaváltás San Juan de la Peña egyházában szimbolikusan ment végbe: a nagyböjt második keddjén az istentiszteletet még toledói rítus szerint celebrálták az első és a harmadik órában, majd a hatodik órában megkezdték a római rituálé alkalmazását. Az új liturgiát — ugyancsak ellenállás nélkül — bevezették Katalóniában is (1071), Ramon Béranger gróf felesége, Almodis grófnő indíttatására.

Már maga a római liturgia gallikánként való feltűnése jelzi, hogy nemcsak Róma és a pápai legátus igyekezett megváltoztatni az archaikus liturgiát, de ilyen törekvés Franciaország felől is hatott. A gazdasági élet egyik fő ütőere, az ún. Szent Jakab útja francia telepeseket vonzott a keresztény spanyol földre, főleg ők szerepelnek az idegenek között, akik felbukkannak a móroktól visszavett területek benépesítésekor *(poblaciones)*. Ilyen Burnao de Jaca esete (1062). A telepesekkel együtt jöttek a clunyiek, akik a maguk befolyási övezetének vélték a pireneusi tájat. Amiatt, hogy II. Sándor Fehér Hugót bízta meg a római liturgia bevezetésével, a clunyiek haragra gerjedtek a bíboros ellen. Ezért emeltek vádakat Fehér Hugó ellen később, az 1073. évi római zsinaton. Azt vetették szemére, hogy II. Sándor legátusaként a bíboros nagy lelkesedést mutatott franciaországi és spanyolföldi legátussága alatt az *egyházi fegyelem helyreállítása* iránt, de ugyanakkor pénzért kész volt feloldozni a szimoniákusokat. Ez az összeütközés Cluny és a pápaság között Fehér Hugó rovására oldódott meg — már a következő pápa alatt.

Küzdelem a pápai hatalom fölényéért (1073—1085)

VII. Gergely pápa támadásban

II. Sándor pápa 1073. április 21-én meghalt Róma városában. Még folytak a temetési szertartások, amikor a római nép tumultuózus jelenetek során pápává kiáltotta ki az elhunyt pápa bizalmas tanácsadóját, a bíboros főszerpap Hildebrandot. Az 1073. április 22-én bekövetkezett *pápaválasztás* ugyan nem felelt meg az 1059. évi zsinati határozat megkívánta formáknak, de a bíborosok, látva az általános lelkesedést, nem tehettek mást, mint hogy azt megerősítették. A bíborosi testület állásfoglalása alapvető szerepet kapott VII. Gergely későbbi megítélésében. *Boso* „Gesta" című munkájában attól fogva adózik csodálattal VII. Gergelynek, hogy pápaságra került.

A választáskor Fehér Hugó bíboros is helyeselte személyét. Hildebrand ezáltal egyhangú hozzájárulással foglalta el Szent Péter székét, éspedig *VII. Gergely* néven. Hildebrandnak ezzel nemcsak az volt a célja, hogy VI. Gergelyt utólag erkölcsileg igazolja, hanem hogy egyúttal — de visszamenőleg is — kiiktassa a római egyház szervezetéből a császári beavatkozást. Hildebrand bíboros azonban mintegy a múltba utalva a császári jogokat, a jövőt illetően is állást foglalt. Nem

jelentette megválasztását IV. Henriknek, és nem kérte a császár egyetértését. Teljes jogú pápának tekintette magát a római nép választása és a bíborosi kollégium megerősítése alapján. Az adott számára ehhez jogalapot, hogy a német uralkodó még mindig olyan tanácsadókkal érintkezik, akiket az egyház korábban kiközösített. A német püspökök azonban máshogy ítélték meg a pápaválasztást, mint Rómában a bíborosi testület tette. Vitatták a választás érvényességét, hivatkozva a választás viharosságára, a népi kikiáltás *(acclamatio)* nem kielégítő voltára, arra, hogy sem III. Henrik gyakorlatának, sem az 1059. évi reformszabályozásnak nem felelt meg. A rövid tényeket közlő „Nagyobb Altaichi Évkönyvek" írója mindezt úgy fejezi ki, hogy Hildebrandot a rómaiak tették pápává.

A pápaság gyengének érezte magát ahhoz, hogy nyíltan szembeszálljon ezekkel a bírálatokkal, ezért néhány hónapon át VII. Gergely mérsékelt politikát folytatott, elhalasztotta felszentelését, várta a királyi megerősítést. A német püspökök viszont Hildebrand megválasztásának megsemmisítésére törekedtek. Bármi történt azonban a felületen, a valóságban az új pápa kezdettől *szervezett hatalmat* épített ki. Ezt jelzi a rendszeres írásbeliség gyakorlata is.

VII. Gergely pápa (1073—1085) kormányzata idejéből maradt fenn az első, feltehetőleg az iratkiadással egy időben másolt könyv *(registrum)* a pápához küldött és a pápától kiadott levelekről, iratokról. Ez a

pápai uralom évei szerint könyvekre osztott dokumentumgyűjtemény 381 levelet, azonfelül a zsinatokra és egyéb eseményekre vonatkozó feljegyzéseket *(notitiae)* tartalmaz. Hogy ez kezdettől céltudatos vállalkozás volt, mutatja, hogy már VII. Gergely választásáról megőrzött adatot. A maga helyén részletesen elemzett „Dictatus Papae" híres szövege is belekerült a registrumba, ami egyértelművé teszi a gyűjtemény politikai céljait. A registrum az egyike a legfontosabb, mégpedig a pápa közvetlen irányítási szférájában és szellemi műhelyében keletkezett történeti forrásoknak a pápa életéről. *A forrásgyűjtemény eredete* azonban nem teljesen világos, és különféle értelmezéseket nyert, de minden bizonnyal a pápai kancelláriából származik. Korábban az eredeti pápai iratgyűjtemény maradványát, töredékét látták benne, tehát az ilyen töredékes forrástípus egyik legbőségesebb változatát. A századelő ilyen eléggé általános vélekedésével szemben évszázadunk második felében egyre inkább kételyek merültek fel, és komoly bizonyítással hihetőbbé vált az a felfogás, miszerint a *registrum* e megmaradt formájában nem eredeti forrás, hanem emlékeztető segédkönyv, amely kiemeli a teljes forrásgyűjtemény eredeti változatából a politikai és igazgatási szempontból fontos iratanyagot, amit a pápa és hívei a vitákban és csatározásokban felhasználtak, s ami az utódok tájékoztatására alkalmasnak ígérkezett. Ha volt egy ennél teljesebb gyűjtemény, az a pápai kancellária összefogott és céltudatos munkáját iga-

zolná, ami VII. Gergely centralizáló politikájának magában is bizonyítéka lehetne. Ez esetben a kiemelt anyagot tartalmazó, ennek esetleges hiányában a válogatott anyagot eredetiben összegyűjtő megmaradt *registrum*-könyv a pápaság mozgékonyságra törekvő, céltudatos érvfelhasználást igazoló gyakorlatának bizonyítéka. Egyben kortársi folytatása a politikai-jogi érvelésre messzemenően támaszkodó gregoriánus politikának, ami visszanyúlik és tudatosan visszatekint a neki megfelelő régi eszményekre és jogigényekre.

A XI. század második felében sokasodó hivatkozás a pápaság régi, hagyományos jogaira, a tradíciók megőrzésére ugyancsak kicsúcsosodik a *registrum*könyvben és az abban foglalt levelezésben. A pápai levelezés minduntalan utal a különféle természetű korábbi vagy korabeli egyházjogi szabályozásokra *(statuta, decreta, dicta, regulae, sanctiones, canones, constitutiones predecessorum nostrorum)*.

VII. Gergely egyházkormányzata sokat tett a pápai hatalom intézményes kiformálásáért. A *kancelláriai gyakorlat* formái világossá teszik, hogy a pápa igyekezett a világi uralkodók szerepébe lépni. Az ő idejében vezették be a pápai iratokban és az oklevéladásban addig csak császárok és királyok által alkalmazott kegyelmi formákat. Ott, ahol az uralkodók valakinek azt írták, hogy az illető az ő kegyüket *(gratiam)* el akarta nyerni, a pápa formulájában Szent Péter vagy a boldog Péter apostol és a pápa kegyét *(gratiam)* elnyerni akarás, óhajtás állt. A pápai hivatalos szállás, a

laterani palota *(palatium Lateranense)* szent palotaként kezdett szerepelni, ebben kapott helyet a pápai kancellária és levéltár. Természetes, hogy ez lett a keresztény világ *legfelsőbb bíróságának székhelye* is. Az új intézmények kialakulása lassan háttérbe állította vagy kiszorította a régieket, főleg, ha nem feleltek meg a pápai uralom új igényeinek. Így a régi palotabíróság hét bírája *(septem judices palatini)*, akik az Ottók kora óta császári bírákként funkcionáltak *(judices Romani imperii)*, nem volt elhelyezhető a kibontakozó felső egyházi hierarchiában, szerepük tehát elhalványult, illetőleg csupán helyi bírósági szerepük maradt meg. Ugyancsak a laterani palotába futottak be a pápaságnak járó befizetések. Folyamatosan kifejlődtek a pápa *anyagi természetű kérdésekkel foglalkozó főtisztségviselői*. Így ott működtek a pápa udvarával foglalkozó kamarások *(cubicularii)*, háznagyok *(maiordomus)*, az egyházi és koronázási szertartások öltözeteiről gondoskodó és azokat tároló fő tisztségviselők *(vestiarius, vestararius)*, a kiadásokról gondoskodó pénzügyi főtisztviselők *(sacellarius)*. Ezeknek a funkcióit szívja fel majd az új típusú kamarás *(camerarius)*, akinek tisztsége azonban csak 1105-ben tűnik fel. Mindenesetre VII. Gergely laterani palotaszervezete vetette meg ennek is alapját kibontakozó anyagi tevékenységével s az abból adódó szervezeti újítás szükségének kialakításával.

Az új pápa, aki korábbi funkciói ellátása során már mélyen belelátott a pápai irányítás szervezeti problé-

máiba, tisztában volt a szervezeti újítások hatásának végességével. Újításaihoz igyekezett széles körben támogatásokat szerezni, amiben már sajátos társadalmi és politikai érdekek érvényesültek. A Német-Római Birodalom kiterjedt területeiről a pápa oldalán sorakozott fel a kolostorok lakóinak és az olasz püspököknek egy része, sok olasz város, valamint a német fejedelmek többsége. VII. Gergely érezte, hogy még nem elég erős ahhoz, hogy szakításra vigye a dolgot a császárral. Ezért — bár a pápa szemében IV. Henrik úgymond tanácsosai miatt, kiközösítés alatt állt — érintkezés alakult ki a pápa és a király között. Végül a király megalázkodó levelet írt VII. Gergelynek, amivel elérte 1074 elején feloldozását. Egyelőre mindkét fél sikernek könyvelhette el az eseményt, és ennek megfelelően igyekezett eljárni a maga szféráiban. Egyúttal mind a császár, mind a pápa igyekezett rendet teremteni a maga területén, s erőt gyűjteni a későbbiekhez. Mindezeknek jegyében hívott össze VII. Gergely zsinatot Rómába, amely 1074 márciusában ülésezett, és ott új határozatokat hirdetett a *szimónia ellen*.

A római pápai központi intézmények mellett VII. Gergelynek olyan hálózatra is szüksége volt, aminek segítségével elképzeléseinek megvalósulását az egész keresztény világban biztosítani tudja. A régibb egyháztörténeti irodalom és az annak anyaga alapján kritikai eszközökkel dolgozó más történetírók szerint a *clunyi szerzetesi irányban* adva volt ez a hálózat. Különösen azok számára volt ez egyértelmű, akik

elfogadták, hogy VII. Gergely korábban maga is clunyi szerzetes volt. Így természetesnek látszott, hogy a clunyi szerzetesek a pápát támogatták a reform megvalósításában és a császárság elleni küzdelmében. Az összefüggés másik oldalát hangsúlyozta az a felfogás, amely szerint a clunyi megújulási akarat ragadta meg a világi papságot, a pápaságot és a világiakat egyaránt. E nézet hívei a fogalmi fejlődést is megjelölték a Clunyben kidolgozott szabad kolostor (*monasterium liberum*) eszménye és a szabad egyház (*ecclesia libera*) gregoriánus elve között.

Marxista történetíróknál is felmerült az a nézet, hogy a clunyi irányú szerzetesek személyében „nemzetközi" hadsereg állt feltétel nélkül a pápaság rendelkezésére, s erre támaszkodva kísérelte meg VII. Gergely a világi függőség lerázását s a nyugati kereszténységen belül a politikai vezetés megszerzését. A mai marxista kutatás már sokkal árnyaltabban fogalmazza meg a pápaság és Cluny viszonyát: miután a reálpolitikus pápa felismerte a reformkolostorok jelentőségét, hasznosítani akarta annak hálózatát a maga törekvései számára, s ezért szoros kapcsolatot tartott fenn a szerzetesi reformközponttal. Különösen *francia földön* használta fel a clunyi rendszerű kolostorokat a reform céljaira.

A clunyi irányú reform híve volt Franciaországban Izarn toulouse-i püspök, feudális úri családból származó főpap, aki egyfelől ragaszkodott a püspöki hatalom teljességéhez, s minden ellentmondás hamar elkeserítette, de másfelől 1073-ban megújította saját

székesegyházi káptalanát. Megalkotta káptalana szilárd szervezetét, s a méltó életszínvonal megteremtéséhez megfelelő birtokot is adott annak. A világi hatalmat gyakorló IV. Guilhem gróf megerősítette a reformot, lemondott a püspökjelölés jogáról, s elődei ilyen jelölését is bitorlásnak nyilvánította. Így a reformált káptalan állított püspököt kanonoki választással. Ennek kihirdetése Hugo clunyi apát jelenlétében történt meg.

Németalföldön is voltak szerzetesi támogatói a pápai reformnak. Wery genti szerzetes a pápa szolgálatába állt, és a tengerparti országokat bejárva hirdette a reform szükségességét.

Más módon használta fel a pápa a reformszerzetesi irányzatot a Német-Római Birodalom vonatkozásában. Hugo clunyi apátot — akihez, mint levelezésük is mutatja, baráti kapcsolatok fűzték — közvetítőként kívánta megnyerni IV. Henrikhez fűződő kapcsolatának rendezéséhez.

Ma már a modern egyházi és polgári történetírók sora vallja, hogy VII. Gergely kormányzata idején nem estek egybe Róma és Cluny törekvései, hanem éppen elkülönültek egymástól. Vannak olyan kutatók is, akik egyenesen tagadják a gregoriánus és a clunyi reform összekapcsolódását. Pedig mély kapcsolatok voltak a külön utak között is. A clunyi kongregáción belül a perjel *(prior)* típusának kialakulása, az Egyházi Állam gregoriánus újjászervezésében pedig a hivatásos tisztségviselők feltűnése mutat a hagyományos feudális

függőségen túl. Az utóbbiakra támaszkodva küzdött a pápaság hatalmas feudális urak, királyok és a császár ellen, de nem vált ezzel antifeudálissá, csupán a *feudalizmuson belüli hatalmi viszonyokat* kívánta átrendezni. Ebben az általános irányvonalban és konkrét egyházi erőfeszítésekben Hugo clunyi apát támogatta VII. Gergelyt, de nem mondható el ugyanez a pápaság világi törekvéseit, hatalmi céljait illetően. Ezért továbbra is fontos szerepet töltött be a *legátusi intézmény* a római egyházfő külső terveiben. A korábban római papoktól és a pápaságtól függő olasz püspökökből kiválasztott legátusok kezdtek bejutni a bíborosok soraiba *(legatus a latere)*. A szétforgácsolt francia vidékeken a nagy hatalommal felruházott pápai legátusok tudták pl. keresztülvinni a pápa szándékait. Így bízta meg VII. Gergely franciaországi legátusát, Gellértet azzal, hogy békítse ki Fehér Hugó bíborost a clunyi szerzetesekkel.

Az évtizedek óta tartó s már több pápa működését meghatározó, kibontakozó egyházi reform hátterében mindvégig ott volt sejthető Hildebrand törekvő alkata, szívós működése. Ez, valamint a saját pápaság alatt kikristályosodott és következetesen megfogalmazott célok és követelések magyarázzák, hogy a reform végül is a gregoriánus jelzőt kapta.

Az új pápa már 1073-ban látványos lépéseket tett a reform megvalósulásának érdekében. Letett tisztségükről olyan papokat, akiket szimoniákusnak bélyegzett: pápasága alatt már alkalmazták a szimo-

niákus eretnekség *(simoniaca heresis)* súlyos megbélyegző fogalmát. Azzal, hogy a pápa jogcímet talált ahhoz, hogy hozzányúljon a főpapi tisztségek érvényességéhez, jelentékeny lépést tett a püspökségek betöltése körüli jogok felülvizsgálatának irányában. Így szabadult el a *főpapi beiktatás* (invesztitúra) körül a — vitairatokat és nagy összecsapásokat teremtő — küzdelem. A pápaság oldaláról nézve, ez folytatása lett volna annak a folyamatnak, amely során egyrészt már korábban maga alá rendelt a római püspök számos főpapi széket, másrészt, hogy a világi feudális uraktól zaklatott főpapok sokszor a pápától kértek védelmet, valamint hogy egyes államokban a belső államhatalom gyengesége vagy szétforgácsoltsága miatt gyakran keresett pápai támaszt a helyi egyház.

Végső soron a pápa meg akarta szerezni a főpapi székek betöltésének jogát, mivel az egyházi méltóságok nagy javadalmakkal, birtokokkal jártak. A javadalmakba, birtokokba való beiktatás fontos velejárója volt a tisztségek betöltésének: tehát ha a római pápaság megszerezheti a beiktatás jogát, akkor a pápai politika híveinek hálózata kiterjed, s így lényegesen szélesebb területeket ellenőrizhet. E követelés azonban számos hatalmi érdekbe is ütközött. Nehéz volt szétválasztani a méltóság egyházi és világi elemeit, összetevőit azokban az esetekben, amikor egész grófságok álltak egyházi férfiak irányítása alatt. Ezek az egyházuk tulajdonaként fogták fel a grófsághoz kapcsolódó földterületet, és nem tekintették visszásnak, hogy világi beik-

tatással jutottak a világi jellegű elemet is tartalmazó egyházi méltósághoz. De az is természetes volt, hogy a császári hatalom ragaszkodott e grófságokhoz és ahhoz, hogy beleszólhasson az olyan püspökségek betöltésébe, amelyek grófságok sorát irányították, miután csak Németország területén 53 grófság volt püspöki birtokban 1073 körül. IV. Henrik a pápa egyházi követeléseiben saját érdekei elleni támadást láthatott a lombardiai területen is, ahol a grófsági szervezet nagy mértékben a püspöki hatalomra támaszkodott, s kompromisszumra csak az ennek megőrzésére vonatkozó biztosítékok esetén lett volna hajlandó. A római egyház élére lépő VII. Gergely azonban nem akart biztosítékokat adni, sőt ki akarta használni IV. Henrik otthoni nehézségeit. A német hűbéresek elleni küzdelembe keveredett császár püspökkinevező gyakorlata ellen tiltakozott a pápa, és a maga kizárólagos alárendeltjeivé akarta tenni a főpapokat. Ezzel függött össze végső soron, hogy VII. Gergely kötelezővé igyekezett tenni a főpapok személyes palliumkérését az apostoli széktől.

IV. Henrik számára világos volt, hogy az egyházi reform hívei által hangoztatott szabad, azaz a klérus és nép általi választás könnyen a királyság ellen fordítható, és helyi érdekek és törekvések előtt nyithat utat. Sem Németországban, sem Lombardiában nem mondhatott le tehát ellenállás nélkül a császár a püspökségek feletti politikai uralomról, ezért nem tehette magáévá a VII. Gergely követelte kánonszerű választás elvét. A

pápa viszont emiatt kényszerült arra, hogy gyarapítsa a neki közvetlenül alárendelt területeket mint Szent Péter földjeit *(terrae sancti Petri)*, igényt tartva a ravennai exarchatus területére, sőt Salernóra és Amalfira is. Ezekről az igényekről levelezése is tanúskodik 1073 és 1080 között.

Már VII. Gergely egyházkormányzatának kezdetekor felvetődött a *papi nőtlenség* követelése, illetve az erre már korábban hozott zsinati rendelkezések végrehajtása. A pápának tudnia kellett, hogy ezzel a nyugati és a keleti egyház viszálya is mélyül, miután a latin egyházban a papságra kényszeríteni akart szabályt a görög egyház nem tette magáévá. Ott az alsópapság házasodását továbbra is elismerték, Gergely pápa viszont a cölibátust — tekintet nélkül a szokásokra és a szabályos házasságban élésre — keresztül akarta vinni. A papság érintett részének megsértésétől sem riadt vissza, amikor házassági kapcsolatukat paráznaságnak minősítette. Már 1073-ban felfüggesztett tisztségüktől papokat az önmegtartóztatás hiánya címén. Bár Itáliában is sok feladata adódott e követelés végrehajtásával kapcsolatban, keresztül akarta vitetni Francia- és Németországban is, ezért ezekre a területekre legátusokat küldött ki. A reform ilyen radikális megfogalmazása a papi nőtlenséggel kapcsolatban avval magyarázható, hogy a papok házasodása nagy veszélyt jelentett az egyházi vagyonra: a papok fiai vagy leányai könnyen igényt emelhettek kolostori vagy templomi javakra.

VII. Gergely nézetei az egyház és a társadalom viszonyáról — nagy elvi és gyakorlati tapasztalatai bázisán — már pápaságra kerülésekor kikristályosodtak. Most a gyakorlati kormányzati rendszerben igyekezett minél hatékonyabban alkalmazni a társadalom felosztására, sajátos tevékenységére vonatkozó elképzeléseit. A keresztény társadalmat két nagy rendre osztotta, felfogása szerint a papi rend *(ordo sacerdotalis)* és a világi rend *(ordo laicalis)* világosan elkülönül egymástól. A papságot tekintette egyedül méltónak és alkalmasnak a keresztény társadalom kormányzására, természetesen a tevékenység különféle szintjeit meghatározó hierarchikus felépítéssel. Nagy figyelmet szentelt azonban a világiak rendjének mibenlétére, szerepére, egyházon belüli jogaira és kötelességeire.

A világi rend fontos ismérve volt a házasságban élés már a Karoling-kori felfogás szerint, valamint a hagyományos kolostori-remeteségi tökéletességi mintákban is, s ezt az egyház erkölcsös állapotként ismerte el. A XI–XII. századi társadalomban a világiak rendje *(ordo laicorum)* már számos formában foglalkoztatta az egyházi gondolkodást, éspedig szellemi, szertartási, művelődési, művészeti, jogi, gazdasági szempontból, az életforma és életvitel szemszögéből. A világiak eleme elkülönült a szerzetességtől, a remetéktől és a világi papságtól, mégis a keresztény társadalom alkotó eleme volt, és az egyházi társadalom különféle cselekményeiben neki is jutott szerep. Ezért foglalkoztak ezzel a típussal a korabeli kánonjogban, a

szerzetesi reform irodalmában, a kolostorok halottakra emlékező könyveiben, a bűnbánat megmozdulásaiban. A pápaságnak és a reformmozgalómnak még mindig számolnia kellett a magánegyházak világi uraival, s a műveltségi szint növekedéséből következett, hogy a világiak rendelkeztek némi vallásos kultúrával, és a különféle mozgalmakban is nagy szerephez jutottak (istenbékéje; pataria; muzulmánok elleni harcok).

Annak ellenére, hogy a korábbi nézetek szerint a felszentelt uralkodók bizonyos értelemben hasonultak a papsághoz, a gregoriánus felfogás kezdte tagadni ezt a hasonlóságot. Igaz, hogy 1073-ban még ez a nézeteltávolodás nem jelentett törést: az új pápa az év decemberében megerősítette Vratislav cseh herceg főpapi föveghasználati jogát, amit még II. Sándor küldött neki. De Gergely már a kivételességet hangoztatta azzal, hogy eljárása bensőséges nagyrabecsülésének jele, amiben világi személy nem szokott részesülni. (Az esetet azzal magyarázza az egyháztörténeti irodalom, hogy ezzel a pápa a császár egyházvédő szerepét csökkentette, és azt a cseh hercegre ruházta át.)

A gregoriánusok a világiakat általában már kevésbé tökéletesnek minősítették, és gyakorta felidézték Máté evangéliumának példázatát (13. rész, 8.) az elvetett mag 100-, 60-, 30-ad annyi terméshozamának különbségéről. Egyfelől felajánlották nekik is a kolostori erény utánzását, másfelől viszont e remete szellemiség az egyéni tökéletesedést a magányos élet által tartotta elérhetőnek, amihez tehát a világinak ott kell

hagynia adott társadalombeli helyét. Ellentmondásos volt a világiak megítélése abban is, hogy miközben elvárták tőlük az egyház iránti felelősséget, támaszkodtak vallási buzgalmukra és tökéletesedési törekvéseikre, a szerzetesi és kanonoki reformáló folyamodványok — az egyházi felsőbbséghez fordulva — az ágyasságban élő és tudatlan papság elítélését úgy fogalmazták meg, hogy az illető „laikusok módjára él".

Azt már csak a legradikálisabb egyházi reformirány vette tudomásul, hogy a népi törekvések részt kérnek az elméleti vitából, az új koncepció kidolgozásából rendek *(ordines)* és hivatások *(officia)* összefüggéseinek boncolgatásával.

Mindennek nagy szerep jutott VII. Gergely célkitűzéseiben. Mint alulról feltört ember, nem habozott a népet bevonni az egyházi reform szolgálatába, a német és olasz tömegek elégedetlenségét megnyergelni. Így igyekezett összefogni széles szövetséget a reform érdekében. Ennyiben követte elődje és folytatta bíboros kori önmaga politikáját. A patariával már korábban kialakult szövetsége sokak szemében már korábban lejáratta őt mint új pápát, de Gergely továbbra is támaszkodott a világiak e mozgalmára, bennük az általa bírált világi rendszer és elvilágiasodott papság elleni lázadókat látta. Mindez hihetetlenül kockázatos volt már kezdettől fogva. Hiszen ezzel felkeltette a Német-Római Császárság gyanúját a pápai reformmozgalommal kapcsolatban — márpedig eredendően éppen a császár volt Róma hivatott világi ura és

egyházának védelmezője *(patricius Romanus — defensor Ecclesiae)*. Az új pápának máris látnia kellett, hogy kísérleteivel, követeléseivel a hagyományos támaszt kockáztatja. Egyik 1073. évi fejtegetésében idézi az apostoli mondást: „minden lélek legyen alávetve magasabb hatalmaknak". Ehhez VII. Gergely a következő egyházjogi indokolást fűzte: ha tehát az apostol azt prédikálta, hogy világi hatalmasságoknak engedelmeskedjenek, mennyivel inkább kell a keresztények körében a lelki hatalmaknak és Krisztus helyettesének engedelmességet tanúsítani. Még ezt megelőzően két nyilatkozatában foglalkozott az ezzel összefüggő kérdésekkel az új pápa. Egyszer azt hangsúlyozta, hogy rá mint Szent Péter vikáriusára van bízva „az egyetemes egyház kormányzata". Máskor ennek a hatalomnak eredetét igazolta azzal, hogy isten maga adta Szent Péternek „az egész egyház kormányzatát". Így mutatkozik meg, hogy elődein túltéve, minden emberi ügyben csupán egyetlen legfelsőbb hatalomnak látott teret a földön. Ezzel előbb-utóbb nyíltan szembe kellett kerülnie azokkal az erőkkel, élükön a császári hatalommal, amelyek már a pápaelődök reformját is fenntartással vagy aggodalommal nézték.

VII. Gergely *harca az egyházi hatalom fölényéért* a világival szemben, *a pápai főhatalomért* a császár és királyok felett tovább szélesedett 1074-ben. Ezért hangsúlyozta, hogy Péter apostolt Jézus Krisztus úr, a dicsőség királya a világ királyságai fölé fejedelemmé

tette. Ez — mint Szent Péter helyettesét — természetesen a mindenkori pápát illette a gregoriánus felfogás szerint. VII. Gergely azt vallotta, hogy a pápa a keresztények közös atyja és ura. Átérezte az egész keresztény társadalom kormányzásának vállaira nehezedő súlyos terhét és felelősségét, ezért írta Hugo clunyi apátnak: „Ebben az igen nehéz időben nem csupán a lelki, de a világi ügyek hatalmas terhét is hordozzuk."

Ennek a felfogásnak megfelelően alakította ki Gergely pápa a világi uralkodók szerepének sajátos felfogását a maga elképzelte hatalmi rendszerben. A Hódító Vilmoshoz és I. Fülöp francia királyhoz intézett leveleiben már világos, hogy a világi uralkodók funkcióját a védelmezőére szorította: a királyok feladata a papi rend érdekei védelmében cselekedni, annak felhívása alapján fellépni. Amikor a pápa a maga római szóhasználata szerint szólította az angol királyt hűségre, az félreértést eredményezett Hódító Vilmos környezetében, hiszen az angol király nem hívta ki vitára a pápát hitbeli vagy erkölcsi kérdésekben. A pápa politikai illetékességét pedig az angol király és Lanfranc canterburyi érsek nem óhajtotta elfogadni, de még kiérezni sem a felhívásból.

A császári hatalom sem volt kivétel Gergely szemében, sőt avval szemben érvényesült a legkövetkezetesebben elképzelése. A pápai nyilatkozat jogosnak tartotta, hogy az, aki az egyház tiszteletét csökkenteni akarja, az veszítse el tisztségét, amit birtokolni látszik. A papi uralom felfogásában tehát a világi kormányzási

tisztség olyan kiváltság, amit az egész keresztény társadalom javára kell felhasználni, és annak elhanyagolása, az uralkodó saját nézeteinek érvényesítése esetén a tisztség elvész. Ezért a kiközösítettnek tekintett Henrik mint a keresztény egyház megfenyített tagja, nem lehet uralkodó — a pápa tehát ellentmondott kormányzatának a németek és Itália felett. Más alkalommal is hangsúlyozta a pápa Henrik királyhoz intézve szavait, hogy igaz királyi hatalmat az gyakorolhat a keresztény társadalomban, aki meghajolva Krisztus, a királyok királya előtt, elfogadja a római egyház határozatait. A pápai reform rendszerében a királyok feladata — megmaradva saját szférájukban — a részvétel volt ebben az egyházi folyamatban. Szorosan összefüggött ezzel — a német birodalmi püspöki rendszer folytán — a pápának az a törekvése, hogy rendelkezései az egész egyházban érvényesüljenek, s a püspökök a pápai akaratot hajtsák végre. Ezért küldött szerte az országokba legátusokat, s ezek a pápai képviselők ezért kaptak pontos utasításokat, kifejtett rendelkezéseket. Ilyen szellemben vette fel a pápa a kapcsolatot számos befolyásos német főpappal. Bizonyítja azt az 1074. október 16-án Udo trieri érsekhez intézett levele.

VII. Gergely pápaságának kezdetétől a világi és egyházi hatalom viszonyának égető kérdése volt a *püspökök, apátok* és *plébánosok kinevezésének módja.* Ezt a pápaság ki akarta ragadni a világi urak kezéből, és a világi beiktatást az anyagi, a birtoktartozékok

biztosítására kívánta szorítani. A pápa számára — bíborosi tapasztalatai alapján is — a kérdés elsősorban a püspöki hatalommal kapcsolatban éleződött ki. Ezekkel a beiktatásokkal kapcsolatban a császár volt az a világi személy, aki a legerőteljesebben és a legkényesebb helyen avatkozott be az egyház életébe. Más királyoknál is szembetűnőbb volt a német-római uralkodó szerepe, mivel birodalmának német részében erőteljesen támaszkodott a püspöki karra, ezért arra más uralkodóknál sokkal inkább ügyelt. De jogilag a római püspökség betöltése körül is volt még némi hatásköre. Így lett a császár az egyház ellensége a gregoriánus mozgalom tagjainak szemében, ellene összpontosultak a római egyház függetlenedési törekvései. Az általános jellegű ellentét mégsem Rómával, hanem Milánóval kapcsolatban öltött konkrét formát.

Az *ambroziánus egyház,* Szent Ambrus egykori székének örököse — büszkén a maga régi hagyományaira — el akarta kerülni a pápai irányítást. A felek számára nemcsak egyházpolitika szempontjából volt lényeges 1073-ban a kialakuló huzavona: ugyanis, aki az érseki egyházmegye területét ellenőrizte, az a Németország és Lombardia közötti hágókat is szemmel tarthatta. A főhatalmat egyaránt igénylő két erő viszálya már adva volt, amikor VII. Gergely uralma megkezdődött. Az új pápát kötötte elődjének hozzájárulása *Atto* érsekké választásához,

aki a milánói papság választottja és jó kánonjogi felkészültségű férfiú volt. A császári oldal azonban ezt nem nézte jó szemmel, szerintük a pápai legátus csikarta ki a milánói papságból ezt a választást, továbbá Attót patarénusnak, azaz a milánói reformcsoport emberének tekintették. A császár szokott hatalmával élve — amint Németországban és Itália egy részén ezt vitathatatlanul megtehette — maga is kinevezett érseket Tebaldo (Tedald) személyében, és ezt tekintette jogérvényesnek. Az Atto és Tebaldo közötti viszály a pápai és császári hatalom elsőbbségének, illetve a világi beiktatás körüli harcnak próbaköve lett. Az adott pillanatban mégis volt remény a nyílt küzdelem elkerülésére. 1073-ban IV. Henrik eléggé szorult helyzetben volt, szembe kellett néznie a szász felkeléssel, és így nem kívánt közvetlen harcba keveredni a pápasággal. Egyelőre időt kívánt nyerni azzal, hogy a pápa ítélete alá bocsátotta a vitát. Mivel VII. Gergely a felhatalmazással biztosítva látta célját, egyelőre nem élt a döntés lehetőségével, mert maga sem kívánta túlfeszíteni a húrt.

A pápaság és császárság viszonyának aiakulásában s VII. Gergely politikai mérlegeléseiben ismételten szerepelt mint számottevő tényező a németországi belső helyzet. A német társadalom fejlődése ez időben érte utol az olaszt: kiteljesedett a hármas felépítésű feudális társadalom, a papok–harcos nemesek–termelők osztályaival. Eltűntek vagy az eltűnés határán voltak a

szabadok, a nemes-parasztok. E mélyben húzódó társadalmi tényezők és fejlemények nem közvetlenül hatottak az új pápa döntéseire, hanem azokban a kihatásaikban, amik a mozgalmakat, a politikai eseményeket kiváltották. A német királyi hatalom (III. és IV. Henrik) azon kísérlete, hogy egy kizárólag a saját hatalma alatt álló, összefüggő területet alakítson ki, a Harz-hegység körüli területekre irányult. A goslari ezüstbányák, az ott központosuló birodalmi birtokállomány, az erdőirtásra alkalmas terület mind emellett szólt. A királyi miniszteriálisok (szolgáló emberek) összpontosítása és várépíttető tevékenysége elégedetlenséget váltott ki egyrészt a szász és thüringiai parasztok körében a várépítő robot, másrészt a szász nemesség között a királyi birtok növekedése miatt. Az általánossá váló elégedetlenségen belül fokozódott az elégedetlenség a súlyos terhek miatt. Ugyanígy élezödött a hangulat a régi szabadok, a katonai telepesek, az erdőirtás során szabad parasztokká váltak és a bérlő parasztok körében, akik helyzetük tartós romlásától, kedvezőbb jogi állásuk elvesztésétől tartottak, holott ők éppen megszilárdítani akarták volna helyzetüket a vidék kiépítésével. A szász nemesség csak erősítette a parasztok szembenállását a királyi várakkal, hogy kihasználhassa elégedetlenségüket, és nemesellenességük pillanatnyi feladását. Így találkozott össze egy időre a nemesség királyellenes politikája a paraszti osztályharccal, mivel az utóbbi ezekben az években elsősorban az oly nyomasztó királyi várak

ellen irányult, amilyen a Harzburg, a Hasenburg voltak.

A nép körében erős ellenérzést keltett a goslari királyi udvarban működő Osnabrücki Bennónak, a királyi építkezések irányítójának működése, aki nemcsak a várépítés szakmai mesterének bizonyult, de a járandóságok, a kézi- és fogatosrobot behajtásában alkalmazott igen kemény módszereivel is emlékezetessé vált.

Törzsi jellegű ellentétek is tapadtak a szász elégedetlenséghez: IV. Henrik szolgáló embereinek jó része sváb volt, akikben a szászok idegeneket láttak, akik körükben erőszakoskodnak. A Magnus szász herceg elleni királyi rendszabályok is alkalmasak voltak a törzsi sérelmek hamis tudatának kialakulására. *Magdeburgi Bruno,* a IV. Henrik elleni mozgalmak heves szász szellemű írója az 1073–75. évek eseményeinél ezért ír a „mi szászaink"-ról.

Ilyen előzmények után gyülekeztek 1073-ban az elégedetlen szász fegyveres erők az Unstrut melletti Tretenburgon, a Gebe-tótól északra, amikor egy Lengyelország ellen tervezett háborúra gyűjtötték össze éppen a királyi csapatokat. Majd megindult a támadás a Hasenburg, a Spatenburg és más királyi várak ellen, amikor is a felkelők, kihasználva a váratlan támadás okozta meglepetést és a királyi hadak távollétét, katonai sikereket értek el. Ezzel megkezdődött a *szász felkelés* (1073–1075). Thüringia elégedetlenjei a tizedek körüli vitában kerültek szembe a királlyal, s a szász

felkelők mellé álltak. Amikor Szászország keleti részeinek előkelői, világi, sőt egyházi erők, a felkelő parasztok sokaságával a király tartózkodási helye, a Harzburg előtt megjelentek, a védekezés reménytelenné vált. IV. Henrik örülhetett, hogy ki tudott szökni a várból, és a Harz-hegység, illetve Thüringia erdeinek védelme alatt eljutott Hersfeldbe.

A szászok szabadságának *(libertas)* ősi jelszava megmozgatta a tömegeket, feledtetve velük, hogy a harcra bujtogató nagyurak a törzsi jogokat, a paraszti közösségi földek *(Allmende)* épségét legalább annyira fenyegetik, mint a királyi várak. A méltóságától megfosztott Northeimi Otto bajor herceg volt a törzsi sérelmek jelszavával izgatók közül a legfőbb szereplő, de Magnus szász herceg (1071–1106) — az utolsó a Billungok nemzetségéből — is csatlakozott Ottóhoz, amiért utóbb fogságot szenvedett mint királyellenes felkelő. De a felkelés fő erejének kétségtelenül a szabad szász köznép *(vulgus Saxoniae)* mutatkozott. A szász törzsi gyűlés — ami persze már nem csupán a köznépé volt, hanem kiegészült a fejedelemmel és a nemesekkel — szerepe nagy volt a felkelés kirobbanásában. Ez volt az a politikai testület, amelyik 1073-ban Wormslebenben ülésezve elhatározta az uralkodó elleni fegyverfogást. A felkelők az első időben mindenesetre sikereket értek el, vad rohamokkal vették be a Harz-hegység királyi várait, s azokat teljesen lerombolták.

A király megalázása, bár csak közvetve, de megnövelte a pápa tekintélyét, s ez őt a IV. Henrik elleni küzdelemre bátorította. Az esernények ellentmondásos alakulásának következménye az is, hogy VII. Gergely szóhasználatában megjelent német királyság *(regnum Teutonicum)* fogalom, elkülönítve a római császárság kifejezéstől. De az 1070-es években a pápától független német forrásban is előfordul ez az elnevezés. A szóhasználat hasonlósága persze eltérő értelmezési indítékokat takar. A pápa evvel ki akarta rekeszteni a német királyságot a római császári méltóságfogalomból, amelyet befolyása alá kívánt vonni, Németországban viszont az öntudat erősödése tette szükségessé a fogalom külön használatát. A pápa azt is remélte, hogy a szász feudális uraktól lekötve, a császár megmarad német királyságában, valláspolitikai téren keresi vele a békülés lehetőségét, s megbánást tanúsít. A császár mutatott is erre hajlandóságot. VII. Gergely ennek hatására igyekezett rávenni a szász nagyurakat a IV. Henrikkel való megegyezésre.

A pápaság kihívása és a németországi események miatt kritikus helyzetbe került császárság számára csupán egy reménysugár világított 1073-ban. A feudális társadalom csúcsán álló császárnak az adott körülmények közepette örömmel kellett fogadnia, hogy mellette állt ki — ha egyelőre csak helyi méretekben is — a társadalmilag a feudális rétegek alatt álló városi lakosság. Abban az esztendőben ugyan csupán az első lépéseket tette meg a kommunamozgalom

német megfelelője, a rajnai városok önállósági mozgalma. Felkelt Worms, a Rajna bal partján fekvő város népessége (ahol a dóm építése a XI. században indult meg, és amelynek városi levéltári anyaga ugyanabba a századba nyúlik vissza). A városi vezető réteg politikai érzékenységére jellemző, hogy felismerte az általános és a helyi körülmények adta lehetőséget. Mivel az események során Worms püspöke a király ellen fordult, a kibontakozó invesztitúraharcban a város a püspök ellen lépett fel, és ezzel megindította az önállósulás folyamatát. IV Henriknek jól jött a városúr elleni megmozdulás. Mindez figyelmeztetésül szolgált a főpapoknak, miután a wormsiak elűzték püspöküket, a császárt pedig ünnepélyesen falaik közé fogadták. Ezzel lekötelezték az uralkodót maguknak, és kihasználták a kedvező alkalmat arra, hogy a királyi vámoktól való mentességüket elismertessék.

Miután a német területeken a településformák és foglalkozások változása kezdte utolérni az itáliait, a meginduló városi mozgalom új erők fellépését jelzi a német társadalomban. Míg korábban a németországi kézműves termelést és eladást a feudális urak tartották ellenőrzésük alatt, valamint jelentékeny volt a kolostori ipar, most már a jobbágy-iparosok mindinkább a városokba vonultak. Átmenetet jelentett az a körülmény, hogy a püspöki függésben levő iparos, ha ura a városúr volt, dolgozhatott a városlakók számára. A gazdasági kapcsolatok alakították ki a különböző jogi helyzetű városi lakosokban az összetartozás tu-

datát. Mindezen körülmények váltottak ki más, a wormsihoz hasonló fellángolásokat is a német városokban.

A Német-Római Birodalom sajátos tartománya volt Csehország, amelynek élén *II. Vratislav herceg* (1061–1092) állott. A herceg a Prága melletti Vyšehrad hegyén bőkezűen ellátott káptalant építtetett, és falakkal vetette körül a várat alkotó kastélyát és egyházi épületeket. A káptalannal együtt alapította Vratislav a Péter–Pál-templomot (valószínűleg 1073-ban), eredetileg román stílusú bazilikaként. Ez a két szent tiszteletére szentelt káptalani templom alighanem gesztus volt Róma felé, amelyet a pápaság kettős apostoli alapítású egyháznak tekintett. (A Péter- és Pál-tisztelet nyilvánult meg VII. Gergelynek egy, a két apostolhoz intézett könyörgésében.) Kezdetben tehát megvolt a lehetősége a cseh herceg és a pápa egyetértésének, hiszen ekkor még a herceg felett álló császár sem állt élesen szemben a római egyház fejével. Még ennél is jellemzőbb a herceg joggyakorlására, hogy püspökséget alapított (Olomouc ún. morva püspökségét, 1063). Vratislav uralkodónak tartotta magát, s a pápa is akként ismerte el. 1074-ben e kapcsolat jegyében és fenntartásának reményében fordult VII. Gergely Vratislav herceghez, akit arra kért, hogy ha a püspök nem engedelmeskednék a pápának, a herceg űzze ki a várból. Ez a felhívás a prágai Hradčanyban működő Jaromir-Gebhard püspökre vonatkozott, aki tehát — a német püspökök hatalmát

igényelve magának — az adott esetben bizonyára rosszabb viszonyban volt a pápasággal, mint a cseh herceg, akitől a pápa nem alap nélkül várhatott lojalitást. Jaromir, az uralomra törő főpap a herceg testvére volt, akinek kordában tartására alapított másik káptalant a Přemyslida uralkodó. Jaromir viszont 1073 körül szorongatta Olomouc püspökségét. Ez a beavatkozás azonban a reform római felfogásában azt jelentette, hogy a fejedelmi egyházi védnökség (és a vele összefüggésben jelentkező felügyelet) pápai megbízású védnökséggé, a saját egyház fejedelmi tulajdonosa csak patrónussá válik, a pápa uralmi felfogásának megfelelően. (Ha egy fejedelem a pápa rendelkezése szerint járt volna el egyházi intézmény birtoka, vagyona ügyében — már pedig egy püspök kiűzése lakából ilyen beavatkozás —, akkor ezzel a pápai akarat végrehajtójának szerepét vállalta volna.) A pápa mindezt annak alapján akarta keresztülvinni, hogy a keresztény király sajátos kötelessége az egyházak *(ecclesias)* védelmezése.

A pápának azonban nem csupán a cseh herceget kellett megnyernie ahhoz, hogy rajta keresztül a cseh egyházat irányíthassa. A közvetlen kapcsolatba beékelődött a német egyházi szervezet, amelynek régi felsőbbségi jogai voltak a cseh egyházi élet felett. Ilyen alapon fordult Siegfried mainzi érsek 1074-ben a pápához — amikor is csak annyit ismert el, hogy a római egyház primátusa a tanítómester elsőbbsége. Ennek természetesen világi politikai háttere volt, hiszen

az évben Siegfried a Német-Római Birodalom főkancellári tisztét töltötte be, és így megnyilvánulásában a német püspöki rendszer viszonylagos önállóságát fejezte ki a római irányítással szemben. Miután „Jeromos" prágai püspök és János olomouci püspök viselt dolgai — mint az érseknek alávetett *(suffraganeus)* főpapoké — valóban a mainzi érsek alá tartoztak, ezért VII. Gergely válaszában úgy biztosította magának a beleszólást az ügyben, hogy felszólította Siegfried mainzi püspököt, hogy teljesítse kötelességét, és János püspök panaszára szolgáltasson igazságot. A pápa egyben igazolta János „morva püspököt", akinek feladata egyháza jogait megvédelmezni a sok igazságtalansággal és csapással szemben, amiről ő is hallott. Gergely tehát nyíltan beavatkozott, nehogy valami ártalmas szokás öröklődjék a morvaországi egyházban. Mindezek a gesztusok azt jelzik, hogy *Róma át akart nyúlni a német egyházi felsőbbség hatáskörén.* János püspök továbbra is püspöki széken maradt Olomoucban.

A cseh egyház ekkor azonban nem pusztán Róma egyházi reformja és a német püspöki karnak a reformtól inkább elzárkózó magatartása között választhatott. Még nyitva állt a kapcsolattartás lehetősége a lotharingiai reformiránnyal is. Ennek jele, hogy az első cseh történetíró, *Prágai Cosmas* tanulmányait Liège-ben folytatta 1075 és 1084 között, ahol mestere Francon, a Saint Lambert-egyház iskolamestere volt. A cseh államiság kötelékei azonban a cseh egyházat végül

is a német császári politikához kötötték. Az új prágai püspök, Jaromir-Gebhard mint IV. Henrik kancellárja tűnik fel 1077-ben, és tölti be e tisztséget hét esztendőn keresztül. Mindez egyértelművé teszi a cseh állam és egyház fokozódó elkötelezettségét a császár ügye mellett. A kezdeti szimbolikus gesztusok a politikai valóság fényénél elhalványultak.

VII. Gergely pápai kormányzata fordulatot jelentett a *római egyház keleti politikájában,* amin nem feltétlenül lehet égtájat érteni. Dél-Itália, Spanyolország, Kisázsia és mindhárom egyistenhivő vallás Szentföldje helyet kapott az új pápa elképzeléseiben. VII. Gergely 1073-ban Fehér Hugo bíborost legátusként spanyol földre küldte. Egyházkormányzatával egy időben kezdődött meg VI. Alfonz, Kasztília királyának uralma (1073–1109), amely fontos állomás volt a *spanyol visszafoglalás* menetében. Azzal, hogy francia lovagok áramlottak át a Pireneusokon — 1073-ban Ebles de Roucy szervezett új hadjáratot, s VII. Gergely pápa is csatlakozásra hívta fel a keresztény fejedelmeket —, a harc egyre inkább a keresztes háború jellegét öltötte magára. Gergely emlékeztette a világot, hogy a spanyol királyság Szent Péter székéhez tartozik. Ígéretet tett arra, hogy a hitetlenektől elfoglalt földeket a keresztény lovagok élvezhetik, akik pedig elesnek a keresztért, mind pápai bűnbocsánatot élveznek. A pápaság tehát átvette a muzulmánok elleni harc vezetését, éspedig nemcsak spanyol földön, de *Szicíliában* is. A muzulmá-

noktól földet foglalókat azután a szentszék feudális függésébe vonta.

Mindez mutatja, hogy a reformpápaság alatta már nemcsak a keresztény társadalom belső reformját, de külső védelmének feladatát is kezébe vette. Előtérbe állította a *latin és görög egyház* hitszövetségének felújítását, hogy kiküszöbölhesse a szakadást. Ugyanerre a felismerésre jutott VII. (Dukász) Mihály bizánci császár is, aki 1073-ban határozta el, hogy szívélyes egyetértésre jut Rómával. A pápa segítségétől várta, hogy megelőzheti a Bizánc ellen várható újabb normann támadásokat. Ugyanakkor mind a pápát, mind a bizánci uralkodót közelről érintette, hogy Kisázsiában megkezdődtek a török betörések. A császárnak sürgősen szüksége volt nyugati katonákra serege feltöltéséhez, de ezt csak a pápaság egyetértése esetén remélhette. Ezért Mihály császár elnézte, hogy az új pápa elmulasztott leveleket intézni a keleti pátriarkákhoz, amikor a pápai méltóságot elfoglalta. A pápa ugyanis ezt feleslegesnek látta, mivel magát azok felettesének minősítette. A bizánci uralkodó nagyobb önuralmat tanúsított, maga küldött gratuláló levelet VII. Gergelynek, kifejezve a szorosabb kapcsolatra vonatkozó kívánságát. A követjárásért VII. Gergely 1073. július 9-én mondott köszönetet. A pápa megelégedéssel küldte el Domonkost, a velencei pátriárkát mint legátusát Konstantinápolyba, hogy tájékozódjon az ottani helyzetről. VII. Gergely igen körültekintően

járt el abban, hogy kit választott ki erre a feladatra. A velencei jelző jól csengett Bizáncban. Domenico Selvo doge (1071–1084) volt az egyike azoknak a velencei politikusoknak, akik a legtovább tartottak jó kapcsolatot a kelet-római birodalommal, miután a doge X. Konsztantinosz császár veje volt. Velence ugyanakkor független külpolitikája miatt is tekintélyt élvezett a görögök körében, miután a köztársaság VII. Gergely sürgős követelései ellenére is megtagadta a császár és pápa közti viszályban a nyílt állásfoglalást. Dukász Mihály így elérte, hogy nyugati határán béke uralkodott, és egyben elnyerte VII. Gergely szívélyes barátságát.

A kiküldött Domonkos tájékoztatása nyomán a pápa meggyőződhetett Mihály császár őszinteségéről, s talán még ennél is fontosabb, hogy megismerhette a *kisázsiai helyzetet*. A pápában aggodalmat keltett a zarándokok forgalmát fenyegető veszély híre. Palesztina ugyan nem zárult el a zarándokok elől, de az oda vezető kisázsiai út megszakadása előrelátható volt, ha a török betöréseket el nem torlaszolják. Ekkor merült fel VII. Gergelyben a spanyol földön már realizálódó, egyházi vezetés alatt, lovagi sereggel folytatandó hadviselés terve. Ez a diplomáciai elképzelés szintjén mozgó terv siker esetén elvezethetett volna a két egyházi irányzat és szervezet egységének helyreállításához. A pápa ki is fejezte óhaját, hogy az isten rendeléséből megújítaná a régi egyetértést Róma és Konstantinápoly között. De ennek realitását már eleve behatárolta az a megfogalmazása,

hogy a konstantinápolyi egyházat a római egyház leányának tartja, azaz irányítási jogát magának követeli. Így sem jelentéktelen lépés, hogy erre elszánta magát a pápa, aki talán már ekkor biztos hátvédet szeretett volna látni a bizánci császárban IV. Henrikkel való viszályában.

Egyszerre törekedett tehát VII. Gergely primátusra az egyházban, s politikai fölényre a világban. Ehhez kapóra jött számára a *normannok politikája* a görög egyházzal szemben. Bár Gergely pápa is, a normann fejedelem is a latin rítusnak kedvezett, és új latin püspökségek és kolostorok alakultak, tovább virágoztak a normann területen a görög szertartású kolostorok, fennmaradtak a görög püspökségek, sőt Bova és Oppido székhellyel két új is alakult. Mindenütt, ahol Dél-Itáliában kierőszakolta az uniót a normann nyomás, a latin püspök mellett görög protopapasz is működött a görög rítusú katolikusok egyházi vezetésére. Az adott időpontban a bizánci császárnak örülnie kellett, hogy a normannok nem jártak el erélyesebben a görög egyház felszámolásában. A helyzetet súlyosbította ugyanis, hogy 1073-ban Szuleiman ibn Kutulmus és testvérei vezetésével a szeldzsukok Kisázsia közepén támadtak. Ez egyaránt fenyegette a bizánci császárságot és a római egyházat, az egyiket területvesztéssel, a másikat a zarándokút elvágásával. Ezért dominált pillanatnyilag az egymásra utaltság VII. Gergely és VII. Mihály politikájában. Ugyanakkor a

pápa számára egyre inkább hatalmi adottságot jelentett, hogy az olasz Délen vitathatatlanná vált a normannok egyeduralma, s megszűnőben volt a longobárd államok és a városköztársaságok függetlensége: Robert Guiscard és unokaöccse, Aversai Richard megszerezték a beneventói hercegséget (1073). Még az évben Amalfi köztársasága Robertnek juttatta a hercegi méltóságot azzal a feltétellel, hogy a fejedelem a város szabadságát tiszteletben tartja.

Az egyházi reform fontos elemévé vált a *küzdelem a papi nőtlenségért*. VII. Gergely törekvése az volt, hogy ezt a követelményt általánossá tegye a kolostorban élő szerzeteseken kívül a világi papság, sőt a püspökök körében is. A pápa részben erkölcsi alapon bírálta a papok ágyasságát, de az eddigi erkölcsi felfogás által nem kifogásolható házasságát is. Nézetei mélyen gyökereztek abban a felfogásban, hogy az egyházat meg kell tisztítani ahhoz, hogy elszakadjon a világi befolyástól. VII. Gergely megfogalmazása szerint: „Nem szabadítható ki az egyház a világiak szolgaságából, hacsak a papok nem szabadulnak meg feleségüktől."

Akaratát keresztül is vitte az 1074. évi római zsinaton, ahol végzéseket hoztak a nős papok ellen. Felfogása szerint ez csupán megismétlése volt régebbi egyházi törvényeknek. A pápa, hogy ezúttal végrehajtassa e követelményt, megküldte a határozatokat

Németországba, Franciaországba, Angliába. Az ellenállás igen erős volt. Bebizonyosodott, hogy a római zsinat nem fejezte ki számos ország papságának véleményét. Németország tudomására az erfurti zsinaton akarták kihirdetni a római végzéseket, de ott óriási lárma támadt, és életveszélyesen megfenyegették a kihirdető érseket. Otto konstanzi püspök továbbra is megadta papjainak a házasodás jogát, sőt fel is hívta őket, hogy nősüljenek meg. Az 1074. évi párizsi zsinat esztelennek nyilvánította a római határozatot. De Itáliában is előfordult, hogy püspökök szembeszálltak a pápai akarattal.

Végül is VII. Gergely az összes házasságban élő papot kiközösítette. Kihasználva a szász felkelést, a pápa 1074 decemberében Németország valamennyi megházasodott papjának megtiltotta, hogy kiszolgáltassák a szentségeket. Ez a rendszabály széles körű nyugtalanságot keltett. A világi hívőket is megzavarta, és részben a pápaság ellen fordította, hogy egyházi átok azt is sújthatta, aki megjelenik nős pap miséjén.

A pápa tehát nem mérte fel a következményeket, amikor meghozatta a zsinati elhatározást,ami általános zavart váltott ki. Érdekesen írja le mindezt *Gembloux-i Sigebert* krónikája az 1074. évnél: „Gergely pápa zsinatot tartva a szimoniákusokat anathémával sújtotta, a nős papokat az egyházi ténykedés jogától megfosztotta, és a híveknek megtiltotta, hogy az ilyenek miséjét hallgassák. Ez új példa, és ahogy sokak előtt látszott, elhamarkodott, meg nem fontolt intézkedés miatt,

ellenkezésbe került a szentatyák véleményével. Ezek ugyanis azt írták, hogy az egyházban a szentségeket: a keresztséget, bérmálást, Krisztus testét és vérét, amelyeknél a szentségi hatás a szentlélek láthatatlan tevékenysége révén jön létre, az isten egyházában jók és gonoszak egyaránt kiszolgáltathatják. Minthogy ugyanis a szentségekben a szentlélek misztikus ereje az éltető, ezek hatása nem növekszik a szentséget kiszolgáltatók jósága, és nem csökken a kiszolgáltató személyek bűnei következtében." A pápa eltért ettől a hagyományos elvtől, és ez kétségkívül súlyos zavarokat, ellentmondásokat vont maga után. Amint *Gembloux-i Sigebert* a továbbiakban leírja, szakadás történt emiatt az egyházban. De forrásunk a visszás állapotokat és azok következményeit is kendőzetlenül tárgyalja: „Kevesen éltek önmegtartóztató életet, mások dicsekedésből vagy üzleti érdekből tették ezt, sokan meg zabolátlanságukat hitszegéssel és sokszoros házasságtöréssel tetézték. Ez alkalom volt arra, hogy a hivők felkeljenek a szent rendek ellen, és kivonják magukat minden egyházi alárendeltség alól." A következmények tehát az egyház tekintélyét nem növelték úgy, ahogy azt a pápa akarta, inkább általános papságellenes hangulatot váltottak ki. Ez a pápa akaratán messze túl nyitott utat az egyházi tanok és gyakorlat hagyományaitól eltérőknek: „az Úrnak nős papok által átváltoztatott testét a hivők gyakran lábbal tapostták, az Úrnak vérét szándékosan kiöntötték, és még sok mást vittek véghez az egyházban, ami a joggal

és szokásokkal ellenkezett. Ezen alkalommal sok hamis tanító támadt az egyházban, akik világi újdonságokkal idegenítették el a népet az egyházi fegyelemtől" — fejezi ki bírálatát a pápai rendelkezések súlyos következményeiről *Gembloux-i Sigebert*.

A pápaság 1074-ig nem vetette el teljesen a királyi püspökbeiktatást, azaz még nem éleződött ki végletesen a *világi beiktatás (invesztitúra) körüli küzdelem*. A helyzetet a milánói érsekség ügye vitte a szakítás irányába, mivel IV. Henrik, diadalmaskodva lázadó alattvalói felett, újra kezébe kívánta venni a kérdés eldöntését. Gergely pápa egy lateráni zsinat átfogó terveivel foglalkozva került az elé a választás elé, hogy vagy utat enged a császár akaratának, vagy összeszedve a reformmozgalom minden erejét, megvalósítja a felfogása szerint méltó szabad egyházi választásokat. Gergely előreláthatóan veszélyes — akkor még nem sejthette, hogy a maga pályája és élete folyására is végzetes — dilemma elé került. Ha enged a *milánói érseki szék* ügyében, megerősödik a pápaság függése a császárságtól, s veszendőbe mehet az előző két évtized minden eredménye. Ha makacsul ellenáll IV. Henriknek, a pápaságnak le kell mondania a császárság hagyományos szövetségéről, a császári hatalom adta védelemről az itáliai politikai zavarok közepette. A döntés felettébb nehéz volt, mivel a milánói érsekség nemcsak lelki, hanem nagy politikai hatalommal is

rendelkezett, birtokai pedig a stratégiai fontosságú hágók ellenőrzésétől elválaszthatatlanok voltak. Mégsem az utóbbiakról folyt a vita, hanem a tisztség lelki, szellemi fontosságáról és tisztaságáról. A pápa ebben a vitában mint a nyugati egyház legfőbb tekintélye és mint az első szellemi hatalom lépett fel a világi hatalmasságokkal, sőt a német-római császárral szemben is.

Mindezt azonban Atto érsekségének védelme mozgatta. Hívét a pápa annál kevésbé hagyta elejteni, mivel a milánói érsekség feletti felsőség elvileg is fontos volt a pápai széknek, az autonomista egyházak elleni küzdelem szempontjából. Veszélyes volt a gregoriánus mozgalom számára a milánói Tebaldo (Tedald) összefogása a nyílt lázadás útjára lépő ravennai Wiberttel és a szimóniába süllyedteknek nyújtott kedvezéssel vádolt és tisztéből eltávolított Fehér Hugo bíborossal. Ilyen szövetség lehetőségével bátorítva, Tebaldo a pápához fordult, és ártatlan hangon kérte VII. Gergely jóindulatát. A császár viszont Közép-Itáliában is kinevezett új püspököket, miközben nyájas leveleket írt a pápának. Gergely pápa nem hitt egyiküknek sem, s megerősítette a *milánói reformmozgalom* világi vezetőjét, Erlembaldot, és szabad kezet adott neki az ambroziánus papság elleni eljárásra. Ez a pápai döntés szerves részét képezte a lombard főpapok elleni támadásnak és a püspökökkel szembeni feudális ellenzék támogatásának. A küzdelem kezdte aláásni a császári hatalom alapjait, a hűbéresek kötelező hűségét a császár iránt,

valamint a városúr püspökök hatalmát. A pápa ellenfelei viszont a városi reformmozgalmat a közbűnök hordozójának, a királyság lerombolójának, végül is eretneknek, éspedig patarénnak *(Paterinus)* kezdték minősíteni, azzal az etimológiával, hogy az elnevezés a pápához húzásra utal, akit atyjuknak *(pater)* neveztek (*Hugo Flaviniacensis:* Chronicon). Ez a szófejtés is jól mutatja, milyen mélyek lettek az ellentétek, s milyen gyűlölet kezdte övezni VII. Gergelyt ellenfelei táborában. A milánói polgárság egy idő múltán már maga is nyűgnek érezte korlátozását és a pápai iránnyal való szoros kapcsolatát. Így tehették az ellenfelek magában a pápához húzást is eretnekségjelölés alapjává. A császárpárt köréből, illetve a pápai reformok papi ellenzőinek köréből származó vitairatokban a *paterinus* kifejezés ennyiben „pápista" értelemben fordulhatott elő.

A társadalom átalakulása és a forgalom lassú növekedése előtérbe állított több kereskedőket és pénzembereket érintő problémát. Ezek Rómát és az Egyházi Államot is foglalkoztatták. VII. Gergely a római zsinatokon több, a zsidókat korlátozó rendelkezést adott ki. Így nem tarthattak keresztény szolgát és cselédet, csak megkeresztelkedett zsidók vehettek feleségül keresztény nőt. Másrészről viszont a pápa szükségesnek tartotta nyugodt működésüket e keretek között, és igen erélyesen kelt védelmükre erőszakosságok esetén. Megengedhetőnek tartotta a pápa a zsidó

vallási tudományosság virágzását is a keresztény világ központjában. Rómában működött *Náthán ben Jechiel* (1035–1106) zsidó író, akinek „Aruch" című talmudi szótára korszakalkotó volt. A pápaellenes körök VII. Gergely türelmes magatartását is személyének rovására aknázták ki, különösen erősen elítélték a pápa pénzügyleteit és összeköttetéseit zsidó bankárokkal. *Benzo* pl. nem értette meg, hogy a harcias világi személyek ellen fellépő gregoriánus reform hogyan fogadhatja el az új gazdasági formákat, és hogyan nyújthat védelmet képviselőinek.

A pápa felismerte azt is, hogy saját honfitársait is érheti hátrányos megkülönböztetés egy idegen országban. Ezért fordult 1074-ben Fülöp francia királyhoz, hogy a francia földön kereskedő olaszok lefoglalt áruit adja vissza. A pápa ezzel korszerű nézeteinek adott hangot: ugyanis még évtizedekkel később is — pl. élete végén író *Sutri Bonizo* munkájában („Liber de vita christiana") — csak annyit ismertek el, hogy a kereskedő tevékenysége hasznos lehet, de elképzelhetetlen, hogy egyik fél a másikat be ne csapja.

A pápa esélyeit növelő *szász felkelés* még 1074-ben is sikereket ért el, de már nem hatott meglepetésként, sőt a császár kezdte összeszedni erejét. Az uralkodó nagy, de a harcra nem kellően felkészített sereget gyűjtött, amit csak nagy szükségben lehetett adott állapotában bevetni, mégis elrendelte 1074. február 1-én a Szászországba való behatolást. A szászok azonban korán felismerték

vonulását. Földjük védelmében nagy haderővel gyűltek össze (a Vachával azonosítható) Nachan mezővárosnál. Végül is a király volt kénytelen követeket küldeni a szászokhoz, alávetve magát akaratuknak, előírásaiknak. Otto herceg és a többi felkelő vezérek azt követelték, hogy az uralkodó rombolja le várait *(castella)*. A király a szászok seregétől kísérve vonult vissza Goslarba, és ürügyeket keresett, hogy ne azonnal kelljen várait lerombolnia. Amikor Henrik megbízottai a szomszédos parasztokat mégis kénytelenek voltak a várakhoz vezetni, kérték őket, hogy csak a falak egy részét rombolják le. A krónika leírása szerint: a parasztok hatalmat nyerve, visszagondoltak a korábban elszenvedett sérelmekre, s nemcsak azt rombolták le, amit parancsoltak nekik, de addig nem nyugodtak, míg kő kövön maradt. Így tehát a király költségén sok éven át épített erődítmények rövid idő alatt elpusztultak, még alapfalaikat sem hagyták meg. A királyi követek nem mertek ellene szót emelni, mert az ellentmondókat a parasztok halállal fenyegették.

A tartományúri harcot tehát valóságos parasztmegmozdulás követte. A pusztításnak áldozatul esett a Hasenburg, Haynrode mellett, Worbis körzetében. Ezt a várat már 1074 januárjában feladták az ostromló szászoknak, és a régészeti ásatások a rombolás szintjét egyértelműen feltárták a későbbi várfalból.

A szászok és a német fejedelmek császárellenes felkelését VII. Gergely jól tudta hasznosítani politikai küzdelmében. A súlyos kudarc a királyt kockázatos lépésre ösztönözte; *rugalmassággal akart időt nyerni.* Henrik tehát engesztelődést mutatott a pápa iránt, elismerte, hogy arra alkalmatlan személyeknek adott templomokat, hogy rátette kezét egyházi tulajdonra, s ígérte, hogy a jövőben tiszteletben tartja a pápai előírásokat. Barátságosan fogadott egy Nürnbergben 1074-ben megjelenő pápai követséget, és késznek mutatkozott öt olyan tanácsosának elbocsátására, akiket még II. Sándor közösített ki szimónia miatt. A tárgyalások a pápa és császár között tovább folytak. Párhuzamosan, 1074-ben Henrik megállapodást kötött a szászokkal és thüringiaiakkal is, követeléseiket látszólag elfogadva, Northeimi Ottót pedig visszahelyezte hercegségébe. A császár tehát számos ponton látványos kudarcot szenvedett. Német ellenfelei megerősödtek, és ez a pápát megnyugvással töltötte el. Ebben a kedvező pillanatban aligha gondolt arra, hogy a császárellenes szövetség milyen törékeny, mennyire a múlt erőviszonyait tükrözi — míg a frontok tisztázódása a király ügyét segítheti.

A pápaság és császárság kibontakozó küzdelmében a különféle társadalmi érdekek megakadályozták, hogy a pápa mögött egész Itália, a császár mögött birodalma teljes német fele felsorakozzék. IV. Henriket az udvari

nemesség egy része, a német püspökök többsége, a lovagság, valamint egyes *Rajna menti városok* támogatták. A különféle német tartományok eltérő fejlettsége magyarázza, hogy ezek a császárhű alattvalók vagy talán öntudatos szövetségesek nem egyenlően helyezkedtek el Németország kiterjedt földjén. A császárra veszélyes Szászországtól eltérően, kedvezőbben alakultak számára a viszonyok a Frankföldön. Ez utóbbi nagy kiterjedésű hercegségben sok püspöki és kolostori birtok volt, a Rajna menti erdős vidéken szép számú várúr, lovagi hűbéres élt, ugyanakkor számos város éppen ekkortájt fejlődött élénk kereskedelmi központtá. Csakhogy ezek érdekei nem estek mindenkor egybe, mégha a császárhoz közelebb álltak is, mint a pápához.

A birodalom egyik leghatalmasabb egyénisége volt Anno kölni érsek (meghalt 1075), akinek élete végén kellett állást foglalnia a két főhatalom között kezdődő harcban. Elég hatalmas volt ahhoz, hogy egy ilyen döntést elodázzon, és nem állt sem a császár, sem a római kúria oldalára. Anno a harmadik erőnek, a *német fejedelmi pártnak* volt jellegzetes képviselője, amely saját céljait követte a kibontakozó invesztitúraküzdelemben, azt arra használva, hogy a központi hatalomtól való függőségét lazítsa.

Ilyen körülmények között robbant ki 1074 áprilisában a kölni polgárok felkelése városuruk, Anno érsek ellen. A megmozdulást egy látszólag egyéni sérelem robbanotta ki. Az érsek vendége, a münsteri püspök

hazautazásakor lefoglaltatta egy kölni kereskedő hajóját. Anno bizonyára régi szokásjog alapján járt el így, de a meggazdagodott és öntudatossá vált kereskedő polgárság ezt már nem vette tudomásul. Mikor a tulajdonában sértett kereskedő fia önbíráskodáshoz folyamodott az érsek csatlósaival szemben, csakhamar megmozdult az egész város. Ha rövid időre is, de még az érseket is kiűzték városából, úgyhogy Neussba kellett húzódnia, ahol összegyűjtötte hadinépét. Ebben a mozgalomban a polgárság önállóságra törekvése nyilvánult meg, s az politikai szervezeti formát öltött, bár a felkelés a feudális haddal szemben összeomlott. A felkelők segítséget kértek a királytól, de az nem adott — aligha akarta egyik lehetséges szövetségesét magára haragítani —, igaz, a polgárok elnyomására sem küldött erőt. Az érsek mindenesetre visszatért, és keményen megbüntette a mozgalom vezetőit.

A IV. Henrik-ellenes beállítottságú *Hersfeldi Lambert* évkönyvében színesen leírt kölni események érintették az egyháziak más csoportját is. A polgárfelkelés alatt a megmozdult nép a Szent Pantaleon-kolostor reformszerzetesei ellen is fordult, akiknek azt vetették a szemére, hogy új és szokatlan módon gyakorolják a vallást. Veszélyben forgott a szerzetesek élete is. Nem lehetetlen, hogy olyan szerzetesek keltették ellenük a népharagot, akiknek a reform során el kellett hagyniok a kolostort, és nemesi meg bizonyos polgári körökben kaptak védelmet. Hiába kísérelték meg éppen ezek a reformellenes szerzetesek a felkelés megnyergelését és

régi helyzetük visszaszerzését, ez kudarcot vallott, és a visszatért érsek a reformot fenntartotta — hiszen éppen ő volt az, aki kiűzte őket korábban. Pedig ezek a szerzetesek sem voltak valami elvilágiasodott elemek, hanem a gorzei reform hívei. (A Gorze-kolostor volt a lotharingiai reformirány legfontosabb központja.)

Az a tény, hogy a reformirányok mögött meghatározott világi erők húzódtak meg, avval járt, hogy megakadt Kölnben a szerzetesi reform, azt további kolostorokra nem terjesztették ki az invesztitúraharc bonyolult viszonyai között. Az epizódszámba menő felkelés maradandóbb hatása a városi önkormányzat lassú kibontakozásában lelhető meg: IV. Henrik felfigyelt a kölni kereskedő patríciusok erejére az érsek elleni harcban, ezért a város védelmét kivette az érsek feladatai közül, és a polgárságra bízta.

VII. Gergely hatalmi törekvéseit az akkor gyenge *francia királyságra* is kiterjesztette. I. Fülöp királynak (1060–1108) sok gondja volt a hatalmas hűbéresekkel, különösen Normandiával. Igaz, hogy a királyi birtokok *(dominium)* állománya különféle módokon növekedett Fülöp idején, de a pápa előtt ennek ellenére sem rendelkezett a király tekintéllyel. VII. Gergely 1074-ben ki akarta játszani a francia uralkodó ellen hűbéreseit, elidegenítve őket királyuktól. A pápa Vilmoshoz, Poitou urához írt levelében kiközösítéssel fenyegette Fülöp királyt s mindenkit, aki „Fülöp iránt királyi tiszteletet és engedelmességet mutat". Az ilyen felhívás

felbátorította a királyuknak amúgy sem engedelmeskedő nagyurakat. A király még birtokai, Párizs és Orléans között sem tarthatott zavartalan kapcsolatot, útját elvághatta a monthléri földesúr erődtornya. A királyi hatalom egyetlen támaszát az északfrancia püspökök jelentették, akik kitartottak a királyság egységének eszménye mellett, és uruknak harcosokat adtak. A pápa tehát őket is szembe akarta állítani a királlyal, amikor felhívással fordult a francia papsághoz: az apostoli tekintélyhez kötve és attól irányítva különítsék el magukat Fülöp király bárminemű szolgálatától és a vele való közösségvállalástól, valamint Franciaországszerte tiltsák meg a nyilvános istentiszteletek tartását. Ha ez a rendszabály sem kényszeríti térdre a francia királyt, a pápa senkiben sem hagy kétséget a felől, hogy isten segítségével minden erőfeszítést megtesz azért, hogy Franciaország királyságát elvegyék Fülöptől.

A király mellett csak udvari főtisztviselői, az udvarnagy *(sénéchal)*, a főparancsnok *(connétable)*, a kamarás *(chambrier)* és a pohárnokmester *(boutellier)* maradt, akik az Ile-de-France várnagyi vagy lovagi köreiből emelkedtek a király melletti szolgálatba. 1060 és 1077 között ez a négy személy írta alá a királyi oklevelek egyhetedét. A központi tisztviselők szerepének ez a növekedése bizonyos mértékig ellensúlyozta a nagyurak eltávolodását I. Fülöptől. Az átmeneti állapotot mutatja, hogy e király koráig az uralkodó valamilyen megerősítő záradékkal, pecséttel vagy más jellel látta el a püspökök és grófok jogi cselekményeiről

szóló okleveleket, ez is régi hatalmának emléke volt még. Az egyházon belüli átalakulás fontos jele volt, hogy a hagyományos fekete barátok (Benedek-rendiek) mellett kezdenek megjelenni az új rendek, a fehér barátok. Étienne de Muret, calabriai remeteélet után visszatérve, Limousinban alapította meg 1074-ben a grandmonti rendet. Ez a rend megalkotta a laikus testvérek típusát, akik felveszik az alsóbb felszenteléseket, megoldják a rend gazdasági és pénzügyeinek bonyolítását. A jellegzetes refomirány központja, Cluny ettől kezdve már olyan régi rendtípust jelent, ami túlhaladható.

A pápa törekvései számára kedvező megnyilvánulási lehetőségek nyíltak 1074-ben a *Magyarországon* kibontakozott *trónválság* során. Az addigi magyar uralkodó, Salamon király sógora volt IV. Henrik német-római császárnak: annak nővére, Judit először Salamonhoz ment férjhez, és ez a házasság az 1063–1084. években fennállt. A meghatározott politikai előjelű német–magyar dinasztikus kapcsolat jegyében a császár mindenképpen fenn akarta tartani Salamon uralmát a felülkerekedő hercegekkel szemben. 1074-ben Henrik hadjáratot is vezetett Nyitrán keresztül Magyarországra; a magyar és német források szerint Vácig nyomult és pusztított. Azonban nem mert megütközni László herceg nagyobb seregével, hanem cseh és osztrák segédcsapatokat hagyva Salamon mellett, Pozsonyon át visszatért birodalmába. Hama-

rosan a hercegek győztek, Mogyoródnál szétszórva a királyi magyar és az idegen segédcsapatokat. Salamon megmaradt alakulataival együtt menekült, és Mosonnál vonta össze erőit. Az ország nyugati szegélyén maradt fenn tehát Salamon uralma, és ott német hűbéressé *(in militem)* lett, a császár fennhatósága alá vetette őt *(suae ditioni subiecit)* a német évkönyvi feljegyzések szerint. A császár úgy tekintette a magyar király megmaradt csekély területét is, mint ahol maga rendelkezik: 1074. november 26-án 100 telket adományozott magyar földön a freisingi püspökségnek, kikötve, hogy fejében a püspök és utódai Moson, de más várak erődítéséhez is hozzájárulnak.

A nyílt császári beavatkozás módot adott volna a pápának, hogy megnyerje magának Salamon magyar ellenfeleit, ha megfelelő módon közeledik hozzájuk. A kapcsolatfelvétel meg is történt, de nyomban megmutatkozott VII. Gergely mereven alkalmazott fölényigénye. A pápa 1074. március 17-én Géza herceghez fordult, de Salamonnal is tartott fenn bizonyos kapcsolatot — magának mintegy a döntőbírói pozíciót igényelve. 1074. október 28-án kelt levelében szemrehányással illette Salamont német hűbéressége miatt, s egyúttal kifejtette neki sajátos történeti érveléssel a pápaság politikai elveit. Ekkor hivatkozott István király felajánlására, úgy mint aki *országát a római egyháznak tulajdonban adta.* Érdekes, hogy a császárellenes pápa történeti érvelésében a nagy hatalmú III. Henrik tetteire hagyatkozott: ez a császár Abát

legyőzve és Magyarországot elfoglalva az ország királyi jelvényeit, a koronát és a lándzsát Szent Péter sírjához küldte, mivel őt illeti a királyság feletti fennhatóság. VII. Gergely nem érzett gondolati törést abban, hogy ezután viszont kiküszöbölt minden császári jogot Magyarországgal kapcsolatban. Szerinte Salamon a németekhez fordulva megalázta a királyi méltóságot, megsértette Szent Pétert, ezért nehezedett rá az úr keze. Szentségtörő merénylete miatt Salamon elvesztette jogát a koronára, amivel pedig rendelkezett, és isten másra ruházta a királyi hatalmat. A pápa tehát nem arra fordított gondot, hogy kellő rugalmassággal szövetségeseket nyerjen meg magának a német császárral szembekerült magyar királyban és hercegben a volt király ellenében, hanem arról vitatkozott, kinek a hűbére Magyarország, a császáré vagy az egyházi hatalomé, hiszen szerinte egykor a boldogságos Péternek minden joggal és hatalommal adták át.

Ez a rosszul megütött hang, a belőle kicsengő hatalmi törekvés magyarázza, hogy Salamon Árpád-házi ellenfelei nem a pápánál, hanem másutt kerestek támaszt a császárral szemben. De ezért is mutatott fogékonyságot Géza király a *Bizánc* oldaláról észlelt gesztusok iránt. VII. (Dukász) Mihály bizánci császár (1071–1078) koronát küldött Géza királynak, más felfogás szerint feleségének. (Géza felesége volt mindenesetre az összekötő kapocs a két uralkodó és ország között, aki előkelő bizánci családból származott, apja Theodul Szünadenosz, nagybátyja pedig a későbbi

császár, III. Nikéforosz Botaneiátész volt.) Akkor küldték tehát Bizáncból a koronát, amikor Magyarországról elűzték Salamont, és ezzel az ország eltávolodott a német orientációtól. (A bizánci udvarból Magyarországra került koronán rajta van a császár és az 1074-ben született kis Konsztantinosz képe.) Ez mindenképpen Géza magyar királyságának elismerését jelentette, legalább közvetve. A bizánci rekeszzománcművészet remeke „Geobitzászt" király gyanánt címezi, őt tekintette tehát a bizánci udvar Turkia királyának.

Más kérdés, hogy a bizánci világpolitikai elképzelésekben Magyarország nem volt egyenrangú Bizánccal, s a király jelzője kétértelmű: a magyar udvarban „Krisztusban hivő"-t, a bizánci udvarban „a bizánci császárhoz hű"-t érthettek rajta. A korona szimbolikája is jelezte — a fő helyen a császárral és a társcsászárral, s csak utánuk a magyar királlyal — a hierarchikus világrendet. A császárok vörös, a király kék színű felirata azt a különbséget érzékeltette, hogy Bizánc a magyar királyt az előkelő bizánci szebasztokrator rangjával helyezte egy sorba, azaz közvetlenül a császári felségek mögé, császári rokonként. A magyar uralkodónak mégiscsak kedvező volt ez a gesztus, amikor még tartani kellett a német-római ellencsapástól és amikor VII. Gergely politikai követelésekkel lépett fel vele szemben.

A magyar király azonban elfogadva ezt a koronát, olyan gesztust tett, amiért a pápa mégsem ítélhette el: 1073-ban jó kapcsolat alakult ki VII. Gergely és

Dukász Mihály között, ami — a pápa egyházuniós törekvéseit tekintve — kapcsot jelentett a latin és a görög egyház szférái között. A két császár és a pápa között tehát Géza igen körültekintően járt el: Bizáncbarátsága nem volt elhatárolódás a római pápától. Ennek utólagos, de még VII. Gergely életében való elismerése egy IV. Henrik-ellenes német író, magister *Manegold von Lautenbach* művében jelenik meg, akinek leírása szerint a magyarok nemzete *(gens)* a sok kicsapongásnak és jogtalanságnak szolgáló Salamont elkergette, s helyébe a Gieuso melléknevű Magnisót *(Géza Magnus)* választotta. Ez nála a méltatlan királyok elűzésére szolgáló történeti példa.

A tengeri forgalom megélénkülésének egyik következménye volt, hogy a nyugati kereszténység egyre inkább *Kelet felé tekintett.* A XI. század során megnőtt a Velencei Köztársaság tengeri hatalma, ezzel együtt befolyása az itáliai és általában a mediterrán térség eseményeire. A köztársaság gazdasági és politikai megerősödése kedvezően hatott a helyi egyházak belső helyzetére is: miközben a Szent György-apátság bencései és más velencei kolostorok egyre inkább javíthatták pozícióikat kifelé, a velencei állam igyekezett visszaszorítani a függés minden formáját. Maga Domenico Selvo doge (1071–1084) határozta meg tíz dénárfontban a II. Giusto apát vezetése (1063–1074) alatt álló Szent György-apátság köteles adóját a gradói pátriárka számára.

A pápaság azonban nemcsak a tényleges itáliai gazdasági és egyházi kapcsolatokat tekintette, s terjesztette ki érdeklődését az expanzió irányába Kelet felé, hanem ennél sokkal általánosabb kérdésekben is felhívást adott ki 1074-ben mindazok számára, akik készek voltak megvédeni a keresztény hitet. Ebben felvetette a keleti keresztények megszabadításának témáját a pogány veszedelemtől a Szentsír megszentségtelenítése miatt, ami ettől kezdve állandó hangulati elemként és célkitűzésként mindig az előtérben állt.

A keleti expanzió céljainak megfelelt, de azt leplezte és a védekező jelleget hangsúlyozta a keresztények felszabadítására *(pro liberatione fratrum)* hirdetett, egy már ekkor felvetődő *katonai vállalkozás,* hadjárat gondolata. Ennek azonban nemcsak muzulmánellenes célzata volt, benne rejlett a keleti kereszténység bírálata is. VII. Gergelyt a Kelet elleni hadjárat gondolatára a konstantinápolyi egyház Rómától való eltávolodása is serkentette. Az a pápai megfogalmazás, mi szerint a konstantinápolyi egyház a szentlélektől indíttatva az apostoli szék egyetértését várja, egyházpolitikailag azt jelenti, hogy a római pápaság primátusát el akarja ismertetni a Keleten egy egyházunió keretében. Erre bátorította a pápát VII. Mihály bizánci császár hozzá intézett segélykérése is. A Kelet elleni hadjárat a keresztény társadalomnak, ennek a monarchikusan elképzelt testületi létezőnek a vállalkozása lenne VII. Gergely vezetésével, amikor is egyszerre lép fel hadvezé-

ri és pápai *(dux et pontifex)* minőségében. A pápa szerint felhívását istentől sugallva 50 000 ember fogadta el, olaszok és Alpeseken túliak, akik szívesen készülnek arra, hogy az ő vezetésével isten ellenségei ellen fegyverrel felkeljenek, és az Úr sírjához eljussanak. Mindebben a keresztes hadjárat gondolata már megragadható. A pápa magával vitte volna erre a hadjáratra Ágnest, az anyacsászárnét és az 1071 óta uralkodó Mathild grófnőt. IV. Henrik feladata a római egyház jogi és katonai védelme lett volna. Ez azt mutatja, hogy a keleti hadjárat mellesleg a nyugati belső ellentéteket is hivatva lett volna levezetni. Amikor mozgósításában Gergely pápa a keleti keresztényeknek mint bárányoknak a pogányok általi, hallatlan méretű, tömeges lemészárlása ellen tiltakozott, meg is magyarázta a Szentsír felszabadításának célját a törökök kezéből. De gondolatköre és érvelése előterében a kereszténység keleti és nyugati félre való felosztása állt. *Registrum*könyve 1074-ben két alkalommal is foglalkozik a Keletről jött hírvivővel, egyszer mint levelet hozó férfiúval, másszor mint nunciussal, első ízben mint a tengeren túlról, második alkalommal mint a keleti részekből jövő személlyel, mindkét alkalommal hangsúlyozva, hogy ennek úticélja az apostolok küszöbe, illetve az apostoli szék volt. Ez mindenképpen a Kelet keresztényei iránti fokozott érdeklődést igazolja abban az esztendőben.

A keleti keresztények iránti felelősségérzet felébredését is magyarázza, hogy 1074-ben még a pápaság úgy látta, hogy a *normannok* nemcsak Bizáncot, de a római egyházat is fenyegetik. VII. Gergely ellenrendszabályokat készített elő. Ezért hívta fel Vilmos burgundi grófot, hogy tegyen esküvel erősített ígéretet arra, hogy amely órában az szükséges lesz, kezét nyújtja Szent Péter szolgálatára, katonai erővel támasztva alá a római egyház szabadságát. A pápa reménysége az volt, hogy a katonai erő puszta megmutatása elegendő lesz a normannok visszatartásához, a kereszténységen belüli vérontás elkerüléséhez. Bízott abban, hogy a normannok könnyebben alávetik így magukat az igazságosságnak. A vérontás nélküli erőmutatás gondolatának esetleges sugalmazója Alfano (Alphanus) salernói érsek volt, aki már közelről ismerte a normann nyomást, és aki részt vett az 1074. évi római zsinat fontos tanácskozásain.

A normannokat leszerelni akaró latin egyházi politika pillanatnyi és átmeneti cél és lehetőség volt. Időközben elkésettnek bizonyult az a bizánci terv is (1074), hogy Robert Guiscard-t az előkelő nobelisszimosz címmel tüntessék ki, amivel együtt járt volna a normann fejedelem egyik leányának összeházasítása a bizánci társcsászárral, és így császárnéi címmel való kitüntetése. VII. Mihály császár kénytelen volt megegyezni 1074-ben az itáliai normannokkal a keleti szorongattatás miatt; s teljesen lemondott itáliai területeiről. Bizánc számára a normannokhoz való

közeledés a pápaság irányában keresett lépésekhez is eszköz volt. De a tartósan ható tényezők mihamar meghiúsították ezeket a kísérleteket: a keleti és nyugati egyház megegyezése lehetetlennek bizonyult. A német királysággal való ellentét éleződése a pápaságot pedig a normannokkal való szövetségbe taszította.

VII. Gergely 1075-ben is sokat *foglalkozott az egyházi és a világi hatalom viszonyának, rangsorának általános kérdéseivel.* Kormányzatát — egyik fejtegetése szerint — a felvállalt uralom egyetemességéből vezette le, amely mindenki fölött érvényes, akik egyek Krisztusban. Más szóval: a pápa, nem ismerve korlátokat, az egész keresztény társadalom feletti, egyetemes kormányzatot igényelt. Kifejezte azt a meggyőződését is, hogy a nép kormányzatára van hivatva. Ebben a gondolatban elfért az is, hogy szükség esetén kész a közvetlen kormányzatot kivenni a világi uralkodók kezéből.

Egy I. Fülöp francia királyhoz intézett bírálatában fejtette ki azt az elvét, hogy mivel az uralkodó megsértette az igazságosság elveit, a pápa kötelessége, hogy mindkét kezét használja, mivel nincs az ilyen ügyekre gondot viselő fejedelem, nincs, aki a vallásos emberek felett őrködjön. Nyílt politikai nyelvezetre lefordítva ez azt jelentette, hogy a világi uralom vagy a világi igazságszolgáltatás hanyagsága, engedetlensége esetén a pápa megteheti a szükséges lépéseket. A királytól azt várta el VII. Gergely, hogy hasznos legyen

a keresztény társadalom számára azzal, hogy kardját a római egyház határozatai szerint használja. A francia király legyen tehát „a boldogságos Péter lovagja".

II. Sven dán király (élt 1076-ig) számára is megfogalmazta a pápa, hogy milyen szerepet vár tőle, azaz hogy harcos legyen az apostoli kúria szolgálatában. Saját megfogalmazásában: „Ha a mi szent anyánk, a római egyház szükségét érzi annak, hogy segítsd harcos férfiakkal isten ellenségei ellen, tudni akarjuk, hogy mennyi reményt helyezhetünk beléd." Talán a dalmáciai szlávokra célozva hívta fel VII. Gergely a dán király figyelmét egy hozzá nem messze eső, igen gazdag, tengerhez közel eső tartományra, amely jelenleg hitvány és nyomorúságos eretnekek kezében van. A pápa a dán király valamelyik fiát helyezné oda mint herceget és fejedelmet a kereszténység védelmezőjeként. Kérdi Svent, hogy hajlandó-e erre — amint egy dán püspök közlése szerint ez a szándéka — odaadja-e fiát mint harcost az apostoli udvar szolgálatára *(apostolicae aulae militandum)*, hűséges csapatok kíséretében. Ez esetben tehát nemcsak a saját országában, de attól távoli területen folyó harcra is követelt volna csapatokat a pápa. Erre a gondolatra az vezette, hogy a Szent Pétertől rábízott hatalom általános uralom *(universale regimen)* minden keresztény dologban. Ezért nemcsak a királyok és fejedelmek, de minden keresztény ügye közel áll hozzá és sajátjának tekinti.

I. Sancho aragon királyt (1063–1094) is megkereste VII. Gergely azzal a gondolattal, hogy népét a bol-

dogságos Péter, az apostolok fejedelme bízta rá kormányzásra. Ez persze arra volt figyelmeztetés, hogy Péter tisztjét most a pápa tölti be.

Más alkalommal VII. Gergely a keresztény társadalomról mint a papság és a világi hivők gyülekezetéről beszélt, és azt Krisztus testeként írta le. Ugyanígy történeti megközelítéssel határozta meg a pápa a keresztény társadalom feletti uralmát: akiken Augustus uralkodott, uralkodott Krisztus; de a római pápák törvénye több területen érvényesül, mint egykor a császároké. Amikor — mint Dánia esetében — valamely király ígéretet tett VII. Gergelynek, azt magára nézve kedvezően értelmezte a pápa, és erről értesítette az illető uralkodót. Ez általánosabb megfogalmazást abban az ismételt nyilatkozatban nyert, hogy a pápa a keresztények közös atyja és ura. Nyíltabbat, politikai megfogalmazást pedig akkor kapott, amikor a pápa a keresztény társadalom feletti hatalmát, határozatainak való engedelmességi igényt hangsúlyozta: a boldogságos Péterre bízott keresztény nép engedelmeskedjék a pápának, aki helyettese Péternek. Ugyanebből következik, hogy Isten Péteren keresztül a pápára bízta az oldás és kötés jogát a földön és az égben.

VII. Gergely e megnyilatkozásai sokoldalúan körülbástyázott politikai nézetrendszert mutatnak. Ennek az uralmi felfogásának felelt meg, hogy egy 1075. évi feljegyzése szerint „megkoronázottan és a püspökök meg a bíborosok általános dicsérete közepette" vett részt a lateráni palotába menő körmenetben.

1075-ben igen kiéleződött Itáliában a *nős és ágyas papok elleni küzdelem.* VII. Gergely arra bátorította az egyházi és világi híveit, hogy erőszakot is alkalmazzanak ebben a harcban. A hivők nem voltak kötelesek elfogadni nős pap kezéből a szentségeket, nem kellett résztvenniök ilyen paptól vezetett szertartáson. A pápai *Registrum*könyv egyik iratában a szimoniákus vagy házas papok miséinek elkerülésére hívta fel a pápa a hivőket, sőt eretneknek minősítette az ilyen papi személyeket. Az olasz városokban valóságos tömeghajsza indult az ágyas papok ellen. Az egyházmegyék, az apátságok, a városok két pártra szakadtak ebben a küzdelemben. Ki istenítette, ki a sátánnal azonosította VII. Gergelyt. Az acsarkodó harcban a fanatizmus fűtötte összecsapásokban a pozitív tartalmat az jelentette, hogy a lázadó tömegek vissza akartak térni az evangéliumi hagyományokhoz, s meg akarták szabadítani az egyházat az elvilágiasodástól, a klérust közelebb akarták hozni a néphez, a hatalmasokat ki akarták szorítani az egyház belső életéből. Még arra is merészkedtek, hogy fellépjenek az uralkodó, az őrgróf, a püspök, az apát ellen, helyeseljék azok kiközösítését az egyházból. De a pápa ilyen mozgósító hatást csak Itáliában ért el. Az 1075. évi pápai dekrétumnak a papi nőtlenségre vonatkozó része a legádázabb ellenállást váltotta ki Németországban. Angliában pedig Lanfranc érsek csak módosítva vezette be a házasságban élő papságot illető dekrétumot, mivel a normann hódítás utáni időszakban bonyodalmakat támaszthatott volna

az angolszász papság szokásainak megzavarása a szigorú papi nőtlenség előírásával. Az érsek tehát megtiltotta a püspököknek és a kanonokoknak, hogy ágyast tartsanak, valamint az addig nőtlen papok házasságkötését, de nem zaklatta a falusi papokat, ha volt feleségük. Az 1075. évi londoni zsinat ugyanakkor erélyesebb ellenőrzés alá helyezte a plébánosokat. Tilalmas volt Angliában is az egyházi tisztségek és javadalmak vásárlása.

A VII. Gergely pápasága első éveiben megindult küzdelmek még csak bevezették és hangulatilag előkészítették azokat az ádáz harcokat, amelyeket a pápa 1075-ben elindított. Az első összecsapások még morális, etikai alapról indultak, a későbbiek azonban már nyílt hatalmi jelleget öltöttek. A pápa elidegenedett nagy számú főpaptól, akik szembeszegültek céljaival. Értetlenségük mélyebb okait Gergely hatalmi helyzetükben, világi függésükben tapintotta ki. Jól tükrözi ezt a hangulatot VII. Gergely levele Hugo clunyi apáthoz 1076. január 22-én: „Akármerre fordítom szememet... olyan püspököket találok, akik tisztségüket szabálytalanul kapták, akiknek életvitele és társalgása idegen attól, ami szent elhivatottságuk... Nincsenek többé fejedelmek, akik isten tiszteletét saját kapzsi céljaik elé helyeznék... és azok, akik közt én élek, rómaiak, lombardok és normannok — rosszabbak, mint a zsidók vagy a pogányok, amint már sokszor megmondtam nekik.” Ez a gondolatkör, ez a keserű

hangulat magyarázza, miért kívánta következő rendelkezéseivel a pápa szétszakítani a főpapok és fejedelmek hűbéri kapcsolatát. Itt van az *invesztitúra-tilalmak* gyökere, és azoknak a társadalmi erőknek éles körvonalakkal való megjelölése, amelyek ellenállnak a pápai törekvésnek.

1075 februárjában, a római böjti zsinaton tette meg VII. Gergely a laikus invesztitúra megtiltásával a sorsdöntő lépést. Ez nemcsak általános összefüggésében érintette a császári hatalmat, de konkrét időpontja és közvetlen célja tekintetében is. A szász felkelés amúgy is nehéz helyzetbe hozta IV. Henriket, és a pápa a továbbiakban meg akarta fosztani a császárt a számára megbízható és számára katonai támaszt nyújtó, általa beiktatott püspökök támogatásától. Igaz, hogy ezt a tilalom nem fejezte ki nyíltan, csupán a püspökségek, apátságok és egyházi méltóságok invesztitúrájáról rendelkezett, és nem érintette kifejezetten az egyházi tisztségekkel járó világi tartozékokat. Fel kell azonban tételeznünk, hogy Gergely nem azért hallgatott erről, mert úgy gondolta, hogy a pápa által beiktatott főpapok világi javai és hatalma ezután is a császárt — általában a világi hűbéri főhatalmat — hivatott szolgálni. A császárt pedig valószínűleg aggodalommal és haraggal töltötte el maga a felemás megfogalmazás is. Ezért lett a világi beiktatás tilalma kiindulópontja az évtizedeken át folyó küzdelmeknek, háborúknak a pápaság és a világi hatalom között.

Természetes ezután, hogy a történetírás hagyományosan *invesztitúra-harcoknak* nevezi a kibontakozott küzdelmeket.

A pápa akarata szerint — amit a zsinat is jóváhagyott — meg kellett volna szűnnie a főpapok császár vagy király általi beiktatásának, amit az újonnan megválasztott püspököknek vagy apátnak átadott gyűrű és bot jelképezett. A jövőben csak a pápa iktathatott volna be főpapot. Ezzel VII. Gergely nemcsak a hagyományos gyakorlattal, de azzal a gondolkodásmóddal is szakított, amely addig nem választotta világosan külön a lelki és a világi dolgokat. Addig az emberek nem is gondolhattak arra, hogy a politikai hatalom szétválasztható a vallási alaptól. Erre az egyház szempontjából veszélyesnek bizonyult útra lépve, VII. Gergely világossá tette távolabbi igényét: a római egyház szférájában végül is megkérdőjelezte a császár végső döntési jogát, s azt mint Szent Péter helytartója, magának igényelte. Ebben az általános összefüggésben a világi beiktatás tilalma abban csúcsosodott ki, hogy a papság tisztasága azonossá vált a püspökök Rómától való kizárólagos függőségével.

A római zsinat azonban nem szorítkozott a jövő alakítására, ítélni kívánt a múlt felett is. A birodalmi főpapokat, akik a zsinatra meghívást kaptak, de nem jelentek meg (négy német püspök), engedetlen megidézetteknek tekintette a pápa, és felfüggesztette őket. A valóságban amiatt lépett fel ellenük, mert a német főpapság nagy része távol állt a pápai megfogalmazású

egyházreformtól, s a pápa egy részüket szimóniával vádolta. VII. Gergely megújította az egyházi átkot IV. Henrik tanácsadói ellen. De a pápa tárgyilagosnak mutatkozott, és nemcsak Észak felé csapott. Kiközösítette Robert Guiscard-t is, mivel benyomult az Egyházi Állam területére, megfenyegette a francia királyt is, vétkesnek tekintve őt szimóniában és az olasz kereskedők elleni fellépései miatt. A zsinat bátorító légkörében a pápa minden irányban támadott, nem volt tekintettel más hatalmak érdekeire és érzelmeire. Pedig ugyanakkor mindenkit felhívott a gonoszság elleni harcra, s ebben a világiakra is számított, mikor az egyháziak magatartásának ellenőrzésében a hívőknek is szerepet juttatott.

A római zsinat — és ami utána következett — éppen ellenkező eredménnyel járt, szűkítette az egyházi reform tömegbázisát, és elgondolkoztatta a főpapokat és fejedelmeket. A püspökök egyszerre voltak az egyetemes egyház és a keresztény uralkodók fő tisztségviselői, további működésükhöz szükség lett volna a pápa, illetőleg a császár és királyok megállapodására. De éppen az ő ellentétük fokozódott, mivel a világi uralkodók úgy érezték, hogy a pápa a püspökök segítségével világi hatalmukat akarja gyengíteni, a pápa pedig azzal gyanúsította a világi uralkodókat, hogy a püspökök útján befolyásolni akarják a pápaválasztást és pápai politikát. Ami a Német-Római Birodalmat illeti, ott a pápa fellépése szövetkezésre bírta az uralkodót és a német főpapokat. Ezt diktálta nekik a

hagyomány, a hatalom féltése és a sértettség érzése. Erre reagálva függesztette fel a pápa első ízben tisztségéből Wibert ravennai érseket.

A legjelentősebb német egyházak, Köln, Mainz, Augsburg, Hamburg főpapjai nem egyszerűen császári rendelkezésre (ez amúgy sem igen befolyásolhatott egy Anno típusú személyiséget), hanem az erős pápaságtól félve, annak fegyelmi, ellenőrzési gyakorlatától tartva fordultak szembe VII. Gergellyel.

A németországi ellenállásra a pápa valószínűleg felkészült, annál kellemetlenebbül érintette az angliai visszhang. A kompromisszum elutasítása — a császárral szembeni gyakorlat nem volt követhető a távoli szigetországgal kapcsolatban. Bár Lanfranc főpap szemmelláthatóan nem vette figyelembe a római zsinat határozatait az invesztitúratilalomról, VII. Gergely csak enyhe diplomáciai akcióval igyekezett rávenni Hódító Vilmost és Lanfrancot a neki tetsző reformra. Miután azok bizonyítani tudták, hogy Vilmos a püspökök feletti hatalmát nem a reform megakadályozására, hanem annak előmozdítására használja, lényegében nem tettek eleget a pápa követelésének. Lanfranc tartózkodással akadályozta meg az angol államjogi szférába való pápai beleszólást, viszont az egyházmegyei életet és a kolostori légkört javítani igyekezett. Az angol főpap tudomásul vette, hogy a pápának egyedüli joga a püspökök felfüggesztése, de ragaszkodott a király püspökbeiktatási jogához. A király a maga módján vette tudomásul az egyházi és a

világi igazgatás szféráinak pápai szétválasztását. 1075-ben zsinatot tartott Londonban, és az foglalkozott a püspökök elsőségével, a szerzetesek kolostoron belüli fegyelmével, valamint megkezdte az angol püspöki székek áthelyezését a falvakból a városokba. Remigius püspök átköltözött Dorchesterből Lincolnba, amit követett Sherborne püspöke Salisburyba, Selsey főpapja Chichesterbe és Lichfield püspöke Chesterbe. A király és az érsek reformja tehát éppen közelebbi érintkezésbe hozta a püspököket az egyház és a városi polgárság megélénkülő világával, egyúttal a politikai élettel is. A londoni zsinat megerősítette a püspöki hatalmat. Elhatározta, hogy zsinatokon csak püspök és apát szólalhat fel, más csak engedéllyel. Ez részben a zsinati munkát kívánta gyorsítani, de az angolszász papság befolyásának csökkentésére is irányult. Továbbá, püspöki engedély nélkül egy pap sem telepedhetett meg valamely egyházmegyében. De az egyidejűleg tartott londoni zsinat azt is jelentette, hogy az angol főpapság távol maradt a világi invesztitúrát megtiltó római zsinattól.

A pápának már akciója kezdetén keserűen kellett látnia, hogy nyílt ellenállással vagy passzivitással akadályozzák Európa-szerte célja teljes megvalósulását, tilalmát különféle ürügyekkel megkerülik. Ezért legalább a szabad kánoni választáshoz ragaszkodott. Miután különösen a német egyházi viszonyok aggasztották, még mielőtt eljuthatott volna hozzá Anno kölni érsek halálának (1075. december 4.) híre, nyílt ál-

lásfoglalásra szánta el magát. A kánonok ismételt megsértését, a kiközösített tanácsadókkal való érintkezést vetette VII. Gergely császári ellenfele szemére az 1075. december 8-án hozzá intézett levelében. Ez az írásbeli támadás, amelyben vezeklést és bűnbánatot követelt Henriktől, új fejezetet nyitott mind a birodalmi politikában, mind az egyházon belüli küzdelemben: a vita hevét az erőszak váltotta fel. E lépésre Gergelyt egyrészt a császári tárgyalási hajlandósága a normannokkal, másrészt az a terv indította, mely szerint Henrik visszahelyezi az ifjabb Gottfriedet Toscanába.

A pápának ezután éreznie kellett, hogy a legmagasabb egyházi méltóság sem védi meg ellenfelei izzó haragjától. A pataria milánói bukása után magában Rómában is megszűkült bázisa, és felbátorodtak ellenségei. 1075. karácsony éjjelén Gergelyt meglepték a Santa Maria Maggiore-templomban a császárpárti római nemesek, és elfogták. Az odasereglett nép szabadította ki az életében fenyegetett pápát. Az ellene szervezkedők fejének, István fia Cenciónak, egy előkelő római család tagjának sikerült elmenekülni, és a német uralkodónál kapott menedéket.

A mindjobban éleződő viszály egyre inkább a két fő ellenfél személyes harcává vált: a császárban kezdett érlelődni a gondolat, hogy a nagy ellenfél bitorolja a pápaságot, Gergelyben viszont felötölhetett a német király egyházból való kiközösítésének terve.

A pápai hatalom kiépítésének útján elméletben és gyakorlatban előrehaladó VII. Gergely törekvéseinek egyik legjellegzetesebb kifejezője a „Dictatus Papae" címet viselő tételgyűjtemény. Ennek keletkezését 1075 márciusára tehetjük. A hatalmi igényeknek ez a jegyzéke szinte korlátlan hatalmat, mindenesetre teljes elsőbbséget fogalmazott meg a pápai szék javára az összes világi hatalmasságokkal szemben. A jegyzék maga is megmutatja, hogy Gergely felkészült a császársággal való éles összecsapásra, és nem volt számára váratlan meglepetés a nyílt viszály kitörése.

A tételgyűjtemény mibenlétéről különféle vélemények alakultak ki a történetkutatásban. Elterjedt nézet szerint *emlékeztető segédanyag* volt a pápa számára, személyes használatára, ami a pápai uralom alapelveit rögzítette. Ezt a felfogást alátámasztja az a körülmény, hogy a császár kiközösítésének döntő kihatású lépése előtt nyert — a kánonjogra alapozva — megfogalmazást. Ezzel nincs gyökeres ellentétben az a mindenesetre igen valószínű feltételezés, amelyik a 27 tételt egy, a pápa saját használatára készült kánonjogi összeállítás *címjegyzékének* minősíti, ez az oka, amiért belekerült a pápa *Regisztrum*könyvébe. A felfogás lehetőségét, a feltételezés jogosságát nem gyengíti, hogy ilyen kánonjogi gyűjtemény nem maradt fenn, az vagy elakadt a tervezet szintjén, vagy elkészült, de elveszett.

A szöveg célja az, hogy igazolja a római egyház primátusát, másrészt, hogy a pápaság igazát, igazságát jog gyanánt fogalmazza meg: így a papi uralom

kiépítési szándékának és lehetséges útja kifejezőjének tekinthető ez a gyűjtemény. Fontos állomás az ilyen irányú igény kifejtésében I. Miklós és III. Sándor pápa kora között. Ha formájában a „Dictatus Papae" ellent is mond a Humbert-féle „Diversorum Sententiae Patrum" szövegének, különösen a jogi eljárások felfogása tekintetében, a kettő között szoros kapcsolat van. Méginkább visszanyúl azonban ez a VII. Gergely pápa személyes gondolatvilágát tükröző vázlata a talán VIII–IX. századra tehető kúriai hamisítvány, az akkor hitelesnek tartott constantinusi végrendelet szemléletéhez. Felfogásában, eszközeiben eltávolodást jelent a clunyi reform nézeteitől és módszereitől. Radikális kicsengésében eltér a 27 cím a feltételezett forrástól, a 74 címet tartalmazó kánonjogi könyvtől.

A „Dictatus Papae" *első pontja* szerint a római egyházat isten egyedül alapította. A *második pont* szerint csupán a római püspök joga, hogy egyetemesnek nevezzék. A *harmadik tétel* azt mondja, hogy csak a pápa tehet le vagy menthet fel püspököket. A *negyedik pont* alapján a pápa meghatalmazottja a zsinatban minden püspök felett áll akkor is, ha rangban, a felszentelés szintjében alattuk helyezkedik el, ez a meghatalmazott kimondhat letételi formulákat a püspökök ellen. Az *ötödik tétel* szerint a pápa távollevőket is letehet. A *hatodik pont* értelmében azokkal, akiket a pápa kiközösít, többek között nem lehet többé egy fedél alatt élni. A *hetedik pont* alapján egyedül a pápa hozhat új törvényeket, szükség szerint egyesíthet

új népeket, emelhet apátsággá egy társas egyházat, oszthat fel egy gazdag püspökséget és vonhat öszsze szegény egyházmegyéket. (Ezen jogigény — alkalmazása esetén — az autonómiára törekvő ambroziánus egyházat fenyegethette Milánóban.) A *nyolcadik tétel* szerint egyedül a pápa használhat császári jelvényeket. (Ez az igeny a constantinusi adomány kétes igényére megy vissza, amely szerint a pápa és utódai hordhatják körmenetben a *phrygiumot*.) A *kilencedik pont* állítása: a pápa az egyetlen ember, akinek lábát az összes fejedelmek megcsókolják. (A szokás már a IX. századra nyúlik vissza. Ez nyugati párhuzama a bizánci *proskynesis*nek, amikor is a császár előtt mint földi istenség előtt földre vetették magukat az emberek.) A két utóbbi pont egyaránt mutatja azt az igényt, hogy a római pápa a keresztény társadalom egyeduralkodója. A *tizedik pont* hangsúlyozza, hogy a pápa az egyetlen, akinek nevét az összes templomokban kimondják. A *tizenegyedik* szerint a pápa neve egyedüli a világban. A *tizenkettedik tétel* meglepően rövid, de a legmerészebb és leginkább programszerű a kánonjogi alapozású gyűjteményekben: a pápa császárokat tehet le. A *tizenharmadik pont* alapján a pápa a szükség szerint áthelyezhet püspököket egyik székből a másikra. A *tizennegyedik tétel* szerint a pápának joga van arra, hogy valamely papot tetszése szerinti templomban, ahol csak akarja, felszenteljen. A *tizenötödik pont* alapján: akit a pápa szentelt fel, az jogosult más templomában előírásokat tenni, de nem vezethet

háborút; az ilyen nem kaphat egyetlen más püspöktől sem magasabb rangot. A *tizenhatodik tétel* szerint általános zsinat nem hívható egybe a pápa hozzájárulása nélkül. A *tizenhetedik pont* értelmében egyetlen szöveg vagy könyv sem nyerhet kánoni értéket a pápa tekintélyén kívül. A *tizennyolcadik tétel* hangsúlyozza, hogy a pápa ítéletét senki meg nem változtathatja, s csak a pápa változtathatja meg mindenki ítéletét. A *tizenkilencedik pont* szerint a pápát senki sem ítélheti el. (Éppen az a tömörség óvta meg a fogalmazót akármilyen kivételtől, engedménytől. Még az sem fért bele, hogy a pápát eretnekként távolítsák el.) A *huszadik tétel* szerint senki sem ítélheti el azt, aki az apostoli székhez fellebbez. A *huszonegyedik pont* szerint minden egyház nagyobb ügyeit *(causae maiores)* a pápa elé kell vinni. A *huszonkettedik tétel* értelmében a kánoni úton behelyezett római püspök kétségtelenül szentté válik az isteni lelkű Péter érdemei által. Ezen az elvontnak tűnő ponton nyugodott a legmesszebbre utaló pápai igény *(huszonharmadik tétel)*: szent a római egyház feje, mert cselekményei az égi dolgokra hatnak ki a lelki üdvösségen keresztül. A földi oldás és kötés jogával a közvetlen égi folyományokat magának tulajdonítja. A *huszonnegyedik tétel* szerint a pápa parancsára és hozzájárulásával szabad az alávetetteknek panaszt elébe vinni. A *huszonötödik pont* szerint a pápa püspöki gyűlésen kívül is letehet és felmenthet püspököket. A *huszonhatodik tétel* azt vallja, hogy aki nincs a római egyházzal, azt nem szabad katolikusnak tekinteni. A

huszonhetedik tétel végül a pápát feljogosítja arra, hogy feloldja a hivőket az olyan hűségeskütől, amelyet igaztalan embernek tettek. (Ez a tétel igen aktuális fenyegetést, nyomást jelenthetett akár a császár, akár királyok ellenében.)

1075 nyarán és őszén tárgyalások folytak a pápa és a császár között. Ez még fenntartotta a reményt, hogy nem áll be a szakadás. Csakhogy a pápaság és a császárság ellentétei már 1075-ben háttérbe szorítottak, illetve maguk alá rendeltek minden más kérdést.

A *gregoriánusok* ennek megfelelően bárkivel szövetkeztek, aki csak támaszt nyújthatott nekik a császáriakkal szemben, akár Itáliában, akár a birodalom német részében, bármelyik társadalmi erő alkalmas volt erre szinte válogatás nélkül. A lényeg a császári hatalom lerázása volt, és ezért a pápa kész volt összekapcsolni ügyét — legalább időlegesen — a lázadókkal vagy éppen radikális, forradalmi erőkkel. Ez vonatkozik a városi önkormányzatért küzdő kommunamozgalmakra és a vallási téren is előre tekintő *patariára*.

Így alakult ez fordítva is: IV. Henrik olyan szövetségeseket keresett és talált, akik számára legfontosabb a pápai túlhatalom elleni küzdelem volt. Így egyesítette célját a császár a lombard püspökökével, akiknek helyzetét ugyancsak fenyegette a pápa hatalmi igénye. Erre IV. Henrik azért is rászorult, mert Itáliában a császári birtok igen összezsugorodott, és így az uralkodói hatalom — kivéve a német hadsereg jelenlétének

időszakait — a püspököktől függött. Ezért nem engedhette meg magának a császár, hogy értékes főpapi székek betöltését más erők kaparintsák meg. Ez az oka annak, hogy elhatározta: a *milánói érseki szék* betöltését véghezviszi, akár fegyveres erővel is, a lázadónak tekintett patariával szemben.

Német meghatalmazott jelent meg a szászok legyőzése után Lombardiában, és megerősítette a király helyzetét. A városiakkal egyetértésben tette IV. Henrik Milánó érsekévé a lombard főnemes Tebaldót (Tedald), aki addig császári káplán volt. Ezzel VII. Gergely nem értett egyet. Ráadásul az uralkodó nevezett ki püspököt Fermo és Spoleto egyházmegyékbe. Mindez 1075 októberében erősen kiélezte az ellentéteket. Így a milánói érsekválasztás kérdése, belekapcsolva a pápa és császár közötti küzdelembe, valóságos egyházszakadást idézett elő. A milánói főpapi szék Tedaldo (1075–1085) érseksége alatt kiszakadt a Rómának való engedelmességből, amit pedig éppen erősíteni szeretett volna VII. Gergely. A pápa ezért a főpap ellen is alkalmazta a világi téren bevált módszerét: a hierarchia alsó fokán állók szembefordítását a gregoriánus szemmel törvénytelen hűbérúrral. Az *idősebb Landulf* történeti munkája tájékoztat arról, hogy Tedaldo mellett voltak a neki alávetett püspökök, kivéve azokat, akiket Gergely — tiltott módon összeműködve a vad patariával *(patharia)*, amelyet maga élesztett fel — elszakított a Szent Ambrus egyházától. A milánói egyház császárpárti feje tehát elvesztette 1075-ben és az

azt követő esztendőkben egyházi alávetettjeinek egy részét.

A pápa számára az előző időszakban megfelelő szövetségest jelentett Erlembaldo, a pataria mozgalom egyik legjelentékenyebb személyisége. A pataria feje szinte népi diktatúrát gyakorolt a városban az ambroziánus egyház feje és annak nemesi, papi támaszai ellen. Ugyanakkor a város környékéről, a *contadóról* a városba húzódó paraszti szegény elemek is gyarapították a pataria bázisát. Emiatt eltávolodott tőle a mozgalomban addig részt vett gazdag polgári és alsó nemesi réteg, amely magának akarta kicsikarni a pozíciókat az érsektől és előkelőbb hűbéreseitől. Ez a városon belüli rétegküzdelem bonyolódott a pápa vezette reformhoz fűződő viszony problémájával. Utolsó időszakában a vidéken *(in pagis et oppidis)* számottevő volt a pataria befolyása. A reformoktól idegenkedő városi világi papság és vagyonos polgárság, a reformokat siettető pataria alsópolgári elemei és szerzetesei ellen fordult. Amikor ilyen körülmények között a második tűzvész ütött ki Milánóban és nagy pusztulást okozott — *Bonizone* leírása szerint —, mind barátaik, mind ellenségeik csaknem egyhangúan a patarénok bűnéül rótták fel a tüzet. 1075 májusában a milánóiak szembefordultak a patariával, a harcokban Erlembaldo teljes vereséget szenvedett, majd meggyilkolták.

A *pataria bukása* súlyos hatással volt a pápa törekvéseire. A pataria leverői, a város régi vezetőivel megegyezve, bizonyos önkormányzatot csikartak ki az érsektől, aki örült, hogy megmenthette főpapi székét. A lovagok és városiak elismerték a királyi invesztitúrát, a tőle kapott főpásztort. A császári küldött a jövőre vonatkozóan megígérte, hogy a császár azt nevezi ki főpapnak, akit kérnek. A város a császár oltalma alatt fejlődött a kommuna *(comune)* szervezete irányában. Nem segített a helyzeten, hogy a pápa éles szavakkal megtiltotta, hogy a király beavatkozzon a milánói érseki szék körüli vitába. Az egykor a reformpapság és a lázongó nép által érsekké választott Atto (Attone) tehát nem szerezhette vissza Milánó érseki székét. Mint a San Marco bíborosa élt Rómában, és ott fontos *kánonjogi tevékenységet* fejtett ki: az egyházi jogok és kötelességek gyűjteményét állította össze („Defloratio canonum") 500 fejezetben, capitulumban. Erről kapta nevét „Capitulare" c. munkája. Atto még 1075-ben meghalt. A pataria menekülő híveit Cremona fogadta be.

A jogi gondolkodásmód meginduló differenciálódását, gazdagodását jól mutatja, hogy amennyire a pápaság törekvései a kánonjog művelésében fejeződtek ki, a városok fejlődése a *római jog* terjedését vonta maga után. Már ez érzékelteti, hogy nem maradhatott tartósan egy síkon a pápai reform és a városi önkormányzatért folyó küzdelem. Genova az egyik

város, ahol igen sok bíró a római jogot alkalmazta (a 973 és 1100 közötti „Cartario Genovese" tanúsága szerint). De még a pápával szövetséges Canossai família uralmi területén is felbukkan a római jog, sőt itt ragadható meg annak kezdődő oktatása. (1075-ben Firenzében tűnik fel Pepo, aki 1076-ban Marturiban szerepel, 1078 és 1082 között pedig bíró, aki bolognai jogtanárként működött nagy sikerrel [*clarum bononiensium lumen*]. 1075-ben Firenzében tűnik fel Uberto. Az 1076-ban Marzagliában szereplő Ubaldo da Carpineto, Everardo di Roticherio, Roberto de Sicco és Nordilo jogi doktorok közül tudjuk, hogy az első azonos Ubaldo de Carpinetivel, az 1082 és 1098 között emlegetett bíróval, Nordilo pedig 1076 után is jogtudó hatáskörökben [*advocator, causidicus*] működik.)

A *szász felkelés* eseményei továbbra is lényeges hatással voltak az invesztitúraküzdelem menetére. Amikor átmenetileg lecsendesült a császárellenes hangulat Németországban, s Henrik feloldozást kapott a kiközösítés alól VII. Gergelytől, lecsapott Szászországra. A birodalmi sereget megerősítette a német püspökök és Vratislav cseh herceg csapataival, s 1075. június 5-én Homburg mellett, Unstrutnál legyőzte a szászokat. A következő győztes csatát IV. Henrik Nägelstädt mellett vívta a felkelők ellen. A király és a meisseni őrgrófság elnyerésével kecsegtetett cseh herceg 1075 szeptemberében megjelent Meissen előtt. A kapu-

kat megnyitották az uralkodó előtt, s október 25-én a felkelők behódolásával a szászok leverése be is fejeződött. A felbátorodott császár most erélyesen szembefordult a pápával, és tetszése szerint nevezett ki püspököket Németország és Itália üres püspöki székeire. A szászok leverésével természetes szövetségestől megfosztott és a püspökállításokkal invesztitúraigényében sértett VII. Gergely hamarosan ellentámadásba ment át: 1075. december 8-án trónfosztással fenyegette meg a császárt. Erre úgy reagált a császár, hogy megvádolta Gergelyt, hogy féktelen gőgje szétszakítja Németország testét, hogy Szászország nagy részét már csak erdei vadak lakják.

A győztes császár megkezdte a lerombolt várak helyreállítását is. Így a krónikás adatai szerint Hasenburg várát is újjáépíttette (ezt az építési szakaszt igazolja egy kapu részlete, valamint a kerámialeletek). A várakba újra őrség települt. A cseh herceg megkapta Henriktől hűbérként a lausitzi őrgrófságot, övé volt Milsca területe is. Így a meisseni őrgrófságot Csehország ölelte körül kelet felől. A szász felkelés nagy vesztese Benno meisseni püspök lett, akinek az uralkodó megbízhatatlanságát szemére vetette, és elfogatta. A székesegyház kincseit a pápai párt panasza szerint az uralkodó megrabolta. Ha utóbb szabadon bocsátotta is Henrik a meisseni püspököt, gyakorlatilag letette tisztéről. Benno nem térhetett vissza székébe, hanem VII. Gergely pápához sietett. Így ő volt szinte az

egyedüli német püspök, aki részt vett a pápa római zsinatán, amikor Gergely elítélte Henrik „túlkapásait".

Bár VII. Gergelynek nem sikerült elérnie, hogy a clunyi mozgalom vezetői mögé álljanak császárellenes fellépésében, s ragaszkodtak a császár és a pápa közötti közvetítő szerephez, annál nagyobb sikere volt az egyszerű clunyi szerzetesek körében, akik tömegesen vállalkoztak a pápa elképzelte reform képviseletére, s valóságos hadsereget jelentettek VII. Gergely harcában.

Ebből a szempontból a reformmozgalomnak nagy sikere volt, hogy a clunyi mozgalom benyomult német területre. A németek Clunyje *Hirsau* lett, ez a speyeri egyházmegye területén levő, a Fekete-erdőben található ősi bencés kolostor (a mai Württembergben). Közel negyedévezredes fennállása után a hirsaui kolostor már újjáépítésre szorult, s ezt Adalbert, Calw grófja biztosította a maga javaiból. Adalbert a kolostor védura *(Klosterherr)* volt, aki javakat adott át *(traditio)* a szerzeteseknek, s ezt a cselekményt császári oklevél erősítette meg, leírva a jótéteményt 1075. október 9-én Wormsban. Ez azt is jelzi, hogy IV. Henrik korántsem volt a reformok ellensége, kiváltképpen nem, amíg az hatalmi szféráit nem érintette. Ezen a német vidéken addig sem hiányzott a szerzetesi reformáramlat, de az a lotharingiai Gorze bencés apátsága felől érkezett, ami nem zavarta a politikai viszonyokat, miután a kolostorok belső életére összpontosította törekvéseit. Most

azonban Cluny irányzata tört előre Vilmos hirsaui apát (1069–1091) vezetésével, és ez az áramlat terjedt tovább a német területeken. Hirsaun keresztül átvette a clunyi szokásokat St. Blasien, Reichenau, melyeken keresztül azok eljutottak Lorch, Salzburg, Admont kolostoraiba. A megújított szerzetesi szokások áthatották a kolostori élet egészét, így részletesen szabályozták az istentiszteletek és a zsolozsma rendjét, pontosan értelmezve az egyházi év teendőit, a szerzetesek napi foglalatosságait, előírták a szerzetesek lelki életét, meghatározva a kolostori tisztségek tartalmát és hivatalos kötelezettségeit. A clunyi reformon átesett német kolostorok szerzetesei az előírások szerint érintkezhettek a külvilággal, akik vendégek, szegények, jobbágyok és tanulók voltak. Az utóbbi azt jelzi, hogy virágoztak a kolostori iskolák. Sajátos elemet jelentett Hirsauban a laikus testvérek *(oblati)* jelenléte. A hirsaui építőiskola közvetítette a clunyi építkezések sajátosságait Németországba: Hirsau mellett Alpisabach, Gengenbach, Prüfening (Regensburg mellett), Petersberg (Erfurt mellett), Paulinzella, a hesseni Breitenau szerzetesi templomai egyazon szigort képviselték. A XI. század második fele német irodalmának alkotása, a „Memento mori" clunyi szellemiségű, s a hirsaui reformközponthoz kapcsolódik.

A clunyi típusú reform terjedése Németországban VII. Gergely számára váratlan támaszt jelentett a császári hatalom birodalmi kolostoraival és a püspökökkel szemben. Tény, hogy a Hirsauhoz kap-

csolódó reformkolostorok egységesen a császárellenes táborba álltak. IV. Henriknek meg kellett elégednie a birodalmi kolostorok és a gorzei reformtól befolyásolt kolostorok támogatásával. De az utóbbi reformirány kolostorai közül is eltávolodott a világi uralkodótól Reichenau és a Herrand von Ilsenburg vezette északnémet ifjú-gorzeiek csoportja.

VII. Gergely, keresve a lehetséges szövetségeket a császárral szemben, a Német-Római Birodalom határától keletre tekintett. Meglehetősen közvetlenül kapcsolódott ehhez a szövevényes kapcsolathoz — az éppen dinasztikus belviszályban levő kormányzatával — *Magyarország*. A pápa ezzel összefüggő levelezése mutatja, hogy VII. Gergely jól belelátott a magyar viszonyokba, és feldolgozta saját érveléséhez a történeti kapcsolatokat is. Világosan kitűnik azonban ebből a levelezésből VII. Gergely politikai ambíciója, amennyiben a császárt visszaszorítva, Magyarországot egyértelműen a pápaság oldalára, sőt hűbérébe kívánta vonni. Kezdetben mégsem támadott nyíltan a császári kapcsolatok ellen: 1075. január 10-én a pápa pásztorlevelet intézett Judit magyar királynéhoz, Salamon feleségéhez, és őt „a magyarok királynéja" címmel szólította meg — pedig Judit nénje volt IV. Henrik királynak. A pápa tehát nem vonta meg sietősen elismerését Salamontól és adta meg azt Gézának: 1075. március 23-án Gézához még mint Magyarország hercegéhez fordult, de már engedelmességet kívánt tőle

a római egyház javára. A pápa ebben a levélben elvszerűen fejtette ki, hogy Magyarországnak, akár más legnemesebb országoknak, saját szabadságában kell fennállnia, és nem szabad alávetnie magát semmilyen más országok királyának, csupán a római egyháznak, a szent és egyetemes anyának, amely alattvalóit nem szolgának, hanem fiának tekinti. Közölte a herceggel, hogy rokona (Salamon) isteni ítélet által akadályozott az uralkodás ellátásában, mivel uralmát — bitorló módjára — a német királynál és nem a római pápánál igyekezett kieszközölni. Mivel a kormány Géza kezében van, arra inti őt, hogy legyen gondja az egyházakra, gyarapítsa buzgó törekvéssel a vallást, és tanúsítson engedelmességet, ha a római egyház követei hozzá jönnének. A pápai hűbérbe vetés igénye kitűnik abból a levélből is, amelyet VII. Gergely 1075. április 17-én Gézához intézett. Ebben már némiképpen lefokozza Salamont, aki alávetette magát a német királynak, és így a hűbéres fejedelem *(regulus)* nevét nyerte. Ekkor alkalmazta először a pápa a világi hierarchia megalázó jellegű fokaként ezt a fogalmat; már a felettük uralkodó császár is pápai teremtmény volt Gergely szerint. De ugyanakkor még mindig hercegnek címezte a pápa Gézát, és nyilatkozatot várt tőle a római egyház iránti engedelmes magatartásáról. Ennek érdekében azzal is nyomást próbált gyakorolni Gézára, hogy kinyilatkoztatta; hogy békét akar egyengetni Salamon király és Géza között, és kegyes aggodalom tölti el a köztük fennálló ellentét miatt. Hogy mindkét

fél számára fennmaradjon az igazság, Gergely a ténylegesen kialakult területek szerint vonná meg a határt köztük (elégedjék meg mindegyik azzal, ami az övé).

Hiába kötötte le a pápa energiája és figyelme javát az itáliai küzdelem és annak első kedvezőtlen jelei, annál messzebb tekintett. Azért is ügyelt a fő ellenségnek tartott német-római császár területén túlra, sőt azért akarta ott is megerősíteni a latin kereszténység befolyását, hogy elszigetelhesse a császárt. Így bonyolódott *orosz—lengyel* ügyekbe, bár azoknak a területeknek valóságos viszonyait teljesen át sem láthatta. De a közvetlen hatalmi összefüggéseken túl, VII. Gergely általános keleti érdeklődéséhez, a keleti keresztény vidékek iránti fokozott figyelméhez is kapcsolódott az a törekvése, hogy Oroszországot megnyerje a latin kereszténységnek. Ennek a reménynek eltúlzott alapja az orosz—lengyel dinasztikus kapcsolatba vetett bizodalma volt. Így vált fontos személlyé a pápai kombinációkban Gertrud hercegnő, II. Meskó lengyel király leánya, amikor Izjaszlav Demetriosz orosz fejedelem felesége lett. Csakhogy a Nyugat számára Izjaszlav fejedelem akkor lett ismert, amikor országa vesztetten, Kijevből elűzve a pápasághoz fordult. Azzal az ajánlattal és kéréssel küldte a fejedelem fiát, Jaropolkot Rómába, hogy VII. Gergelytől hűbérként kaphassa meg országát. Bármilyen messzemenő terveket fűztek ehhez a kombinációhoz — még azt is, hogy így a Kijevben

szokásos trónöröklési rend *(senioratus)* átalakulhat nyugati típusú öröklődő királysággá —, a távoli pápai hűbéri befolyást előbb realizálni kellett volna tudni. Hiába jegyezték be tehát VII. Gergely pápa *Regisztrum*könyvébe (1075) Izjaszlavot mint orosz királyt és azt, hogy érvényes Izjaszlav Jaropolktól hozott kérelme arra nézve, hogy az apostoli tekintély kegyelmével és megerősítésével adományoztassék neki országa. A pápa azonban komolyan vette védence uralmát, és felszólította Kázmér fia II. Boleszláv lengyel herceget (1058–1079), aki 1069-ben megszállta Kijevet, hogy adja vissza Izjaszlavnak azokat a földeket, amelyeket elvett tőle.

1075. április 25-én a lengyel egyházi ügyekbe is beleszólt a pápa, közölve a herceggel, hogy pápai legátusokat indított hozzá. A pápa szóvátette, hogy Lengyelországnak nincs érseke és túl kevés a püspöke. Ezután állította helyre a herceg a lengyel egyházszervezetet; betöltötte a gnieznói érseki széket, és Płockban püspökséget szervezett Mazóvia számára. Így szerezte a kegyes emléket a herceg, amit még a krakkói káptalan halotti könyve is megőrzött április 3-i dátumnál azzal, hogy ez a Boleszláv létesítette a püspökséget Lengyelország-szerte *(qui constituit episcopatus per Poloniam)*.

A pápa reményei e területekkel kapcsolatban csak néhány évig tarthattak. 1078-ban meghalt Izjaszlav orosz „király", Kijev nagyhercege, s a lengyel politika is más utakat választott. (Mindezeknek az események-

nek Gertrud „királyné" bencés szellemű latin könyve a bizonyítéka, a Mária- és Szt. Péter-tisztelet erős hangsúlyozásával, amelyet Cividaléban őriztek meg. A latin imákat azonban itt is bizánci miniatúrák kísérték.)

Az 1075 decemberében indított pápai támadásra a német-római császár a következő esztendő januárjában adta meg a választ. 1076. január 24-én *Wormsban a császár elnöklete alatt zsinat folyt,* ahol elkeseredett hangulatban tárgyaltak a keresztény világ két fő hatalmassága közötti viszályról. A vita hevében nem foglalkoztatta a résztvevőket az a kérdés, hogy egy birodalmi zsinat alkalmas fórum-e az egész keresztény világot, a többi országok egyházait is érintő vitaszövevény elbírálására. Igaz, hogy a viszály részben a milánói ügyek kapcsán vált hevessé, s már a Német-Római Birodalom hatáskörébe tartozott. A főpapok beiktatása körüli hatásköri villongás azonban már messze túlhaladta a birodalom problémáit. IV. Henrik mégis úgy érezte, hogy az ő, valamint főpapjai és főurai jogait sérti a pápa támadása. A pápa küzdelmét a papi nőtlenségért hasonló igazságtalanságnak érezték a birodalom vezetői, jóllehet az első lépéseket ebben az irányban a császári reformpolitika tette meg.

Amikor a pápa oly élesen lépett fel IV. Henrik ellen, a király, a fejedelmek és a nép közötti ellentétekre épített, de kissé megkésve, mert az uralkodó hatalma már szilárdulóban volt. IV. Henrik így ismét elég erősnek

érezte magát birodalmában ahhoz, hogy a főpapok körében uralkodó pápaellenes hangulatra támaszkodva, a wormsi zsinaton felvesse a pápa megbuktatásának tervét. A zsinat tehát Hildebrand szerzetes pápaságának felülbírálásába kezdett. Részt vett a zsinaton Fehér Hugó bíboros — aki mint a pápa vádlója lépett fel — és 24 német püspök, valamint Bruno veronai és Eppo nápolyi főpapok. Tehát az olasz egyházmegyék igen szórványosan képviseltették magukat.

A zsinat formailag sem járt el úgy, ahogyan az ügy komolysága megkívánta volna. Az egyházi hagyományoktól eltért abban, hogy a felelősségre vontat nem értesítették az ellene emelt vádakról, nem hallgatták meg őt, s távollétében ítéltek róla. Ez is mutatja, VII. Gergely túlfeszítette a húrt nemcsak a császárral, de a német egyházfőkkel szemben is. A pápai párton álló birodalmi püspökök elsősorban egykori szerzetesek voltak, míg a német egyházfők túlnyomó többsége a világi papságból emelkedett fel. IV. Henrik ugyanis 1056 és 1076 között mindössze három szerzetest tett püspökké, azokat is a nagy birodalmi apátságokból, amelyek szoros kapcsolatban voltak a királyi hatalommal. Ezek az egyházi körök támogatták a császárt a zsinaton. Szemükben az uralkodó a hagyományos egyházi gyakorlat és szokások védelmezője volt, és ezért nem nézték jó szemmel azt a folyamatot, ahogyan a fejedelmek és maga a pápa fokozatosan függetlenültek a császári hatalomtól. A császár ragaszkodása az invesztitúrajoghoz tehát nem volt ellenükre, s elis-

merték a császár jogát arra, hogy a pápa által megürültnek nyilvánított főpapi székeket (Bamberg, Strassburg, Speyer, Pávia, Torino) betöltse. Így került egy táborba az uralkodó az elégedetlen német és lombard főpapokkal, sőt a római nemességgel, és jutott el a zsinat ahhoz a határozathoz, hogy *letegye a pápát*. A császár a pápaválasztási jogszabályok értelmezésével az ott neki járó jog alapján mint Róma város patríciusa lépett fel, s a római bíboros igazolta VII. Gergely esetében a pápaválasztás szabálytalanságait. Ennek alapján, nem pedig a jogtalan igényei miatt fordult erélyes levélben a császár — mint isten rendeletére király — Hildebrandhoz mint hamis szerzeteshez, s felszólította, hogy szálljon le pápai trónusáról, mivel a királyhoz mert nyúlni, akit pedig a szent atyák hagyománya szerint csak isten vonhat felelősségre. A német egyházak széles körben elfogadták a pápa eltávolítását.

A „Hildesheimi Évkönyvek" írója szerint a wormsi zsinaton Hildebrandus pápa lemondott. A „Brauweileri Évkönyvek" írója ugyancsak nem vonja kétségbe, hogy VII. Gergely pápa volt, letételét mégis megérdemeltnek mondja a IV. Henrik elleni gyakori kiközösítések miatt, viszont ezek jogosságát vagy jogtalanságát nem kutatja, s VII. Gergelynek meghagyja pápai címét. A német szerzetesközösségekben tehát, ahol ezek az évkönyvek készültek, VII. Gergely megítélése enyhébb lehetett, mint a püspöki körökben, miután az utóbbiak voltak a papi uralom *(hierokrácia)* jellegzetes ellenfelei.

A wormsi zsinat egyben a császár isteni eredetű jogainak vallásával a német császár örökletes monarchiájának védelmét is szolgálta, elutasítva a Hildebrandhoz intézett levélben azt a pápai felfogást, hogy a királyságot a császár tőle kapta volna. Henrik méltósága — levele szerint — öröklött és neki járó. Amikor a pápa az uralom elvételével fenyegette a királyt, tulajdonképpen az isteni engedmény ellen lázong. Nem a pápa, de isten kezében van a királyság vagy császárság. A császári levél az isteni parancs ellen valónak tartja Gergely felfogását, aki maga akar egyszerre király és pap lenni, s le akarja alacsonyítani a király felszentelt méltóságát, amit isten adott neki, és csak isten vehet el tőle. A királyi álláspont szerint isten a világba két hatalmat helyezett be, de Gergely megkísérli a kettő eggyé alakítását, és isten szolgáit, akiknek nem kellemes részt venniök e világ ügyeiben, felbátorítja a királyságok feletti uralkodásra és azok kormányzására. A császári levél tehát nemcsak a pápának szólt, hanem *jogelveket is kifejtett*. A világi hatalom fölényét érzékeltette, amikor isten akaratából, püspökeivel együtt távozásra szólította fel Hildebrandot.

A „hamis szerzetest" az utókor átkával fenyegető levél szerzője a jogi-politikai gondolkodásban jártas papi személy, Gottschalk aacheni prépost, a király főkáplánja, az egyházi értelmiségiek jellegzetes alakja volt. Természetesen ő csak az érvelést dolgozta ki, a pápaellenes fellépés az uralkodó elhatározása volt.

A pápai hatalom bitorlása, az egyház békéjének feldúlása, a kánonszerű jogszolgáltatás megsértése olyan vádak voltak VII. Gergely ellen, amelyek messze visszhangoztak. A wormsi tárgyalás eredményeit megerősítette a császárpárti olasz püspökök zsinata Piacenzában. Elhatározták, hogy a két zsinat határozatait a legközelebbi római zsinaton ismertetik. Az utóbbi nem is váratott magára, de ott VII. Gergelyé volt a vezetés, akinek ott biztos tábora volt a császárral szemben. Worms tehát nem oldott meg semmit, csak kiélezte a küzdelmet, és elszántabbá tette a front két oldalán harcolókat.

A császár merész wormsi támadása nagy felháborodást váltott ki a pápai kúriában. VII. Gergely nem is késlekedett az energikus válasszal. Erre az alkalmat az 1076. évi *római böjti zsinat* adta meg. A február közepétől tárgyaló zsinat első ízben alkalmazta a „Dictatus Papae" elveit, a pápa hatalmát valamennyi hívő felett, és jogát arra, hogy lelki és világi büntetésekkel sújtson minden engedetlent. A Krisztustól Péternek adott jogra, az oldás és kötés hatalmára hivatkozó VII. Gergely újabb büntetéssel sújtotta IV. Henriket, ismét kiközösítette, megtiltotta neki a birodalom kormányzását, alattvalóit pedig feloldotta a császárnak tett hűségeskü alól. Ez gyakorlatilag a király németországi és itáliai uralmi igényének pápai kétségbevonását, azaz letételét jelentette trónusáról. Felhívás volt ez egyben IV. Henrik ellenfeleihez, hogy immár

mint a pápához hű keresztények bátran tagadják meg az engedelmességet. Utolsó figyelmeztetés volt ez a császárhoz: felfüggesztés az uralkodói hatalomtól, előzetes letétel a trónról. Hivatalosan ezt a pápa többé nem is vonta vissza. Ezzel VII. Gergely dokumentálta következetes ragaszkodását a „Dictatus Papae" elveihez, s a gyakorlatban hirdette, hogy senki nem mondhat ítéletet a pápa felett, mert az — íme — így jár. Átültette tehát a gyakorlatba azt a jogát, hogy megbuktathat császárokat és felszabadíthat alattvalókat az uruk iránti alázat kötelezettsége alól. Azzal pedig, hogy Fehér Hugó bíborost is kiközösítette a pápa az egyházból, a bíborosi testületet emlékeztette arra, hogy mindenekelőtt a pápának vannak alávetve, s tartózkodniuk kell a pápaellenes bírálattól, vádaktól.

A római böjti zsinat azt mutatja, hogy VII. Gergely *hatalma tetőpontjához közeledett* az egyházban. Hogy ez a világi ügyekben is így alakul-e, az attól függött, sikerül-e a világi alattvalókat IV. Henrik ellen valóban megmozdítani, lehetséges-e a nem gregoriánus főpapokat az uralkodótól eltántorítani. A pápa érvelése mindenesetre ilyen irányban kívánta alakítani a nézeteket. Azt hirdette, hogy a pápának van ereje ahhoz, hogy az egész világon uralkodjon. Ennek szellemében állította, hogy a normannok azt kívánják, hogy isten után Szent Péter legyen egyedüli uruk és császáruk. Ennek reális politikai érdek állott a hátterében. VII. Gergely kénytelen volt a normannokkal (Robert Guiscard-ral és unokaöccsével, Aversai Richarddal) szövetkezni.

Amikor azok Salernót ostromolták, Alfano érsek kiment az ellenséges táborba, hogy majd a győztesekkel térjen vissza városába (1076–1077). Tehát az egyház és a normann uralom mind jobban összefonódott.

A pápa mind általános elvi meggyőződése, mind részsikerei alapján vallotta, hogy az oldás és kötés joga egyetemes érvénnyel a kezében van. Megfogalmazása szerint senki sem kivétel ez alól, semmi sem vonható el hatalma alól. Bírálói ellene is fordították túlzott igényeit a maga korában és nem sokkal ezután is. A délnémet *Gerhoh von Reichersberg* a XII. század harmincas éveiben pl. azt vallotta, hogy kora bajainak oka az oldás és kötés korlátlan hatalmának igénye volt. Pedig az író szerint Szent Péter nem adott korlátlan hatalmat az oldás és kötés tetszés szerinti gyakorlására.

De már az 1076. évi harcok hevében megmutatkoztak a pápa nézeteit alátámasztó, kánonjogtól eltérő áramlatok, még a szövetségesek gyakorlatában is. Az évi gyűléseken Matild őrgrófnő helységeiben római jogi eljárások figyelhetők meg (az esküforma eltérése a feudális eskütársak gyakorlatától az érdekelt fél egyéni esküje irányába) és római jogi szakemberek *(doctores)* tűnnek fel. Igaz, hogy a fejlődés csírázó kezdetei nem változtattak az előtérben álló formák uralkodó voltán, a felszínen folyó küzdelmek jellegén.

A szakadás teljessé vált Itáliában az egyházi pártok között. VII. Gergely kiközösítette Wibert ravennai érseket több lombard püspökkel együtt. Wibert viszont zsinatot tartott Páviában, ahol a pápával elégedetlen

főpapok jelentek meg, és kiközösítő határozatot hoztak VII. Gergely ellen. Így adódott alkalom arra, hogy a pápa támadásban és védekezésben egyaránt megmutathassa ragaszkodását a papi uralomhoz. Harcias szavaira, beszédeire és felhívásaira ilyen körülmények között volt szükség és lehetőség.

VII. Gergely szenvedélyes fellépései a császárellenes erők és a püspökellenes rétegek társadalmi kívánalmait saját egyéniségén, politikai stílusán átszűrve érzékeltették. Személyes befolyása, sokakra gyakorolt varázsa éppen abból adódott, hogy igen világosan meg tudta fogalmazni szélesebb körök véleményét, hangulatát. Személyisége így utat talált a tömegek jelentős részéhez, korszerű eszményeket tudott megszólaltatni, megérteni.

A római böjti zsinat a *helyzet további kiéleződését* eredményezte, ami kihatott az 1076. év további egyházpolitikai és világi politikai eseményeire. A következmény: IV. Henrik még 1076. márciusában elutasította a zsinati állásfoglalást, hangsúlyozva, hogy csak a hittől való eltévelyedésért lehet őt letenni; megalázkodó formában hirdette rangja változatlan fényét: „Henrik isten kegyelméből király, bár méltatlanul kentek fel a királyságra a keresztények között". Ezzel a megfogalmazással maga mellett tartotta mindazokat a püspököket, akik a pápa hatalmi igényeit az egyház kánoni rendjével össze nem férő, forradalmi támadásnak látták. Valóságos frontot alkottak VII. Gergellyel

szemben most már mindazok, akik a királyságnak papi sajátosságot tulajdonítottak, az uralkodót királynak és papnak *(rex et sacerdos)* látták. Az uralkodó továbbra is a hagyományra és a politikai célszerűségre támaszkodott a pápával szemben. Az ő ügyét támogatta akarva-akaratlanul az az egyházi felfogás, amely korlátozni akarta VII. Gergely döntési szféráját: „Krisztus egyedül adhat vagy vehet el uralmat istennel összhangban, a szentírás szerint; Hildebrand azonban azt tanítja, hogy neki magának van tekintélye a királyok és királyságok felett, és azt teheti velük, amit a zsoltáríró szavai szerint egyedül isten tehet, aki az egyiket lealacsonyítja, a másikat felemeli."

Itáliában és a német földön nagy volt a mozgolódás a pápai rendelkezések kihirdetésekor. Számos püspök érezte úgy, hogy a pápa és a király közt őrlődik. A király ellenfelei felbátorodtak, Szászországban megint lázongás érlelődött. A pápától felingerelt IV. Henrik még élesebben járt el: Utrechtből heves hangú levelet írt a pápához, követelve a pápai szék elhagyását. Tudva, hogy az önként nem távozik, a császár *zsinatot hívott össze Mainzba,* június 29-ére. Célja az volt, hogy ott a német püspökök kiközösítsék az egyházból VII. Gergelyt. Tapasztalnia kellett azonban, hogy feltétlen hiveinek száma és mersze megfogyatkozott, kevesebb püspök jött el, és nem mertek új pápát választani. Hatott tehát VII. Gergely ünnepélyes és méltóságteljes magatartása, aki, amikor kihirdette a király kiközösítését, imára hívott fel, hogy isten vezesse

bűnbánatra a királyt. Német papok és világiak először tántorodtak el a királytól. Henrik ellenzéke tömörült, kapcsolat alakult a délnémet és szász ellenlábasok között, helyreállt összeköttetésük a pápával. Nem lehetett egyelőre tisztán látni, milyen eredményre vezet a püspökök és kolostorok kapcsolatának erősödése. A kölni érsek kolostorokat reformált egyházmegyéjében — igaz, hogy ennek inkább francia földön volt hatása, ahol több püspök kért clunyi vagy német reformkolostorokbeli szerzeteseket. A német király mindenesetre még óvatosabb lett a szerzetességgel kapcsolatban, 1076 és 1106 között mindössze két további szerzetest emelt püspöki székbe, azokat is a nagy birodalmi apátságokból.

Ha a német püspökök hűsége ingadozni kezdett is, az államrendben játszott nagy szerepük mégiscsak visszatartotta őket a látványos lépésektől. Megőrizte fontos szerepét mint egyházfejedelem Hildolf kölni érsek (1076–1078). Nem annyira egyházi, mint birodalmi szempontok alapján lépett fel Wenrich trieri érsek, amikor azt hangoztatta, hogy „A mindenkori múltban a papok körében hallatlan újítás az, hogy a népeket olyan könnyedén polgárháborúba döntik, hogy a király nevét, amit isten a világ teremtésekor kinyilatkoztatott és elrendelt, hirtelen cselekménnyel szétrombolják, hogy az úr felkentjét megvetően elküldjék, mintha csak egyszerű hivatalnok volna, hogy őt kiközösítés alá vessék, ha nem engedelmeskedik haladéktalanul a parancsnak, ha nem adja fel apja

birodalmát." Más vitaírók Gergely pápa szemére vetették, hogy isten parancsával szembeszegül, hogy a világot kormányzó két hatalmat szétrombolja és megsemmisíti. A király számára az volt a legfontosabb, hogy még a Németországon kívüli reformpártban is voltak hívei — közöttük a legfontosabb Hugo clunyi apát volt, akinek tekintélye és morális helyzete a pápáéval volt egyenlő —, akik mind óvták a küzdő feleket attól, hogy viszályuk a királyság lealacsonyítására vezessen. Az ő nézeteikre is épített IV. Henrik, amikor azzal vádolta a pápát, hogy a polgárháborúval szétszakítja a családokat, hogy a fiakat az apák ellen lázítja, a testvért a testvér ellen fegyverzi fel. *Zwiefalteni Berthold* ábrázolása szerint már egyetlen ember sem tudja, hogy nem saját apja, fia vagy testvére hoz-e rá halált vagy szerencsétlenséget. Az ilyen polémiákkal a király hívei vagy a hatalmát menteni akarók azt akarták világossá tenni, hogy VII. Gergely jóvátehetetlen pusztulást okoz, akár igaza van, akár nincs. Sok egyházi szemében az járatta le VII. Gergely ügyét, hogy politikai okokból olyan német fejedelmekkel szövetkezett, akik közismerten egyházi birtokok megrablói voltak. Pl. annak idején IV. Henrik kiskorúságát kihasználva, Northeimi Ottó foglalta el Niederaltaich kolostorát, Sváb Rudolf pedig a kempteni kolostorra tette rá kezét. E szövetségesei miatt tudta nehezen elhitetni a pápa, hogy a világi hatalmat ki akarja küszöbölni az egyház életéből. Miattuk vált világosabbá, hogy hatalmi harc folyik valójában.

A viszaly a papa és császár között most már nyílt összecsapássá vált, amiben egyik fél sem kívánt és tudott engedni. A német királyság éppen a püspöki kar soraiban mutatkozó elbizonytalanodás, ingadozás jelei miatt tekintette elvi jelentőségű kérdésnek a birodalmi egyházi rendszert. A pápa viszont kiharcolt joga gyakorlásával kívánta az európai püspöki hálózatot magának tetszően átalakítani. Ezért tekintik a történeti irodalomban nem egyszer az *invesztitúra-harc* (1076—1122) korszaka kezdetének azt a pillanatot, amikor világossá vált a római pápa és a német fejedelmek többségének szövetkezése politikai célból, hatalmi érdekből. IV. Henrik császár viszont éles szemmel figyelte a német nagyhűbéresek soraiban mutatkozó, akár árnyalati különbségeket, és ezekre épített. Igyekezett kihasználni azt, hogy csak a fejedelmek egy része szándékozott őt valóban letenni a trónról, más részük csak megalázni igyekezett a császári hatalmat, és a megszelídült politikájú királyt a trónon kívánta tartani.

Henrik belelátott a kisebb hűbéresek és alattvalók hangulatának alakulásába is. Kedvező volt számára az, hogy a fejedelmek Szászországot újra lázadásra szító szervezkedése nem váltott ki egyértelmű támogatást a nemesség és a szabad parasztság részéről. Különösen a szász parasztok nem tudták elhatározni magukat arra, hogy fejedelmi eszközként szerepeljenek, még nem felejtve az 1073-ban indult felkelés kudarcát. IV. Henrik ugyanakkor jól látta a pápa és a német

fejedelmek szövetségének alkalmi jellegét és ingatagságát. Egyrészről a pápa annyira fennhangon követelte a kánoni szabályok szerinti egyházi választásokat, hogy Henrik joggal remélhette, az ennek tett gesztusokkal lecsendesítheti, megbékítheti. A fejedelmeknek viszont az volt a céljuk, hogy a Száli uralkodóház központi hatalmát gyengítsék, és kevésbé érintette őket az egyházi reform eszmerendszere.

Volt azonban egy olyan közös vonása a pápa és a lázongó fejedelmek politikai törekvéseinek, ami veszedelmesnek tűnt a király szemében. A pápa ugyanis azzal, hogy *vitatta a király felkenésének felszentelő jellegét,* azt is kétségbe vonta, hogy az uralkodó isten felszenteltje lenne. Ezzel Gergely a királyság világi jellegét hangsúlyozta, és tagadta, hogy a királyság egyszerre uralkodói és papi *(rex et sacerdos)* intézmény. Kialakította egyben a jó és a hű király eszményét, aki az egyháznak szolgál, kardját a pápa akarata szerint forgatja. Innen már csak egy lépés volt mint hivatalviselőé kiválasztásának lehetősége. Itt már nem isten akarata nyilatkozott meg kikutathatatlan módon a királyi leszármazásában, hanem az alkalmasság *(idoneitas)* vizsgálata. A pápa tehát a királyról vallott felfogását nyomban alkalmazhatta az uralkodó hatalmának kétségbevonására és a helyére alkalmas világi fejedelem választására. Ezen a ponton fenyegette Henriket a pápa és a lázadó fejedelmek egyetértése. A gregoriánus elképzelések szerint a király a püspök szintjére süllyedt volna, s „szabad" választás útján

jutott volna a tisztségére, majd pápai megerősítéssel kormányozhatott volna. Mivel a királyi dinasztiából való törvényes leszármazás nem volt biztosíték a pápának az alkalmasságra *(idoneitas)*, inkább feláldozta az isten kegyelméből való király tételét, tagadta, hogy a császár isten helytartója, sajátos kölcsönösséget kívánt a választó alattvalók és a választott uralkodó hatalmi viszonyában. A német császári hatalom tényleges létrejöttében, éppen a birodalom eredetileg törzsi hercegségekből való felépülése miatt, formai szempontból eddig is szerepet kapott a választás *(electio)*, amint azt krónikások feljegyezték. Ez azonban csupán a kijelölt uralkodó felkiáltással való megerősítése *(acclamatio)* volt. Ennek a mozzanatnak akart most VII. Gergely tényleges tartalmat adni.

A királyi hatalom deklarált felfüggesztése után IV. Henrik és hívei számára világossá vált, hogy VII. Gergely eljutott addig a gondolatig, hogy a *királyság letéteményese nem a dinasztia, hanem a fejedelmek*, ők hivatottak az uralkodó választására — szabályozott választási eljárással. A császár hívei természetesen elutasították az uralkodó letételét. Úgy látták, hogy a pápa Henrik felfüggesztésével lángoló csóvát dobott Németországra, polgárháborút szít, a birodalom lerombolója *(destructor regni)*.

A pápához közelállók is megrettentek a következményektől, s az uralkodó letételével az egyházi reform

német hívei is áthidalhatatlan szakadék elé kerültek. A pápa hívei és szövetségesei körében aggodalmat keltett a feudális belharc szélesebb körű hatása. Féltek attól, hogy a pápa belevágva az uralkodó és hűbéresei kötelékeibe, elszakítja a társadalmat összekötő szálakat, ahogy írtak erről: szégyellnek emlékezni a pápa leveleire, amelyekben a király úr letételét meghirdette — ezzel a pápa makacssága vált világossá, és a pápa oldalán szólni akarók kénytelenek elnémulni.

A pápa úgy vélte, hogy az aggodalmaskodókat és ingadozókat úgy tudja végleg magához kötni, ha nincs többé visszaútjuk a császár hűségére. 1076 őszének végzetes napjaiban VII. Gergely levelet írt németországi híveinek, s azt javasolta, hogy ha IV. Henrik nem mutat bűnbánatot, *új királyt kell választani,* aki kérdés nélkül kötelezi magát a pápai határozatok végrehajtására. Miután a pápa joga volt a választást megerősíteni, Gergely már most kérte, hogy tájékoztassák mielőbb a jelölt tevékenységéről, személyéről, erkölcsi állapotáról. Ezzel még inkább maga mellé állította a fejedelmek ellenzéki csoportját.

Sváb Rudolf, egyébként a király rokona, a bajor Welf és a karintiai Berthold jöttek össze Ulmban, és megállapodtak abban, hogy birodalmi gyűlést kezdeményeznek Trebur (Tribur) helységben, ahol megvizsgálják IV. Henrik helyzetét. A fejedelmek és a pápa vonalvezetése nem esett teljesen egybe: a pápai legátus nyugalmat ajánlott nekik, s azt, hogy keressék a

lehetőséget a király erőszak nélküli alávetésére. Ez jelzi, hogy a pápa gondolt mérsékelt híveire is, akiknek nem a királyváltozás volt a célja, hanem IV. Henrik megpuhítása.

1076 októberében nagyszámú világi és egyházi fejedelem *gyűlt össze Treburban,* miközben IV. Henrik tábort ütött a Rajna másik oldalán, Oppenheimben. Amikor személyesen is megjelent Treburban, és ezzel birodalmi gyűléssé emelte az ellenzéki gyűlést, nem tudta megosztani ellenfeleit, és arra kényszerült, hogy elfogadja feltételeiket. Ezek szerint négy hónapon belül fel kell oldatnia magát a kiközösítés alól, különben elveszti koronáját. Addig is követelték a királytól, hogy ismerje el a felfüggesztést, vonuljon vissza a magánéletbe, s várja a pápa döntését. Ha a király nem nyerne feloldozást, új királyt választanak. A fejedelmek azt is elhatározták, hogy VII. Gergelyt mint döntőbírót meghívják, akivel Augsburgban akartak összejönni.

IV. Henrik a treburi elnyúló tanácskozásokon kitapintotta a pápa és a fejedelmek politikájában az egyező és az eltérő elemeket, s belátta, hogy sürgősen, még 1077 februárja — amikor beáll a trónfosztás — előtt cselekednie kell. Helyzete kétségbeejtőnek látszott, mivel a pápa alkalmasságelmélete alapján a német fejedelmek ellenzéki csoportja olyan trónra választott királyt látott benne, aki nem teljesítette választói elvárásait, és ezzel eljátszotta uralmát. Ezeket a politikai elképzeléseket a pápa német szövetségeseinek nézeteit valló *Bernriedi Pál* VII. Gergelyről írt életrajza

őrizte meg. Az ő interpretálása szerint szabad emberek javasolták Henriket királynak azzal a megállapodással, hogy igazságos lesz választóihoz, és királyi előrelátással törekszik kormányozni. Ezt a megállapodást *(pactum)* azonban a király megvetette és kijátszotta. Tehát mivel nem tartotta be a választáskor tett ígéretét, a német fejedelmek az apostoli szék ítélete nélkül is kétségbe vonhatták trónra való alkalmasságát. *Bernriedi Pál* így foglalta össze *a királyt trónjától megfosztani akaró német fejedelmi csoport* döntését IV. Henrik jövőjéről: „Mert király semmiképpen nem lehet az, aki alattvalóit nem kormányozza, hanem azokat tévelygésbe akarja vinni."

Abban a pillanatban, amikor az uralkodó felismerte, hogy ezek a fejedelmi körök és az őket szolgáló jogi írók pápábbak a pápánál, világossá vált előtte, hogy meg kell előznie a végleges döntőbíráskodást, és a fejedelmek VII. Gergellyel való összejövetele előtt neki kell a pápával találkoznia. Ennek azonban meg kellett teremtenie a feltételeit. Kedvező volt a király számára, hogy a fejedelmek felfokozott királyellenességét nem követte tömegmozgalom Szászországban. *Hersfeldi Lambert* évkönyvében az 1076. évnél azt panaszolja, hogy a szászok többé nem jönnek össze gyűlésekre, mint korábban. Ennek jelentősége annál nagyobb, mert hiszen minden német alattvaló az előtt a kínzó kérdés előtt állott, hogy a kiközösített király mögött maradjon-e, vagy pedig a pápa mögé álljon.

A két irányzat fegyveres küzdelme azonban az Elba középső folyásánál robbant ki. Gero camburgi gróf fiai nagy sereget gyűjtöttek, és betörtek a meisseni őrgrófságba. Miközben a király maga is odanyomult, egyidőben politikai gesztust is tett: szabadon bocsátotta fejedelmi és püspöki foglyait. Meissenben súlyos pusztítás folyt, s IV. Henrik ellenfelei álltak győzelemre. A királyt csak a Mulde folyó áradása mentette meg a fogságba eséstől. Az elvonuló uralkodó Vratislav cseh hercegnek — aki hű maradt hozzá — adta át az őrgrófságot. Ekkor II. Ekbert őrgróf jelent meg szász segítséggel Meissen előtt, és elvette annak erősségét a csehektől, majd a többi várak is cseh kézből őrgrófi kézre kerültek. A felkelőkhöz közeledett a szabadságát visszanyert Magnus szász herceg is, s újra a király ellen fordult az addig a Száli dinasztiával egyezkedő Northeimi Ottó. Mindezek az események immár fegyverrel támasztották alá a treburi szándékokat.

A pápa eközben a királyi hivatás elvontabb fejtegetésével igyekezett megjelölni IV. Henrik vagy szükség esetén utódja útját: a fejedelem a keresztények egész megtestesült társadalmát védelmezi. A pápa felvetette a kérdést, hogy ha az apostoli szentszék az isteni akarattal neki adott főhatalommal a lelki dolgokat megítélheti, miért ne járhatna el a világi dologban is? Egy 1076-ban keletkezett pápai levelében felidézi pápa elődeinek gyakorlatát, azokat az egyházi téren tett lépéseket, amelyek előkészítették VII. Gergely korának

új rendezését *(novam ordinationem nostris temporibus)*: a főpapi kánonszerű választást zárt szavazócédulákkal *(per scrutinium)*, amit az ellenkirály-választásra is alkalmaznának. A fejedelmek és a pápa gyakorlati és elméleti lépéseinek ilyen összefonódása erősítette a királyi hatalom és a hozzá hű püspökök egységét. Erre az összefogásra VII. Gergely felfigyelt, és 1076. október 28-án levelet intézett Henrik liège-i püspökhöz. A levélben felhívta a főpapot: „Lássad tehát és szorgalmasan fordíts figyelmet arra, hogy mit határozott az atyák tekintélye azokra nézve, akik a szent szabályok felforgatására, Krisztus testének — ami az egyház — egysége széthasítására, felfegyverkezve szakadár és eretnek ravaszsággal az atyák ellen még hozzá felkelnek." A fenyegetésben kicsengő felhívás mutatja, hogy a Német-Római Birodalomhoz tartozó Alsó-Lotharingia híve volt IV. Henriknek, és ebben nem kis szerep jutott a püspökfejedelmeknek. Henrik püspök tehát a reformpápaságtól immár elítélt főpap típusához tartozott: nagybirtokos püspök, aki a császár hűbérében álló sereget tart, s akinek joghatósága alatt a terület lakossága, hűbérúri hatalma alatt világi hűbéresek állnak. Tudjuk, hogy 1076-ban a liège-i püspök hűbéri uralma alatt voltak II. Balduin hennegaui (Hainaut) gróf és annak anyja, Richilda grófnő.

A hűbéri kapcsolatra utaló korabeli oklevél kivonatát felvette Hennegau hivatalos krónikájába *Monsi Gislebert,* aki az 1195/96. években szerkesztette munkáját. A gróf minden örökbirtokát és hűbérföldjét

a liège-i egyház hűbéri kötelékébe engedte, a püspöknek szolgálatot és segítséget ígért mindenki ellen, összes hűbéresei *(homines)* erejével mind gyalogosokkal, mind lovasokkal; ha azonban a gróf ezzel kívül kerülne Hainaut grófságán, a püspök költségeire kell fenntartania a haderőt. Felsorolva a gróf a püspöki udvarba indulásának eseteit és a püspöki költségtérítés kötelezettségeit, az oklevél fényt vet a hűbéri kötelék távolibb kiágazására: ha a római császár úr bármilyen okból udvarába hívná Hainaut grófját, a liège-i püspök köteles saját költségén biztonságban eljuttatni őt oda és az udvarból vissza. A hűbérúr is kötelezettséget vállalt a hűbéres iránt: ha bárki megtámadná Hennegaut, a liège-i püspök köteles a saját költségére sereggel gondoskodni a grófról. Itt tehát a császárhű egyházi feudális úr gondoskodott kisebb világi támaszról. Más szóval: a *birodalmi püspöki rendszer érvényesülése* biztosította IV. Henriknek a világi bázist a szorongattatás hónapjaiban.

Ilyen támogatásra építhetett a király, amikor igyekezett elhárítani magától a gyors alávetést. Minden elhatározását elodázta a pápa elnöklete alatt sorra kerülő augsburgi gyűlésig. Gondosan elkerült minden kötelezettségvállalást arra nézve, hogy maga megjelenjék Augsburgban, vagy hogy elfogadná előre az ottani határozatokat, s addig sem mondott le az egyház feletti jogairól. Tudta ugyanis, hogy az invesztitúra kérdésében a fejedelmek kevéssé érdekeltek. Viszont *engedelmességet és elégtételt ígért a pápának*, személye-

sen megalázkodott előtte. Ezzel a pápát már az augsburgi döntőbíróság előtt olyan helyzetbe hozta, hogy előre nem tagadhatta meg a feloldozás reményét, amit viszont a pápa akart elodázni az augsburgi gyűlésig. IV. Henrik tehát hiába küldött nyomban Trebur után követséget Rómába, kérve feloldozását. Mégis jelezni tudta ezzel, hogy a megoldást egyházi téren és Itália területén kívánja elérni, nem Németországban. Következetes maradt tehát önmagához, amikor 1076 karácsonya előtt néhány nappal a fejedelmek tudta nélkül elindult Itália felé egy vezeklő út külsőségeivel. Csak később derült ki, hogy Canossa felé indult.

Az 1076. év küzdelmei a Német-Római Birodalomban annyira lekötötték VII. Gergely erejét és figyelmét, hogy a *nyugat-európai fejlemények* alakulását nem befolyásolhatta közvetlenül.

Figyelembe véve, hogy a pápa valamennyi érseket tájékoztatta papi nőtlenséggel kapcsolatos akciójáról, Angliában láthatunk bizonyos fenntartásokat. Az 1076-ban tartott winchesteri zsinat Anglia egész egyházának volt az értekezlete. A zsinat a székesegyházi papságnak megtiltotta, hogy feleséget tartson, továbbá eltiltott mindenkit a pappá vagy diakonussá szenteléstől, aki nem esküdött meg arra, hogy megtartja a nőtlenség szabályát. Viszont nyíltan szembefordult a pápai elhatározással, amikor megengedte a plébános papoknak, hogy megtartsák feleségüket. A winchesteri

zsinat állást foglalt több olyan vitakérdésben is, amelyek a kontinentális Európát foglalkoztatták. Az egyik zsinati határozat védelmet nyújtott a papságnak világi, hűbéres urai számára, a javadalmaik után nyújtandó nagyobb szolgálatok igényével szemben. Winchesterben ezzel ellentétesen jártak el: megőrizték a terheknek a Hitvalló Eduárd alatti szintjét. Ez ellentétben a pápa törekvéseivel lehetőséget nyújtott a világi hatalom fölényének átmentésére. Ugyancsak a gregoriánus követelmények megkerülése volt a zsinat hallgatása a világi beiktatás ellen hozott római határozatról. Arra sincs utalás, hogy Lanfranc közzétette volna a határozatot és hogy azt megvitatták volna. A zsinat egy fontos határozata viszont a papi áldást a törvényes házasság feltételévé tette.

Lanfranc érsek tehát egyenesen haladt a reform sajátos angliai útján, ami megfelelt a király politikájának. A székesegyházak az egyházi igazgatás központjai és a papság művelődésének centrumai lettek. A reformok anyagát tartalmazó kéziratokat rendszeresen kiosztották a papság között. A pápaság politikájának megfelelően, de azt néhol meg is haladva egységesítette Angliában az egyházi jogot *Lanfranc* kánonjogi munkálata, a „Corpus" c. gyűjtemény valamennyi egyházmegye számára. Ez feltűnő, mert az időben egyetlen más egyháztartományban sem volt ilyen egységesen elfogadott egyházi joggyűjtemény. Lanfranc az egyházi bíróságok helyreállításával együtt tartotta szükségesnek ezt az egységesítést, nehogy az

egyházmegyei bíróságok eltérő jogalkalmazása igazságszolgáltatási anarchiát szüljön. A bírósági reform egyfelől hangsúlyozta az egyház függetlenségét, de másfelől az angol egyház beépült Hódító Vilmos monarchiájának rendszerébe: a püspökök és apátok, akár a bárók, nélkülözhetetlen elemei voltak az állami rendnek. A püspöki intézmény Angliában is kétarcú lett, a feudális monarchiának és az egyetemes egyháznak egyaránt szolgálnia kellett. De Angliában ez nem okozott olyan konfliktust, mint a Német-Római Birodalomban. Anglia királya és vezető érseke megtalálták a kompromisszumot a reform jegyében, míg a császár és a pápa között végzetesen kiéleződött a viszály. Vilmos és Lanfranc elkerülték az egyház és állam vitáját, mivel kölcsönösen tartózkodtak a másik szféra érdekeibe avatkozástól. Vilmos minden bizonnyal tisztában volt az itáliai és németországi eseményekkel, annál inkább törekedett arra, hogy az angol egyház reformját annak belső életére koncentrálja. Az uralkodó tanácsadójának tekintett Lanfranc igényeit figyelembe véve támogatta a püspöki székek rendtartását, az iskola- és egyházépítést, a papság fegyelmének erősitését.

A fejlődés a Pireneus-félszigeten sem olyan ütemben bontakozott ki, ahogyan azt VII. Gergely szerette volna. A pápa által használt kifejezések sejtetik, hogy a toledói liturgia körüli viták nem oldódtak meg. Az új liturgia bevezetése a navarrai királyság területére csupán Peñaleni Sancho király 1076-ban bekövetkezett

tragikus halála után, Aragon és Navarra egyesülésével indult meg.

Az Itália szomszédságában levő ellenséges hatalmakkal (Németország, Bizánc) szemben lehetséges szövetségeseket kereső VII. Gergelynek jól jött a *feudális Horvátország* kibontakozása. A feudális osztállyá szerveződő horvát előkelők Róma szellemi vezetése alá helyezkedtek. Az Adria-parti Biograd (a régi magyar szóhasználatban Tenger-Fejérvár) két bazilikája és a Rab-szigeti székesegyház jól tükrözi, hogy a XI. századi horvát építészet a korszak színvonalán állt. A földrajzi és történelmi körülmények mégsem engedték, a horvát királyság önálló megszilárdulását. Zvonimir Demetrius vitatott trónigénye nyújtott lehetőséget a pápának, hogy a király védnökeként léphessen fel, és ennek fejében esküt vétessen a királytól. A Horvátország egyházi központjának számító Split (Spalato) 1076-ban egyházi zsinatnak nyújtott otthont. A zsinaton Gellért érsek elnökölt mint pápai legátus. A katolikus főpapok és a horvát főurak a pápai legátus kezdeményezésére királlyá Zvonimirt választották, s Gellért beiktatta a királyt karddal, zászlóval és jogarral. Így Zvonimir Demetrius elkerülte a bizánci felsőbbséget, de annak árán, hogy a pápa hűbéresévé lett. A koronázás Salónában folyt le. A király hűséget esküdött, és évi 200 arany adó fizetését vállalta a pápának. Az állandó kapcsolat szándékát jelzi, hogy Zvonimir külön kolostort adományozott a pápának a dalmáciai Vránában, hogy a legátusoknak legyen állandó szállásuk. A horvát

állam mint pápai hűbéres, mint normann és magyar szövetséges ellenfele lett a bizánci császárnak, Velencének a tengeren, valamint IV. Henriknek a szárazföldön. Kétségkívül ez volt abban az esztendőben VII. Gergely egyik legfontosabb külpolitikai sikere.

Feltűnő, hogy nyugati küzdelmeibe bonyolódva, VII. Gergely egyszerre csak felfigyelt a keleti eseményekre is, és mind erősebben igyekezett a keleten élő *keresztényeknek nyújtandó segítség* gondolatát elhinteni. Ebben a gondolatkörben egyszerre mutatkozik meg az egyházszakadás miatti bűnhődés és a keresztény Keletért érzett felelősség eleme. Az összefüggést már a pápának Hugo clunyi apáthoz 1075. január 22-én intézett levele is mutatja. Ebben Gergely kiemelte, hogy a keleti egyház elszakadt a hűségtől, és most minden oldalról hitetlenek rohamozzák.

A szeldzsuk török előretörés ténye valóban igazolta VII. Gergelyt. A fatimida Egyiptom elvesztette Jeruzsálemet 1071-ben, Damaszkuszt 1076-ban, így a szent város fenyegetőbb ellenség kezére jutott. Emellett az is aggasztotta a pápát, hogy az iszlámmal szemben védőbástyának tekintett Bizánc meggyengült. Amikor tehát 1076-ban Dukász Mihály bizánci császár a szeldzsuk előnyomulással szemben nyújtott segély fejében felajánlotta a keleti és nyugati egyház unióját VII. Gergelynek, az lelkesen fogadta a felajánlást. Bár a német-római császárral kitört küzdelem elodázta ennek megvalósulását, VII. Gergelyt tovább foglalkoztatta a

hitetlenek elleni harc gondolata, a keresztes háború jellegzetességeinek kimunkálása. Ezt a munkát neki tulajdonította II. Orbán pápa is, aki később ténylegesen megszervezte a Keletre induló első keresztes hadjáratot, s aki magát ebben VII. Gergely követőjének, eszméje megvalósítójának tekintette. Egy Orbánra vonatkozó forrás szerint ő „hallotta elődjét, Gergely pápát prédikálni a hegyen túliaknak, felkerekedni Jeruzsálem felé a keresztény hit védelméért és az Úr sírjának az ellenségek kezéből való kiszabadításáért, amit megvalósítani a legkevésbé sem tudott, mivel Henrik királytól való üldöztetése minden oldalról szorongatta". Ebben a kialakuló nézetrendszerben a pápa nem bizonyult vakbuzgó, a többi egyistenhivőt pogánynak tekintő teológusnak. Célja a bizánci császárság megnyerése vagy legalább semlegesítése volt, s hogy egyben a német császárral szemben ő kerüljön a kereszténység megszabadítójának szerepkörébe. Törekvését a Kelet keresztényei iránt érzett őszinte féltés és aggodalom is mozgatta, mivel azok a fatimida uralom alól szeldzsuk hatalom alá, a konszolidált és keresztény országokkal kereskedelmi kapcsolatban álló állam alattvalói helyzetéből a hódító, vándorló kötelékek kiszolgáltatottjai sorsába jutottak.

Ezt a szemléletet hihetővé teszi állásfoglalása az *afrikai keresztények* helyzetével kapcsolatban 1076-ból. Az Észak-Afrikában 971 óta uralkodó Zíridák (Zeiriti) mohamedán dinasztiája, amelyhez a fontos tuniszi kikötőváros, Mahdia is tartozott, majd annak

oldalági leszármazottja, a Hammádidák dinasztiája türelmet mutatott az afrikai keresztény és zsidó települések iránt. Ez jellemezte fejedelmük, a Hammádida An-Nasir (1062–1088) politikáját. A fejedelem keresztényeket illető kérdésben levelezésbe került 1076 május—júniusában a pápával. An-Nasir Bougie-ban (Bedzsaija) járva foglalkozott keresztény telepek egyházi sorsával, püspökségek betöltésével. Hippo (Bône, Annába) papságának és népének kérésére a karthágói érsek püspöknek Servandus papot javasolta a muzulmán fejedelemnek, aki megadta hozzájárulását. An-Nasir engedélyezte a leendő püspöknek, hogy Rómába menjen, és a pápának elvigye személyes levelét és ajándékát. Ezzel az egyházbetöltés kérdésében a pápai igényekhez közelebb álló gyakorlatot folytatott, mint nem egy európai keresztény uralkodó. Mi több, szabadon engedte keresztény foglyait és ígéretet tett arra, hogy felkutat esetleges további ilyen rabokat. Erre a toleráns és emberies gesztussorozatra küldött VII. Gergely olyan választ, amiből másféle viszonyulását ismerjük meg a muzulmán valláshoz, mint amit a hódító keleti Iszlámmal szemben mutatott. Ezért nem visszás, hogy Gergely mint isten szolgáinak szolgája üdvözletét és apostoli áldását küldte „Anzir mauretániai királynak", Afrikába a sétifi tartományba. Válaszolt arra a levélre, amelyben az uralkodó kérte, hogy a pápa szentelje püspökké a keresztény szabályok szerint Servandus papot, amit megtett, mert jogosnak találta az uralkodó kérését. A levélnek ez a része sejteti, milyen

jól eshetett az invesztitúra-harcba bonyolódott pápának, hogy igényeit éppen egy muzulmán uralkodó teljesíti példásan püspökbetöltéssel kapcsolatban. VII. Gergely meleg szavakkal köszönte meg az ajándékokat, továbbá a keresztény foglyok szabadon bocsátását és továbbiak keresését. Mindezt Szent Péter, az apostolok fejedelme iránti mély tisztelet és a pápa iránti szeretet válthatta ki az uralkodóból. A pápa ezután kifejti, hogy az uralkodónak ezt a jóságot a mindent teremtő isten sugallhatta, szívét az mozgatta erre a nemes cselekedetre. A hatalmas isten minden ember üdvözülését akarja, és azt a tanítást meg kell hallgatni, hogy azt tegyetek másokkal, amit magatokkal akarjátok hogy történjen. Ezután következik a levélnek az a része, ami emelkedettségében messze felülmúlja az invesztitúra- és keresztesháborúk türelmetlen, oly éles szavakat használó ideológusát: „Különösen a mi kötelességünk, hogy a többi népek gyakorolják a jótékonyságnak ezt az erényét, ti és mi akik, különböző formák alatt, ugyanazt az egyetlen istent imádjuk." A pápa magasztalja még istent mint az évszázadok alkotóját és a világ mesterét, majd visszatér a pápai politikára. Kihirdette az afrikai uralkodó isten sugallta jótéteményét Róma város nemesei előtt, akik csodálták szívének emelkedettségét. Különösen kettő volt köztük — Albericus és Cencius, a pápának mindennapi asztaltársai —, akik szívesen kerülnének barátságba az afrikai uralkodóval, és annak szolgálatába lépnének. E két római nemes külön is küld követeket az uralkodó-

hoz, akiket szeretetébe ajánl. Ebből azt láthatjuk, hogy a pápa a római nemesség képviselői — köztük a császárhoz közel állók — előtt is felfedte nagy sikerét az egyházi invesztitúra elismertetésében. Levele végén a pápa olyan fordulatokat alkalmazott, amik kereszténytől leírhatók és mohamedántól megbecsülhetők voltak. Üdvöt és dicsőséget kívánt az uralkodónak ebben az életben és a másikban, hogy hosszú élet után az igen szent Pátriarcha Ábrahám boldogságos kebelébe jusson. Ez a levélváltás ugyan epizód VII. Gergely működésében, de annál jobban érzékelteti, hogy a pápa a neki tetsző, de általában is emberséges magatartást mennyire meg tudta becsülni; milyen örömmel tudta fogadni a harc mindennapjaiban. De még ebből a távoli fejedelemnek szóló levélből is látszik, hogy soha nem hagyta nyugodni a militáns pápát az invesztitúra-harc és a római nemességhez való viszony.

VII. Gergely és IV. Henrik hatalmi harcának az utókor előtt legismertebb mozzanata következett ezek után, a híres *Canossa-járás*. Ezt a nevezetes eseményt sokszor elszigetelten és az érdekelt felek eltérő értékelése szerint idézték fel, holott szerves része a megelőző és következő eseménysornak. Ha a kiélezett küzdelemnek két főszereplője, a pápa és a császár érdemelte is ki a legtöbb figyelmet, az mégsem választható el a többi résztvevők magatartásától, hiszen e nélkül a főszereplők sem jutottak volna el a történeti hírű pontra.Az esemény továbbá nem csupán a jelenlévők ügyeként

fogható fel, annak széles politikai háttere és messze kiható következményei voltak.

Ezért is figyelemre méltó, hogy 1077. évnél a „Hildesheimi Évkönyvek" írója a pápa és király között felújult viszályt azzal jegyezte fel, hogy az a király engedetlenségéből következett. Ez jelzi, hogy nincs szó tiszta frontvonalakról a pápa és Németország között, sőt feltűnő, hogy német kolostori évkönyvíró éppen a nevezetes esemény esztendejében bírálja uralkodóját.

Az események gyökere valóban Németországban kereshető: ott alakult ki a IV. Henrik számára veszélyes helyzet. A feudális urak egy csoportja nyíltan felkelt ellene, amihez szászországi parasztok csatlakoztak. Ez kényszerítette az uralkodót olyan elhatározásra, hogy keresse a pápával való kibékülés útját. Ha a német évkönyvíró nem ilyen magatartásért méltatja királyát, hanem mint engedetlent marasztalja el, az a pápai álláspont legalább átmeneti elfogadását tükrözi. Ezt az író törés, ellentmondás nélkül lejegyezhette, hiszen a király megalázkodási készsége szintén pillanatnyi tudomásulvételt jelentett. IV. Henriket azért hozta a pápai döntés súlyos helyzetbe, mert az, hogy a pápa kiátkozta őt, s kihirdette a királyi hatalomtól való megfosztását, evvel a császári-királyi hűbéreseket feloldotta a IV. Henriknek tett hűségeskü alól. Ez utóbbi szolgáltatta a jogalapot, de legalábbis önmaguk előtti erkölcsi megnyugvást az uralkodójuk ellen felkelt német hűbéreseknek. Ez magában is rákényszerítette IV. Henriket a bocsánatkérés elhatározására. Így

következhetett be a mind történetileg, mind lélektanilag indokolt esemény vagy inkább az eseményről alkotott *hagyományos kép:* a csekély számú kíséretével télen, a hófödte Alpok hegyláncain vezeklő zarándokként átkelő császár Canossa előtt, ahol a pápa éppen tartózkodott; a gőgös császár mély megalázása három napon keresztüli (1077. január 25–27.) váratásával a pápa tartózkodási helye előtt, hóban ácsorogva és bebocsátást várva; a diadalmas pápa által a negyedik napon fogadott uralkodó bocsánatkérése térden állva.

Ez a színes leírásra, képzőművészeti megörökítésre alkalmas jelenet azonban nem ad magyarázatot arra, hogy miért ott és akkor következett be és mennyire hozott tartós eredményt a bocsánatért esedezés. E kérdés megválaszolásához az esemény mozgatórugóit kell keresnünk, a főszereplők körüli politikai erők felé kell figyelmünket fordítanunk. A canossai jelenetből jól látszik, hogy VII. Gergely a császárt a királyokkal egy szintre helyezte, és csak saját országán belül fogadta el uralkodónak. A formaságok jelzik, hogy a pápa a királyt világi személynek tekintette, és a királyi felkenés szentség jellegét elvitatta.

A megszorított uralkodónak tanácsadói korábban azt javasolták, hogy nyilvánítson készséget az önkéntes megalázkodásra, hogy ezzel megelőzzék az erre való kényszerítést. Az uralkodó erre nyilvánította ki, hogy kész a pápának való engedelmességre. A pápa viszont nyomban megszorította a feltételeket, s magának tartotta fenn a kiközösítés alóli feloldozás jogát, és a

királytól azt követelte, hogy értsen majd egyet a fejedelmek és a pápai legátus határozataival. E célból a pápa kész volt Németországba utazni az 1077. február 2-án esedékes augsburgi gyűlésre, ahol dönteni kellett, feloldozzák vagy elítélik az uralkodót. Ennek szellemében indult el VII. Gergely az év januárjában Augsburg felé. Amikor e hónap közepén Mantovában tartózkodott, ahol be akarta várni a német fejedelmek által megígért kíséretet, érte meglepetésként a hír, hogy IV. Henrik Itália felé indult. Ez a király részéről volt ügyes lépés annak *megelőzésére és megakadályozására,* hogy a pápa és a német fejedelmek találkozzanak és állapodjanak meg Augsburgban rá nézve negatív eredménnyel. Arra törekedett, hogy más környezetben, személyesen kerüljön szembe a pápával, mozgassa meg annak kegyességét, és így nyerje el bocsánatát. Az utat a legnagyobb titokban készítette elő, már ami ellenfeleinek tudomását illeti. Más köröket viszont értesített és felhasznált céljaira. Ennek a legfeltűnőbb jele *Hugo clunyi apát* jelenléte a császár kísérői között. A pápai reformpolitika és a clunyi reform összeforrottságáról annyit hirdetett tétel túlzottnak bizonyul tehát a nevezetes esemény fényénél. Ellenben igazolódik Hugo apát szent hírének egyik érve: császárok és királyok fordultak hozzá nehéz kérdéseikben tanácsért; uralkodók között nem egyszer békét közvetített; másfelől személyes barátságban állt VII. Gergellyel.

A modern egyháztörténeti irodalom némely képviselője azt vallja, hogy VII. Gergely pápa és Hugo clunyi

apát viszonyát egyszerre jellemzi a szoros lelki barátság és a gyakori eltérő nézetek.Ilyen volt pl. a IV. Henrikhez fűződő viszony kérdése. Más szóval úgy fejezték ezt ki, hogy VII. Gergely hiába hívta fel Hugót, hogy legyen szövetségese és munkatársa, az apát túlzottan kötődve a császári családhoz, mindenekelőtt a békítő akcióra vállalkozott. Ezért volt IV. Henrik oldalán, amikor az kiközösített volt, és ezért volt jelen Canossában.

A császár vezeklő útján kíséretében volt még hitvese, Savoiai Berta, aki a megértést egyengette Adelheid torinói grófnő és Péter savoiai gróf felé. Most gyümölcsözött az elődök által kialakított kapcsolat- és útrendszer: Henrik Besançon felől érkezett Savoiába, majd a Mont Cenis-Moncenisio 2000 méternél magasabb hágóján át ereszkedett le Itáliába.

A *kezdeményezés Henrik sikerét* hozta. A meglepett VII. Gergely kénytelen volt megszakítani útját, és menedéket keresett Matild grófnő (1046–1115, uralkodott 1076-tól) canossai kastélyában, Reggio nell'Emilia közelében.

A canossai találkozásnak ez a nagy hatalmú feudális hölgy, Toscana grófnője volt a negyedik főszereplője, aki Közép- és Észak-Itália hatalmas területeinek volt örökösnője, az ő elkötelezettsége a pápa mellett erősebb volt a clunyi apátnál, erre sarkallták hatalmi, birtokosi érdekei egyaránt. Volt idő, amikor a grófnő hatalma volt a pápai párt fő támasza.

Mindez jól mutatja, hogy Canossa havas táján valójában *nem a császári megalázkodás és a pápai keménység* okozta a háromnapos várakozást. A találkozás közvetítői Torinói Adelheid és Canossai Matild voltak. A pápa hosszú húzódozása a német fejedelmeknek szólt, mivel a nekik tett ígéretétől most el kellett térnie. Henriknek a hóban ácsorgás napjaival és a vezeklőruha hordásával megalázkodása mélységét kellett kifejezésre juttatnia. A két grófnő közvetítése végül eredményt hozott, s a pápa fogadta és visszafogadta kegyelmébe, valamint az egyházba a bűnbánó királyt, visszavonva a kiközösítést. A találkozás ennyiben IV. Henrik sikere volt. Igaz, hogy a császárnak esküvel kellett fogadnia, hogy elfogadja a pápa döntését a német fejedelmekkel való vitájában, továbbá hogy garantálja a pápa útjának biztonságát Augsburg felé.

1077. január 28-a tehát nem csupán regényes és festői jelenetekben, de politikai döntésekben is gazdag volt. Ezért fest valóságos képet az a miniatúra, amelyen IV. Henrik király jobbjában országalmájával, fél térdre ereszkedik Matild előtt, aki magasan ül a királlyal szemben, jelezve a grófnő döntő szerepét a canossai alkudozásban. A miniatúrakép a szobát jelképező oszlopokon kívül egy trónszéken ülő, jobbjával Matild felé intő, baljában pásztorbotot tartó, főpapi süveges, fekete taláros egyházi személyt látunk, aki Hugo apáttal azonosítható. A kép a királyi megalázkodásnak politikai erőt kölcsönző közvetítőket emeli ki. Ez mutatja, hogy már a maga korában sem egyszerűsítette

le a megítélés a színpompás jelenetet a világi hatalomnak az egyházi előtti megalázkodásává. Hiszen kétségtelen, hogy politikailag inkább IV. Henriknek volt hasznos a megállapodás. Bár a jelenettel a császár elismerte VII. Gergely jogát az oldás és kötés kizárólagosságára, de egyúttal a kiközösítés fegyverét is kicsavarta a pápa kezéből.

Így, ha még volt aktualitása az augsburgi találkozásnak, ott a császár nem kiközösítettként, de *a hűségesküre diadalmasan számító uralkodóként* jelenhetett meg. Canossa a világi uralkodót a világi beiktatásról való lemondásra sem kényszerítette, továbbá meghasonlást okozott a pápa és a német fejedelmek között. Az utóbbiak úgy érezhették, hogy Canossánál VII. Gergely cserben hagyta őket. Ezért a fejedelmek elejtették az augsburgi gyűlést, nem akarva szembekerülni a császár és pápa megállapodásának számukra súlyos következményeivel.

Az uralkodó tehát első szempillantásra győztesen került ki a canossai megalázkodásból. De ez a súlyos helyzet legfeljebb a pápát kötelezte. A német fejedelmek nem bocsátották meg királyuknak a sikeres politikai egérutat, abban a treburi kötelezettségek megsértését látták, s ezért még bizalmatlanabbak lettek IV. Henrikkel szemben. Ez vezetett az 1077. március 13-i forchheimi gyűlésre. Ez a frank területen levő hely a királyválasztások hagyományos színtere volt; itt választotta meg a fejedelmi ellenzék ellenkirályát.

VII. Gergely hamarosan maga is ráébredt engedménye súlyos következményeire. Felismerte, hogy Henriknek sikerült *a német fejedelmeket tőle eltávolítani*. ami már Treburnál elkezdődött. Emiatt fogalmazta meg mind határozottabban a pápa azt a túlfinomult megkülönböztetést, hogy Canossánál csak az embert oldotta fel a kiközösítésből, de nem a királyt helyezte vissza jogaiba. A pápa szerint továbbra is fennmaradtak a felfüggesztésnek a királyi jogok gyakorlását akadályozó elemei. Henrik és hívei ezt mesterkéltnek tartották, és nem látták meggyőzőnek az érveket a két elem elkülönítésére. Hiszen előzőleg éppen a kiközösítés fosztotta meg a vallásos jelentőségétől koronás voltát, az istenkegyelmiséget elvesztve nem igényelhette jogait — ezekben állt letett volta.

A császári párt szerint tehát a kiközösítés visszavonása éppen helyreállította ezeket a vallási szentesítő jegyeket a világi hatalom javára. Felújította tehát igényeit a lázadónak minősített fejedelmi ellenfelekkel szemben. Még fontosabb volt a canossai siker a *német püspöki kar hűségének* megszilárdítása szempontjából. Mindez úgy összegezhető, hogy a pillanatnyi kibékülés nem változtatott a frontok és erőviszonyok korábbi állapotán. Az egyházba visszafogadott király fenntartotta feltételeit. Szembefordult a pápa kétes, gyanús forrásokra alapozott új igényeivel. Ragaszkodott elődei összes jogosítványához, az összes egyháziak feletti befolyásához — azaz a maga szemlélete szerint nem engedte szétválasztani a vallási és a világi tekintélyt.

Ezért élt tovább Henrik és hívei gondolatvilágában az a meghatározás és kép, hogy Gergely magmaradt Hildebrandnak, a hamis szerzetesnek, aki a kereszténység szakadásának mozgatója. De Gergely is ragaszkodott a maga igényeihez és tételeihez. Pápasága csak megerősítette Hildebrand bíboros szemléletét. Ezért egyre inkább beleélte magát abba, hogy Canossánál nem oldotta fel kifejezetten IV. Henriket a *trónról letétel* alól. Mindinkább azt vallotta, hogy a keresztény társadalomba való visszabocsátás nem esik egybe a kormányzás gyakorlásának engedélyezésével. Évekig töprengett a pápa a formulán, hogyan nyilváníthassa ki gondolatait. A császári és pápai hatalom küzdelmének későbbi kiéleződésekor, 1080. március 7-én mondott zsinati beszédben fogalmazta meg végső álláspontját VII. Gergely Canossáról: „Hozzám jött Lombardiába kérve engem, hogy oldjam fel a kiközösítésből. És amikor én bizonyítva láttam megalázkodását és amikor ő megígérte nekem, hogy megjavítja életét, visszahelyeztem őt, de csak a közösségbe, de nem helyeztem vissza őt királyságába, amiről magam tettem le őt a római zsinaton." Canossa így csak pillanatnyi epizód maradt a nagy küzdelemben, a hozzáfűzött remények — mint a clunyi apáté volt — nem realizálódtak. Az utólagos magyarázattal Gergely pápa súlyos kockázatot és felelősséget vállalt magára, hiszen Canossa pillanata mégis csak az az elszalasztott lehetőség volt, amikor a maga pápaságát és a reformmozgalom épségét megmenthette volna. Ezt a helyzetkülönbséget

VII. Gergely érezhette át a legteljesebben az imént idézett zsinati beszéd elmondásakor.

A pápa és a császár küzdelmében újabb fordulatot jelentett a német fejedelmek megmozdulása uralkodójuk ellen. Ez az akció nem csupán személyre szóló elégedetlenséget fejezett ki, hanem olyan új intézményt hozott létre, amelyen kifejezhették akaratukat. A birodalmi fejedelmek ún. *fejedelmi gyűlésre (Fürstentag)* jöttek össze, ezt az intézményt a birodalmi gyűlés keretein kívül alkották meg.

Az első fejedelmi gyűlés 1077. március 13-án kezdődött, amire éppen VII. Gergely és IV. Henrik ádáz harca adott alkalmat és ürügyet. A német uralkodó Itáliába való menekülésszerű vonulását fejedelmei olybá vették, hogy tudatosan megszegte a Treburban kimondott megállapodásokat, ezért élesen szembefordultak vele. Emiatt gyűltek össze Forchheimben. Tárgyalásaikat azonban eleve beárnyékolta, hogy nem volt lehetséges a pápa személyes megjelenése. Az Itália és Németország közötti utat a császár elvágta és ellenőrizte. De a pápa erkölcsileg is kötve volt Canossa vezeklőjével szemben. Legátusa ugyan jelen volt Forchheimben, és ezzel már fémjelezte, a lázadás gyanújától mentesítette a fejedelmi gyűlést, de VII. Gergely útmutatásának megfelelően arra hívta fel a jelenlevőket, hogy halasszák el valamely ellenkirály megválasztását. A választást mégis lebonyolították március 15-én. Az *ellenkirály* Rheinfeldeni Kuno gróf fia

és Torinói Etelka veje, Rheinfeldeni Rudolf sváb herceg (Sváb Rudolf) lett, akinek névadó birtoka a Rajna bal partján, a Basel és Zürich között fekvő Rheinfelden volt.

Az események úgy alakultak, hogy elsősorban az elégedetlen fejedelmek csoportjának volt a jelöltje, de bizonyos egyházi hívei is támadtak, így jött létre választóinak tömbje. Ezek a fejedelmek nem a pápa szellemében emeltek királyt, hanem a maguk (mint *populus*) és a király közötti megállapodás *(pactum)* elgondolásával. A pápaság nem annyira a személy mellé állt, mivel Canossa kompromisszuma ezt alig tette volna lehetővé, mint azt az elvet erősítette, ami a fejedelmi ellenzék célkitűzéseit körülírta. A pápai legátus helyeslésével mondták ki, hogy a német király fiait nem illeti meg az örökösödési jog: a trón csupán választás útján tölthető be.

A papi uralom eszményének megfelelően VII. Gergely több megnyilatkozásában is hangsúlyozta a jelölt megválasztásának igényét, de megtagadta a választott személy elismerését, hogy döntőbírói szerepet nyerjen a vetélytárs királyok vitájában. Azt követelte tehát, hogy a felek biztosítsanak neki szabad utat és vessék alá magukat döntésének. De ez a magatartás nemcsak hatalmi fölényéből, de annak gyengüléséből is következett. A császárral szembefordult fejedelmek már nem rendelkeztek annyi hatalommal, mint az előző évben Treburban. Rudolf azzal követelte elismerését, hogy a fejedelmek a római egyház szolgálatára választották

meg őt. IV. Henrik viszont a német egyházak védelmezőjének hirdette magát a bitorlóval szemben. VII. Gergely tehát valamiféle döntésre kényszerült, amit azzal odázott el, hogy majd megvizsgálja a helyzetet és az ellenfelek jogait. A pápa tehát kinyilvánította a szentszék jogát a világi ügyekben való döntésre.

A pápai vizsgálóbizottság kiküldése azonban nem akadályozhatta meg a két királyt a háborús előkészületekben, majd kitört a fegyveres harc. A helyzet azonban nem volt kedvező az ellenkirály hatalmi céljainak érvényesülésére sem. A fejedelmi ellenzék azért választotta őt, hogy IV. Henrik törekvését a központi hatalom erősítésére akadályozza, és nem kívánta az ellenkirály növekvő erejét. Megválasztása fejében Rudolfnak el kellett ismernie a német fejedelmek egyedüli és korlátozatlan királyválasztó jogát. Igazi hatalmat az ellenkirály csak Szászországban tudott gyakorolni, ott is csak Northeimi Ottó segítségével. Az utóbbi volt a fejedelmi csoport leghatalmasabb alakja, éppen ezért nem őt, hanem a gyengébb Rheinfeldeni Rudolfot választották a trónra. Az ellenkirály oldalán harcolt egy ideig Magnus szász herceg és a birodalmi politika jelentős délnémet alakja, Zähringi Berthold herceg. Velük szemben IV. Henrik makacsul ragaszkodott a hatalomhoz. Tudta, hogy a szászokkal nem tud megegyezni, azok letételére törekednek, ellen kell tehát állnia. Valóban egy ideig Ekbert őrgróf kitartott az ellenkirály választásában tanúsított magatartása mellett, de nem a pápa vagy az ellenkirály híveként, hanem

önérdekből. Az ellenkirály, Sváb Rudolf ugyanis törzsi alapon gyanús volt a szászoknak. A nép immár Henrik király egyházba való visszafogadását tekintette lényegesnek. A tömegek nem álltak az ellenkirály mellé. Kihasználta a császár VII. Gergely döntéstől való húzódozását és emiatti tekintélyvesztését mindkét német feudális csoportosulás szemében.

Még 1077-ben súlyos kudarc érte Sváb Rudolfot. Miután lemondott az invesztitúra jogáról, felkente őt Siegfried mainzi érsek. De megmozdult a mainzi polgárság, és még a koronázás napján kiűzte a város falai közül Rudolfot. Amikor pedig az ellenkirály meg akarta látogatni Wormsot, annak polgárai bezárták előtte a város kapuit. Így a viharfelhők Rudolf feje felett még megválasztása esztendejében gyűlni kezdtek.

IV. Henrik megakadályozta, hogy a pápától támogatott választókirályság elve átmenjen a birodalmi alkotmányos rendbe. Belpolitikáját a császár ennek rendelte alá, ezért közeledett a német egyházhoz és igyekezett éket verni a pápaság és a német fejedelmek közé, hogy leszámolhasson a lázongó főemberekkel. Ez utóbbi érdekében sem volt hajlandó túlzott engedékenységre, ragaszkodott a német és lombardiai püspökök feletti hatalmához és a német főpapságtól nyert támaszhoz. Befolyása növelése érdekében adta át a császár Sigihard aquilejai páriárkának Friaul (Friuli) grófságot 1077-ben, majd néhány hónappal utóbb Isztria grófságát és Krajna őrgrófságát. A IV. Henriket sokoldalúan támogató német nemesi származású főpap

így szerezte meg a pátriárkai hatalom számára a három terület feletti teljes hercegi hatalmat, a felsőbírósági hatáskört és a regálejogokat. Az egyházfejedelem tehát a Német-Római Birodalom peremén világi hatalmat épített ki a császár szolgálatában, ami mint típus nem volt új, de mint jelenség rendkívüli volt. A kritikus 1077-es esztendő tehát végül is inkább ártott a pápának és a német fejedelmeknek, mintsem a császárnak és a német egyházfejedelmeknek. De a harc még korántsem dőlt el, egyre ádázabb lett, és hátterében vagy egyes epizódjaiban már a városi polgárság is tevőleges szerephez jutott. Délen Regensburg és Augsburg, keleten Würzburg városa Henrik király támasza lett. A fejedelmek tudatában viszont — amint annak *Hersfeldi Lambert* történetírása kifejezést adott — a királytól elkülönült a birodalom fogalma, a király mellett, sőt vele szemben előtérbe léptek a „királyság fejedelmei".

VII. Gergely pápa védekezésben

Az itáliai belső események azt mutatták, hogy bár az erőviszonyok egyensúlyba jutottak, 1077-ben a mélyebb társadalmi mozgások lassan *VII. Gergely törekvései ellen* hatottak. Csupán a normann állam délitáliai terjeszkedése — Robert Guiscard 1077-ben elfoglalta a salernói fejedelemséget, és beolvasztotta Amalfi városát a fejedelmi birtokba, és itt rendezte be

országa új fővárosát — jelenthetett szükség esetén támaszt a pápaság számára. Észak-Itáliában a pápai párt részére szinte az utolsó sikert jelentette a császárbarát Albai Benzo elűzetése püspöki székéből, ami a patarénok küzdelmének eredménye volt. Benzo száműzöttként is a legaktívabb részt vállalta a gregoriánus eszme elleni harcban, bár többé nem tudott visszajutni főpapi székébe, és csak irodalmi működést fejthetett ki. Már 1065 óta írta a császárhoz intézett egyedülálló latin munkáját, s azt tovább folytatta.

Az észak-itáliai események jellegét azonban nem Alba, hanem Milánó határozta meg. Ott pedig a pataria kora elmúlt. Ezáltal a pápának nem sikerült az északi metropolisban neki kedvező erős kommunát létrehoznia. Milánóban éppen 1077-ben a gazdag, földbirtokkal rendelkező polgárok és az alsó nemesség bontakoztatta ki a kommunális mozgalmat, amivel az érseki városuraságot és abban a kapitányok *(capitani)* részvételét visszaszorította. A fiatal német uralkodó mint Itália ura jól hasznosította a VII. Gergely elleni küzdelemben a városi mozgalmakat. IV. Henrik oklevelekben adott kedvezményeket és kiváltságokat a városoknak VII. Gergely támasza, a több város feletti uralommal rendelkező Matild grófnő rovására. Ezekkel ismerte el a helyi városi szervezet kibontakozását, a vezető polgárok *(cives)* jogait. Ezekre az erőkre támaszkodva az uralkodó annyira megerősödött 1077-ben Észak-Itáliában, hogy össze merte hívni az egyházi méltóságokat az ún. lombard zsinatra, s a közbéke

biztosítására kihirdette az itáliai békét. De az Egyházi Állam még érintetlen volt.

Az Egyházi Állam belső rendjét jól mutatja, hogy 1077 óta folyamatosan gyűlt a római kúria vegyes oklevélgyűjteménye. A pápa további reformokkal akarta növelni befolyását. Ezért rendelte el zsinat összehívását a velencei egyház megreformálására, a papság rossz szokásait bírálva, a legélesebb politikai válság idején. Ennek egyházpolitikai okai lehettek, hiszen az időben sem voltak sérelmei az egyháznak a Velencei Köztársaságban: Domenico Selvo doge a Márk-templom továbbdíszítésén fáradozott; számos világi személy adta épületét és földjét a Nagy Szent György-kolostornak Placido apátsága idején (1075–1085).

VII. Gergely megnyilatkozásai 1077-ben valóban azt sejtetik, hogy *be kívánt avatkozni* a világ és ezen belül *a Német-Római Birodalom ügyeibe*. Általános tételei ezt mindenesetre érthetővé tették. A keresztény társadalmat — amely fölött a pápaság uralmát jogosnak hirdette — olyan szorosan összefűzött szerves egésznek tekintette, hogy a valamely részét érő igazságtalanságot vagy kárt az egész egyház számára *(universali ecclesiae)* nagy és fájdalmas hátrányt jelentő tényezőként minősítette. Ezért vallotta, hogy nem hanyagolhatja el a pápa a mások közt folyó súlyos vitákat. Még elvontabban fejtegette, de annál inkább érzékeltette, hogy nagyobb hatalmat kíván: miszerint ha Szent Péter

széke oldja és ítéli meg az égieket és lelkieket, annál inkább dolga a földiek és világiak feletti ítélkezés.

Ebbe természetesen belefért, hogy *egyik uralkodóházat felválthatja a másikkal.*

VII. Gergely eszmerendszerében ez a megtorlásmód gondolkodási rendszerének elemévé vált. De éppen ebből a gondolatmenetből következik, hogy nem eshetett egybe a pápai igény és a német fejedelmi ellenzék felfogása, ha egyébként meg is egyezett IV. Henrik elleni harcban a két tábor. A törzsi fejedelemségek hagyományait még valamennyire őrző német társadalomban a feudális monarchiának való alárendeltséget sohasem fogadták teljesen el. Míg Nyugat-Európában a királyt mint főhűbérurat előjogaival együtt tudomásul vették, Németországban a VII. Gergely által képviselt egyházi elméletek jól jöttek a fejedelmeknek. Az érdekek estek egybe tehát, nem pedig a szemlélet volt közös. 1077-ben a fejedelmek új királyt akartak választani, míg a pápa a bűnbánó Henrik újbóli behelyezésének feltételeit fontolgatta. A király hozzájárulását ahhoz akarta nyomásával kicsikarni, hogy egy pápai elképzelésű keresztény társadalomba elhelyezhesse a német monarchiát. A német fejedelmek viszont az ilyen esetleges megegyezést meg akarták előzni, számukra csak addig volt kedvező az idő, amíg IV. Henriket a pápa felfüggesztett uralkodónak tekinti.

Hersfeldi Lambert évkönyveiben csapódott le az a fejedelmi érvelés, hogy az egyházi fenyíték miatt kell

elkerülniök Henriket, s alkalmas időben kell cselekedni, amíg az emberi és egyházi törvények azt megengedik. Velük szemben VII. Gergely *nem mindig vallotta,* legalábbis nyíltan nem, *IV. Henrik trónfosztottságát, s nem fogadta lelkendezve,* éppen Henrik helyére, *az ellenkirályt.* Inkább úgy látszik az egykorú forrásokból, hogy mintha a pápa a maga hatalma erősítésére kívánta volna IV. Henriknek mint a pápától függő királynak visszatérési lehetőségét felhasználni, míg az ellenkirályt Henrik további megalázkodása reményében, csak húzódozva vette tudomásul. Azt tette Henrikkel és Rudolffal, amit már megtett Salamon és Géza magyar királyokkal. A pápa ez esetben is habozva és aggodalmasan követte a gyakorlatban saját messze mutató eszmei követelményeinek gyakorlati kihatását. Sváb Rudolf királyként való elismerését az ingadozás évei előzték meg. 1077 és 1080 között VII. Gergely Henrikhez mint királyhoz fordult, Rudolfot trónkövetelőként kezelte. Hosszú éveken át tagadta, hogy bárminő része lett volna Rudolf megválasztásában. Még 1083-ban is istent hívta tanúul, hogy Rudolfot nem az ő parancsára vagy akár tanácsára választották meg. Mindez sejteti, hogy IV. Henrik elleni támadásainak célja tulajdonképpen *annak gregoriánus útra térítése* volt, abban a keretben remélte a császárral való megértést. Ismerve a német főpapság viszonyát császárához fordult Udo trieri érsekhez és a tőle függő püspökhöz mint legkedveltebb testvéréhez, és arra figyelmeztette őket, hogy a német egyház ügyét nem szabad elhanyagolni,

nehogy tovább romoljon a helyzet. Ez ugyanis nemcsak a „németek nemzetségének és királyságának", de a kereszténység határáig mindenkinek kárt, veszélyt, zavart és felmérhetetlen nyomorúságot okozna.

VII. Gergely nagy erőfeszítéseket tett 1077-ben nyugat-európai befolyásának növelésére.

Franciaországban feltétel nélkül támaszkodhatott Die-i Hugóra, legátusára. A legátus segítségével sikerült Lyoni Humbert érseket letétetni, akinek helyére egy Rómától függő személy került. A pápai legátusnak sikerült 1077-től fogva mindjobban elvonnia a püspököket a francia udvartól, azok inkább a gregoriánus zsinatokra jártak és kevésbé a királyhoz. Mivel a magas arisztokrácia is elhagyta a királyi környezetet és követték őket a grófok is, az udvari oklevélkiadás átalakult. A királyi okleveleket 1077 után egyötöd részben a főtisztviselők (udvarnagy, főparancsnok, kamarás, pohárnokmester) írják alá, rajtuk kívül a várnagyok és lovagok váltakozva, sőt 1080-tól fogva polgárok is feltűnnek az aláírók sorában. Az utóbbi megfelelt a városlakók előretörésének: számos észak-franciaországi város (pl. Cambrai, 1077-ben) nyert ekkor kommunajogot. VII. Gergely ezeknek a híreknek hallatán, az összefüggéseket kutatva, párhuzamokat láthatott a Német-Római Birodalom fejleményeivel, és reménykedhetett a kedvező kibontakozásban. A pápa felfigyelt arra is, hogy a szimoniákus, házasságban élő vagy éppen erkölcstelen papok elleni népi tiltakozás az

1070-es években francia földön is terjedt. A cambrai-i egyházmegye egy helységében bizonyos Ramirdo (Ramihrdus) visszautasította az úrvacsora elfogadását egy szimoniákus főpaptól, ezért megégették. Az 1076 körüli esemény miatti felháborodást kiterjedt *népi vallásos mozgalom követte*. Cambrai-ban elsősorban takácsok csatlakoztak, s ereklyeként őrizték Ramirdo hamvait. VII. Gergely beavatkozott a megégetés miatt: a párizsi püspökhöz intézett levelében 1077. március 25-én egyházi fenyítést követelve tiltakozott az ellen, hogy a Cambrai-beliek a lángoknak adtak át valakit azért, mert azt merte mondani, hogy szimoniákus és erkölcstelen papok nem celebrálhatnak misét, s hogy papi szolgálatukat nem szabad elfogadni. A helyzet kiélezódése magyarázza, hogy a francia reformpüspökök jobban közeledtek a clunyi irányzathoz, mint a pápához. Izarn toulouse-i püspök 1077-ben Hugo clunyi apátnak adta át a Daurade-templomot mint clunyi perjelséget.

Ha a francia királysággal szemben csínján is kellett bánnia a követelésekkel, kevésbé volt óvatos VII. Gergely a spanyol keresztény uralkodókkal. Ezekhez fordulva azt hangsúlyozta, hogy nem szabad hallgatnia a pápaság jogairól, tehát tudatja velük, miszerint Spanyolország királysága a régi rendelkezések szerint a boldogságos Péter és a szent római egyház jogában és tulajdonában van. Akár a constantinusi adomány kétes kereteibe sorolta a pápa ezt az igényt, akár az általános papi uralmi igénybe helyezte el

azt, ez új igény volt a muzulmánokkal küzdő kis országok befolyásolására. A rendszerező gregoriánus szemléletnek aligha felelt meg, hogy a Pireneusi-félszigeten a szerzetesi gyakorlat különféle elemei nem egyeztek a római felfogással. Egy cetei jegyző 1077-ben szerzetes testvéreket, diakónusokat, klerikusokat, bűnbánó férfiakat és istennek ünnepélyesen ajánlott nőket különböztetett meg, ez utóbbiak pedig nem feltétlenül szorítkoztak a közösségi életbe vonultakra, viszont hiányzik fogalomtárából a nővérek, szüzek, apácák kategóriája. 1077-ben VII. Gergely Oleroni Amatus püspököt tette meg állandó legátusává Spanyolországban, de neki sem sikerült a kúria szelleme terjedésében eredményt felmutatnia.

VII. Gergely pápa kísérletet tett Magyarország római egyházi befolyás alá vonására is, amikor trónváltozás következett be. Géza 1077. április 25-én halt meg, és az új uralkodó, *I. László* trónra emelkedésekor bejelentette a pápai szék szolgálatára való készségét, engedelmességét. Ez a fordulat nem elégítette ki VII. Gergelyt, aki az előző uralkodó idején oly messze ment el terveiben a magyar katonai és politikai erő felhasználását illetően. Ezért június 9-én a pápa Neemiashoz, Esztergom érsekéhez fordult, és őt kérte, hogy beszélje rá a magyarok között újonnan választott királyt, hogy nyíltabban fejezze ki a pápa iránti szándékát és az apostoli szék iránti köteles tiszteletét, s alkalmas követek küldésével fejezze ki odaadását. A levél vivője élő szóval még továbbiakat is hivatott volt

közölni. Ezt nem ismerhetjük, de a pápa aligha mulasztotta el megértetni az érsekkel, hogy elégedetlen László király felemás magatartásával. A pápai támogatást alighanem további engedményektől tette volna függővé, csakhogy erre a magyar király nem állt rá. László ugyan meggyőződésből, belpolitikai érdekből és a feudális társadalom kialakításának egyházi szentesítése igényét szem előtt tartva Róma egyházának feltétlen híve volt, de a politikai engedelmességre nem volt hajlandó. Sem a kért követeket, sem a megfelelő nyilatkozatot nem küldte el Rómába. Az invesztitúraküzdelem hevében mégis pozitív megítélést kapott László király *a gregoriánus szemléletben*. Egy IV. Henrik-ellenes német író, franciaországi vándortanító erről a trónváltozásról mint nem jogtalan eseményről emlékezett meg: a magyarok nemzete *(gens)* Géza helyére, a túlélő Salamont elkergetve, amannak testvérét, Lászlót, a serény és jó férfiút állította. Manegold érvelésül Szent Jeromos tételét idézi, amely szerint ahogy a püspök, a pap és a diaconus nem érdemek, hanem szolgálatok nevei, úgy a király, a gróf és a herceg sem természetet vagy érdemeket, hanem hivatalt és méltóságot jelölő szavak. E szerint a Gergely-párti és Henrik-ellenes szerző a császár támogatta Salamonnál alkalmasabbnak tartotta az uralkodásra Lászlót, noha a pápai igényeknek nem engedelmeskedett.

Távoli összefüggéseiben a latin és a görög egyház küzdelmeibe kapcsolódott a *szerbek lakta területek*

Bizánc sztrategosz-kormányzata alóli felszabadulási küzdelemsorozata. A kiindulópont Diokleia, a középkori Zéta, a mai Montenegro volt, ahol a XI. század során sikerült a függetlenség formális elérése, miután a Dél-Dalmáciára építő Vojislav (Vojnislav) István fejedelem 1040-ben és 1043 körül bizánci seregeket győzve le, felszabadította a területet. A függetlenedés folyamatába más szerb területek is bekapcsolódtak. A mai Hercegovina részeit alkotó Trebinje (Travunje) és Zahumlje élén még a zsupánokkal működő és Dubrovnik melletti Lokrum kolostort támogató Hranko 1054-ben, Domanec szerb fejedelem 1054 után állott, amikor Zétában Vojislavljevics Mihály (Mihailo, uralma kezdete 1051/52, vége 1081/2), atyai örökségképpen vezette a kis országot. Közülük az egyesítő szerepe Mihálynak jutott, aki megszerezte Trebinjét, és 1077-ben *királlyá emelkedett.* Ezt a hatalmi emelkedést elősegítette az egyesítés, mivel Trebinjén át fontos kereskedelmi út vezetett Konstantinápolyba. Lehet, hogy támadásával megszerezte a befolyást Zahumlje, a tulajdonképpeni Szerbiát jelentő Rascia, sőt Bosznia felett is. Így érthető, hogy VII. Gergely pápa reményekkel fordult a Bizánccal szemben felemelkedő és Bar (Antivari) papságára támaszkodó uralkodó felé, és azt 1078-ban kelt levelében királyi címmel köszöntötte *(Michaeli Sclavorum regi salutem).* Ez megfelelt annak a tágabb katonapolitikai helyzetnek, hogy a szerbektől egyesített területek harca a görögökkel szemben ezáltal vált lehetségessé, mivel a

normannok Bizánc elleni küzdelme biztosította a felkelők hátát. A koronát Mihály Prizrenben nyerte el, a Rigómező vidékén fekvő szerb városban, ahol az Albániából Szerbiába, illetve a Macedónia felé vezető utak találkoztak. A szerb koronát pápai legátus helyezte Zéta fejedelme fejére. Mindez jól mutatja, hogy a pápai kúria terjeszkedési vonalába tartozott a Balkán-félsziget tekintélyes része. Ennek bizonyítéka némely templomnév is, pl. a középkori Rascia (újkori Novibazár) területen a Péter apostolnak szentelt templom. Ez utóbbi arra utal, hogy a király fia, Konstantin Bodin (1082–1101) is folytatta a római orientációt.

VII. Gergely érdeklődését *a Kelet keresztényeinek sorsa* iránt fokozhatták az 1077. év eseményei. Akkor Szuleiman ibn Kutulmus szultánná kiáltotta ki magát (uralkodott Konia székhellyel 1077—1086). Államát rumi (= római, azaz bizánci) szultanátusnak nevezte, állami és udvari szokásokban bizánci elemeket vett át, székhelyének mecsetjei az előző görög Ikonion város bizánci stíluselemeit őrzik. A görög egyház számára csapást, de nem végzetes bukást jelentettek a török hódítások. Szuleiman ibn Kutulmus ugyan meg-meggyanúsította a görög keresztény főpapokat, hogy egykori császárukkal összejátszanak, de megtűrte őket szultáni területén, sőt azok olykor Konstantinápolyba is eljutottak. A szerzetesek és az alsóbb papság kitartott helyén, ha a görög közösség össze is zsugorodott az anyagi nehézségek közepette. Ugyanakkor sok görög püspök és számos hivő elmenekült Kisázsiából. Ezek

hírei tüzelhették a pápai udvart az unió és a keleti hadjárat gondolatára. Az örmények is sokáig reménykedtek nyugati segítségben — számukra a bizánci visszatérés sem lett volna megkönnyebbülés. Egy örmény püspök Rómába utazott, hogy felkeltse a pápa érdeklődését. A keleti keresztények sorsán tépelődő VII. Gergely mindennek nyomán tovább foglalkozott régen táplált tervével, de az európai küzdelmek ezt lehetetlenné tették számára.

VII. Gergely pápa nagy *zsinati tevékenységet* fejtett ki 1078-ban, ami a reformtörekvések élénkségét ébren tartotta. Két római zsinat is esett arra az esztendőre. Az áldozatkészség fokozására mondotta ki egy zsinati határozat, hogy szentmise áldozat alkalmával minden keresztény ajánljon fel valamit istennek. Ez persze az ellenfelek szemében felajánlási felhívást jelentett a gregoriánus egyháznak. Nevezetes az 1078. november 19-i zsinat. Ezen az egyik határozati pont az igaz és a hamis bünbánatot különbözteti meg. Közvetve ez is túlmutatott a hivők egyéni bűnbánatának mélységén és őszinteségén: ti. az igaz bűnbánat akkor vezet feloldozáshoz, ha a közvetítő arra minősített pap, aki vallási felkészültséggel és a szent iratok tudásával mutatni tudja az igazság útját. A zsinati igény tehát belefut a papok iránti gregoriánus követelményekbe. A papság erkölcseinek javítására és a világi befolyás vagy ellenőrzés kiküszöbölésére azonban közvetlenül is utalnak egyes pontok.

Ha valamely lovag vagy más rend avagy hivatás tagja egyházi birtokot kapott vagy megtámadott vagy a jövőben kap bármelyik királytól vagy világi fejedelemtől, vagy pedig elveszi azt püspöktől, apáttól vagy más egyházi vezetőtől azok akarata ellenére, de ha ilyen birtokot azok kormányzóinak bűnös vagy korrupt szemethunyásával tart is meg, mindaddig kiközösítés alá essék, amíg helyre nem állítja ezeket a birtokokat az illető egyház birtokába. Mivel a zsinat megértette, hogy világi személyek sok vidéken a szent atyák rendelkezései ellenére beiktatnak templomokba, ennek eredménye az egyházban keletkezett számtalan zavar, valamint azt, hogy a keresztény vallást elnyomva legázolják, azt a határozatot hozták, hogy egyetlen pap se fogadjon el beiktatást akár püspökségbe, akár apátságba vagy templomba, sem császártól, sem királytól, vagy más személytől, aki világi, legyen az férfi vagy nő. És ha valaki mégis ilyenre merészkedne, tudnia kell, hogy az ilyen beiktatás — apostoli tekintélyből — semmis és hiábavaló, maga pedig kiközösítés alatt áll mindaddig, amíg elégtételt nem ad.

A világi invesztitúra ilyen minden oldalról körülírt akadályozása után a szimónia tilalmára tértek a zsinati atyák.

Ha valamely püspök eladna javadalmakat, főesperességeket, perjelségeket vagy más egyházi méltóságokat, vagy ilyenekről a szent atyák előírásaival ellentétes módon rendelkeznék, felfüggesztik tisztségéből. Mert illő az, hogy mivel püspökségét ellenszolgáltatás nélkül kapta, ő is a püspökség tisztségeit fizetség elfogadása nélkül ossza szét.

Kinyilvánította a zsinat, hogy semmis és hiábavaló minden olyan kinevezés, amit megvesztegetés vagy kérvény vagy bárkinek engedelmeskedés felajánlása befolyásolt, valamint az olyan kinevezések, amelyek a

kánonjoggal nem egyeznek meg, tehát ahol hiányzik a papság és a nép közös egyetértése és amelyeket nem erősített meg az, akihez a felszentelés tartozik.

Aki a mondott szabálytalanságokkal kapott kinevezést, az egyházába nem léphet be Krisztussal az ajtón, hanem tolvaj és rabló módján tör be oda. A zsinati határozat apostoli tekintélyből tilalmazta, hogy világi személy tizedeket élvezzen, amiket ugyanis a kánonjogi tekintély vallási célokra rendelt. Tudják meg a királyok és püspökök is, hogy mindaddig, amíg vissza nem adják azokat az egyháznak, a szentségtörés bűnében vannak és az örök kárhozat veszélyének teszik ki magukat. Akik Szent Péter, az apostolok fejedelmének birtokait hűtlenül kezelik, vagy nem adják meg Szent Péternek a köteles szolgálatokat, szentségtörésükkel isten és a szent apostolok haragját vonják magukra. Aki ilyen bűnbe esik, köteles törvényesen helyreállítani Szent Péter patrimoniumát, és a maga tulajdonából négyszeres bírságot kell fizetnie.

Az egyház anyagi hatalmát illető számos rendelkezés után az erkölcsi követelményekre ismételten utal a zsinati rendelkezés.

Ha valamely püspököt megvesztegetnek vagy kérvénnyel vesznek rá, hogy elnézzen paráználkodást papjai részéről, akár áldozó-, vagy szer- avagy alszerpapok, vagy szemet hunyjon az egyházmegyéjében elkövetett vérfertőzés felett, vagy elmulasztja, hogy ezeket az eseteket támadja tisztségviselője által, noha biztos tudomása van a történtekről, az ilyen főpapot fel kell függeszteni tisztségétől.

A szigorú követelmények nem újak, rendszerezésük nem csupán VII. Gergely következetességét dicséri, de annak felismerését is, hogy számos korábbi tilalma

ellenére az ismert vétkek élnek, számos előbbi követelése pedig nem valósult meg. A zsinati jogalkotás tehát immár *kétségbeesett ismétlés* volt.

A pápa a központi jelentőségű és igényű egyházi rendszabályozás mellett igyekezett a helyi fejleményekbe is belenyúlni. Ezért elnökölt pápai legátus 1078-ban a poitiersi zsinaton. Az események alakulása tükrében nem pusztán hatalmi mámor okozhatta, nem pusztán a jog felett állás igénye diktálta a pápa jogigényeit, amint erre tetteinek elemzői is utalnak, de hihetőleg a kialakuló szükséghelyzet kényszerítette is erre. Az invesztitúra-harcok elmélyülése magyarázza, hogy 1078-ban VII. Gergely lehetségesnek tartotta a nagyobb szükségességre vagy hasznosságra hivatkozva a kiváltságok módosítását vagy megsemmisítését. Ilyen esetben az adott helyzetet fontosabbnak ítélte a pápa, mint elődei akaratát. De nemcsak a kiváltságokat tartotta ilyen esetben mellékesnek, hanem az egyének legalapvetőbb jogait is, akiket a keresztény társadalom egyszerű elemeiként ítélt meg, ha szempontjaival szembekerülve vétkeseknek minősültek: „Őket mint bűzlő testrészeket Krisztus testéről, ami a katolikus egyház, az egyházi átok kardjával levágjuk." Szemében az egyház megerősítése és megtisztítása egybeesett. Ebbe az irányba mutattak az egyházi hierarchia kiépítésében bekövetkező személyi lépések is. 1078-ban Ostia bíboros püspökévé emelte Odo de Lagery egykori clunyi szerzetest. Ugyanattól az évtől lett Sutri püspöke Bonizo, az írás fegyverét forgató gregoriánus. Igen

kedvezőtlenül hatott ugyanakkor a pápaság küzdelmének esélyeire, hogy Hugo clunyi apát nem változtatta meg lényegében a pápaság küzdelméhez való viszonyát, holott a harc kiéleződése VII. Gergely szerint segítségét igényelte volna. Az apát továbbra is megmaradt békítő szerepénél.

Az 1078. évben sokasodtak a *végső szakadás jelei*, megmutatkozott a küzdelem végső döntésig vitelének elszántsága. A gregoriánusok szomorúan láthatták, hogy Canossa pápai fénye milyen gyorsan elenyészett. VII. Gergely éles megfogalmazással fordított hátat egykori pályatársainak is, ha azok a másik táborba kerültek. Az 1078. évi nagyböjti zsinat, amelyet Rómában tartottak, példát statuált ebben: Fehér Hugo, S. Clemente bíborosa ellen a pápa határozatot hozatott azzal a kemény indoklással, hogy pápai legátusi kiküldetéseiben eretnekekhez, szimoniákusokhoz és az apostoli széktől elítéltekhez csatlakozott, végül is apostata és főeretnek lett, aki isten egyházában szándékosan okozott szakadást, megoszlást és törést. Ezért a zsinat a bíborost minden papi tevékenységtől megfosztotta. Ezzel alkalmasint az itáliai frontot, de legalább a bíborosi testületet kívánta megtisztítva megerősíteni VII. Gergely, valójában saját tárgyalási lehetőségeit vágta el végképp, és a bíborost ádáz ellenséggé tette. Nem feledkezett meg a pápa a ravennai érsekről sem: 1078-ban Wibert támadásai miatt, név szerint pápai ítélet alá került.

Hasonló igénnyel lépett a pápa a zsinat elé *Németország* vonatkozásában is: kinyilvánította szándékát, hogy pápai legátusokat *(a latere apostolicae sedis)* küld oda, hogy összehívják az összes szerzeteseket és az igazságot szeretőket a teuton királyság részein. Csakhogy az év eseményei nem alakultak annyira kedvezően a gregoriánus irány számára, hogy ez megoldható lett volna. Zähringi Berthold herceg, a pápa pártjához tartozó délnémet vezető meghalt. A király pedig makacsul ellenállt az ellenkirálynak. IV. Henrik elszigeteltségét mutatja, hogy 1078. augusztus 7-én a Neckar mellett főleg parasztokból álló sereggel fordult szembe Rudolf híveivel. Bár az ellenkirály feudális serege legyőzte ezt a hadat, az eset jól mutatja, hogy a küzdelemben a társadalmi elemek is érvényesültek, és ez már IV. Henriknek vált javára. A feudális függésbe vont egykori szabad allodiumtulajdonosok mindaddig őrizték eredetük sajátosságait. A paraszti eredetű katonatelepesek pedig sikerrel tartották magukat távol egészen addig attól, hogy nemesi vagy egyházi uralom alá kerüljenek. Így találhatott IV. Henrik az ő oldalán személyes szabadságukat megmenteni akaró fegyveres parasztokat. Végül a német egyház szerkezetén sem sikerült rést ütni VII. Gergelynek. 1078-ban meghalt a nagy befolyású Hildolf, kölni érsek, de a hasonló beállítottságú Sigewin követte. Az a körülmény, hogy IV. Henrik rendszere csapásokat szenvedett, de nem omlott össze Németországban, már ekkor sok gondot okozhatott a pápának azokban az óráiban, amikor a

jövőre gondolt. VII. Gergely már ebben az évben felismerte, hogy a németországi belharc a székesegyházak, kolostorok, templomok fosztogatásába torkollott. Igen fájdalmas lehetett számára, hogy a saját hívei is részt vettek ebben a dúlásban. De ez éppen abból adódott, hogy az egyházak jó része a császár mellett állott.

A Német-Római Birodalomban mélyülő gondok mellett sokat foglalkoztatta VII. Gergelyt — bár már szembetűnő energiájának, aktivitásának csökkenése — *a teljes kereszténység sorsa,* mind Nyugaton, mind Keleten. Részben személyesen is beleavatkozott, de legalább is figyelemmel kísérte a fejleményeket.

Még 1078-ban és a következő években is volt számos püspök részéről ellenállás a pápa szimónia és ágyasság elleni harcával szemben vagy éppen hierarchikus jogaik védelmében. Manasses, Reims érseke volt a pápa levelei szerint számottevő vitapartnere 1078-ban és 1080-ban. A püspök védőiratot („Apologia") írt, amiből kiderülnek Róma és Reims viszályának mélyebb okai az érseki jogok védelmének, az egyházon belüli eljárások területi határainak kérdései, az alsóbb papok vádjainak a ranglétra szempontjából való figyelmen kívül hagyása. Az érsek magatartása teszi érthetővé, hogy a cambrai-i klerikusok levelet intéztek 1078-ban a reimsiekhez, amiben nyíltan felléptek a papok „közszabadsága" megőrzéséért, azaz hogy házasságban élhessenek.

Angliában a reform előrehaladása a királyi hatalom szolgálatával igen összefért. 1078-ban indulhattak meg a londoni lakótorony, a Fehér Torony munkálatai, ezeket az uralkodó a Becből való Gundulf normann szerzetesre bízta. Mivel belőle idővel rochesteri püspök lett, arra lehet következtetni, hogy Angliában továbbra is lehetséges volt egyházi karrier világi érdemek alapján. A pireneusi országokban a kereszténység előretörése javarészt világi hatalomerősödést jelentett: 1078-ban I. Hugo burgundi herceg vezetett hadsereget sógora, VI. Alfonz kasztiliai király segítségére.

Nem szünetelt a pápa — inkább erkölcsi jellegű — beavatkozása a bizánci szférába. Amikor hírét vette szövetségese, VII. Dukász Mihály bukásának (1078), nyomban kiközösítette az új császárt, III. Nikeforosz Boteniatészt. Ha úgy képzelte is, hogy beleszólhat a bizánci trón viszonyaiba és bitorlónak bélyegezheti a neki nem tetsző uralkodót, vajon hihette-e hogy véleménynyilvánításának foganatja lesz vagy, hogy az egyházszakadás viszonyai között elfogadja a keleti egyház a pápai kiközösítő határozatot? A reális hatalom a görögök szemében sem a pápa, hanem a normannok voltak. Hamarosan egy kalandor jelentkezett Itáliában, azt állítva, hogy ő a bukott császár. A normannok egy ideig hitelt adtak neki, hogy ezzel zavart okozzanak Bizáncnak. VII. Gergely annyiban következetes volt, hogy a normannok hiedelme nyomán támogatást nyújtott az álcsászárnak. A realitás azonban mégis a latin egyház dél-itáliai terjesz-

kedése volt a görög egyház rovására. Feltehetően 1078. őszén űzték el székéből Baszileiosz reggioi görög főpapot és vezették be a latin rítust. Reggio első latin érseke alighanem Arnulf lett. Ezzel a dél-itáliai görög egyháztartomány összeomlott Robert Guiscard csapása alatt. A pápának tetsző fejlemények *sem mindenütt kedveztek* tehát VII. Gergely *hatalmi igényeinek;* a normann Angliában és Dél-Itáliában egyaránt gyarapodott a fejedelmek egyház feletti hatalma. A pápa azonban az adott helyzetben nem válogathatott a támogatókban. Örülnie kellett, hogy Délen bázist nyert a normannokban — Desiderius Monte Cassino-i apát 1078-ban szövetséget hozott létre VII. Gergely és Robert Guiscard között.

Igen érdekesen alakult *I. László magyar király állásfoglalása* a kor átfogó nemzetközi kérdéseiben. Országa földrajzi helyzeténél fogva óvakodnia kellett attól, hogy a szomszédos Német-Római Birodalmat maga segítse még nagyobb hatalomhoz, ezért a császár mellé nem állt. De a pápaságtól is elhatárolta magát, ha az szükségesnek látszott. Ezért dinasztikus politikája láttán úgy fogalmazhatjuk meg a magyar király állásfoglalását, hogy német politikai viszonylatban inkább volt császárellenes, mintsem pápabarát. Ez megmutatkozik abban is, hogy 1078 körül feleségül vette Rheinfeldeni Adelhaidot (Sváb Rudolf német ellenkirály egyik leányát). Ilyen fejedelmi érdekszövetségből támadta László király 1079 körül, téli hadjárattal a császár birodalmát *(dum Teuthonicos in*

hiemali tempore devastaturus pergeret), amint azt *Guden* oklevele megörökítette. Ennek ellenére maga a pápa sem úgy fogta fel, hogy Lászlóval minden szempontból egyértelműen jó lenne a pápaság viszonya, ezért intette 1079-ben a magyar királyt okosságára hivatkozva, hogy mindenkor „az igazság útját" kövesse. Felfogása szerint a magyar király kötelessége az egyházak védelme, ezen keresztül akarta elérni a magánegyház jogának kegyuraságra szorítását. Ebből arra következtethetünk, hogy VII. Gergely érezte, a dinasztikus kapcsolat elsősorban a császári hatalmat gyengítő fejedelmi ellenzéknek szól. De a házasság elég erős köteléknek bizonyult ahhoz, hogy eredeti politikai okát túlélje. Adelhaid 1090-ben bekövetkező haláláig magyar királyné maradt és Veszprémben sokáig őrizték „Olhayt" emlékét. A pápa uralmi igényeinek tehát László 1079-ben sem vetette magát alá, s március 21-én a pápa magához a királyhoz fordult; hiányolta, hogy senkit követül nem küldött hozzá, sürgette őt, hogy ha még nem küldte volna el hírvivőit, többé azt ne hanyagolja el. A magyar király tehát kihasználta a maga expanziójára a német középkori birodalom XI. századi gyengülését, de a pápaság egyetemes uralmával szembeszállt. Ez megfelelt az állam és egyház erőpróbájának Magyarországon.

Az 1079. esztendő egyik legnagyobb megrázkódtatása a katolikus egyház politikai igényeit illetően a Német-Római Birodalmon túlról érte: Szaniszló

krakkói püspök összeütközése a lengyel királyi hatalommal nemcsak a világi hatalom gyakorlati túlsúlyát dokumentálta a főpap tragikus halálával, az egyház szemében vértanúságával, de azt is, hogy az egyház szította elégedetlenség trónokat dönthet. Így ez a távoli eset még általánosabbá tette az egyházi és világi hatalom küzdelmét, az összeütközés utóélete pedig a hatalmi harc körüli eszmei összeütközéseket. Innen adódik, hogy az egyházi források mindinkább elfedték a tényleges összeütközés okát és jellegét, és a gregoriánus beállítottság, a helyi kultusz, majd a modernizáló szemlélet a valóságos politikai összefüggésektől mind távolabbi általánosításokhoz vezette az eset megítélését.

A történeti esemény egyik szereplője II. (Merész vagy Bőkezű) Boleszláv lengyel herceg volt (1058-tól), aki kezdetben elismerte még a német császári felsőbbséget, és annak adót fizetett. A herceg utóbb — újra kiépítve a lengyel államapparátust — lazította kapcsolatát a császárral, és 1071-ben jelent meg utoljára IV. Henrik előtt, Meissenben. Ugyanebben az évben tűnik fel a krakkói püspöki széken az 1030-ban született Szaniszló. A következő esztendőkben a lengyel politikai fejlemények beletorkollottak a Német-Római Birodalom nagy eseményeibe. 1073-ban a császárság hadjáratot tervezett az akadékoskodó herceg alávetésére, de ez elmaradt az 1073 augusztusi nagy szász felkelés miatt. A növekvő ellentétek, IV. Henrik további szorongattatása bátorította fel Merész Boleszláv herceget arra,

hogy 1076 karácsonyán királlyá koronáztassa magát. Ebben a döntésben szerepet játszott VII. Gergely konfliktusa is a császárral. Így a gnieznói koronázáson az ottani Bogumił érseknek pápai legátusok segédkeztek. Ezzel nemcsak elismerték a lengyel monarchia belső megerősödését, hanem honorálták a herceg külpolitikáját: Boleszláv katonailag beavatkozott Oroszország ügyeibe sógora, Izjaszlav érdekében (ez utóbb VII. Gergely védence lett), Magyarországon pedig támogatta a Németországgal szemben álló Árpád-házi hercegeket. Az új király külpolitikai téren került VII. Gergely táborába, mint a német igények ellenfele. Más — és belpolitikai természetű — kérdés, hogy a királyság felújulása Lengyelországban egybeesett az egyház kiterjesztett szervezésével: a gnieznói érsekség mellett a poznańi, krakkói, boroszlói és plocki püspökség szerveződött. Krakkó addig hercegi székhely is volt. A hercegségek egyesítése, a királyi hatalom léte ellenhatást váltott ki, a helyi nagyurak széthúzó erői egyes főpapokkal is találkoztak. A lengyel történettudomány ezzel magyarázza a tragikus krakkói eseményt. A király testvére, Ulászló Hermann és Szaniszló krakkói püspök így sodródtak királyellenes összeesküvésbe. Történetileg tehát nem az egyház és a világi hatalom összeütközéséről volt szó, s a világi hatalom éppen pápai oldalon állt. A szervezkedés lelepleződött, a püspök királyi bíróság elé került. Az igazságszolgáltatás a főpapot tagjai levágása *(truncatio membrorum)* büntetésével sújtotta, ami kegyetlen

halálnem volt, és ezt végre is hajtották (1079. április 11.). Az igazi körülmények legendás elszínezésével alakult úgy a hagyományos beállítás, mintha a bátor püspök nyíltan bírálta volna a királyt kihágásaiért, és végül kiközösítette volna — erre ölték volna meg a király rendelésére vagy éppen a király ölte volna meg saját kezével. A sziléziai Kamieniec ciszterci kolostorának évkönyve szerint „Az 1079. évben szenvedett Szaniszló krakkói püspök". A boroszlói püspökök kéziratos középkor végi története őrzi a hagyományt, hogy „Szaniszlót, a krakkói püspököt megölte... Boleszláv". Annyi tény, hogy a kegyetlen királyi igazságszolgáltatás lázadást váltott ki, és Merész Boleszláv némi ellenállás után kénytelen volt elhagyni trónját és országát. 1079 nyarán Magyarországra menekült a letett lengyel király, ahol befogadta őt László király. Merész Boleszláv méltó szövetségesre talált a magyar uralkodóban, aki ezzel önálló vonalvezetését mutatta meg, hiszen a száműzött a pápa szemében kiközösített volt. Boleszláv a befogadó országból igyekezett visszaszerezni hatalmát. Neve 1081-ben eltűnik a forrásokból, alighanem 1082/83 során megölték.

A lengyelországi események világossá teszik, hogy Merész Boleszláv nem a pápasággal szállt szembe, nem ez a krakkói eset gyökere. A vértanúként tisztelt főpap szövetséges társa, Ulászló Hermann hercegként uralkodott (1079—1102), feladta az önálló politikát és a koronára való igényeket, teret engedett a császári befolyásnak, és 1089-ben dinasztikus házasságot kötött

a császári házból. De ez meg is felelt uralma tényleges területi zsugorodásának, mivel Ulászló Hermann hatalma Nagy-Lengyelországra és Mazóviára szorítkozott, Kis-Lengyelország és Szilézia pedig Vratislav cseh herceg kezére került. IV. Henrik hívei így kárpótolták magukat a lengyel királyi hatalom rovására. 1086-ban I. László magyar király segítséget nyújtott Merész Boleszláv fiának, Meskónak, aki visszafoglalta Kis-Lengyelországot, de ezt a részuralkodót 1089-ben megölték. Amíg ott országlott, Meskó alighanem kísérletet tett a megbékélésre. Így kerülhetett sor Szaniszló püspök ereklyéinek visszavitelére működése színhelyére 1088-ban, ahol *(in medio ecclesiae S. Venceslai)* kialakult kultusza a május 8. napra. Krakkóban fogalmazták meg Szaniszló két életrajzát *(maior* és *minor),* jegyezték fel csodatételeit, és ezzel szentté avatására tettek kísérletet. 1253-ban avatták szentté, és ezután illesztették be a szent jelzőt a kamienieci ciszterci feljegyzésbe. Már Lengyelország védőszentjének számított, amikor olyan hiedelem tapadt emlékéhez, hogy a polgárok jogainak aż államhatalommal szembeni védelmezése okozta volna mártiriumát. (Így őrzi a krakkói Wawel székesegyházának közepén, szemben a főoltárral emlékét a barokk ezüst szarkofág, felette függő ezüst püspöki jelvényekkel. Ez pedig már nagyon távol állt mint hagyomány a XI. század valódi viszonyaitól.) VII. Gergely még másként láthatta a császárhoz közeledő szervezkedés és az egyházi igények ellentmondásos voltát, tudomásul

kellett vennie I. László erős uralkodóhoz méltó önálló állásfoglalását és a püspökölés miatt kiközösítés alá került lengyel uralkodónak nyújtott vendégbarátságát. De éppúgy az adott belső és külső viszonyok szövevényes voltából érthető, hogy a császárbarát lengyel hercegi udvar sem volt idegen az egyház támogatásától, ami a helyi egyházpolitikát illeti. Ulászló Hermann egyik udvari embere „dapifer Woyslavus" azonos „Vislaus comes" kolostoralapítóval, akinek nevéhez fűződik a közép-lengyelországi Szent Kereszthegy bencés apátságának létrejötte.

VII. Gergely 1079-ben már nem tudott újabb sikeresnek ígérkező támadásokat indítani, átütő eredménnyel kecsegtető igényeket felvetni. Aktív híveinek kezdődő szétszóródását mutatja, hogy a *Pármai András* néven az 1066. évi milanoi események kapcsán megismert egyházi író már szerzetbe vonult, a vallombrosai rend Strumi apátságának élén működött, s ezért Strumi vagy éppen *Vallombrosai András* néven bukkan fel a forrásokban. András apát most már a pataria aktív harcától eltávolodva új ideált rajzolt meg irodalmi munkásságában: feldolgozta Giovanni Gualberto életét, aki a vallombrósai rendet alapította.

Az egyházi irodalom és a kánonjog virágzásával együtt vagy szemben a római jog ismerete terjedt: 1079. és 1082. években a lombardiai Bergamóban tűnnek fel jogi doktorok.

A pápa alighanem érzékenyen figyelt fel az eltolódásokra. Világossá vált előtte, hogy az egyházi hatalom túlzottan a világiak fölé helyezése *kezdi elszigetelni* a pápai kúriát, megfogynak a császár elleni harcban lehetséges szövetségesek. Ezért tért vissza Pálnak a Korinthus-beliekhez írott első levele egyik gondolatára: „És különbség vagyon a cselekedetekben is, de ugyanaz az isten, aki cselekszi mindezt mindenkiben" (XII. 6.). Ennek alapján már I. Gergely pápa hirdette, hogy az egyetemesség nem állhat meg másképpen, minthogy a különbség nagy rendje megőrzi azt. VII. Gergely a különféleségből való egyetértést emelte ki az előzmények alapján stilizálva. Ennek értelme az, hogy minden rendnek, minden egyénnek szerepe van a társadalomban, sajátos funkcióját kell betöltenie. Ebben nyilvánulhat meg a keresztény társadalom tevékenysége.

Az események azonban azt mutatják, hogy a pápai vonalvezetés finomodása már elkésett, az általa elképzelt renden egyre több repedés támadt. Ennek volt kínos példája, hogy Dodone, a kis rosellei egyházmegye püspöke nagyobb pénzkincsét vitte a Monte Cassino-i apátság erősségébe megőrzésre, amikor Rómába igyekezett. Jordán capuai normann fejedelem azonban katonáival erőszakkal elraboltatta a pénzt és értéktárgyakat. Az eseményről tanúskodik *Ostiai Leó* Monte Cassino-i krónikája. Az eset híre eljutott a pápai kúriába és VII. Gergely 1079. április 21-i levelében keserűen kifakadt a normann vállalkozás miatt: a

minap az apostoli küszöbhöz menő püspököt akadályozni merte és amit vitt, rablók módjára elvette a normann fejedelem. A pápa szerint viszont az egyes egyházak vagyonának védelme a capuai fejedelem feladata. Eljutott Rómába, és a zsinaton részt vett Bernoldus konstanzi pap. Mint VII. Gergely éles elméjű támogatója szerepelt, amiért utóbb távoznia kellett Konstanzból.

Az 1079. évi római zsinaton ismét előkerült *Tours-i Berengár ügye*. Az idős, az üldöztetés fenyegetését már megsejtő VII. Gergely és az üldöztetésen átesett agg Berengár ismét szemtől szembe állt egymással. A chartres-i iskola egykori növendéke az universáliák vitájában az antirealistákhoz sorolható, ahogyan az eucharisztikus átlényegülés vitájában állást foglalt. Berengár közeledett Arisztotelész tanaihoz a lényeg és a járulék tekintetében. Nézete szerint az evangéliumban nincs szó igazi átlényegülésről, Krisztus teste és vére az úrvacsorai szentség formáiban csak burkolt módon lehet jelen. A kenyér és a bor járulékos minőségei (szín, alak, íz stb.) nem maradhattak meg az őket fenntartó belső mag (az arisztotelészi lényeg) nélkül. E tanok körül már végigviaskodta életét Tours-i Berengár a francia és németalföldi teológusok ellenlábas csoportjával, akik részben szintén Berengár tanulótársai voltak a chartres-i iskolában, részben nála fiatalabbak: Lanfranc, Liègei Adelman, Throarni Durand, Breteuili Hugo és mások támadtak ellene. Húsz esztendőnél hosszabb küzdelem, négy zsinat vitája sem volt ele-

gendő ahhoz, hogy Berengár meggyőződését megtörjék. A dialektikust VII. Gergely támogatása sem védte meg a zsinat haragjától, végül a pápa rábeszélésére tanait visszavonta és hallgatást fogadott. Az 1079. február 11-i római böjti zsinat jegyzőkönyve tartalmazza Berengár esküjét (*Iusiurandum Beringarii Turonensis presbyteri*), amelyben szívből hiszi és szájával vallja: a kenyér és bor, amit az oltárra helyeznek, a szent imádság misztériuma, a megváltó szavai által lényegileg megváltoznak Jézus Krisztus valódi és saját és éltető húsává és vérévé. A zsinatról távozó megtört aggastyán élete utolsó éveit aszkétaként töltötte. Talán a zsinaton diadalmaskodó pápában is felötlött a tiszteletet kivívó tudós sorsát látva az a megsejtés, hogy a meggyőződés makacs védelme nem menti meg a kedvezőtlen erőviszonyoktól a magára maradót. Ez utóbbinak jelei az ő működésében is tapasztalhatók voltak már.

A pápának gondolnia kellett Tours-i Berengár ellenfelei közül *Lanfrancra*, aki az egyház hitegységének tántoríthatatlan harcosának mutatkozott, de 1079-ben egyházpolitikai kérdésekben közelebb állt Vilmos királyhoz, mint VII. Gergelyhez. A pápa az évben az angliai főpapot Rómába idézte, és próbára tette az angol király hűségét és tűrőképességét is annak normandiai egyházai tekintetében. Gergely nem erősítette meg azt a személyt, akit a király a roueni főpapi székre kiválasztott, valamint Lyon érseke alá mint prímás alá rendelte Rouen, Sens és Tours egyházait. Eredményt nem ért el: Vilmos király személyes odaadásáról

biztosította üzenetben a pápát, de Lanfranc Angliában maradt a hívás ellenére. Anglia uralkodója azzal is emlékeztette a pápát a tényleges erőviszonyokra, hogy 1079 körül királyi jóváhagyással helyezték át Elmham püspökségét Thetfordba.

Más jelei is voltak annak, hogy VII. Gergely a francia Dél felé kezdett orientálódni. Centullus béarni grófot az egyházak védelmére hívta fel. Örömmel fogadta, hogy kezdődő elmagányosodásában felkereste őt Rómában Bernát marseille-i apát 1079-ben. Ez alkalomból Cluny mintájára készült kiterjedt szabadságlevelet adott a pápa a *marseille-i kolostornak:* sem császár, sem király, herceg vagy gróf nem gyakorolhat valaminő hatalmat a kolostor birtokai felett; a püspök beleszólása nélküli teljesen szabad apátválasztás jogát is elnyerte a szerzetesség; a marseille-i kolostor csak a pápai széknek van alávetve. Amikor azonban ugyanabban az esztendőben a pápa Marseille-i Richardot követként spanyol földre küldte, ez összeütközésre vezetett Róma és Cluny között.

A pápának némi elégtételt adott, hogy László magyar király, mint Rudolf német ellenkirály veje, pápai támogatással közeledett a normannokhoz. Vratislav cseh herceg pedig egy konkrét ügy kapcsán közeledett a pápasághoz: 1079-ben pápai jóváhagyást akart nyerni az általa 1064-ben a sazavai kolostorba visszahívott szerzetesek számára, akik a szláv liturgiát alkalmazták. VII. Gergely nem adta meg Csehország számára ezt a sajátos lehetőséget, mivel mindenütt a

latinizálás, az *egységes liturgia* hívének mutatkozott. Ez azonban a cseh herceg esetében politikailag veszedelmesen ütött vissza, azt még fokozottabban a császárhoz kapcsolta. A birodalom német területén sem voltak egyöntetűen kedvezőek a fejlemények a pápa ügyére nézve. 1079 óta nagy gyorsasággal terjedt az egyházi reformpárt német földön: a fekete-erdei Hirsau és St. Blasien kolostoroktól Thüringiáig (Paulinzella, Saalfeld) és az Elbáig (Stade, Lüneburg, Berge). A világi hatalom terén viszont kedvezőtlen volt, hogy Ágnes, a Száli dinasztia királyi hercegnője az évben férjhez ment Sváb Frigyeshez, a Hohenstauf dinasztia őséhez. Az új sváb herceget *Freisingi Ottó* történetírói előadása szerint a császár úgy ítélte meg, hogy „a legjobb ember, akit mindenki között mint békében a leghűségesebbet és háborúban a legbátrabbat kipróbáltam".

VII. Gergely zsinatot tartott 1080. nagyböjtjén. Ezen hallgatólagosan tudomásul vetette az egyházi bíráskodást, kikötve, hogy a papi bírák megfelelő tudással rendelkezzenek: az egyházi bíró óvakodjék a könnyelműség bűnétől, ne hiányozzék néki a tudomány dísze. Pedig a régi bűnbánati előírások szerint a papnak nem volt bírói hatalma. Csak az egyházi fenyítékeket osztogathatta, ahogyan azt a vétkek jegyzéke előírta. A legsúlyosabb *egyházi ítélet a trónról letétel és a kiközösítés* volt. Az elsőnek közvetlen, a másodiknak közvetett következménye volt a kormányzás képte-

lensége. Az elsőt a pápa mint a keresztény politikai társadalom legfőbb feje, a másodikat ugyanő mint a legfőbb papi erő mondhatta ki. A pápa döntését annak elbírálása alapozta meg, hogy a császár, királyok, fejedelmek megvalósítják-e előírt kötelességüket, az igazság *(justitia)* keresztülvitelét. A pápai igény és elbírálás szerint válhatott tehát valamely uralkodó haszontalanná, és királysága átvihető volt valaki másra, hasznosabbra. Ezért hangsúlyozta a pápa érvelése, hogy értse és tudja meg az egész világ, ha a pápa az égben köthet és oldhat, a földön császárságokat, királyi uralmakat, fejedelemségeket és minden ember birtokait érdemeik szerint elveheti bárkitől, és átengedheti másnak. A világi hatalom mellett tehát hozzányúlhatott a vagyonhoz is a pápai hatalom — azaz a megfogalmazás szerint a két apostol. A gregoriánus felfogás szerint a vagyon és az uralom az isteni kegytől függ, azaz isteni adomány *(beneficium divinum)* Így kötötte össze a pápa a maga oldó és kötő hatalmának igényét a papi közvetítő szereppel: rajtuk keresztül juttatja az isteni kegy a vagyont, a hatalmat a világiaknak.

VII. Gergelynek hamarosan tapasztalnia kellett, hogy a nagyböjti zsinat heves ellenzéket teremtett, főleg Németországban. Mialatt a pápától császárságában és királyságában egyaránt fenyegetett IV. Henrik Liègeben töltötte 1080 húsvétját, aznap, április 12-én Bambergben *számos püspök* gyűlt össze és ítélte el nyilváno-

san a pápa zsinati határozatait. Ennek a Gergely elleni hangulatkeltésnek hírét Gebhard salzburgi érsek levele tükrözi, aki szerint ott kezdődött a pápát többé el nem ismerők mozgalma, ami az ő és hitszónokaik prédikációival az egész királyságban elterjedt. Ezek a püspökök éppen ellenkezőleg látták az „egyház szabadságát", mint a felettük irányító szerepet követelő pápa: köztük a régi és nekik megszokott király-pap eszmény volt népszerű. A római zsinati határozatok ellen fellépő püspökök így kezdeményezői lettek a királlyal való aktív összefogásnak. Ez realizálódott 1080 pünkösdjén, május 31-én Mainzban, ahol IV. Henrik 19 püspökkel jött össze. Az elégedetlen főpapok ezen a zsinaton arra akarták rávenni az uralkodót, hogy vegye vissza és gyakorolja újra atyja funkcióit. A főpapok itt elsősorban a birodalom gondjait tekintették át, a királyság megzavarását, a királyi hatalom részleges megszüntetését sérelmezve. Másodsorban az egyház ingatag helyzetét panaszolták fel. Mindkettő a pápa címére intézett bírálat volt. A megállapítások nem maradtak a birodalom német felének panaszai, azokat Huzmann püspök megírta a lombard érsekeknek, püspököknek, hercegeknek és grófoknak. Ez a felhívás mintegy újraélesztette területi szempontból II. Sándor pápa volt ellenzékét. E szerint a német király a püspökök védőfala mögül küzdhetett a pápa ellen, akit együttesen a mérget frecskendő sárkány fejének titulálták, akinek mérges lehelletétől az összes gonosz kelevények felpattantak. Az ellenzéki főpapok azt javasolták, hogy

Hildebrand, az apostoli szék csalárd támadója, az isteni és emberi törvények szentségtelen megzavarója helyére egy jó pásztor, egy érdemesebb férfiú ültettessen, hogy megszűnjön a királyság zavarása, és újra kiteljesedjék a királyi hatalom. Ennek a pápa letételére irányuló leplezetlen törekvésnek meg is lett az olasz visszhangja. Megmozdultak az elégedetlen itáliai főpapok, élükön Wibert (Guiberto) ravennai érsekkel és Fehér Hugo bíborossal. Ezek más püspökökkel együtt egy itáliai földön tartandó zsinat összehívását kezdeményezték, amire sor is került Bressanone (Brixen) püspöki székhelyen 1080. június 25-én. Ezt a császár híve, Altwin ottani püspök tette lehetővé. Hálából az uralkodó átalakította Bressanone-t püspökfejedelemséggé (fennállt 1803-ig). A német és olasz főpapok közös zsinata, ahol 30 főpap mellett a birodalom világi előkelőinek nagy része vett részt, letette pápaságáról VII. Gergelyt, és helyére *III. Kelemen* néven Wibert érseket választotta. A zsinaton IV. Henrik elnökölt és részvételére a zsinati határozat is utalt *(Mediante serenissimo rege Heinrico quatro)*, mégis, a kezdeményezés és a kiút megjelölése a Gergely ellen fordult bíborosi-püspöki körökhöz fűződik. Ezek felújították az egykor a pápa ellen hozott wormsi határozatot. Az új pápának (ellenpápának) a király-pap eszményét felidéző IV. Henrik térden állva fogadott hűséget, és megfogadta előtte, hogy visszaszerzi számára Rómát, ahol az új pápa őt ünnepélyesen császárrá koronázhatja. Éppen Róma birtoklása híján nem történhetett meg

az ellenpápa felszentelése. Bármilyen súlyos volt a császár és pápa viszálya, az intézményre Henriknek szüksége volt, a pápaság eltörlése nem is merült fel. A bressanone-i zsinati határozatban a lényeg a VII. Gergely elleni vádak összefoglalása volt: pápasága gyümölcsei világossá tették gonosz gyökereit, tettei közzétették szándékait; felforgatja az egyházi rendet, zavarja a keresztény birodalom kormányzatát, egy békeszerető katolikus király testét és lelkét meg akarja ölni, esküszegő ellenkirályra támaszkodik; viszályt vet az egyetértők között, harcba viszi a békére készeket, haragot szít a testvérek között, elválasztja a házastársakat. Jelzi a határozat távoli visszhangját, hogy a deutzi kolostor pápalistájába bejegyezték VII. Gergely letételét és utána III. Kelemen számozással az új pápát. Osnabrück püspöke, Benno viszont ügyesen elkerülte az egyértelmű állásfoglalást, úgyhogy benne a császár, a pápa és az ellenpápa egyaránt bizalmas hívét látta. A kényes kérdést elkerülte a *hildesheimi évkönyvíró* azzal, hogy a zsinatról mint egy Hildebrand elleni gyűlésről emlékezett meg. IV. Henrik tüntető módon gyakorolta a kiközösítést maga után vonó világi beiktatásokat, a gregoriánusok által szimoniákusnak ítélt püspökségek betöltését. A bressanone-i zsinat döntő fordulat volt, olyan *szakítás,* amelytől többé egyik fél számára sem volt visszatérés. Ha az ellenpápaság csak időlegesnek bizonyult is (III. Kelement először 1080-as évvel számolják), ezzel megindult az élethalálharc, aminek valamelyik fél bukásáig kellett tartania. Itália

területileg is megoszlott a küzdő felek között. Közép-Itália déli részén még erősödött a pápai reformmozgalom. 1080-ban tűnt el a Crescentius család neve a Sabina vidéki Farfa-kolostor okleveleiből. Ezzel vége szakadt makacs küzdelmüknek a reformált apátság feletti világi igazgatásért. Nem véletlen, hogy VII. Gergely regisztrumába 1080. július 21-én olyan levelet jegyeztek be, amely Dél-Itália püspöki karához szólt. Ebben a pápa megbélyegezte az isten és az egyetemes szentegyház elleni korábbi összeesküvés felújítóit, különösen a maguknak antikrisztusként és eretnekfőnökként állított s csak W. kezdőbetűvel illetett Wibert szentségtörő, a szent római egyháznak hitszegő, az egész római világot bűneivel megbélyegző személyét, aki a ravennai egyház pusztítója. Wibert, a ravennai megbélyegzése már csak a táji különbségek, a történeti eltérések miatt is kedvesen csengett a déli főpapok fülébe, akik a pápa mellé vonták normann támogatóikat. A pápa ugyanakkor félt is déli szövetségeseinek mohóságától. Ezért fenyegette az 1080. évi római zsinat kiközösítéssel azokat a normannokat, akik megtámadnák Szent Péter földjeit, ti. a fermói őrgrófság még meg nem szállt részét, a spoletói hercegséget, a Campagnát és a tengerpartot, Sabinát és a tivoli grófságot.

IV. Henrik hosszú, de nem reménytelen harcba bonyolódott a pápával és az ellenkirállyal. Közben ki tudta használni VII. Gergely ingadozásait és szövetségi

rendszerének ellentmondásait. A *császár elleni koalíció* súlyos erőpróbája volt a benne feszülő számos társadalmi és politikai ellentmondás. A városok növekvő gazdasági erővel a maguk védelmére gondoltak: Basel, Worms, Speyer kőfalakkal vette körül kereskedő — és kézműves — negyedét. A szászok nem szívesen maradtak az ellenkirály táborában, mivel sem a pápa, sem a fejedelmek ügye nem esett egybe az övékével. A fejedelmek is hamarosan megbánhatták, hogy egyéni hatalom szűkében lévő ellenkirályt emeltek, mivel az kimerítette és nemesi segítőinek elosztogatta erőforrásait. Így Rudolf olyanra vetemedett, ami hamar leleplezte őt mint pápai szövetségest: megkezdte az egyházi javak lefoglalását. Ennek rossz hírét a német főpapok természetes szövetségese, IV. Henrik gyorsan kihasználta. Elérkezett az 1080. év, és VII. Gergely belátta, hogy döntőbíráskodásra nem nyílik alkalma, hogy IV. Henrik többé nem ismétli meg Canossát, ami most már politikai epizódnak bizonyult. Így el kellett szánnia magát valamilyen döntő, bármilyen kockázatos lépésre. 1080. március 7-én, a böjti zsinaton tartott beszédével tehát a pápa végleges igénnyel, formálisan letette trónusáról és kiközösítette IV. Henriket, helyére pedig végre elismerte Rudolfot mint királyt és kijelölt császárt. Erre a római zsinat adta meg az alkalmat, ahol ítéletet hirdetve hajtotta mindezt végre a pápa. Döntését általános keretbe helyezte, fellépve a „hamis bűnbánat" ellen és követelve az „igaz bűnbánatot", miután csak az utóbbi vezethet a bűnöktől való felol-

dozásra. VII. Gergely ez alkalomból ismét azt fejteget-hette, hogy a jelölt Sváb Rudolfot megválasztották királlyá, aki alázatos, engedelmes és hűséges, ami mind a királyság hatalmával és méltóságával való megadományoztatását indokolja. A pápa tehát „minden királyi hatalmat és méltóságot elvesz" Henriktől. Az *ellenkirály jogszerű uralkodóként való elismerése* azonban elkésett, és kétélűnek bizonyult. Sokan Henrik kiközösítését mint méltatlan üldözést tekintették, de Rudolf maga is — megkaparintva a pápától elismert hatalmat — elutasította, hogy a pápaság hűbéresének minősítse magát.

A pápa számára az nyújtott reményt, hogy az események még Rudolf javára alakulhatnak. VII. Gergely feloldozást adott azoknak a katonáknak, akik Sváb Rudolfért harcolnak a kiközösített Henrik ellen A császár harcosait viszont mint a római egyházzal egyet nem értőket eretnekeknek nyilvánította. A Mühlhausen melletti Flarcheimnél vívott csata mindkét királyra nézve veszteséges volt. Most Henrik tett kísérletet a maga szövetségi rendszerével. A császár előre akart nyomulni Thüringia felől a meisseni őrgrófságba, ahová viszont a cseh sereg érkezését várta. A cseh herceg ugyanis Groitzschi Wiprecht fedezetével Wurzenen át előrenyomult Lipcse és Weida felé. Sváb Rudolf pedig a Grune patak felé vonult.

Így a *döntő csatára* 1080. október 15-én került sor Hohenmölsen (Milsiu) mellett, az Elster mentén. A birodalmi sereg előtt a császár alighanem először vitette

a sasos zászlót. De beavatkozott az eseményekbe Northeimi Ottó szász csapataival, és ezzel visszaverték a császári sereget Wiederau irányába, nagy veszteséget okozva IV. Henrik fegyveres erejének. A csata elveszett a császár számára, de a háború nem. A küzdelemben Rudolf ellenkirály halálos sebet kapott, jobb kezét levágták; még elvitték Merseburgba, ahol meghalt. A *fejedelmi ellenzék főalakja esett ki* a sorból. Werner püspök teljes királyi szertartással temette el a császár elleni lázadót, a hívek hűségét hagyományozta az utókorra a merseburgi dómban Rudolf késő román bronz sírlapja. Hívei mint alkalmas, az atyák törvényeiért küzdő, az egyházért elesett uralkodóra emlékeztek az ellenkirályra, és Nagy Károly mellé állították. Ennek a visszaemlékezésnek hitelét erősíti, hogy Rudolf esküje, amit a pápa javára tett, tartalmazta az azokra a földekre és jövedelmekre utalást, amelyeket Constantinus császár, illetve Károly adtak Szent Péternek. A néphagyomány azonban nem kedvezett a pápa támogatottja emlékének: úgy emlékezett a nép, hogy Rudolf eskükezét vesztette el, amellyel egykor királyának hűségesküt tett. Halálát sokan isteni büntetésnek fogták fel.

Az ellenfél halála IV. Henriket mindenesetre megszabadította VII. Gergely közvetett nyomásától. Igaz, hogy Rheinfeldeni Rudolf ellenkirály harcát tovább folytatta fia és a rokon Zähringeni hercegi család.

Az ellenkirályság szünetelésének híre eljutott Magyarországra is. A XIV. századi magyar krónikaszer-

kesztmény szerint a rómaiak császárának halálával (a kronológia szerint ez csak Rudolfra vonatkozhatik) a német hercegek és hűbéres fejedelmek, az összes bárók és főemberek együttesen és egyetértően László magyar királyt kérték arra, hogy vállalja el a császárságot. A nemcsak a maga, de a vallás érdekeire gondoló király bibliai fordulattal válaszolt volna: „Ne lépd túl a régi határokat, amelyeket eleid helyeztek el" (Példabeszédek könyve, 22. rész, 28.). Így megelégedett a határokkal, nem lépve át a jog mértékét, visszautasítva idegen és ismeretlen népek uralmát. A magyar hagyomány irodalmi értéke alighanem nagyobb, mint a történeti — mindenesetre utalás arra is, hogy I. László a IV. Henrikkel való megbékélés lehetőségét nem kívánta elzárni.

Igazi nyertesei azonban a császár és ellenkirály küzdelmének a tartományurak voltak, az ő kezükre játszott akaratlan VII. Gergely császárellenes bujtogatása. 1080-ban szerepelnek először a Ludowing-ház várai, a Neuenburg és a Wartburg oklevélben, amikor a regionális földesúri hatalmasságok harcoltak IV. Henrik ellen. A meisseni őrgróf Ekbert pedig azzal erősödött, hogy átmenetileg Henrik császárhoz közeledett, de javára sem avatkozott bele hatékonyan a döntő harcokba.

Végeredményben az 1080. évi böjti zsinat közvetlen politikai célja nem volt elérhető, viszont végképp lerombolt minden hidat, amin a pápa és a császár

egymáshoz közeledhetett volna. A böjti zsinat egy másik pontja pedig még szövetségeseket is kergetett IV. Henrik táborába. A zsinaton ugyanis VII. Gergely újra megtiltotta a világi invesztitúrát, igen éles megfogalmazásban: senkit nem ismert el püspöknek, aki egyházmegyéjét világitól fogadta el, az elvet kiterjesztette az alacsonyabb egyházakra is. Kiközösítette azokat a világiakat a zsinat, akik papoknak adtak egyházi javakat — az illető papoknak pedig tilalmassá tette a belépést az így juttatott templomokba. A zsinat azzal a felhívással fordult a világi lakossághoz, hogy forduljanak el a „hamis papoktól", akik nem elég erős hitűek és nem felkészültek. Ez a zsinati fejezet törvényessé tette a világiak papellenes elzárkózását, ennyiben kihívás volt azokkal a papokkal és püspökökkel szemben, akik egyháziakat világiaktól kapták.

VII. Gergely a mind élesebbé váló itáliai küzdelemben kénytelen volt behatóan foglalkozni a dél-itáliai és általában a mediterrán térség összefüggéseivel. Ilyen viszonylatban is többször hangsúlyozta 1080-ban a keresztény társadalom szerves egységesülését. Ebből azok, akik a római egyház kifejtésében élnek a keresztény tételek szerint, *rómaiak*, a római világot *(orbis Romanus)* alkotják, a többiek *görögök* voltak a pápa szemében. Maga igyekezett terjeszteni a római egyház külsőségeit, hogy ezzel is tisztább frontokat teremtsen. Ezért fordult a keleti rítusú szardíniai papokhoz, hogy szakállukat nyírassák a római szokás szerint.

Természetesen a kérdéskörnek nyílt politikai elemei is voltak. Ide tartozik, hogy 1080. április 8-án VII. Gergely hasztalan figyelmeztette a *velencei* dogét és népet, hogy tartsák távol magukat a kiközösítettektől. Az utóbbiakon Bizáncot kell érteni. Robert Guiscard fejedelmet és a normannokat viszont arra intette az évben a pápa, hogy vegyenek részt egy *Ravenna* elleni hadjárásban, ahol Wibert ellenpápai székhelyét tartotta. Elképzelése szerint a had vezetése pápai kézben lett volna. VII. Gergely hivatkozott is azokra az esküvel erősített kötelezettségeikre, amelyeket a védelem és segítségnyújtás terén a normannok vállaltak. Robert Guiscard-t arra kívánta rávenni felhívásával, hogy szeptemberben, amikor a hűvösebb időjárás már beállt, fegyveres erővel lépjen be Ravenna körzetébe, hogy azt visszaszerezze apjának, az áldott Péternek. A pápai hatalom alá vetést, az ellenpápaság bázisának megsemmisítését várta tehát a normannoktól. A pápa annyiban helyesen járt el, hogy az egyházon belüli szakadást (a nyugati egyház szkizmája) ki akarta küszöbölni. Reménye biztosnak látszott, amennyiben Robert Guiscard, Apulia hercege 1080 júniusában Cepranóban megújította segítségnyújtási ígéretét. Igaz, a normann herceg szabta meg a feltételeket a pápa kibéküléséhez.

Az események azonban már nem a pápa akarata szerint alakultak, ezt a német császári nyomás és a normann Dél-Itália Bizánc elleni hadjáratának (1080–1085) kibontakozása megakadályozta. 1080-ban befejeződött az utolsó apuliai görög városok normann

alávetése. Robert távollétében testvére, Roger beleszólt a félsziget normann birtokainak ügyeibe, és ott annak érdekeit híven képviselte. Míg Roger Szicíliát fokozatosan kivonta Robert befolyása alól, addig maga nem változtatott Robert dél-itáliai birtokain a görög egyházat megszorító lépéseken. Mind világosabbá vált, hogy VII. Gergely már nem képes aktivitást kifejteni a tényleges hatalmi politikában, s ez átszállt IV. Henrik, a görög császár és a normann fejedelmek kezébe. Szerep jutott még *Toszkánai Matild* grófnőnek is, akinek csapatai a pápa tényleges erejét jelentették, s a császár itáliai benyomulását volt hivatva megakadályozni, aki elhatározta, hogy beviszi Rómába ellenpápáját, hogy ott végre elnyerje a császári koronát. A grófnő sereget gyűjtött ellene, de IV. Henriknek sikerült erősebb alakulatokat szembeállítania. 1080 őszén Volta mellett, Mantova közelében Matild csapatai verséget szenvedtek. A lombard városok megnyitották kapuikat az előnyomuló császári sereg előtt.

A császár és pápa küzdelmében a gregoriánus nézetek és a hagyományos felszentelt király felfogás mellett szerepet kapott a jogfelfogás és jogi érvelés. Ennek a vitairodalomnak fontos állomása egy ravennai jogász, *Petrus Crassus* munkája Henrik jogainak védelmére Gergely ellen, amit a korábbi felfogás 1080-ra, az újabb pedig 1081 és 1084 közé helyez. Petrus Crassus értekezése a pápa híveit paterinusnak nevezi,

illetve azt állítja egy helyén, hogy ők magukat így nevezik. Nála tehát a patarén pápistát jelent. Már az afféle beállítás, hogy a patarénok a maguk Gergely pápáját védelmezik, jelzi, hogy a jogi író nem ismeri el pápának Gergelyt. A szerző követelte az egyházi és a világi ügyek teljes szétválasztását, és a császár rangelsőbbségét vallotta a pápával szemben. *Petrus Crassus* tagadta Hildebrand jogát a császár kiközösítésére, azonban nem szorítkozott a hagyományos felfogásra, hanem a római jogot aknázta ki Henrik uralkodói funkcióinak alátámasztására. Ellentámadás volt tehát ez a papi uralom eszményével szemben. Petrus Crassus szemében a király a béke védelmezője, isteni elrendezés szerint került a királyságba. Senki sem zavarhatja tevékenységében az uralkodót, legkevésbé a patarénok lelkésze (azaz a pápa). Henrik király uralmát Dániel könyvére hivatkozva („Az úr uralkodik az ember birodalmán és akinek akarja, annak adja azt") isteni eredetűnek vallotta *Petrus Crassus,* tagadta annak a pápa alá vetettségét, hiszen a pápa nem rendelkezhetik isten királysága felett. A ravennai jogász tehát megfordította a gregoriánus követelményeket, és az egyház feletti királyi védelem funkcióját emelte ki: a király eszerint nemcsak a közrend és jog, hanem a hit tisztaságának felelős őre is. A jusztiniánuszi kódex vallotta már, hogy a császár kegyessége által kormányzott birodalomban a vallást úgy akarja óvni, ahogyan azt Péter apostol adta a rómaiaknak. A Péterre való szakadatlan pápai hivatkozás a római jog szemléleté-

ben volt szembefordítható Gergely pápával. *Petrus Crassus* az emberi társadalom két osztályát megkülönböztette meg, a klérust és a népet. Ennek megfelelően két jog is él egymás mellett, a világi és egyházi jog. Mindevvel a ravennai jogász a keresztény társadalom gregoriánus eszményét tagadta. Szemében a klérusra szorítkozik az egyházi társadalom, míg a keresztény testvériség mentessé válik a jogi tartalomtól, testületi jellegtől. Ilyen összefüggésekben fogalmazta meg határozottan és nyersen a jogász vitaíró, hogy Hildebrand szerzetes a törvények ellensége, az egész kereszténység ellen van. Az egyházi jog ezért nem köti a népet, viszont a törvények *(leges)* alkalmazhatók a klérusra. A békeoltalmazó király megbüntethet mindenkit, aki a törvényeket megsérti. Mindevvel *Petrus Crassus* a pápai joghatóság általánosságát vitatta, s a kánonjogot csupán az egyháziak fegyelmi szabályainak tartotta. Az egyház feje eljárhat atyai módon, de nem gyakorolhat atyai hatalmat. A pápának csupán a valláson belüli szféra őrének szerepe maradt a császárbarát jogász rendszerében. A jusztiniánuszi felfogás szerinti szent törvények *(sacrae leges)* fogalmát használta és állította szembe végeredményben Petrus Crassus a gregoriánus jogfelfogással.

A német és itáliai gondokkal küzdő VII. Gergelynek legfőbb célja az volt, hogy mégis befolyásolni tudja, s ha lehet, fő küzdelmeiben tartalékaként nyerhesse meg a maga számára *Nyugat-Európát.* Erre használta fel a

pápa következetesen kifejtett érvelését a papi uralomról a keresztény társadalomban. Ennek keretébe tartozott a felsőbbség és alávetettség már sokfelé elhintett tana, aminek alapján vallotta és hangoztatta, hogy az apostoli szék joga a maga útmutatásaival irányítani a királyi hatalmakat.

Hódító Vilmosnak 1080-ban írt levelében mindezt szimbolikusan úgy fejtegeti miszerint a keresztény vallást a nagyobb és a kisebb távolsága mozgatja, azaz isten után az apostoli elrendezés és gondoskodás kormányozza a királyi méltóságot. Az angol királlyal való levelezésben a pápa nyomatékos érvül az isteni írás tanúságát hívta segitségül egy megállapításhoz, valójában I. Gelasius pápa álláspontját idézve. Nem elégedett meg azonban VII. Gergely az elvek hangoztatásával, hanem legátust küldött a Szigetországba, hogy esküt vegyen a királytól a pápa iránti hűségéről, és pénzt szerezzen az uralkodótól. Hódító Vilmos kiérezve mindebből a pápa hatalmi igényét, pénzt ugyan adott, de elutasította a hűségesküt. A pápa erre valószínűleg tiltakozó levelet írt Lanfrancnak, mert ismerjük az angliai főpap válaszát. Ebben Lanfranc biztosította a pápát a szentszék iránti hűségéről, engedelmességet ígért a kánonokkal összhangban, de elhárította felelősségét a királyi eskü ügyében. Eszerint Lanfranc azt tanácsolta a királynak, hogy teljesítse a pápai kívánságot, de nem ért el sikert. Lanfranc mentegetőző szavai világossá teszik, hogy a lényegben sem a pápai felhívásnak, sem a főpapi kérlelésnek nem engedett

Hódító Vilmos, nem vetette alá a királyi hatalmat az egyházinak.

Lanfranc bizonyára megértette a két vitatkozó fél, az angliai egyház két felügyelő hatalmassága vitájának lényegét. A pápai igény ugyanis összefüggött a Német-Római Birodalommal vívott küzdelemmel. Nem csupán a pápa és a főpapok viszonya, nem valamilyen nemzeti egyház és a külföldről irányított egyetemes koncepció vitája került itt az előtérbe, hanem általában a vallási hatalom kérdése. A pápa ennek teljes függetlenségét igényelte. A maga szférájában Lanfranc alighanem támogatta az egyház hatalmi fölényét a világi hatalom felett, de nem tartotta szerencsésnek, ha ez az igény túl messze megy el. Másrészt azt kívánta, hogy az állam se használja fel teljes erejét az egyházzal szemben. Így Lanfranc szíve mélyén nem helyeselhette VII. Gergely igényét, hogy Vilmos király uralma elismeréséért cserébe adjon hűséget a pápának. Az angliai főpap mint jogász a kánonok alapos ismerője volt, és mint teológus nagyon jól meg tudta különböztetni a pápa püspökkijelölésre irányuló igényét a világi uralkodóktól való hűség megkövetelésétől. Nem támogatta tehát lelkesen, válogatás nélkül a pápai igényeket királya előtt. Így azután a távoli Angliában VII. Gergely nem tudta keresztülvinni akaratát, s a másutt lekötött és amúgy is megcsappant erejével pedig erőszakot nem alkalmazhatott.

Ugyancsak 1080-ban tett kísérletet VII. Gergely a francia ügyek befolyásolására. Megírta I. Fülöp király-

nak, hogy királysága és lelke egyaránt a boldogságos Péter hatalmában van. Ez a francia király feletti pápai fölényt kifejező egyértelmű elvi állásfoglalás volt. Az egyház feje azt hangsúlyozta Fülöphöz fordulva, hogy a keresztény királyok kötelessége védelmezni az egyházakat. Ugyanebben az esztendőben támasztotta azt az igényét a pápa, hogy a francia világi és egyházi erők támogassák őt a gregoriánus iránnyal szembenálló főpapok elleni fellépésében. Ezért adott ki rendelkezést Ebulus, Roucy grófja számára, hogy az álljon ellen Manasses reimsi érseknek. Felfogása szerint a pápától függő világiak kötelessége tehát segíteni a római egyház fejét az engedetlen főpapok erőszakos eltávolításában. S még a küzdelem számára már kedvezőtlen szakaszában is voltak sikerei délfrancia földön a pápának, sikerült letennie főpapi székéről Pétert, Rodez püspökét.

Mindez azt mutatja, hogy a küzdelem messze eltávolodott kiindulópontjától, a főpapi beiktatás és a kánonszerű választás követelményétől. Az utóbbiak már csak a hűség próbái voltak VII. Gergely számára. Valójában már hajlott kompromisszumra a francia és az angol-normann dinasztiával, csakhogy az így kialakítani akart felsőbbség elérésének is a Száli dinasztia elleni makacs küzdelemben kivívott siker volt a feltétele, ugyanis a német uralkodónak országa egyházi hatalmasságai felett gyakorolt jogai, az egyháziak feletti tulajdonjoga a nyugati kompromisszumokat is veszélyeztették.

A VII. Gergely egyházkormányzata idején megindult nagy küzdelemben — amely a császárság és pápaság között folyt a hatalomért —, igen nagy szerep jutott a pápa elképzeléseiben a Német-Római Birodalom hátában levő országoknak. Ez vonatkozott *Skandinávia* országaira is. A küzdelemben játszott szerepük mégis viszonylag csekély maradt, hiszen a küzdő felek egyike, a német egyház inkább befolyásolta a skandináv kereszténységet, mint a távoli pápa. Egyházszervezeti szempontból külön skandináv egyháztartomány nem volt, hanem az egész skandináv táj a brémai érsek egyházi felsőbbsége alá tartozott. A pápa érdeke az volt, hogy ez a függés lazuljon, és a skandináv országok egyházi életükben felszabaduljanak a német függésből, és függetlenebb szerkezetet teremtsenek, azaz a pápaságtól közvetlenebb függésbe jussanak. Ehhez azonban nem volt elég az egyházi élet alakulása, a hivők hajlandósága, szükséges volt a világi társadalom fejlődése, ezen országok jelentőségének növekedése.

VII. Gergely a legtöbb reményt Dániával kapcsolatban táplálhatta. Ez volt a legfejlettebb északi ország és ez állt a legközelebb az európai ügyekben. Új uralkodója, IV. Kanut (1080–1086) az egyháznak erős támasza volt.

A pápa törekvései azonban túlmutattak ezen a birodalommal közvetlen szomszédságban levő területen. Már 1080-ban levelet intézett VII. Gergely a svéd királyokhoz, akiket ‚nyugati gót' uralkodóknak tekintett. Ez a dicsőítő megjelölés (*Wisigothorum gloriosis*

regibus) jelzi, hogy a pápa építeni igyekezett a régi hagyományra, illetve hogy valamennyire ismerte Svédország politikai földrajzát. A valóságban azonban Svédország kereszténysége még csak nagyon fiatal, bizonyos területein még csak születőben volt. A XI. század során ugyan német és angol hittérítők közvetítésével teret nyert a kereszténység, de még teljesen hiányzott Svédországban a kolostorok intézménye, amire pedig a pápaság inkább építhetett volna. A művelődés terén ugyanakkor még átmeneti fokon állt a svéd fejlődés pogányság és kereszténység között. (Az Eskilstunából [Södermanland] való nagy kősírláda a XI. század közepéről a kereszténység kezdetéről való, runáit Tove írta és Näsbjörn nevű készítője a viking kor jellegzetes motívumait és stílusát alkalmazta. Hemse temploma [Gotland] a XI. század második feléből a pogány művészet hagyományait mutató fatemplom volt, a pogány díszítmények átmentek a keresztény templomra. A nem sokkal VII. Gergely pápasága után készült színes szőttes falfüggöny Skog templomából [Hälsingland] még bemutatja Odin, Thor és Frey pogány germán isteneket koronával és szoknyás ruházatban, állat- és madáralakok közé helyezve, amikor a kereszténység és a pogányság harcát ábrázolja. A keresztény gyülekezetre támadó gonosz erőkkel szemben a hívők megszólaltatják a harangokat. De a keresztény fatemplom és harangtorony ábrázolása is őrzi a pogány építészet emlékeit a faliszőttesen: mindkét épület felső sarkán a pogány fejfaragványok

láthatók.) Ettől a vidéktől tehát a pápa aligha várhatott érdemleges segítséget a császár és a birodalomhű német püspöki kar ellen. Hiszen még a sokkal régibb kereszténységű Dániában is éltek pogány szemléleti maradványok, ahol az időjárásbefolyásoló varázslók szerepét várták el a hivők a keresztény papságtól és ahonnan panaszos hírek jutottak el VII. Gergelyhez arról, hogy rossz időjárás idején tettleges haraggal fordulnak a hivők a papok ellen.

A gregoriánus törekvések sikerének mutatkozik a *Pireneusi-félsziget* egyházi fejlődése. Hugo clunyi apát, mint pápai legátus VI. Alfonz kasztiliai királynál elérte, hogy a mozarab rítust felváltsák a rómaival: a burgosi zsinaton 1080-ban bevezették a római liturgiát Kasztíliába. Ez a lépés azonban rosszallást váltott ki mind a királyi udvarban, mind a keresztény lakosság széles köreiben. A nép kitartott a mozarab rítus mellett és helyenként nyílt lázongásra került sor. A pápa emiatt és a kasztíliai király, VI. Alfonz más egyházi vonatkozású tettei miatt rettenetesen felháborodott, és 1080. június 27-én nyílt fenyegetést intézett az országhoz: ha a kasztíliai király nem ad elégtételt amiatt, hogy támogatta Róbert szerzetes szimoniákus tevékenységét, valamint mert nyersen bánt a pápai legátussal, illetve ha a király makacssága esetén a népet hiába hívja fel királya elleni felkelésre, maga Gergely veszi a fáradságot, hogy elinduljon Spanyolországba, hogy a király mint a kereszténység ellensége elleni kemény eljárást indítson.

Ez talán valóságos hadjárat lett volna — nem a mórok elleni kereszteshad, hanem az engedetlen keresztény uralkodó elleni akció. Máshogy nem érthetjük, hiszen Alfonz királynak levélben jelezte a pápa, hogy a boldogságos Péter kardját ellene kirántani kényszerül. A félsziget mór és keresztény uralkodóinak egyaránt figyelmeztetésként szólt az a pápai bátorítás, amely Guy Geoffroy aquitániai grófot hadjáratra indította a Pireneusokon túlra.

A római rítus befogadása Alfonz államaiba utat nyitott a hegyeken túlról jövő egyházi befolyásnak is. A liturgia és egyházi intézmények a francia érintkezések nyomán módosultak. Főleg a clunyi szerzetesek nyomán érvényesült ez a hatás. Feltűnő, hogy a kasztíliai király élénk rokonszenvet mutatott a clunyi irányzat iránt, míg a pápai beavatkozásnak igyekezett ellenszegülni.

A burgosi zsinat nyomán León királysága felől Portugáliába is átáramlott a clunyi hatás Péter bragai püspök egyházkormányzata idején, ott is terjedt a római liturgia. Ezek a fejlemények jól jöttek VII. Gergely pápának, hiszen ezekkel a részleges sikerekkel leplezni tudta a Német-Római Birodalomban feltoluló nehézségeket.

Ha IV. Henrik tevékenységét 1081-ben mérlegre tesszük, lehetetlen nem gondolnunk arra a XIX. századi német történetíráson belüli vitára, hogy hiba volt-e a középkori német uralkodók megannyi harca

Itáliában, oly sok német vér elfecsérlése a császári hatalomért (*Heinrich von Sybel* álláspontja), vagy éppen ellenkezőleg, helyes volt az (*Julius Ficker* nézete). A kérdés azonban a király számára nem is vetődött fel úgy, hogy keleti politikát kellene folytatni s nem délit, hogy csapatai energiáját és vérét Kelet-Európa és nem Itália harcmezőin kellene kockáztatnia. Ha uralkodó akart maradni Németországban, kénytelen volt Itáliára törni, hogy végső csapást mérjen VII. Gergely pártjára és megszerezze a császári koronát. Átkelhetett az Alpokon, mivel Németországban gyakorlatilag befejeződtek a fegyveres harcok, ellenfelei megosztottak voltak, és a néptömegek békét áhították. A császárellenes csoportok tudatában háttérbe szorult a törzsi különállás, *Magdeburgi Bruno* írásaiban már a délnémet ellenzéket is bele foglalta a „mi" körébe. Ezt kihasználva, a császár biztosította a szászokat, hogy nem akarja megszüntetni régi előjogaikat, s igyekezett megnyerni a szász parasztságot is. Ugyanakkor viszont romlott helyzete Itáliában, mivel VII. Gergely ismét kiközösítette az egyházból. A pápai rendelkezések megsértése adta erre az alapot, amiért VII. Gergely a királyt nemcsak végképpen letenni, de kiközösíteni is határozta Gelasius pápa tanaival érvelő kemény megfogalmazása szerint.

Ezzel kapcsolatban fejtegette az egyház feje Metzi Hermannhoz írva, hogy a királyok és hercegek istent figyelembe nem véve rablásokkal mutatják gőgjüket, emberölésekkel hitszegésüket, az ördög cselekszik a

világ fejedelmeként, az embereken vak vággyal uralkodni akarva. Az ilyen fejedelmeket — emlékeztet a pápa az utolsó Meroving király, Childeric sorsára — letették, mivel nem volt hasznos. Ennek folytatólagos gondolatmenete, hogy a Pétertől rábízott javak felett a pápa uralkodik erényével. A római egyház kormányozza a római világot. Krisztus, a legfőbb császár (*summus imperator*) pedig az egész keresztény népet Szent Péter gondjaira bízta. VII. Gergely a pápai fölény sokoldalú érvelésének a tömörítéséig is eljutott: akinek megadatott a menny kinyitása és bezárása, attól távol álljon, hogy a földről ne ítélkezhessék.

A pápa azonban csak Henrikre ontotta világi uralkodók elleni haragját, vele szemben játszotta ki Péter krisztusi eredetű hatalmát. 1081 márciusában, az új ellenkirály választásakor a pápa Passaui Altmannhoz és Hirsaui Vilmos apáthoz fordult, s a királyválasztás eljárását előírva leírta az eszményi uralkodót, akinek feladata, hogy az egyház védője és kegyes irányítója legyen, aki engedelmes és alázatosan odaadó a szent egyházhoz, valamint hasznos, ahogy a keresztény királyhoz illik, ahogy azt Rudolftól remélték. Az új királyt a szent egyház önként, tanácskozás alapján hívja a királyságra vagy császárságra, nem átmeneti dicsőségért, hanem sokak üdvéért, s ő alázatosan engedelmeskedjék. Ha nem, a szent egyház nem kedvez neki, hanem ellentmond. Látszólag tehát Henriknél különbet, Rudolffal egyenrangút keresett s pápa. A Németországban dúló belső harcot azonban a

fejedelmek saját hatalmuk növelésére akarták felhasználni. Így az ellenkirály a jelentéktelenségében eszményi Luxemburgi Hermann, Salm grófja lett (1081—1088). A fejedelmi ellenzéket vezető Hermann nélkülözte Rudolf ellenkirály tehetségét, keveset árthatott a császárnak. Egy krónikás megfogalmazása szerint „hiába hordta a király nevet". Henrik elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy új ellenfele ellen a harcot híveinek engedje át, akiket az új sváb herceg, Staufeni Frigyes vezetett, s aki utóbb veje lett Henrik királynak. VII. Gergely azonban azt remélte, hogy előbb-utóbb a német belső események lekötik az uralkodót magát is.

Fennmaradt egy esküszöveg, amit VII. Gergely Hermann, Salm grófja királyi esküjének szánt. Bár ez belekerült Gergely pápa regisztrumának IX. könyvébe, mégis gyanús szöveg. Ezzel egy általánosabb probléma egyik jele került felszínre: ez az egész könyv nem mentes kétségektől, interpolációk kerültek bele. Talán annak jele ez, hogy ettől az évtől kezdve *zavarok támadtak* VII. Gergely központi igazgatásában, *írásbeliségében*. (Lehet, hogy a IX. könyv nem a maga idejében, az eredeti regisztrálás szokásos jeleivel került a gyűjteménybe, hanem később — 1081 és 1083 között — illesztették bele.)

A küzdelem egyre jobban igénybe vette az addig jól feltöltött pápai kincstárat, s VII. Gergely mindinkább kénytelen volt hozzányúlni a püspöki és kolostori kincsekhez. Így kezdett a keresztény világ felett igényelt

egyetemes pápai kormányzat *(universale regimen)* pénzügyi oldala mind erősebben és felháborodást kiváltó módon kidomborodni. A pénzszerzés pápai törekvésének elburjánzását az őt védelmező írók sem cáfolják, csupán a hadi szükségletekkel magyarázzák. Ennek a bíráló megítélésének adott utóbb hangot a délnémet székesegyházi iskolavezető, kanonok, majd kolostori prépost *Gerhoh von Reichersberg* (1093–1169), aki úgy látta, hogy VII. Gergelytől fogva terjednek a kúria visszaélései, kezd a pápa ezüstöt és aranyat gyűjteni, s jelennek meg a kapzsi bíborosok. A gregoriánus püspökök kénytelenek voltak jelentős pénzvagyont ráfordítani a maguk helyi harcaira és a római kúria erőfeszítéseire, hogy az utóbbi helyt állhasson a császárbarát erőkkel szemben Közép- és Észak-Itáliában és Németországban. Innen a korabeli polemikus irodalom és a krónikaírás számos epés megjegyzése VII. Gergely *pénzszerzési módjairól.* Személyére éleztek ki egy folyamatot, amely II. Sándortól II. Orbánig jellemezte a pápák és a császár harcát, s amivel együtt járt a XI. században az egyházi javak védelmét szolgáló egyházi törvényhozás. Mégis, *Albai Benzo* püspök úgy írt a gregoriánus püspökökről, mint akik vagyonukat Prandellusnak adják át, s maguk nyomorra jutnak, s a kolostorok kifosztva állnak. Matild grófnő életírója, *Bonizone* pedig („Vita Mathildis") azokról az adományokról ír, amelyek ellenszolgáltatás nélkül, áldás fejében a Lateránba jutottak. Így került a Canossai ház 200 font ezüstje is a pápához.

Az egyházi javak összeírása kiterjedt a templomokra is: VII. Gergely 1081-ben a római falakon kívüli Szent Pál-kolostor szerzeteseinek javai közt számontartotta a falon belüli Szent Fokász-templomot, s rájuk bízta a Szent Prisca-kolostor őrizetét. Ez már az Örök Város fenyegetettségét is érzékelteti.

Miután a pápa 1081 márciusában megújította a kiközösítést Henrik és valamennyi párthíve ellen, maga rettenthetetlenül Rómába zárkózott, és a hozzá hű lakosság egyelőre elzárta a császár elől a városbalépés útját. A fenti vádak a pápa pénzhiányáról és annak csillapítási módjáról most már az ostrom elleni védelem szükségleteivel bonyolódtak. A „Vita Mathildis" canossai kódexére írt közel egykorú széljegyzet arról szól, hogy a grófnő Anzelm püspökkel, VII. Gergely lombardiai vikáriusával együtt a canossai egyház kincstárát követelte Gellért apát, a mondott egyház elöljárója számára, hogy azt a pápához irányítsa a római egyház védelmére. A pápai párton tehát Matild grófnő és a második Anselmo da Baggio luccai püspök állt. Szembe kerültek viszont VII. Gergellyel a *városok.*

A pápa—császár-harcban nagy fontosságánál fogva kitűnt *Milánó,* amely valószínűleg 1081-ben nyerte el a császártól önkormányzatának első elismerését. A város három osztálya eskü alatti megállapodásban egyesült és választott konzuljaik mindjobban korlátozták az érsek hatalmát.

Pisa közösségi szervezete egy magántársulásból, companiából fejlődött ki, amelyben hajóépítők, kereskedők és nemesek tömörültek. Ez a város is kivívta az átpártolását kerülni akaró IV. Henriktől, hogy 1081-ben megerősítse jogait: a tengeri szokásokat és a saját elöljáróság választásának jogát. A város élére 12 férfiú került, akiket a harang szavára általános tanácskozásra összegyűlt városlakók választanak a kiváltság szerint. Az uralkodó egyúttal megfogadta, hogy a pisai városvezetők egyetértése nélkül nem küldi képviselőit Toscanába. Fontosabb volt számukra, hogy ezzel szabadultak a toscanai őrgrófi algrófok elnyomatásaitól.

1081. június 23-án kelt IV. Henrik kiváltságlevele *Lucca* város javára, ami nyílt szembefordulás volt a luccai püspökkel. Az oklevél bevezető formulái a szentháromságra és az isteni kegyelemre hivatkozással tesznek eleget a vallásos kívánalmaknak, egyben azt hangsúlyozzák, hogy a királyi méltóság minden más méltóságot megelőz a neki járó tiszteletadásban. Hűségük jutalmául és kancellárja, Lausanne püspöke Burchard közbenjárására tiltja meg az uralkodó mindenkinek, hogy rongálja vagy lerombolja Lucca régi vagy új városfalát, a városfalon belüli és kívüli, az alsóvárosban levő házait. A király lemond arról, hogy palotát építtessen a városban vagy a fellegvárban. Senki sem követelhet tőlük ingyenes vendéglátást, katonatartást, úti ellátást. Biztonságot ígérve kereskedelmi szabadságot is adott a luccaiaknak és velük a kereskedőknek. A császár tiltotta várkastélyok építését

a várostól számított 6 mérföldön belül — a vakmerők építményét le kell rombolni. Törvényes bírói ítélet nélkül senki sem tartóztatható le a város és az alsóváros lakói közül. A polgárokat bizonyított birtokaikban vagy falvaikban zaklatni nem szabad. Városjogokat is kaptak az uralkodótól, amit nem adott meg a firenzeieknek. Eltiltja és megsemmisíti a Bonifác őrgróftól Lucca terhére bevezetett helytelen szokásokat. Az őrgrófi kedvezmények viszont érvényben maradtak. A lombardok bírája nem gyakorolhatja tisztségét a városban, csak ha jelen van a király vagy kancellárja. Egyetlen püspök (!), herceg, őrgróf, gróf, senki se zaklathatja a polgárokat szabadságaikban. A jogsértőnek 50 font legfinomabb arany a bírsága a király, másik 50 font pedig a sértett luccai polgár javára. A király a nagyobb tekintély kedvéért Rómában állította ki oklevelét, mintha a városnak már ura volna. Mindez része a király jól átgondolt politikájának, hogy megfossza a pápát támogató világi és egyházi arisztokráciát az olasz városok növekvő gazdasági erejétől, támogatásától Itáliában. A társadalmi érdekek ilyen érvényesülése egyre jobban szorongatta VII. Gergely szűkülő területeit. A luccai példa viszont világossá teszi, hogy a császári politika segítette a városállamok magvának kialakulását a környék megtisztításával a feudális váraktól, a polgárok birtokszerzésével.

Az itáliai egyházi és hatalmi politika 1081-ben belekerült *két császárság és a normannok* küzdelmeinek

bonyodalmaiba. VII. Gergely 1081. február előtt bizottsági munkálattal készítette elő latin püspökség létesítését Miletoban, ahol Roger szicíliai gróf székhelye volt. 1081 februárjában a pápa megerősítette a miletói püspökséget, felette az érseki jogokat Reggio gyakorolta.

Ennek az esztendőnek áprilisában a szeldzsuk törökök ellen küldött bizánci sereg Nikéforosz helyére Alexiosz Komnénoszt kiáltotta ki császárrá. A trónra lépő I. Alexiosz törvényes hátteret is akart teremteni a hatalmához, ezért maga mellé vette VII. Dukász Mihály fiát, s feleségül vette unokanővérét, Irénét. Az új görög császár lépéseket tett az elveszett itáliai hatalom és kapcsolatok némi pótlására. Levelezésbe bocsátkozott a Monte Cassino-i apáttal, méghozzá latin nyelven, bár a görög császári kancellária már csak szánalmasan tudott a másik nyelven írni. Nem kevésbé fontos, hogy az Egyházi Államtól északra is talált kapcsolatot a bizánci uralkodó, méghozzá a pápa ellen harcoló IV. Henrikben, akinek pénzbeni támogatást nyújtott itáliai vállalkozásához. A Velencei Köztársaság is Bizánc szövetségese volt a normannok ellen, amivel — a pápai rosszallás ellenére — megalapozta elsőségét a keleti kereskedelemben. Ez magyarázza, hogy VII. Gergely kiközösítés alá helyezte Alexiosz császárt, pontosabban kiterjesztette rá az elődjét sújtó kiközösítést. Ennek a rossz viszonynak tulajdoníthatjuk, hogy a görög uralkodó leánya, Anna Komnéna, amikor megírta atyja élettörténetét („Alexiasz"), VII.

Gergely felemelkedését vázolva, annyira szabadon engedte a pápa iránti előítéleteit. A pápa csak normann hűbéresét, egyre inkább egyenértékű szövetségesét tudta szembeállítani a két császár szövetségével, amely 1081 körül volt a legerősebb. Ehhez a szövetséghez az segíthette hozzá Henriket, hogy a bizánciak a XI. században a német (és francia) királyokat Nagy Károly utódainak tartva, előkelőbb helyen sorolták be a világ ranglétráján, mint például a magyar királyokat. Henrik és Alexiosz szövetsége gyakorlati jelentőségű volt ez időben. Ebben reménykedett a normannoktól szorongatott dél-itáliai görög egyház is. Azonban számukra igen sajnálatosan nem a bizánci erők érkeztek Dél-Itáliába, hanem Robert Guiscard normannjai a Balkán félszigetre: 1081-ben a normann uralkodó legyőzte Alexiosz Komnénoszt és a velenceieket Durazzonál. A pápa sietett kifejezni szerencsekívánatait Robert Guiscard-nak. De annak a balkáni kalandnak az volt az ára, hogy a normannok védtelenül hagyták Itáliát, akaratlanul szabaddá téve ezzel az utat a német uralkodó délre töréséhez.

IV. Henrik 1081 májusában megjelent az örök város előtt, III. Kelemen ellenpápa és számos császárpárti lombard püspök kíséretében. Hogy ennek a hadjáratnak célja Róma elfoglalása volt, azt sejteti a *hildesheimi évkönyvíró* értesülése az 1081. évnél: Henrik király Rómát ostromolja. Igaz, hogy ez a felbukkanás még nem jelent teljes ostromzárat. 1081 júniusában hasztalan kérte Alexiosz a pápa jóakaratát és segítségét a

normann támadás ellen, választ nem kapott. Látva, hogy a pápa a normannok egyértelmű szövetségese, bezáratta a konstantinápolyi latin templomokat. A két császár szövetsége Keleten is sikereket hozott: Alexiosz szerződést tudott kötni Szuleiman ibn Kutulmus szeldzsuk szultánnal, amelyben az a bazileusz hűbéresének, bizánci helytartónak tüntette fel magát. Ez növelte a bizánci császár európai tekintélyét is.

A pápai hatalom érezhető hanyatlása közepette mégiscsak felmutathatott néhány periférikus sikert. *Portugáliában* 1081-től nőtt meg lassanként a római befolyás, erősebb ellenállás nélkül. A római liturgiából idéznek Pendoradában és Bragában 1081-ben. A spanyol területen a francia területektől (Massif Central) kiindulva a Pireneusok felé, a Spanyolországba vezető hadiút mentén clunyi szellemű kolostorok hálózata bontakozott ki. A clunyi befolyás számos olyan kolostor szabályaira is kiterjedt, amelyek sohasem tartoztak a clunyi kongregációhoz. Erre a legfontosabb példa Sahagun, a clunyi szabályok központja spanyol földön, amelyen keresztül más leóni és kasztíliai kolostorokra terjedt a clunyi szellemiség, bár az utóbbiak nem kerültek be a clunyi kongregációba. Így látta elérkezettnek a feltételeket ahhoz VII. Gergely pápa, hogy 1081-ben beavatkozzék VI. Alfonz király egyházpolitikájába. Levelében ugyan Spanyolország dicsőséges királyának nevezte a részterületek uralkodóját, másrészt már előre beavatkozott olyan ügyek-

be, amelyek még a jövő kérdései voltak. A legfeltűnőbb, hogy a még mór kézen levő Toledóba érsekségre kiválasztandó személyt is körülírja: esetleg külhoni vagy alacsony származású férfiú legyen, de alkalmas *(idoneus)* a spanyol egyház kormányzatára, akit a király maga mellé fogad. Ezzel már eleve elhárította helyi (nem római liturgiához húzó) érsek állítását a visszafoglalás esetére. Ugyancsak beavatkozott a pápa a többvallású pireneusi területek sajátos szokásaiba, amikor arra intette a királyt, hogy többé ne tűrjön meg földjén olyan jelenséget, hogy zsidók uralkodnak keresztényeken vagy felettük hatalmat gyakorolnak.

Lengyelországban Ulászló Hermann (Wladyslaw Herman), I. Kázmér kisebb fia uralkodott, ami nem volt kedvező a gregoriánus mozgalom számára. Lengyelországban a császári–gorzei reform, a *lotharingiai–rajnai kapcsolatok* voltak erősek, ez a tény visszaszorította a gregoriánus s távol tartotta a clunyi reformot. Ennek jele, hogy az 1081/82. évek során Liège-ben járt Franco püspök *(Bellagradensis pontifex, episcopus Bellagradensis)*, aki többször tűnik fel a liège-i püspök oldalán, a Saint Hubert-apátság krónikája hasábjain. Ez a talán liège-i származású „lengyel püspök" — ahogy Gallus krónikája emlegeti — alighanem a pomerániai Belgrad (mai Białograd) püspöke volt. Egy lengyel-sziléziai krónika pedig azt a mozzanatot őrizte meg, hogy ez a Franco püspök biztatta Ulászló Hermannt egy provence-i kolostor

apátjával való kapcsolat kiépítésére, akinek az uralkodó arany képmást küldött, hogy fohászkodjék érte. Ilyen távolibb nyugati kapcsolatok tűnnek fel Kruszwica templomának történetében, valamint a tynieci apátság múltjában. Ugyanakkor a sajátos szláv kultusznak számító Szent Adalbert-tisztelet növekedett Ulászló Hermann idején. Ereklyéinek előtérbe kerüléséről 1090-ből ismerünk példát. Mindez mutatja, hogy a világi politikai függés e herceg alatt sem vezetett a német (magdeburgi) igények tudomásul vételére, a lengyel egyház független helyzetének rovására.

De VII. Gergely lengyel tervei még kevésbé valósulhattak meg, amire pedig egyre szorultabb helyzetében nagyon is szüksége lett volna. Ulászló Hermann herceg haláláig a törvényes pápaság ellen volt, a császári párton állt, ennek megfelelően (már VII. Gergely halála után) feleségül vette Juditot, a császár nővérét, az özvegy magyar királynét.

A pápaság és császárság harcában a hatalmi körülmények kezdtek VII. Gergely rovására alakulni. Ennek átgondolása sem volt könnyű az idős, már megmerevedett gondolkodású pápa számára, mégis szembetűnő, hogy az erőviszonyokon változtatni kívánt, s ehhez az erkölcsi tényezők előtérbe állítását használta fel. Sámuel prófétára hivatkozva hirdette, hogy engedelmesség nélkül mindenki hűtlennek minősül, még ha hűnek (hivőnek) látszik is.

A pápa a pataria-mozgalom maradványait megpróbálta felhasználni arra, hogy szűkülő tömegbázisát gyarapítsa. Az összes hívekhez intézett pásztorlevelében panaszolta fel 1082-ben, hogyan lehet béke, ha a fejedelmek és a világ gazdagai gyűlölik és megrabolják Krisztus szegényeit, akik szembefordulnak velük. A Krisztus szegényeihez fordulás, a szegény Jézus felidézése ismételt jelei annak, hogy a pápa, aki a feudalizmus csúcsára kívánt emelkedni, most növekvő szorongattatásában a legalsóbb néprétegekre figyelt, hogy általuk szorítsa vissza az engedetlen püspököket és a házasságban élő papokat. Csakhogy a fölénybe kerülő császár és ellenpápa egyszerre csak kisajátították a pápa követeléseit és jelszavait, hogy elérjék további elszigetelődését.

A pápai párt megerősödését nem segítette az sem, hogy Hermann ellenkirály támadást intézett a császár ellen, de az sem, hogy Siegfried mainzi érsek felszentelte őt. A béke jelszava a birodalom északi felében is terjedt, csakhogy a császár szövetségesei programjaként. 1082-ben a liège-i (Lüttich) egyházmegye számára hirdették meg az isten békéjét. Ekkor már világos volt, hogy a pápa a császári-püspöki rendszer alapjai ellen tör és nem pusztán a torzulások, a visszaélések ellen lép fel.

IV. Henrik elég merész és elég jó taktikus volt ahhoz, hogy teljesítse a pápa kezdeti követeléseit. Az uralkodó 1082-ben esküvel tagadta meg a szimónia gyakorlatát. Közben azonban a *reálpolitika* terén igyekezett tovább szorítani a csavart a pápa köré fonódó abroncson.

Maga ugyan 1082. februárban visszavonult Rómától Toscanába, de meg-megtámadta az Örök Várost, s elűzette a gregoriánus Bonizo sutri püspököt székéből. Az Örök Várost mindinkább gyűrűbe fogó IV. Henrik immár dél-itáliai szövetségeseket is keresett. Capua ura, Jordán cserben is hagyta a pápa ügyét, és 1082 húsvétján Albanóban találkozott a császárral. IV. Henrik ünnepélyesen beiktatta Jordánt birtokaiba, és oklevelet adott neki Capua birtokára. A feldühödött pápa nyomban kiközösítette Jordánt. De azon már nem változtathatott, hogy kizárólagos szövetségi rendszere az olasz Délen is megingott.

VII. Gergely tekintélycsökkenése külföldön is megfigyelhető. Ezért küldte Odo de Lagery ostiai bíborost legátusként Franciaországba. 1082-ben a pápa Rómába idézte Lanfranc angol főpapot, éspedig felfüggesztés fenyegetésével. Már ez is sejteti, hogy az angol egyházzal sem volt maradéktalanul elégedett VII. Gergely. Nem maradt fenn forrás Lanfranc válaszára és utazására. Mégsem foghatjuk úgy fel, hogy Lanfranc válasz nélkül nem utazott. Nemleges válaszát és magyarázkodását alighanem egy olyan angol püspökre bízhatta, akinek ügye nem igényelte volna egyébként a Rómába utazást. Vilmos, Durham püspöke utazott abban az esztendőben a pápához székesegyházi papságának átalakítási tervével; a világi papságot ott szerzetesi közösséggel akarta felváltani. A pápának az adott viszonyok között örülnie kellett a reform szellemét árasztó tervnek és beletörődnie az érsek távolma-

radásába. A durhami püspök alighanem ez utóbbit is elsimította, és így kell érteni a pápa jóváhagyását Durham püspökségének átszervezésére, amit Vilmosnak és Lanfrancnak írt meg, akivel szemben a felfüggesztés fenyegetését is csendben elejtette. Pedig Lanfranc reformszemlélete éppen ekkortájt eltért a pápáétól. Az angol főpap a bűnök megvallásánál a papnak tett gyónást egyedülvalónak minősítette, csak ez oldhat fel a bűnök alól, a papoknál egyedül meglévő bíráskodási felhatalmazás erényével. Az ilyen érvelés lényegesen eltért a pataria elveitől és gyakorlatától, amit a fénykorát élő pápa oly nyíltan támogatott. Lanfranc számára a továbbiakban előnyös volt, hogy a pápa többé nem volt abban a helyzetben, hogy firtassa Anglia hozzá való hűségét, alávetettsége őszinteségét. A pápának energiája sem lehetett többé a bonyolult levelezésekhez, aminek elhárításához Lanfranc mesterien értett a zavartalanabb angliai viszonyok között.

A pápának meg kellett értenie, hogy többé aligha lehet szó világuralomról, harca inkább már csak arra irányult, hogy az *egyház autonómiáját* megmentse a világi hatalomtól. De hívei nehezen állhattak ellen a nyomásnak. Hugo grenoble-i püspök, a harcos gregoriánus főpap 1082-ben lemondott székéről és szerzetessé lett. Fontosabb volt számára az, hogy Angliában világiak is akadtak, akik készek lettek volna harcolni a pápáért, aki mindinkább veszélybe került. Amikor a császár körülzárta a pápa területeit, a távoli országban 1082-ben — *Malmesburyi Vilmos* feljegyzése szerint —

Kent és Chester grófjai angol lovagokkal együtt Itáliába akartak menni Róma ostromgyűrűjének feltörésére. Alighanem a Balkánon is lekötött Robert Guiscard erősítésére mentek volna, aki a pápa déli támasza volt.

A római—normann összefogás szerepet játszott abban, hogy megerősödött Bizánc és Velence szövetsége. A doge és a velencei (gradói) pátriárka bizánci címeket és jövedelmeket kapott Alexiosz Komnénosz 1082. évi aranybullájában, Velence pedig kereskedelmi kiváltságokat (adómentesség, irodaállítás, telepek) az egész görög birodalomban. Ennek fejében Velence támogatta a bizánci császárt ellenségei ellen.

A Mediterráneum másik végén még mutathatott fel a pápa némi sikert. Legátusai eljártak a Pireneusi-félszigeten. De ellentétei is támadtak Hugo clunyi apáttal a rend keresztény spanyol földre való behatolásának módja és határai tekintetében. A clunyi hatásnak tulajdonítják, hogy a portugál Braga vidékén az oklevelek szerint falusi főesperesek tűntek fel 1082-ben.

Ekkor már az egyházi életben sem VII. Gergely jelentette az egyedüli aktív tényezőt. A bizánci császár, I. Alexiosz Komnénosz az ortodoxia megszilárdításának és a jogfejlődés előrevitelének egyaránt zászlóvivője volt: 1082-ben a konstantinápolyi patriarkával együtt a dualisztikus eretnekség, a zsinattal együtt pedig az újplatonikus és a korábbi eretnek nézeteket felújító tudományos oktatás ellen lépett fel. Fejlesztette

a házasságjogot is az eljegyzés jelentőségének emelésével. Alexiosz így államférfiúi magaslatra emelkedett a kortársak szemében, s elhomályosította a normann hódítók tekintélyét.

Miután 1082 decemberében IV. Henrik megindította Róma ostromát, és az 1082/83. esztendő fordulója baljós volt a pápaság jövője szempontjából, IV. Henrik fenntartotta az *ostromzárat* a város körül, és 1083 februárjában sikerült elfoglalnia a Szent Péter-székesegyházat és a Leo városrészt (città Leonina). A pápa kénytelen volt az Angyalvárba (Castel Sant' Angelo) zárkózni, ahonnan azonban minden megadási felhívást visszautasított. 1083 júniusáig folytatta IV. Henrik az ostromot, ezután a kiéheztetés taktikáját választotta, ami megfelelt a XI. századi támadó és védelmi felszerelés egyensúlyának. A császár azért is megengedhette magának a várakozást, mert helyzete a birodalom német felében javult. A Henrik ellen még mindig fegyverben álló Northeimi Ottó 1083-ban bekövetkezett halála közvetve a pápa ügyét nehezítette.

Ebben a kiélezett helyzetben VII. Gergely már nem engedhette meg magának az olyan egyháziak bírálatát sem, akiknek leleplezése immár az egész egyházat sújtotta volna, amit az adott helyzetben már a világi hatalom győzelmi esélyekkel közeledő fő képviselője kihasználhatott volna. Az ideológiai harcban a pápa most a két rend *(ordines)*, az egyházi és a világi szembeállítását emelte ki, és azok szerepét, feladatát elemezte az igazság *(justitia)* és a keresztény társada-

lom *(societas Christiana)* működése szempontjából. Előtérbe most a papi rend tagjainak felszenteltetéséből adódó erényét állította, ami által ők hivatottak az egész keresztény nép vezetésére és irányítására, miközben a világi rendnek segítő és szolgáló szerepet szánt. Felfogása szerint a papi rendnek egyedül van joga — tagjai felszenteltetése folytán — kötni és oldani. Ez szabja meg a lényeges különbségüket a felszenteletlen világiakkal szemben. Így a keresztény társadalom kormányozására a papi rend hivatott, hiszen ez a társadalom lényegét tekintve is szellemi társadalom. A világi uralkodó a világi rend megszemélyesítője, ez szabja meg alárendelt szerepét az egyházzal szemben a papi uralom *(hierokrácia)* rendszerében. A pápa ezért idézte fel az Ótestamentum prófétai tanítását a papságra vonatkoztatva: „Aki titeket bántalmaz, az én szemgolyómat bántja." (Zachariás próféta könyve 2. rész 8. alapján: „Mert így szól a Seregeknek Ura: Dicsőség után küldött engem a pogányokhoz, akik fosztogatnak titeket, mert aki titeket bánt, az ő szemefényét bántja.") A pápaság szorongattatását, elhanyatlását mutatja azonban, hogy a megnyilatkozásait megőrző *Registrum* folyamata az 1083 évvel *megszakad,* s ennyiben töredékes maradt. Félbeszakadt a levelezés, az iratkészítés és a zsinati tevékenység zavartalan gyakorlata, miután az iratmegőrzés helye és személyzete belekeveredett az eseményekbe.

Nemcsak ez a forrásgyűjtemény állapotában tükröződő törés jelzi a pápai hatalom válságba kerülé-

sét. A kezdeményezés átkerült az *ellenpápa* oldalára. A harc annyira nyíltan hatalmivá, a szorongatott VII. Gergely oldaláról immár létért vívott küzdelemmé vált, hogy a korábban előtérbe állított, felszíni jelenségek, az egyházi méltóságokkal folytatott kereskedelem és a papok nőtlenségének kérdése a háttérbe szorult — a pápa kétségbeesetten igyekezett az osztatlan egyház érdekképviselőjeként fennmaradni, nehogy teljesen elszigetelődjék. Az ellenpápa, III. Kelemen viszont el akarta magát fogadtatni a bukás előtt álló VII. Gergely reformhíveivel, amiért is most ő ragaszkodott a papi nőtlenség követelményéhez. A német császár hátterében működő egyháziak pedig a béke jegyében igyekeztek a hagyományos püspöki rendszert népszerűségében megtartani. Egyben népszerűtlenné tették a Frankónia keleti részén pusztító Hermann ellenkirályt. 1083-ban a kölni egyházmegye számára meghirdették az istenbékéjét. Ez a híres „Pax Sigewini", amit Sigewin érsek tudatott Frithericus münsteri püspökkel, miután 1083. április 20-án a kölni zsinat határozott: „Midőn a mi időnkben a szent egyház felettébb csapásokat szenved a tagjait ért ostorozással és szorongattatással, olyannyira, hogy a nyugalom és a béke tekintetében teljes a kétségbeesés, isten kiengesztelésére tárgyalásokat folytattunk, ennyi nyomásnak és veszélynek kitéve, végre mégis ezek orvoslását híveink tanácsával előrelátva, hogy a békét, amit bűneink büntetéseként nem folytathattunk, legalább napok

közbeiktatásával, amennyire ez jogunkban állt, valamennyire visszanyerjük."

Ez a részleges béke — a forgalom lehetőségét, a városlakók érdekeit szem előtt tartva — igyekezett megszilárdítani az egyház tekintélyét a feltörekvő új réteg előtt. (A 'béke' német nyelvi fogalma jogilag biztosított helyzetet jelentett, ezen belül is elsősorban a császári védelemre utalt nem fegyveres elemek védettségét.) Az alávetett osztályon belül ennek az új elemnek létezésére mindjobban rádöbbent a főpapság. A cambrai-i püspök 1083-ban egy apátnak szóló oklevelében így különböztette meg a városlakót (*burgensis*) a parasztól (*rusticus*).

A pápa számára tehát magában Itáliában, de méginkább a birodalom német felében *megszűnt a politikai tevékenység lehetősége*. Így volt ez keletebbre is. Ha László magyar király már korábban is kitűnt viszonylagos önálló vonalvezetésével a pápa és a császár között, most olyan egyházi lépésre szánta el magát, amivel alattvalóit a maga által irányított egyház körül akarta összekovácsolni. Ezt a célt szolgálta I. István államalapító magyar király szentté avatása. 1083. augusztus 20-án I. László és főemberei nyitották fel a királysír márványtábláját, amihez nem vettek igénybe semmilyen közreműködést. Ez annál is könnyebb volt számukra, mert az Angyalvárban körülzárt VII. Gergely senkit sem küldhetett Magyarországra. A magyar király ezt kihasználva, maga állt az egyházi ügyek élére.

Más oldalról VII. Gergely még idős korában is acélos természetét mutatja, hogy a küzdelmet nem adta fel. 1083 novemberében zsinatot tartott. Az évben kódexbe gyűjtötték a pápa zsinati kánonait („Codice vallicelliano").

Az 1084. esztendő kemény csapásokat tartogatott VII. Gergely számára. Az évekig tartó küzdelembe a római lakosság belefáradt, lassan beleunt a pápa támogatásába, és 1084 márciusában megnyitották a város kapuit. IV. Henrik és német serege így bevonulhatott az Örök Városba. Bár az utcák szűk területén még szívós harcokban védekeztek a pápa hívei, VII. Gergely kénytelen volt visszavonulni és bezárkózni a megerősített *Angyalvárba.* A politikai cselekvés szabad tere megnyílt IV. Henrik előtt, és mind egyházi, mind világi téren el akarta rendezni a pápaság és császárság ügyeit a maga elképzelése szerint. Ismét felléphetett az ellenpápa: az előírt helyen sikerült végre március 24-én — bár csak 13 bíboros támogatásával — III. Kelemen ellenpápának (1084–1100) pápaként és IV. Henrik német királynak császárként fellépnie; zsinatot tarthattak a Lateránban, amelyen letették trónusáról VII. Gergely pápát. Az ellenpápát ezután két olyan püspök szentelte fel ünnepélyesen, akiket VII. Gergely korábban kiközösített. Március 31-én az immár törvényes pápának tekintett III. Kelemen a Szent Péter-templomban megkoronázta a császárt és Berta császárnét.

Ez a lateráni zsinat bizonyos értelemben az 1046. évi zsinat kevésbé ünnepélyes megismétlése volt, a császári

hatalom, ha nem is három, de egy ellenkező pápát eltávolított útjából. Ha a látszat erre emlékeztetett is, a különbség lényeges volt. IV. Henrik nem tudta hatalmába keríteni még a letett pápát, Rómában nem kevés ellenfele volt, és a távoli Németországban újabb belháborútól kellett tartania. *Ravennai Gibert* ezért igyekezett támogatója kedvében járni, és iratok segítségével is befejezett helyzetet teremteni a még meg nem semmisült pápaság számára. Talán ezekkel az eseményekkel függ össze három híres középkori hamisítvány 1084 körüli keletkezése, válaszul egy korábbi hírhedt hamisítványra. A néhai VIII. Leó pápa (963–965) nevéhez fűztek az antigregoriánus fogalmazók — kissé anakronisztikus módon — egy beiktatási kiváltságot („Privilegium de investitura") két részben *(privilegium majus, minus)*. Ezek szerint a császár joga a püspökök, sőt a pápa beiktatása, ilyen invesztitúra előtt senkit sem szabad főpappá szentelni. Az eszmei harcok hevében a fogalmazók aligha gondoltak arra, hogy ezek a kérdések több mint egy évszázad előtt nem voltak ennyire aktuálisak. A gregoriánusok által felhozott Karoling-adományok ellen már több okkal készítettek most egy hamisítványt, ez az ajándékokról lemondás („Cessio donationum"). A császár hatalma tetőpontján felidézte a római császárok örökségét, némi keresztény mázzal, amikor a császárkoronázáskor magát isten kegyelméből a rómaiak felséges császárjának *(Heinricus Dei gratia Romanorum imperator augustus)* nevezi, engedve a pápaellenes

rómaiak pogánykori reminiszcenciáinak. De keresztény híve, egy püspök-író a középkori keresztény uralkodók, a nagy császár ősök sorába állítja, amikor a többi királyokat *(rex)* tőle függő, hűbéres kiskirálynak *(regulus)* állítja, és a császárt isten mögé helyezi az első sorba (második teremtő).

A császár világi és egyházi hívei hiába örvendeztek és fejtegették a leendő császári hatalom kiépítését. VII. Gergely a súlyos megpróbáltatások idején is kemény és bátor maradt, nem hajlott meg, az alkudozás lehetőségét nem kereste. Talán érezte, hogy amúgy sincs többé visszaútja. De valószínűbb, hogy a keresztény Európa hozzá hű erőiben, az általa felépített pápai befolyás érvényesülésében bízott. Ez azonban hiú ábránd volt, senki nem mozdult meg a vesztésre álló mellett a császárság hátában. Egyetlen reménye így a *dél-itáliai normann erő* volt. Nagy megaláztatás volt a pápa számára, hogy a kibontakozó végveszélyben Robert Guiscard fejedelmet kellett megkeresnie a körülzárt erődből való kimenekítés érdekében. Olyan személyhez kellett fordulnia, aki éppen ki volt közösítve pápai terület elfoglalása miatt. Mégis alá kellett vetnie magát VII. Gergelynek. Megindult a normann had, és a császár megkezdte Róma kiürítését. Még ostromolta az Angyalvárat, amikor megérkezett Robert Guiscard normann felmentő serege. Ezek mindenképpen vissza akarták verni a császárt, mivel féltek annak megerősödésétől az Egyházi Állam területén, a normann állam szomszédságában. A német hadat ki is űzték

május 17-én, és a pápát kimentették szorongatott helyzetéből; a császár 1084 nyarán visszavonult észak felé. Vele menekült az ellenpápa.

A visszavonulás nem volt kellemes a császár tekintélye szempontjából, a *hildesheimi évkönyvíró* hallgat is a normannokról, s a pestisjárványt emlegeti. Látszólag igazolódott VII. Gergely politikája — valójában ez jelentette igazi bukását, mivel a tömeghangulat ellene fordult. Ha sokan örültek is a németek elvonulásának, ebbe üröm vegyült a normannok bejövetele miatt. Viselkedésük pedig ellenük és a tőlük függésbe került VII. Gergely ellen hangolta a római népet. A délről benyomulók barbárként tomboltak. Sok asszonyt és gyermeket elhurcoltak és rabszolgaként adtak el, s kegyetlenül zsákmányoltak. A város egyharmada elhamvadt a normann dúlás folytán. Elpusztították a Tevere folyó északi partján fekvő városnegyedet, a Città Leoninát, valamint a túlparti Monte Celio körzetét. Még a templomokat sem kímélték. Robert Guiscard hadának áldozatul esett a San Clemente-bazilika régi épülete, ez a fontos bíborosi tituláris templom. Romok, omladozó falak, üszkök maradtak a római lakosság szemében a pápa kiszabadításának kísérő nyomai, ezért a népharag VII. Gergely ellen fordult. Amikor tehát a normannok megkezdték a város kiürítését, a pápának nem lehetett maradása városában. A császár hívei többé nem ismerték el, a *hildesheimi évkönyvíró* már mint Hildebrand pápa száműzetéseként ír az eseményről. A nép haragjától

rettegve távozott a normannokkal, és ezzel urukból eszközükké vált. A helyzet ura az apuliai herceg lett. Az európai helyzetet korábban ellenőrző vagy éppen mozgató VII. Gergely szerepe provinciálissá vált, s tevékenysége kimerült az 1080–84. évek során felépült salernói S. Matteo-dóm, Robert Guiscard egyházpártolásának ragyogó bizonyítékának felszentelésében, amelyet Alfano érsek egy antik székesegyház helyére emeltetett. (A herceg áldozatkészségét mutatja, hogy a paestumi templom márvány oszlopai, a római domborművek egyaránt a salernói dómba épültek bele.) VII. Gergely a beneventói Santa Sofia-egyháznak, ennek a bencés apátságnak 1084-ben teljes önállóságot adott. Mindez jelezte a pápa aktivitási igényét, de nem változtatott azon a tényen, hogy szó sem lehetett többé működési helyére való visszatéréséről. Rómát újra III. Kelemen ellenpápa foglalta el.

A normann expanziónak világpolitikai visszahatása is volt. Domenico Selvo velencei doge a bizánci császár szövetségében és a bizánci rangját (császári protosebastos) emlegetve küzdött az Adrián a normannok ellen, de Robert Guiscard sikert sikerre aratott. A herceg megszerezte a túlparti Durazzót, és Korfu térségében súlyos vereséget mért a bizánci–velencei hajóhadra. Ebbe a kudarcba beleingott Domenico Selvo kormányzata. 1084-ben a kedvezőtlenül alakuló háború miatt felkorbácsolt tömeghangulat nyomán letették, és helyére Vitale Faliert emelték, akinek célja a normannellenes politika megerősítése, sikerre segítése volt.

Az Alpokon túl a római események ellentmondásos hatást váltottak ki. Volt főpap, aki visszavonult a világtól. Bruno reimsi kancellár és káptalani teológiatanár alpesi remeteéletre adta magát 1084-ben, és egy időre az általa alapított Grande-Chartreuse-ben tartózkodott, hogy utóbb remeteségét a normann Délen, Calabriában folytassa. De a pápa bukásából, IV. Henrik ellenpápával való szövetkezéséből aktív gregoriánus ellenhatás is következett. A Zähringi családból való III. Gebhard konstanzi püspök (1084–1110) a gregoriánus német irányzat fejévé emelkedett. Hugo volt grenoble-i püspök, gregoriánus irányú szerzetes 1084-ben pápai parancsra visszatért egyházmegyéjébe. A portugál Coimbrában az évben fogadták Jarenton pápai legátus, dijoni apát látogatását.

VII. Gergely utolsó harcaiban egyik legfőbb fegyvertársa a második Anselmo da Baggio (1036?–1086) volt, akit ilyen politikai állásfoglalásra már származása is elkötelezett, hiszen unokaöccse volt II. Sándor pápának. A Mantovában született Anselmo da Baggio először bencés volt, majd Lucca püspöke lett. Innen ered ismertebb egyházi neve, a *Luccai Anzelm.* Az egyházi reformok e gregoriánus híve nevet szerzett mint kánonjogász is. VII. Gergely korának legnagyobb hatású kánonjogi gyűjteményét („Collectio canonum") tizenhárom könyvben ő készítette. A pápai tekintélyt hangsúlyozó, Itáliában és utóbb külföldön is terjedő munka forrása a „Sententiae diversorum patrum" című

munka volt, aktualitása abban állt, hogy az egyház keretén belül meg akarta jelölni a különféle rendek *(ordines)* szerepét az életvitel megjavításában. A világi papság *(ordo cleri)* aktív szerepét emelte ki, összevetve a világtól elvonult szerzetességgel *(ordo monasticus)*. Szerepet szánt *Luccai Anzelm* az egyházon belül a világiak rendjének *(ordo laicorum)* is, valamint hangsúlyozta a világi fejedelmek *(principes seculi)* felelősségét: a klérus akkor tudja megvalósítani küldetését, ha a világiak támogatják. Ez a felismerés jól jelzi a gregoriánus politika túlhajtott különbségtételének céljatévesztettségét. *Luccai Anzelm* kánoni gyűjteményébe fel sem vette VII. Gergely némely kiélezett tételét a királyi hatalom jellegéről. A kánonjogász ügyelt arra, hogy ne a királyi hatalmat magát, csupán annak gyakorlási módját bélyegezze meg.

A meneküléstől testileg, a vereségtől lelkileg meggyötört öreg pápa *élete utolsó esztendejébe lépett.* Száműzetéséből nem mutatkozott lehetőség a visszatérésre, támogatókba vetett reményei szertefoszlottak. A nehéz helyzetben Odo de Lagery, Ostia bíborosa felhagyott pápai legátusi tevékenységével Francia- és Németországban, 1085-ben visszatért VII. Gergely mellé, és megosztotta vele élete kilátástalan, végső szakaszát.

Salernóban, a jelentékeny orvostudományi központban élve a pápa úgy tett, mintha a világban mi sem változott volna, és mintha hatalma töretlen lenne.

Mindesetre hajlíthatatlannak mutatkozott, legátusokat küldött Európa országaiba, hogy zsinatokon elnököljenek, hogy ítélkezzenek lázongó főpapok és egyháziak felett. Hiába tapasztalta, hogy a pápa és ellenpápa viszálya csaknem közömbösen érintette a keresztény országokat. Még egy utolsó zsinatot hívott össze Salernóba, amelyen megerősítette a császár kiközösítését, és erről a zsinatról is küldött ki legátusokat. Kiadta utolsó enciklikáját, amelyben megerősítette küldetésébe vetett hitét.

1085. május 25-én hunyt el, Alphanus érsek karjai között. Hívei szerint a biblia szavait variálva ekként búcsúzott: „Szerettem az igazságot, gyűlöltem az igazságtalanságot, ezért halok meg száműzetésben." Katolikus hívei ezt a mondást Pál apostolhoz kapcsolták, valószínűleg apokrif szöveg nyomán. Értelme éppen az adott helyzetben aligha lett volna magyarázható a 45. zsoltár alapján: „Szereted az igazságot, gyűlölöd a gonoszságot, azért kent fel isten, a te istened öröm olajával társaid fölé." A haldokló búcsúszava szerepel újkori sírjának feliratán is. Ez tehát mintegy politikai végrendelete maradt a száműzött VII. Gergelynek.

De mit is jelentett a pápa fogalomkincsében az igazság *(justitia)* kifejezése? Ez az alapvető gregoriánus fogalom a jog fogalmát közelítette meg, írta körül, így használta Atto, Vercelli püspöke és Thietland, Einsiedeln apátja is. Tehát az igazság VII. Gergely ajkán sem vallási-erkölcsi eszmény volt, hanem magába

foglalta azokat az elemeket, amelyek kiteszik a keresztény társadalom *(societas Christiana)* alapját, a keresztény hitet, ennek az ideális társadalomnak életszabályát, a keresztény társadalomban követendő normát. A papi uralom politikai eszményének megfelelően kialakított igazságfogalom szerint az, aki az előbbiek szerint jár el, alázatosságot *(humilitas)* mutat, aki ezeknek ellenszegül, gőgöt *(superbia)* tanúsít. Mindennek eszmei és politikai összefoglalása az a nézet, hogy a keresztény egyház az igazság megtestesülése. A pápa vezette római egyház alakítja ki a keresztény világrend szabályait *(norma justitiae)*, ezért a pápa joga kizárólagosan mindenkire kötelező törvényeket kiadni a keresztény társadalomban. Azonban a megelőző ideológiai vitában a reformirányzat nem volt képes kisajátítani ezt a gazdag politikai eszményt és szókincset. A pápa ellenfelei is az igazságosság elvét hangoztatták, és Gergelyről állították, hogy szétdúlja az egyház igaz rendjét. A haldokló VII. Gergely tehát tulajdonképpen utolsó mondatával a két hatalom küzdelmének lényegi vitáját idézte fel, még egyszer igazolni akarva a pápai álláspontot.

VII. Gergelyt a salernói S. Matteo-székesegyház kriptájába temették el. Halála napjához kapcsolva a „Breviarium Romanum" úgy emlékezett VII. Gergelyre, mint aki „az egyház legkeményebb védelmezője" *(acerrimus)* volt. De az esztendő további csapásokat tartogatott a gregoriánus mozgalom számára. 1085. október 9-én hunyt el a görögből latinra fordító, a

keresztény ruhába öltöztetett neoplatonizmust képviselő salernói érsek, Alphanus, aki nagy műveltségével összekötötte a görög és a latin művelődést, az antik költészetet és a keresztény világot.

Az érsek teljesítménye a múltra utalt. A pápa halálának évében viszont az aktuális *görög—latin egyházi viszonyok* fagyosak voltak. A pápa korábban kiközösítette a bizánci császárt, annak megfelelően, hogy ügyét egyre inkább a normann hatalomhoz kötötte, amely gátlástalan kalandorok csoportja volt Konstantinápoly hatalmasainak szemében. Míg a normannok Bizáncot támadták, természetes, hogy ellenfeleik, a német-római és a bizánci császárok összefogtak egymással, IV. Henrik nyíltan fogadott el görög anyagi támogatást, Alexiosz bizánci császár ugyanakkor messzetekintő, rugalmas politikára képes államférfinak bizonyult. Fenntartotta szövetségét az új velencei dogéval, Falierrel, akinek sikerült megerősítenie a köztársaság tengeri erejét, így vették fel újra a harcot Dél-Itália urai ellen. A velencei—bizánci megegyezés feltétele volt az is, hogy megállapodtak a dalmát és horvát városok feletti bizánci jogok megszűnésében, Falier viselte a Dalmácia és Horvátország dogéja címet. A velencei hajóhad 1085 tavaszán megtámadta Korfu vizein a normann flottát, és szétszórta azt. Robert Guiscard-nak, Alsó-Itália urának vissza kellett vonulnia Kephalonia szigetére, ahol pestisjárvány tört ki, amiben a normann herceg meghalt (1085. július 17.).

Ebben a nagy politikai eltolódásokat érlelő küzdelemben helyezkedik el a két Sibilla-jóslat, amelyek olyan jövőt hirdettek, hogy a világ utolsó császára zarándoklatot fog tenni a szent sírnál — ezt *Albai Benzo* sietett tudatni IV. Henrikkel. Robert Guiscard halálával Bizánc számára a normann veszély nagysága s vele a német szövetség fontossága is csökent. Az elűzött délitáliai görög papság hasztalan reménykedett immár a görög császárban.

A német uralkodó és az egyháziak is másként látták az események fontosságát. A *hildesheimi évkönyvíró* az 1085. év halottai élén helyezte el Gergely pápát, aki Hildebrand. IV. Henrik pedig elég körültekintő volt, és sajnálatát fejezte ki Gergely szerencsétlen sorsa miatt. Egy korszak lezárulását érezte meg *Sutri Bonizo,* a számkivetett püspök, aki 1085-ben megírta az egyház üldöztetését 312 és 1085 között taglaló munkáját. („Liber ad amicum"), amiben a szimoniákus választások problematikáját állította a középpontba. A gregoriánus mozgalom pillanatnyilag reménytelen helyzetét érzékelteti, hogy *Bonizo* az egyháznak a világi hatalomtól való elnyomatását panaszolva, mégis világi hatalomba vetette utolsó reményét, és művét Matild toscanai őrgrófnőnek ajánlotta.

A gregoriánus nézetek utóélete

VII. Gergely pápa halála után, miközben a pápai trón üresen állt, *Itália északi részén* tovább folyt a harc a római pápaság hívei és a császári erők között. Luccai Anzelm püspök vezényelte Matild grófnő csapatait, és hirdette az egyház jogát a megmentő bosszúra *(vindicta)*. A püspök szervezte a pápaság védelmét, ezt a világias feladatot tisztán vallásos tevékenységnek minősítve.

Anzelm a luccai püspökségből kivetve, élete utolsó hónapjait a szellemi propaganda és a hadszervezés között osztotta meg, zavarva Wibert híveit Észak-Itáliában. A gregoriánus főpap 1086. március 18-án halt meg, mantovai számkivetettségben. A milánói családból született, Luccában tevékenykedő főpap végső nyughelyét a mantovai székesegyházban találta meg, a magas oltár lapja alatt. A gregoriánus egyház szentként tisztelte, a város fő védelmezőjeként ápolta emlékét. Mint Matild grófnő tanácsosa és mint kánonjogász egyaránt emlékezetes maradt.

Bármennyire is méltányolhatták hívei a főpap hűségét és áldozatkészségét, a társadalmi fejlődés már nem az ilyen irányzatot igazolta. A polgári igazgatás

emancipálódásának lassú előrehaladása volt a fejlődés útja, a szabadulás az egyházi és világi városuraktól. Pisában 1085-ben már konzuli címet viseltek a városvezetők, akik mint a közösség választott képviselői megosztották az igazgatást az őrgrófi algrófokkal. A városi fejlődés mellett természetesen tovább hatottak a régi társadalmi erők: Milánó, Novara, Vercelli táján a püspökökhöz kötődtek még a XI. század végén is a kastélybirtokos nemesek, elsőfokú hűbéresek, s kolostori kapcsolataik a dél-német földre irányultak. Mindez nem erősítette a gregoriánusok bázisát.

Az itáliai eseményeken túl a *németországi erőeltolódások* is arra mutattak 1085 körül, hogy a gregoriánus irányzat összeomlóban van. Az ellenkirályságot támogató Siegfried mainzi érsek már 1084-ben elhunyt. Maga az ellenkirály Salmi Hermann kénytelen volt elhagyni Németországot, hogy Dániában keressen védelmet. Mivel IV. Kanut dán király 1085-ben Angliát próbálta megrohanni, Hermann védelmezője oldaláról nem fenyegette veszély IV. Henriket. Így a császár majdnem az összes német püspökségek felett rendelkezett. Az év áprilisában a Mainzban, a Szent Alban-székesegyházban tartott zsinaton gyűltek össze a császár mellett főpapi hívei és ott az egész királyság *(regnum)* számára meghirdették az istenbékéjét, a béke megsértőit nemcsak egyházi fenyítékkel rettentették el, de ellenük vagyoni, testi vagy halálbüntetést kiszabó világi ítéletet is kilátásba helyeztek. Ez a birodalmi zsinat szembefordult a pápahű német püspökökkel,

letéve székeikről a gregoriánus meggyőződésűeket. Ennek az üldözésnek során még olyan tekintélyes főpap is távozásra kényszerült, mint Benno meisseni püspök, aki a szlávok között térített. A császár élt püspökkinevező jogával, az *invesztitúra-tilalom ellenére* saját híveit ültette a megürült főpapi székekbe. Ez utóbbiak azonban nem csupán a világi politikai hatalom rokonszenvéből, hanem számottevő egyházi pálya után megérdemelten is jutottak magasabb egyházi pályára. Ilyen volt a frank eredetű Bambergi Meinhard (aki nevét előző, kb. 1058–1075 közötti kanonokságáról nyerte): 1085-ben Würzburg püspöke lett (gregoriánus szemlélet szerint ellenpüspök), aki haláláig (1088. június 20.) megőrizte ezt a főpapi székét. Az ő személye jól mutatja, hogy IV. Henrik embereit és a clunyi, hirsaui ihletésű reform híveit csupán a gregoriánus bírálat tüntette fel elvilágiasodott, reformellenes személyekként. Ilyen volt pl. a Speyerben és Reimsben tanult Bambergi Meinhard — nem egyedül az új főpapok közül —, aki a bencés művelődés és a gorzei reformirányzat képviselője volt. Méginkább kiváltották a gregoriánusok bírálatát a királysághoz hagyományosan kapcsolódó főpapok, amint az 1088-ig élt Benno osnabrücki püspök és az 1089-ig élt Sigewin kölni érsek. Valójában még IV. Henrik is mélyen vallásos volt, akinek jellemét politikai ellenfelei állították be oly kedvezőtlenül.

Ha a hatalmi eltolódások, eszmei ellentétek azt is sejtetik, hogy a gregoriánus irányzat elvesztette bázisát,

valójában nincs szó Gergely menekülése és halála idején sem irányzatának teljes bukásáról. Éppen az *egyházpolitikai publicisztika* hangvételének élessége jelzi, hogy mindkét fél igen makacsul védte állásait, akár menekülés közepette is.

1085 körül írta meg a gregoriánus álláspontot erőteljesen és világosan védelmező *Manegold von Lautenbach* levelét Salzburgi Gebhardhoz, ami több válasziratot váltott ki a Gergely-ellenes körökből. 1085-ben írta meg *Bernoldus Constantiensis*, a Feketeerdőben levő Sankt Blasien Konstanzból odamenekült bencés szerzetese a „Micrologus de ecclesiasticis observationibus" c. liturgiai művét, mely gregoriánus szellemben a római liturgia egységéért szállt síkra a helyi szokásokkal szemben. Nyíltabban foglalt állást a közvetlen politikai küzdelemben *Bernold* 1086-ban, amikor a császárellenes párt harcáról szemtanúként mint a „mieink" küzdelméről írt. A másik oldalról *Benzo*, Alba elűzött püspöke volt a császári párt szenvedélyes hangú írója IV. Henrikhez írt hét könyvében. A munkát 1085-ig írta és a következő néhány évben állította össze. Az igen érdekes szemléletű író az ellenfél halála után is vak szenvedéllyel fordult a pápai ügy ellen. A világi jogot tekintette jusztiniánuszi mintára szent törvényeknek *(sacrae leges)*. Ennek megfelelően a császárt az emberi teremtmények fölé isteni akarattal helyezett második teremtőnek fogta fel, s vele szemben a többi királyokat csak tartományok kiskirályainak *(reguli provinciarum)* minősítette. Elfo-

gultsága nem mentes a gyalázkodásoktól és a tények kiszínezésétől VII. Gergely és hívei rovására. *Fehér Hugó* bíboros a pápa korlátlan jogai ellen szállt síkra, és Mathildhoz intézett munkájában azt bizonyította, hogy a pápai rendelkezések a bíborosok ellenjegyzése nélkül érvénytelenek.

A császár—pápa küzdelmet még tovább bonyolították a *német belviszályok*. 1085-ben a király Szászországot pusztította. 1086-ban a szászok és svábok Würzburgot ostromolták, a város felszabadítására érkezett nagy császári sereget megszalasztották, s Würzburg a szászok kezébe került. Viszont Hermann, Salm grófja mint ellenkirály nem tudott általános elismerést kivívni, és a nép gúnyolódása közepette 1088-ban visszavonult családi birtokára, még annak az évnek szeptember 28-án meghalt. A császár egyházpolitikai helyzetét ez is erősítette, s így érthető, hogy a gregoriánus Benno meisseni püspök 1087-ben elfogadta III. Kelemen ellenpápától a székébe való visszahelyezést. Igaz, hogy ezzel az ellenpápa a maga elismertetését is egyengetni kívánta a német hívők szemében. Ebben az irányban hatott Vilmos hirsaui apát halála 1091-ben, ami után a kolostorreform megtorpant, a IV. Henrik elleni német egyházi ellenzék tüze ellobbant. A fejedelmi ellenzék újabb kísérlete, Ekbert meisseni őrgróf trónjelöltsége (1088–90) nem okozott súlyosabb gondot IV. Henriknek. Az északi szomszédságban, Dániában sem tört utat ekkor még a gregoriánus reform.

A gregoriánus politikára végzetes esztendőben, 1085-ben ért be az előző fél évtized spanyolországi keresztény politikájának gyümölcse, a *visszafoglalás* egyik legfontosabb mozzanata következett be. VI. Alfonz különféle országokból gyűjtött hadat, abban a visszafoglalás eszméjével kasztíliai, leóni, galíciai, asturiai, baszk, navarrai és a Don Sancho király vezette aragon erők, továbbá Cluny előkészítői szerepe nyomán sok francia és kisszámú olasz, német lovag vonult Toledo ellen. Ez a város szemléletesen tükrözte Spanyolország etnikai és vallási összetételét: mozarab keresztények, muzulmán arabok és berberek, muzulmán vallásra tért spanyolok, végül zsidók voltak a lakói. Amikor a király lakói megadása után bevette a várost, merész programot kifejező címet vett fel, a két vallás császára *(Emperador de las dos religiones)* lett. VI. Alfonz tehát a keresztények és muzulmánok egymás mellett élését kívánta, ami a kalifátus pozitív hagyománya volt és a jövőre is ígéretes. Valóban biztosította a másvallásúak számára Alfonz király az élet- és vagyonbiztonságot, a saját törvények és elöljáróság érvényesülését, tartózkodott újabb adókivetéstől. A toledói muzulmánok egy része ugyan eltávozott uralkodójával Valenciába, de másik része helyben maradt és szabadon használta mecsetét. Ettől fogva négy sajátos jogrend, törvény érvényesült Toledo lakosai számára, egy a magukat megadott muzulmánok *(mudejares)*, másik a zsidók, harmadik a franciák és más idegenek *(francos)*, a negyedik a kasztíliaiak

számára. Ebben a politikában a király elgondolása érvényesült, nem pedig a pápai uralom igénye. VII. Gergely szorongattatása és halála amúgyis formálissá tette azt az igényt, hogy a keresztény pireneusi földek Róma irányítása alá kerüljenek. A clunyi befolyás viszont szembetűnően növekedett. Az Agen vidékéről való Bernard de Sédirac clunyi irányzatú szerzetes, azaz Bernát sahaguni apát lett Toledo érseke. 1085 és 1100 között megtörtént — a muzulmán uralom elszigetelődése közepette — az addig megőrzött nyugati gót keresztény hagyományokról a clunyi szokásokra áttérés. Ennek keretében a papi nőtlenségre és a szimóniára vonatkozó pápai rendelkezések is átmentek a gyakorlatba. A három vallású Toledo a maga kiépülő érseki székesegyházával a spanyol területek egyházi primátusát nyerte el.

Portugál területen is terjedt 1085-től a gregoriánus mozgalom. Az évben Pendoradában és Bragában a római liturgiából idéznek. 1085., 1087. és 1088. években Coimbrában a karoling írásbeliség rövidítéseit alkalmazzák. 1086-ban Coimbrában és Bragában franciák tűnnek fel. 1087 óta Coimbrában a karoling kánoni eljárások előírásait idézik az oklevelek. Mindez ha nem is hatalmi téren, de egyházszervezeti és eszmetörténeti síkon VII. Gergely eszmei utóéletének eleme lett.

A pápa halála inkább ártott, mint használt az ellenpápának. Nőtt a rómaiak elégedetlensége III. Kelemennel szemben, pápai udvara fogyatkozott,

úgyhogy jobbnak látta a Ravennába való visszavonulást. De ez nem okozott nyomban fordulatot.

VII. Gergely halála — különösen amiatt, mert ez nem is a pápaság székhelyén következett be — *súlyos válságba sodorta a gregoriánus pártot.* Egyfelől csak kevés számú bíboros volt az adott helyzetben hűséges Gergely örökségéhez és volt képes ez irányban az aktív megmozdulásra. Másrészt nehéz volt olyan jelöltet találni, aki vállalja a terhes örökséget. Ezt a személyt a normann területen működő, de éppen nem normann, hanem longobard hercegi családból származó, beneventói születésű *Monte Cassino-i apátban* lelték meg. Dauferius (1027—1087) mint bencés, a beneventói S. Sofia-kolostor szerzetese vette fel a Desiderius nevet. Tekintélyét mutatja, hogy már viszonylag fiatalon pápai legátusként Konstantinápolyba készült hajózni, amikor szerzetestársai visszahívták Bariból és apáttá választották, ezt a tisztséget három évtizeden át (1058—1087) töltötte be. II. Miklós pápa erősítette meg apátságában és bíborossá tette S. Cecilia címével. A pápa Desiderius iránti bizalmát mutatja, hogy dél-itáliai vikáriusává tette. Ennek emléke is szerepet játszhatott, hogy VII. Gergely halála után rá gondoltak. De helyi szerepe is jó emlékű volt. A kolostorban 1071. október 1-én pompás bazilikát avatott. Monte Cassino íróműhelye felvirágzott alatta: mintegy 70 könyvet másoltatott. Az ő nevéhez fűződött VII. Gergely és Robert Guiscard szövetségkötése 1078-ban.

A németországi belharcok bátorították arra a gregoriánus bíborosokat, hogy továbbra is ellenálljanak Kelemen ellenpápának és utódot keressenek. Így is mintegy egy esztendő telt el, amíg újra be merték tölteni a pápai széket olyan személyt keresve, aki hírnevet szerzett meggondoltságával, a középutat járta, aki kereste az egyetértés útját a császárral. Ennek a bonyolult követelménynek Desiderius apát felelt meg. De a déli feudális erők részleges megnyerése is szükséges volt a választáshoz. Erre Jordán, Capua ura adott bátorítást. Lehet, hogy IV. Henrik elgondolásával egyezően cselekedett a dél-itáliai főúr, mindenesetre az ő fellépése tette lehetővé a kisebbségi pápaválasztást. Így 1086. május 24-én pápává emelték a Monte Cassino-i apátot, aki a *III. Viktor* nevet nyerte. Feltehető, hogy már a hosszú széküresedést is részben az ő húzódozása okozta. Amikor elfogadta a pápaságot, kikötötte, hogy megtartja a Monte Cassino-i apátság vezetését, és székhelyét is ott tartotta. 1087. március 21-én még csak „választott" pápa. A pápai felkenést tehát halasztotta, erre csak 1087. május 9-én került sor. Vállalkozása helyreállította a szigorú és az engedékeny gregoriánusok egységét. Mint pápa azonban mégsem kötött kompromisszumot IV. Henrikkel, sőt kiközösítette Kelemen ellenpápát. Pápai aktivitásához tartozik, hogy III. Viktor zsinatot tartott Beneventóban. Hamarosan azonban közeledni érezte végét, és visszavonult kolostorába. Monte Cassinoban halt meg 1087. szeptember 16-án. Gergely örököse abban is követte

elődjét, hogy a keleti hadjárat tervét tovább vitte, ezt jelzi a Tunisz ellen küldött olasz városi sereg pápai zászlóval ellátása 1087-ben. Mindez már csak árnyéka volt a nagy célokat maga elé tűző és szinte fanatikusan megvalósítani akaró VII. Gergely határozott politikájának. Mégis világosan látszik, hogy nemcsak az apát, de az intézmény maga is fontos bázisa lett a *gregoriánus politika örökségének*, noha a clunyi és lotharingiai reformirányoktól független, a helyi hagyományokhoz ragaszkodó kolostorról van szó. Az egyházpolitikai szerepvállalást mutatja, hogy a XI. században Monte Cassinóban írták le VIII. János pápa (872—882) registrumának egy részét, az utolsó hat esztendejéből származó 314 levél másolatát. Az időrendet és tradíciót Bruno, Segni püspöke és 1107–1111 között Monte Cassino apátja folytatta, aki fenntartotta VII. Gergely emlékét és példáját, azt hirdette, hogy a pápa viseli az uralmi jelvényt *(regnum)*, mert „egykor Constantinus császár a római birodalom összes jelvényeit átadta boldog Szilveszternek".

VII. Gergely eszmevilága és politikai elképzeléseinek *kánonjogi megalapozása* még halála után is további kiteljesedést mutat. A római bíboros, *Deusdedit* gyűjteménye („Collectio canonum") még VII. Gergely megbízásából készült, de csak 1087-re fejezte be a munkálatot, és azt III. Viktor pápának ajánlotta. A bíboros kiaknázta az egykori VIII. János pápának a XI. században másolt 314 levele gyűjteményét. Belevette kánongyűjteményébe VIII. János 875 szeptemberé-

ben kelt levelét, amiben tanácsadói és a „római szenátus" meghallgatása után felajánlotta a császári koronát Kopasz Károlynak, tehát nagyon rövid idővel azután, hogy Lajos császár halálhíre eljutott Rómába. A pápai levél azon szavai voltak fontosak a gregoriánus mozgalom számára, hogy a pápa foglalkozott a trónutódlás kérdésével; az utódlásra hívott uralkodó feladatává tette a római egyház felemelését és a keresztény nép biztonságát. Ugyanez a pápa írt 877-ben olyan sorokat, hogy isten kente fel Kopasz Károlyt. Ez annak hangsúlyozása volt, hogy a trónbetöltéssel kapcsolatban a pápa isten eszköze. A nyilatkozatot apró változtatással felvette kánongyűjteményébe *Deusdedit* is. Még régebbi elvi álláspontot is felvett a bíboros a gyűjteménybe, ha az megfelelt a gregoriánus kívánalmaknak. Ilyen volt a 769. évi római zsinat határozata arról, hogy világiak ne vegyenek részt a pápaválasztásban, csak papok szavazhatnak, míg a világiak csak üdvözölhették az ilyen módon megválasztott egyházfőt mint mindenki urát *(omnium dominum)*. A későbbiekben meg nem valósult jogelv most mégis igazolásul szolgált a császár elsőségét tagadó, szorongatott gregoriánus mozgalomnak, hiszen a zsinati határozat kifejezetten kizárta a beleszólásból a fegyveres és más rendű világiakat. De még az üdvözlésre jogosultak sorában is kihangsúlyozta a hajdani zsinat a hadparancsnokok és sereg mellett Róma városa tekintélyes polgárait és egész népét.

Időben alighanem fiatalabb, hivatkozásban azonban régibb forrása is hivatkozott *Deusdedit* gyűjteménye, amikor azt tulajdonította Constantinus császárnak, hogy a pápának adta a császári koronát és hogy elhatározta: világi uralom Rómában hatalmat nem gyakorol. A gregoriánus főpap az etimológia bizonytalan eszközét is felhasználta a kívánt tételek bizonyítására: amint a bázisokról, azaz az oszloplábazatokról nyerik nevüket a basileusok, azaz a királyok, akik a népen uralkodnak, éppúgy a bíborosok *(cardinales)* neve levezethető az ajtósarkokból *(cardinibus januae)*, akik isten köznépét igazgatják és azokat isten szeretetére mozgatják. A gyűjtemény más helyén azt fejtegette Deusdedit, hogy a római papok vették át a régi patríciusok helyét. Mindez szemléletesen és gazdag érveléssel támasztotta alá a gregoriánus jogigényeket, de nem segített rajtuk éppen olyan időpontban, amikor Rómából kiszorultak.

A középkori kánonjogot gyarapította, de nem hozott a maga korában politikai eredményt *Sutri Bonizo* munkája („Liber de Vita christiana"). E gyűjtemény hosszúéletű szerzője (1095 körül halt meg) sem érhette meg a gregoriánus irányzat fölénybe kerülését. Nem juthatott ez osztályrészül *Strumi Andrásnak* sem, aki 1097 után halt meg. Andrea da Strumi már új korszak problémáival találkozott élete vége felé, a városok egymás közötti küzdelmének kezdetével. Jámbor életmódja mellett tekintélyét azzal öregbítette, hogy

Firenze és Arezzo között békét közvetített, és így mindkét város polgárságának tiszteletét elnyerte.

A császárság és pápaság küzdelmében egyre fontosabb lett az egyes országok állásfoglalása. A császárhoz való viszony nem mindenben esett egybe immár az egyházi állásfoglalással. *Csehország* mint a Németország és a fiatal kereszténységű országok közötti terület igen lényegessé vált. László magyar királynak sikerült 1080 táján Benno meisseni püspök segítségével II. Vratislav cseh herceget elvonnia az ellenpápától. Állami síkon azonban a cseh tartomány kitartott IV. Henrik mellett. Jaromír-Gebhard prágai püspök, a herceg testvére német királyi kancellársága csak 1084-ben ért véget. Ugyanakkor egyre erősebbek lettek a szálak a császár és Vratislav között, hiszen az utóbbi mint hű alattvaló és szövetséges segítette a császárt Sváb Rudolf ellenkirály legyőzéséhez. Ezért adományozta IV. Henrik a cseh hercegnek személyére a királyi címet, 1085-ben. II. Vratislav mint király (1085–1092) a mainzi zsinat gyűlésétől számíthatta magát, ahol a király ezt a rangemelést véghezvitte, az év áprilisának végén vagy májusának elején. A királlyá emelés a jelenlevő fejedelmek tetszését kiváltotta. A császár maga illesztett ez alkalommal abroncskoronát *Vratislav király* fejére. A rangemelés hazai megerősítésére császári megbízásból 1085. június 15-én Prágában Egilbert trieri érsek kente fel és koronázta meg Vratislavot és feleségét. Érdekes, hogy ezt a cseh királyságot III. Kelemen ellenpápa alig volt hajlandó

tudomásul venni. Hiszen ezzel Német- és Csehország jogviszonya nem változott, Vratislav mint király is a császár hűbérese maradt. A prágai püspök azonban vállalkozott arra, hogy ünnepélyes alkalmakkor a király fejére feltegye a koronát. Ez a királyság jogigényeiben talán nem szorítkozott a cseh területekre. Egyes források szerint Vratislav nemcsak Cseh-, hanem Lengyelország királya is lett, amin talán az átmenetileg megszállt lengyel terület feletti igény megerősítése érthető. Más forrás szerint az Egilbert-féle prágai koronázáskor az új királyt köszöntő háromszoros dicséretben Vratislavot mint a koronáját istentől nyert cseh és magyar királyt ünnepelték. Ha így volna, az annak a jele, hogy IV. Henrik ekkor még László király trónfosztására törekedett. A cseh királykoronázás díszes emléke a vyšehradi kézirat illuminált evangéliuma. Ez azzal függ össze, hogy Vratislav király székhelyét Vyšehradon tartotta. A császárpárti király kora uralkodóideáljának megfelelően továbbra is támogatta az egyházat, 1086/87-ben a Pardubice melletti Opatovice bencés apátságot alapította. IV. Henrik viszont 1086-ban oklevelet adott Jaromír-Gebhard prágai püspök, a másik Přemyslida javára.

VII. Gergely igazi hatalommal be nem töltött székére, újabb széküresedés bizonyos ideje után került kellő erélyű eszmetársa a pápai trónusra *II. Orbán* személyében, 1088. március 12-én. A gregoriánus bíborosok a pápaválasztó gyűlést Terracina helységben

tartották meg. Odo de Lagery (születési helye alapján de Castellione) Gergely pápa halála idején maga is számkivetésben volt, hiszen Rómában az ellenpápaságot betöltő Wibert uralkodott. Amikor a Gergelyhez lojális bíborosok akarata ellenére pápává választották a Monte Cassino-i apátot, ezt Odo de Lagery mint Ostia bíboros püspöke ellenezte, és ezt nem is titkolta. III. Viktor pápa nem táplált emiatt haragot, hanem halálos ágyán Odót ajánlotta bíborosainak utódául Ekkor felidézték, hogy már maga VII. Gergely is Odót kívánta volna maga után a pápai széken látni. A pápaságra alkalmassá tette a világ előtt régebbi clunyi szerzetessége, valamint francia származása. Ritka értelmi képessége és egyenessége híveiben és ellenfeleiben egyaránt tiszteletet keltett. A gregoriánusok számára azonban az volt a legfontosabb, hogy célja VII. Gergely nyomdokainak követése volt: „Mindenben követni akarom nyomait: visszautasítom azt, amit ő visszautasított; elítélem azt, amit ő elítélt: szeretem azt, amit ő szeretett, megerősítem és helyeslem azt, amit ő igaznak ítélt". Talán abban is követte dicsőített pápáját, hogy sokat adott a pápai írásbeliség gyakorlatára és anyagának gyűjtésére. Lehetséges, hogy voltak regisztrumai. Természetesen tovább folytatta az invesztitúra-harcot, megerősítette és megújította a kiközösítést IV. Henrik ellen. Ezzel Orbán sokak szemében kételyt támasztott a császári rendelkezések érvénye felől. Tekintélyét jelzi, hogy akadt pápaságának olyan elismerője, aki ezt elődjétől megtagadta. A

kölni kolostorcsoporthoz tartozó Deutz pápalistája szerint Kelemen pápára (Ravennai Wibert, az ellenpápa) II. Orbán következik. De magában Itáliában Orbánt szorongatott helyzetbe hozta az ellenpápa. Orbánnak uralma elején szinte egyetlen támasza Roger szicíliai nagygróf volt, így azután a pápa garantálhatta a bizánci császárnak a normannok nyugodtan maradását. De a latin irány terjedésében a pápa támogatta I. Roger-t, az 1101-ig élő nagygrófot. Már VII. Gergely elpusztultnak nyilvánította Vibo görög püspökséget, ugyanígy II. Orbán a Tauriana görög püspökséget. E kettőnek az áthelyezésével hozták létre Roger idején a miletói katolikus püspökséget. De kifelé II. Orbán pápa nagyobb vonalúnak mutatkozott: az 1089. évnél említi *Bernold* német író, hogy Orbán feloldotta Alexiosz császárt a kiközösítés alól.

A latin és görög egyház egymásrautaltságát az fokozta ez időben, hogy 1085 után az Antiochiát elfoglaló szeldzsuk törökök megkezdték a seregük számára keresztény fiúk elvitelét *(devsirme)* a görög, örmény lakosságból. Így lett II. Orbán VII. Gergely a keresztes hadjárat felé mutató eszményének örököse, kiteljesítője. Pedig Antiochiában a szeldzsuk uralom alatt a görög pátriárka helyén maradhatott, megmaradtak szír vagy arab nyelvű liturgiát használó kongregációi is. De a pápaság lényegében idegenül állt a keleti keresztények egyházi életvitele előtt, arról latin sablonokban gondolkodott.

VII. Gergely politikai hagyatékához az a szembenállás is hozzátartozik, hogy *fennmaradt az ellenpápaság*. III. Kelemen, az egykori Ravennai Wibert 1100-ban bekövetkezett haláláig szemben állt a Gergelyt követő pápákkal, tehát III. Viktor, II. Orbán és II. Paszkál pápa ellenfele volt, egyben velük szemben a IV. Henrik melletti egyházpolitikát képviselte. 1089-ben zsinatot tartott a Szent Péter székesegyházban és ott semmisnek nyilvánította a császárra a gregoriánus iránytól kimondott kiközösítést. A gregoriánusok támadásaival szemben kinyilvánította azoknak a szentségeknek érvényességét, amelyeket hívei szolgáltattak ki. Ugyanakkor maga is elítélte a szimóniát és a nikolaita eretnekséget. A császár oldalán két évtizeden át vívott küzdelmet III. Kelemen hűen folytatta az őt pápai trónra segítő világi uralkodó javára, de Rómából küzdve sem szerezhette meg a római egyház hálózatának irányítását.

Az ellenpápa támasza volt *Fehér Hugo* bíboros, akit 1085. január 20-án egy zsinat, amelyet a szászországi Quedlinburgban tartottak gregoriánusok, újra kiközösített. Ez persze még alkalmasabbá tette arra, hogy III. Kelemen legátusa legyen Németországban. Majd Itáliában működött újra: előtt fermói püspök volt, majd 1093-ban az ellenpápa Palestrina suburbicarius püspökség élére állította. Fehér Hugóról több értesülésünk nincs, alighanem élete végét töltötte ebben a bíboroshoz illő magas egyházi tisztségben, az ellenpápa segítőjeként. Az ellenpápaság legnagyobb külső,

bár csak időleges sikerét *Angliában* aratta, ahol VII. Gergely halála után vitatottnak tekintették a pápaságot a gregoriánus (törvényes) és a császárpárti (ellen)pápa között. Bizonyság van arra nézve, hogy Hódító Vilmos és Lanfranc érsek egyaránt olyan pápa kormányzatát tartotta kedvezőbbnek, aki világi uralkodótól függ. Lanfranc ki is nyilvánította, hogy az angol egyház nem döntötte el, melyik pápát támogatja. Lanfranc azonban meghalt Canterburyben 1089. május 24-én, Hódító Vilmos pedig már 1087 augusztusában. Az elszigetelődő ellenpápaság korszaka III. Kelemen halálával, 1100. szeptember 8-án, Civita Castellanában ért véget.

Az új században a pápaság és császárság tovább folyó harcában már keresték a kiegyenlítés lehetőségét. Most még időtállóbbnak bizonyult az agg Hugo clunyi apát vonalvezetése és annak tanulsága. Az apát 1109. április 29-én hunyt el, és már 1120-ban szentté avatta II. Callixtus pápa. Ez a pápa és II. Anaklétus ellenpápa egyaránt freskókat rendeltek a laterani pápai palota falaira. A római egyház dicsőségét ábrázoló freskók sorában örökítették meg VII. Gergelyt, akinek *állhatatosságát* hívei és ellenfelei egyaránt értékelhették.

Térképek

Cluny (burgundiai reform)

a clunyi reform által érintett területek

Fleury

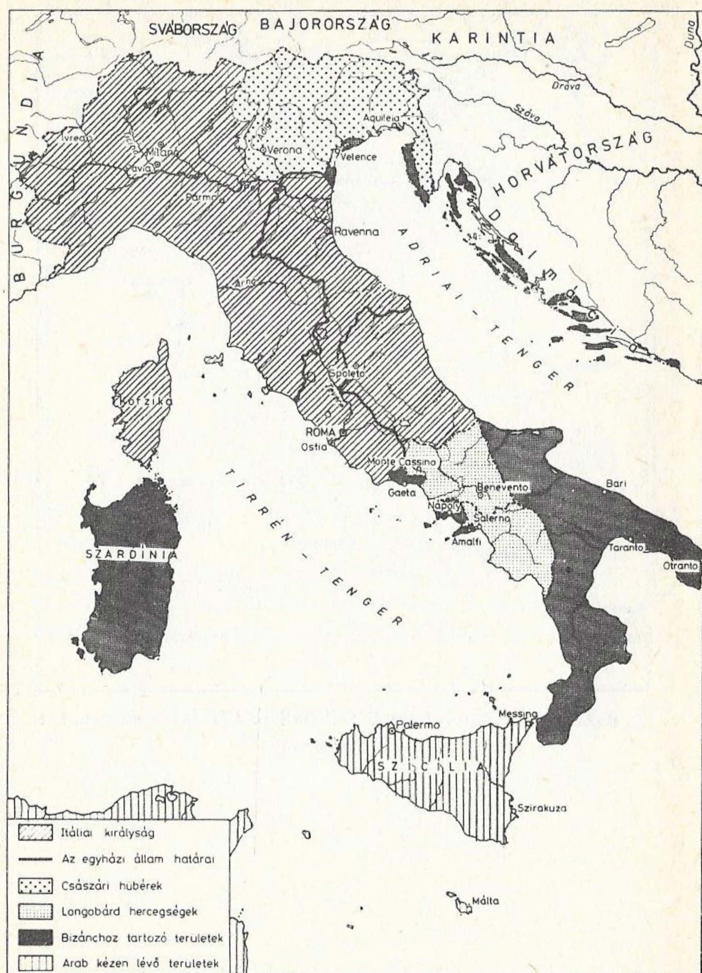
Gorze (lotharingiai reform)

Hirsau

a Dunstan-féle reform által érintett területek

Évszámok = a reform bevezetésének időpontja

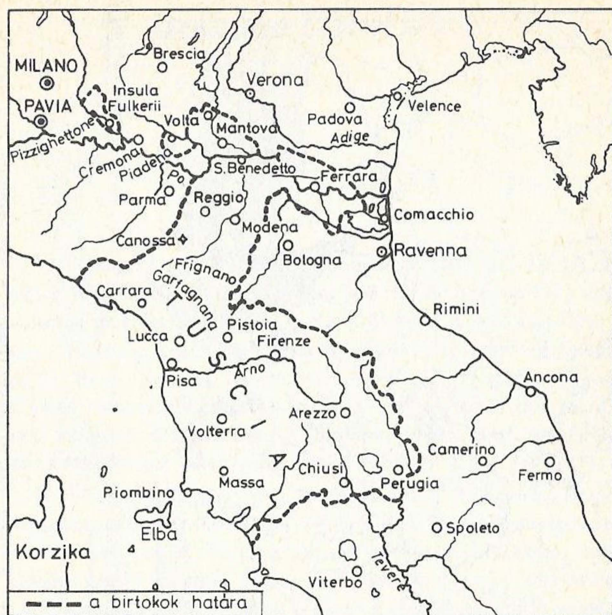
1. térkép. Szerzetesi reformmozgalmak Európában a X–XIII. században (F. W. Putzger: *Historischer Weltatlas.* Wien, 1981, 45. nyomán)

2. térkép. Itália a X–XI. század fordulóján (*L'Italia Storica*. Milano, 1961, 131. nyomán)

3. térkép. A normann hódítás Dél-Itáliában (*L'Italia Storica*, i. k. 133. nyomán)

4. térkép. Matild grófnő birtokai (*L'Italia Storica,* i. k. 134. nyomán)

5. térkép. Európa 1000 körül (Putzger, i. k. 44. nyomán)

Irodalmi tájékoztató

VII. Gergely személyének és korának szentelt tanulmánygyűjteménysorozat: Studi Gregoriani per la storia di Gregorio VII e della Riforma gregoriana. Raccolti da G. B. Borino. Roma. I. (1947) — (továbbiakban: *Stud. Greg.*). Regisztrumkönyvének kiadása: Gregorii VII Registrum. Das Register Gregors VII. I—II. (Edidit: Erich Caspar. Monumenta Germaniae Historica [továbbiakban: M. G. H.]: Epistolae selectae. 2/1—2. Berolini, 1920—23. A szövegben található idézetek innen valók (továbbiakban: *Reg.*).

Hildebrand ifjúságára: Walter Ullmann: The Growth of Papal Government in the Middle Ages. A study in the ideological relation of clerical to lay power. (London—Bristol, 1955) (továbbiakban: Papal Government); Luttor Ferenc: Róma. A város a történelem tükrében. (Bp., 1931); Jacques le Goff: La civilisation de l'Occident médiéval. (Paris, 1964) (továbbiakban: Civilisation); Louis Duchesne: I primi tempi dello Stato pontificio ([2]Torino, é. n. [1967]).

Róma XI. század eleji helyzetére: Piero Maria Lugli: Storia e cultura della città italiana (Bari, 1967); Hermann Conrad: Deutsche Rechtsgeschichte, I. Frühzeit und Mittelalter. (Karlsruhe, 1954); Marie Luise Bulst—Fritz Ernst: Texte zur Geschichte der salischen Kaiserzeit. Konrad II. und Heinrich III. 1024—1056. (Heidelberg, 1953). A pápaság helyzetére a XI. század első felében Robert Holtzmann: Geschichte der sächsischen Kaiserzeit (900—1024) ([3]Berlin—Frankfurt am Main, 1955); Leonard E. Boyle: A Survey of the Vatican Archives and of its Medieval Holdings (Toronto, Canada 1972); Érszegi Géza: A Curia Romana középkori levéltárai. (Levéltári Szemle 28 [1978]); Ovidio Capitani: Immunità

vescovili ed ecclesiologia in età „pregregoriana" e „gregoriana". L'avvio alla „restaurazione" (Spoleto, 1966) (továbbiakban: Immunità vescovili).

A clunyi reform jellegére és befolyásának mértékére: Spiritualità cluniacense (Todi, 1960); ERNST WERNER: Die gesellschaftlichen Grundlagen der Klosterreform im 11. Jahrhundert (Berlin, 1953) (továbbiakban: Klosterreform); MARGHERITA TRINCI CECHELLI: La diocesi di Roma. Tomo IV. (Spoleto, 1976); JOSÉ MATTOSO: Le Monachisme ibérique et Cluny (Louvain, 1968).

Pier Damianira, a remetére: MAURICE DE WULF: Geschichte der mittelalterlichen Philosophie (Tübingen, 1913); JACQUES LE GOFF: Das Hochmittelalter (Frankfurt am Main—Hamburg, 1969) (továbbiakban: Hochmittelalter); GIOVANNI TABACCO: Eremo e cenobio (in: Spiritualità cluniacense); Johannes Gualberti rendalapítóra ERNST WERNER: Pauperes Christi. Studien zu sozial-religiösen Bewegungen im Zeitalter des Reformpapsttums (Leipzig, 1956) (továbbiakban: Pauperes Christi).

Milánó fejlődésére Aribert érsek idején: CARL PFAFF: Kaiser Heinrich II. Sein Nachleben und sein Kult im mittelalterlichen Basel. (Basel—Stuttgart, 1963); LUGLI: i. m.; EUGENIO DUPRÉ THESEIDER: Vescovi e città nell' Italia precomunale (Vescovi e diocesi in Italia nel medioevo [sec. IX—XIII] Padova, 1964); WIPONIS Gesta Chuonradi Imperatoris (ed. H. Bresslau, M. G. H. Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum [továbbiakban: Script. rer. Germ.][3] Hannoverae–Lipsiae, 1915); GOTIFREDI VITERBIENSIS Pantheon (ed. H. PERTZ, M. G. H. Scriptores [továbbiakban: SS.] XXII. Hannoverae, 1872); ARNULF: Gesta episcoporum Mediolanensium (ed. H. PERTZ M. G. H. SS. VIII. Hannoverae, 1848 és BULST–ERNST: Texte); JOHN MUNDY–PETER RIESENBERG: The Medieval Town (Princeton, New Jersey, 1958); DUCHESNE: i. m. A városok feletti püspöki hatalomra és a püspököknek juttatott császári kegyekre SERGIO MOCHI ONORY: Ricerche sui poteri civili dei vescovi nelle città Umbre durante l'alto medio evo (Roma, 1930).

A király egyházi jellegének felfogására és III. Henrik hatalmára: R. HOLTZMANN: i. m.; KARL HAMPE: Das Hochmittelalter. Geschichte des Abendlandes von 900 bis 1250 ([5]Köln—Graz, 1963).

A pápaság zavaraira és a császári túlhatalomra; CAPITANI: Immunità vescovili; U. Ő.: La figura del vescovo in alcune collezioni canoniche della seconda metà del secolo XI (in: Vescovi e diocesi in Italia nel medioevo) (továbbiakban: Figura del vescovo); BULST—ERNST: Texte; G. B. BORINO: L'elezione e la deposizione di Gregorio VI. (Archivio della Società Romana di storia patria 39 [1916]); DUCHESNE: i. m.; Annales Altahenses Maiores (ed. W. GIESELBRECHT—E. OEFELE. M. G. H. Script. Germ. Hannoverae, 1868); Annales Hildesheimenses (ed. G. WAITZ, M. G. H. Script. rer. Germ. Hannoverae, 1878).

A pápaság politikájának fejlődésére IX. Leo alatt: Gotifredi Viterbiensis Pantheon; CAPITANI: Immunità vescovili.

IX. Leó és Hildebrand együttműködésére: Gotifredi Viterbiensis Pantheon; LUTTOR: i. m.; FRITZ GEISTHARDT: Der Kämmerer Boso (Berlin, é. n.); FRANCESCO COGNASSO: Storia d'Italia. Volume I. Il Medioevo (Roma, 1958).

IX. Leó központi intézményeire: BOYLE: i. m.; HEINRICH FICHTENAU: Arenga. Spätantike und Mittelalter im Spiegel von Urkundenformeln. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung [továbbiakban: M. I. Ö. G.] Ergänzungsband 18. Graz—Köln, 1957).

A tours-i zsinatra Berengár ügyében: B. SUDDENDORFF: Berengarius von Tours (Gotha, 1850); Toursi Berengár és Beci Lanfranc vitájára: P.-G. MEUSS: Die Abendmahlslehre Berengar von Tours vor dem Transsubstantiationsdogma von 1215 (Tübingen, 1955).

Humbert és a lotharingiai reform viszonyára: WERNER: Klosterreform; az egyházszakadás körüli szerepére: L. BRÉHIER: Le Schisme oriental du XIe siècle (Paris, 1899).

Dél-Itália és IX. Leó politikájának összefüggéseire a nyugat—keleti egyházszakadással: LUGLI: i. m.; WOLFGANG KUNKEL:

Römische Rechtsgeschichte. Eine Einführung. ([4]Weimar, 1964); Annales Altahenses; Annales Hildesheimenses; MARIO ROTILI: La diocesi di Benevento (Spoleto, 1966); NICHOLAS ZERNOV: Il cristianesimo orientale (Milano, 1962); IX. Leó tevékenységére a német-római császárságon kívül: DOUGLAS JERROLD: An Introduction to the History of England. From the Earliest Times to 1204. (London, 1949); CAPITANI: Immunità vescovili; CSÓKA J. LAJOS: Szent Benedek fiainak világtörténete különös tekintettel Magyarországra. I. (h. és é. n.); MATTOSO: i. m. II. Viktor korát tekintve a forrásokra KARL JACOB: Quellenkunde der deutschen Geschichte im Mittelalter (bis 1400) I. ([2]Berlin—Leipzig, 1913); Annales Altahenses; Annales Hildesheimenses; Az egyházi társadalomra: CINZIO VIOLANTE: I vescovi dell'Italia centro-settentrionale e lo sviluppo dell'economia monetaria (in: Vescovi e dioecesi in Italia nel medioevo) (továbbiakban: Vescovi); TOMMASSO LECCISOTTI: Montecassino. La vita. L'irradiazione (Firenze, 1946).

A városfejlődésre mint az események társadalmi hátterére: GINA FASOLI–FRANCESCA BOCCHI: La città medievale italiana (Firenze, 1973); CARLO GUIDO MOR: Legis doctor. (Atti del Convegno internazionale di studi Accursiani. I. Milano, 1968); WERNER: Pauperes Christi.

A császárság viszonyára az egyházi reformhoz: GEOFFREY BARRACLOUGH: Die mittelalterlichen Grundlagen des modernen Deutschland (Weimar, 1953); ACHILLE SANSI: I duchi di Spoleto (Foligno, 1870). A pápai hatalom mint intézmény és eszmerendszer fejlődésére: ULLMANN: Papal Government; A pireneusi fejleményekre MATTOSO: i. m.

A IX. István választásával és politikájával összefüggő kérdésekre: Annales Altahenses; Annales Hildesheimenses; LECCISOTTI: i. m.; COGNASSO: i. m.

A patarénusok fogalom értelmezésére: ARSENIO FRUGONI: Due schede „Pannosus" e „Patarinus" (Bulletino dell' Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano [továbbiakban: Bulletino] 65/1953).

A Humbert-féle szimóniafelfogásra: AUGUSTIN FLICHE: La chrétienté médiévale (Paris, 1929); JAKOB BALLING: Studier over investiturstridsperiodens embedstaenkning (København, 1963).

A római nemesség hatalmára: WILLI KÖLMEL: Rom und der Kirchenstaat im 10. und 11. Jahrhundert bis in die Anfänge der Reform (Berlin, 1935); a X. Benedek körüli ellentétekre: Annales Altahenses; DUCHESNE i. m.

X. Benedek és II. Miklós küzdelmére: J. GAY: Les Papes du XIe siècle et la Chrétienté (Paris, 1926); DUCHESNE: i. m.; Annales Altahenses. A püspökök és a pápa egyházjogi viszonyára CAPITANI: Figura del vescovo.

A bíborosi kollégium kialakulására és működésére: H. W. KLEWITZ: Die Entstehung des Kardinalkollegiums (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung 25 [1936]); U. Ő.: Reformpapsttum und Kardinalkolleg (Darmstadt, 1957); ÉRSZEGI: i. m.

A pápaválasztási szabályzat kézirati eltéréseire: DUCHESNE: i. m. Humbert irodalmi munkásságára: BRIAN PULLAN: Sources for the history of medieval Europe from the mid-eight to the mid-thirteenth century. (Oxford, 1966); CAPITANI: Figura del vescovo.

II. Miklós reformpolitikája és Hildebrand szerepe összefüggésére: ULLMANN: Papal Government; STANISŁAW TRAWKOWSKI: Entre l'orthodoxie et l'hérésie: *vita apostolica* et le problème de la désobéissance (Leuven—The Hague; 1976); LE GOFF: Hochmittelalter.

II. Miklós és Milánó viszonyára: BARRACLOUGH: i. m.; ARNULF: Gesta archiepiscoporum Mediolanensium.

II. Miklós későbbi zsinati és külföldi törekvéseire: G. B. BORINO: L'investitura laica dal decreto di Nicolò II al decreto di Gregorio VII (Stud. Greg. V [1956]); G. MICCOLI: Il problema delle ordinazioni simoniache e le sinodi lateranensi del 1060 e 1061 (uo.); PHILIPPE WOLFF: Histoire de Toulouse (Toulouse, 1958).

II. Miklós zsinataira: CH. J. HEFELE: Histoire des Conciles. IV. 2. (Paris, 1912).

A normannok dél-itáliai terjeszkedése és a pápaság viszonyára: JOHN JULIUS NORWICH: The Normans in the South 1016—1130 (London—Southampton, 1967); P. KEHR: Die Belehnungen der süditalienischen Normannenfürsten durch die Päpste (Berlin, 1934). Pier Damianira és az 1059. évi milánói zsinatra: CAPITANI: Immunità vescovili; ULLMANN: Papal Government.

II. Sándor választására: G. B. BORINO: L'arcidiaconato di Ildebrando (Stud. Greg. III [1948]); VIOLANTE: Vescovi; Annales Altahenses.

A II. Honorius-féle viszályra és polémiákra: CAPITANI: Immunità vescovili; Annales Altahenses: JOSEF SEMMLER: Die Klosterreform von Siegburg. Ihre Ausbreitung und ihr Reformprogramm im 11. und 12. Jahrhundert (Bonn, 1959); ULLMANN: Papal Government.

Szicília és Dél-Itália II. Sándor idején: WALTHER HOLTZMANN: Die Unionsverhandlungen zwischen Kaiser Alexios I. und Papst Urban II. im Jahre 1089 (Byzantinische Zeitschrift, 28[1928]) (továbbiakban: Unionsverhandlungen.)

A milánói eseményekre II. Sándor idején: WERNER: Pauperes Christi; COGNASSO: i. m.; Annales Altahenses; GIUSEPPE GARGANTINI: Cronologia di Milano dalla sua fondazione fino ai nostri giorni (Milano, 1874) ([2]Milano, 1973).

Pier Damiani működésére II. Sándor idején: BARRACLOUGH: i. m.; MOR: i. m.; ANDRÉ CANTIN: Les sciences séculières et la foi. Les deux voies de la science au jugement de S. Pierre Damien [1007—1072] (Spoleto, 1975); ERNST WERNER: Pietro Damiani ed il movimento popolare del suo tempo (Stud. Greg. X [1975]).

Wibert kancellárságától érsekségéig alakuló körülményekre: Annales Altahenses; K. B. VON HACKE: Die Palliumsverleihungen bis 1143 (Marburg, 1898); TH. GOTTLOB: Der kirchliche Amtseid der Bischöfe (Bonn, 1936). Odo de Lagery pályafutására STEVEN RUNCIMAN: A History of the Crusades I. (Cambridge, 1957).

Spoleto helyzetére: SANSI: i. m.

Az Avranches-i Dictatus-ra: CAPITANI: Figura del vescovo.

II. Sándor zászlóküldéseire: ULLMANN: Papal Government; KEHR: i. m.

A német belső viszonyokra II. Sándor pápasága idején: W. LEVISON—A. SCHULTE: Das Verzeichnis der königlichen Tafelgüter von 1064/65 und seine Handschrift (Neues Archiv 41 [1917—19]; WOLFGANG TIMPEL: Archäologische Quellen zur Funktion mittelalterlicher Befestigungsanlagen (Burg und Stadt in Geschichte und Gegenwart. Jena, 1979); WERNER MÄGDEFRAU: Burg und Stadt im Mittelalter (uo.); ERIKA LANGER: Burgen und Klassenkampf (uo.); SEMMLER: i. m.

A cseh egyházpolitikára II. Sándor alatt: ARNOLD KÖSTER: Die staatlichen Beziehungen der böhmischen Herzöge und Könige zu den deutschen Kaisern von Otto dem Grossen bis Ottokar II. (Breslau, 1912); ULLMANN: Papal Government.

Hódító Vilmos és II. Sándor viszonyára: JERROLD: i. m.

A pireneusi változásokra II. Sándor pápa idején: MATTOSO: i. m.; MARCELIN DEFOURNEAUX: Les français en Espagne aux XIe et XIIe siècles (Paris, 1949); CHARLES HIGOUNET: Les relations francoibériques au Moyen Âge (Bulletin philologique et historique (jusqu'à 1610) 1972).

VII. Gergely megválasztására és a Regisztrumkönyv kérdéseire: Annales Altahenses; COGNASSO: i. m.; G. B. BORINO: Perchè Gregorio VII non annunziò la sua elezione ad Enrico IV... (Stud. Greg. V [1956]); Reg. I—II; L. SANTIFALLER: Beschreibstoffe im Mittelalter (M. I. Ö. G. Ergänzungsband 16, Graz—Köln, 1953); BOYLE: i. m.

VII. Gergely intézményszervezői tevékenységére és 1074 eleji viszonyára a császárhoz: ULLMANN: Papal Government; BOYLE: i. m.

A gregoriánusok és a clunyi reform viszonyára: A. FLICHE: La réforme Grégorienne (Paris, 1932); SEMMLER: i. m.; WOLFF: i. m.;

WERNER: Klosterreform; NOREEN HUNT: Cluny under Saint Hugh 1049–1109 (London-Chatham, 1967).

A főpapi beiktatás körüli vitához 1073-ban: TRAWKOWSKI: i. m.; BARRACLOUGH: i. m.; HACKE: i. m.; G. MICCOLI: Le ordinazioni simoniache nel pensiero di Gregorio VII (Studi Medievali 3. serie 4[1963]).

A papi házasodás elleni küzdelemre 1073-ban: LE GOFF: Hochmittelalter; WERNER: Klosterreform.

A világiak rendjére VII. Gergely nézetrendszerében: ULLMANN: Papal Government; ARSENIO FRUGONI: Considerazioni sull' *ordo laicorum* nella riforma gregoriana (a stockholmi történész világkongresszus kiadványa, Section III. Moyen Age); FRIEDRICH BOCK: Gregorio VII e Innocenzo III. (Stud. Greg: V[1956]); G. TELLENBACH: Die Bedeutung des Reformpapsttums für die Einigung des Abendlandes (Stud. Greg. II. [1947]).

VII. Gergely az uralkodók és püspökök szerepéről 1074-ben: ULLMANN: Papal Government; CAPITANI: Figura del vescovo; JERROLD: i. m. A milánói viszályra 1073-ban LE GOFF: Hochmittelalter; BARRACLOUGH: i. m.; MAURICE KEEN: The Pelican History of Medieval Europe (Aylesbury, 1976).

A szász felkelés 1073. évi kirobbanása: RUDOLF KÖTZSCHKE–HELLMUT KRETZSCHMAR: Sächsische Geschichte I. (Dresden-N., é. n. [1935]); MÄGDEFRAU: i. m.; LANGER: i. m.

A wormsi mozgalomra 1073-ban: JULIAN BORCHARDT: Deutsche Wirtschaftsgeschichte. II. (Berlin, 1924).

VII. Gergely viszonyára II. Vratislav Csehországához: ULLMANN: i. m.; CAPITANI: Figura del vescovo; FRANTIŠEK KAVKA: Geschichte der Tschechoslowakei. Kurzer Abriss. (Prag, 1968).

A nyugati és a keleti egyház, keresztények és muzulmánok viszonyára 1073-ban: RUNCIMAN: i. m.; WALTER HOLTZMANN: Studien zur Orientpolitik des Reformpapsttums und zur Entstehung des ersten Kreuzzuges (Historisches Vierteljahrschrift 22[1924])

(továbbiakban: Orientpolitik); ERNST WERNER: Die Geburt einer Grossmacht — Die Osmanen (1300–1481) ([3]Berlin, 1978).

Az 1074-i cölibátuskövetelmény következményeiről: MEZEY LÁSZLÓ összeáll: Krónikások–krónikák II. (Bp., 1960).

A milánói érsekség ügyének általánosulására 1074-ben: KEEN: i. m.; WERNER: Pauperes Christi; BARRACLOUGH: i. m.

VII. Gergely és a kereskedő elemek vonatkozásaira: LE GOFF: Hochmittelalter; R. C. VAN CAENEGEM–F. L. GANSHOF: Kurze Quellenkunde des Westeuropäischen Mittelalters (Göttingen–Gent, 1964).

Az 1074-i szász eseményekre: Brvnonis de bello Saxonico historia (B. G. STRUVE: Rerum Germanicarum Scriptores. I.[3] Argentorati, é. n. [1717]); TIMPEL: i. m.; BARRACLOUGH: i. m.;

A kölni mozgalomra és viszonyára a reformhoz: CONRAD: i. m.; SEMMLER: i. m.

I. Fülöp francia király és VII. Gergely súrlódására 1074-ben: ULLMANN: Papal Government; LE GOFF: Civilisation.

Magyarország VII. Gergely, IV. Henrik és Bizánc között: KONRAD SCHÜNEMANN: Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert (Berlin—Leipzig, 1923); *Reg.* I.; FRANZ DÖLGER: Ungarn in der byzantinischen Reichspolitik (Bp., 1942); MORAVCSIK GYULA: A magyar szent korona görög feliratai (Bp., 1935); Manegoldi ad Gebehardum liber (M. G.; H. Libelli de lite imperatorum et pontificum saeculis XI. et XII. conscripti (továbbiakban: Libelli) I. Hannoverae, 1891; GERICS JÓZSEF: Judicium Dei a magyar állam XI. századi külkapcsolataiban (Athleta Patriae. Bp., 1980).

A latin kereszténység Kelet felé tekintésére: GINO DAMERINI: L'Isola e il Cenobio di San Giorgio Maggiore (Venezia, 1969); ULLMANN: Papal Government; ALEXANDER GIEYSZTOR: The Genesis of the Crusades: The Encyclical of Sergius IV. (1009—1012) (Medievalia et Humanistica VI. [1948]) (a továbbiakban: Genesis of Crusades).

VII. Gergely kezdeti ingadozására a normannok és Bizánc között: ULLMANN: Papal Government; CLAUDE CAHEN: An Introduction to the First Crusade (Past and Present, N6 [1954 november]).

VII. Gergely 1075. évi fejtegetéseiről az egyházi és világi hatalom viszonyát illetően: ULLMANN: Papal Government. Az 1075. évi, házas papok elleni mozgalmakra WERNER: Pauperes Christi.

Az invesztitúra-tilalom 1075-ben és következményei: COGNASSO: i. m.; JERROLD: i. m.

Az invesztitúraharcok alapvető forráspublikációja: M G. H. Libelli I—III. (Hannoverae 1891—1907).

A Dictatus Papae jellegére és tartalmára: G. B. BORINO: Un'ipotesi sul „Dictatus Papae" di Gregorio VII (Archivio della Deputazione di storia patria 67 [1944]); ULLMANN: Papal Government; COGNASSO: i. m.; LE GOFF: Hochmittelalter; WALTER ULLMANN: Scholarship and Politics in the Middle Ages (London, 1978) (továbbiakban: Scholarship).

A pataria utolsó harcaira: LANDULPHI SENIORIS Historia Mediolanensis (ed. A. CUTOLO, Rerum Italicarum Scriptores. IV/2, Bologna, 1942); A. VISCONTI: Storia di Milano. (Milano, 1949); WALTER GOETZ: Die Entstehung der italienischen Kommunen im frühen Mittelalter (Sitzungsberichte der Bayerischen Akad. der Wiss., Philos.-hist. Abt. Jahrg. 1944); CINZIO VIOLANTE: La società milanese nell' età precomunale (Bari, 1953); V. V. SZTOKLICKAJA-TYERESKOVICS: Klasszovaja borba v Milane v XI. v i zarozsgyenije milanszkoj kommunü (Szrednyije Veka V [1954]).

A római jogászokra a Canossai ház területén: MOR: i. m.; HERBERT GRUNDMANN: Vom Ursprung der Universität im Mittelalter ([2]Darmstadt, 1960).

A szász felkelés leverésére és következményeire: MIKA SÁNDOR: A hűbériség és a keresztes hadjáratok kora (Bp., é. n. in: Marczali Henrik: Nagy Képes Világtörténet V.); BARRACLOUGH: i. m.; KÖTZSCHKE—KRETZSCHMAR: i. m.

A clunyi reform sikereire Németországban: BARRACLOUGH: i. m.; CINZIO VIOLANTE: Il monachesimo cluniacense di fronte al mondo

politico ed ecclesiastico (secoli X e XI) (in: Spiritualità cluniacense) (továbbiakban: Monachesimo cluniacense); SEMMLER: i. m.

VII. Gergely állásfoglalása Salamon és Géza viszályához: *Reg.* I.; a regulus kifejezésre: ULLMANN: Scholarship.

Az orosz—lengyel pápai kombinációkra: V. MEYSZTOWICZ: L'Union de Kiev avec Rome sous Grégoire VII (Stud. Greg. V [1956]); KAROL GÓRSKI: L'histoire de la spiritualité polonaise (Le millénaire du catholicisme en Pologne. Lublin, 1969).

Az 1076. évi wormsi zsinatra: ULLMANN: Papal Government; BARRACLOUGH: i. m.; COGNASSO: i. m.

A római böjti zsinatra 1076-ban: COGNASSO i. m.; ULLMANN: Papal Government.

Az 1076-i mainzi zsinat körüli viszályra: ULLMANN: Papal Government; BARRACLOUGH: i. m.

A treburi gyűlés körülményeire 1076-ban: BARRACLOUGH: i. m.; ULLMANN: Papal Government; KÖTZSCHKE—KRETZSCHMAR: i. m.; GISLEBERT DE MONS: Chronicon Hanoniense (ed. L. VANDERKINDERE. Bruxelles, 1904).

Az egyházi reform sajátos angliai és spanyolországi helyzetére 1076-ban: JERROLD: i. m.; DEFOURNEAUX: i m.; ULLMANN: Papal Government.

A levelezés An-Nasirral: L. GOLVIN: Le Maghrib Central à l'époque des Zirides (Paris, 1957).

A canossai epizódra: Annales Hildesheimenses; COGNASSO: i. m.; VIOLANTE: Monachesimo cluniacense; BARRACLOUGH: i. m.; WOLFRAM VON DEN STEINEN: Canossa. Heinrich IV. und die Kirche. (München, 1957); M. D. DE MATTEIS: La riconciliazione di Canossa: Tra „Dictatus Papae" e „Auctoritates Apostolicae Sedis" (Studi Medievali 3 serie 19 [1978]).

A pápaság és a német fejedelmek viszonyára, IV. Henrik ellenlépéseire 1077-ben: Annales Hildesheimenses; BARRACLOUGH: i. m.; HEINRICH SCHMIDINGER: Patriarch und Landesherr. Die weltliche Herrschaft der Patriarchen von Aquileja bis zum Ende der

Staufer (Graz–Köln, 1954); KÖTZSCHKE—KRETZSCHMAR: i. m.; BORCHARDT: i. m.

A világi és egyházi hatalom viszonyára a városokhoz 1077-ben: WERNER: Pauperes Christi; FASOLI-BOCCHI: i. m.; ROBERTO CESSI: La crisi veneziana al tempo di Gregorio VII. (Stud. Greg: V[1956]); DAMERINI: i. m.

VII. Gergely és a német fejedelmek gondolatvilágának valódi viszonyára 1077-ben: ULLMANN: Papal Government; FRITZ KERN: Gottesgnadentum und Widerstandsrecht (Leipzig, 1914).

VII. Gergely 1077. évi francia és spanyol terveire: WERNER: Klosterreform; J. F. LEMARIGNIER: Le déclin de la royauté au premier siècle capétien et l'amorce du redressement (987—1108). (Revue de Droit Français et Étranger, 4. série 36 (1958)); MATTOSO: i. m.; a Ramirdo-esetre *Reg. I.*

A László magyar király trónralépte körüli állásfoglalásokra: *Reg.* I.: Manegoldi ad Gebehardum liber.

Szerbia és VII. Gergely kapcsolatára: TADEUSZ WASILEWSKI: Stefan Vojislav de Zahumlje, Stefan Dobroslav de Zéta et Byzance au milieu du XIe siècle (Recueil des travaux de l'Institut D'Études byzantines, N° XIII. Beograd, 1971); HANS-WILHELM HAUSSIG: Byzantinische Geschichte (Stuttgart, 1969).

A Kelet keresztényeinek ügyeire 1077-ben: CAHEN: i. m.; RUNCIMAN: i. m.

Az 1078. évi zsinati politikára: ULLMANN: Papal Government; PULLAN: i. m.

Az 1078. év németországi küzdelmeire: ECKHARD MÜLLER-MERTENS: Vom Regnum Teutonicum zum Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation (Zeitschrift für Geschichtwissenschaft XI [1963]).

Az 1078. év európai fejleményeire: CAPITANI: Figura del vescovo; Recueil des historiens des Gaules et de la France XIV. (ed. MICHEL J. J. BRIAL, [2]Paris, 1877); RUNCIMAN: i. m.

I. László magyar király és a német birodalom belviszályára: SZENTPÉTERY IMRE: Középkori oklevélszövegek (Bp., 1927) 26. sz.; SCHÜNEMANN: i. m.; ULLMANN: Papal Government.

Merész Boleszláv királyságára: JULIUSZ BARDACH: L'Etat polonaise aux Xe et XIe siècles (L'Europe aux IXe—XIe siècles. Aux origines des Etats nationaux. Varsovie, 1968).

A Szaniszló püspök elleni királyi eljárás körülményeire: STEFAN KIENIEWICZ (főszerk.): History of Poland (Warszawa, 1968); HENRYK SAMSONOWICZ: Historia Polski do roku 1795 (Warszawa, 1973); illetve WACŁAW SCHENK: Aus der Geschichte der Liturgie in Polen (In: Le millénaire du catholicisme en Pologne).

VII. Gergely a bázisszélesítés és az elszigetelődés mezsgyéjén 1079-ben: VIOLANTE: Vescovi; MOR: i. m; DE WULF: i. m.; *Reg. II.*; WERNER: Klosterreform; WILHELM WEGENER: Böhmen-Mähren und das Reich im Hochmittelalter (Köln—Graz, 1959); OTTONIS ET RAHEWINI: Gesta Friderici imperatoris ([3]ed. G. WAITZ—B. SIMSON, M. G. H. Script. rer. Germ. Hannoverae—Lipsiae, 1912).

Gergely pápa és Wibert érsek összecsapásának kibontakozására 1080-ban: ULLMANN: Papal Government; P. KEHR: Zu Geschichte Wiberts von Ravenna (Clemens III.) (Sitzungsberichte der preussischen Akad. der Wiss. XIX, 1921); BARRACLOUGH: i. m.; ULLMANN: Scholarship.

A császár és ellenkirály küzdelmére 1080-ban: Annales Hildesheimenses; KÖTZSCHKE—KRETZSCHMAR: i. m.; ERNST FISCHER: Illustrierte Schweizergeschichte von der Anfängen bis zur Gegenwart ([3]Schaffhausen, 1947).

Az 1080. évi böjti zsinat a világi invesztitúra ellen: ULLMANN: Papal Government.

VII. Gergely és a görög-itáliai szféra kérdéseire 1080-ban: GEORG HOFMANN: Papst Gregor VII. und der christliche Osten (Stud. Greg. 1 [1947]); JEAN HURÉ: Histoire de la Sicile (Paris, 1957); COGNASSO: i. m.

Petrus Crassus jogi vitairatára: JULIUS FICKER: Urkunden zur

Reichs- und Rechtsgeschichte Italiens (Innsbruck, 1874)' LE GOFF: Hochmittelalter; ULLMANN: Papal Government.

VII. Gergely és Nyugat-Európa viszonyára 1080-ban; ULLMANN: Papal Government; U. Ő.: Scholarship; JERROLD: i. m.

Az észak-európai egyházi élet alakulására: ARNE ODD JOHNSEN: Scandinavia in the struggle between Empire and Papacy (cca. 1070—1170) (a stockholmi történész világkongresszus kiadványa, Section III. Moyen Age); BENGT THORDEMAN: Medieval Wooden Sculpture in Sweden, I. Attitude to the Heritage (Stockholm—Uppsala, 1964).

Az 1080. évi események spanyol és portugál kihatásaira: RUNCIMAN: i. m.; MATTOSO: i. m.

IV. Henrik harcaira 1081-ben Német- és Olaszországban: BARRACLOUGH: i. m.; ULLMANN: Papal Government; VIOLANTE: Vescovi; RAFFAELLO MORGHEN: Profilo storico della civiltà europea (Firenze, 1955); FICKER: i. m.

A görög—római—pápai—normann viszonyra 1081-ben: ALAIN DUCELLIER: Le drame de Byzance. Idéal et échec d'une societè chrétienne. (Poitiers-Ligugé, 1976); RUNCIMAN: i. m.; W. HOLTZMANN: Orientpolitik; U. Ő.: Unionsverhandlungen.

A Pireneusi-félsziget egyházi áramlataira 1081-ben: MATTOSO: i. m.; HUNT: i. m.

A lengyel egyházi életre 1081 után: Chronicon Andaginensis monasterii (ALBINUS FRANCISCUS GOMBOS: Catalogus fontium historiae Hungaricae Tomus I. Bp., 1937); Chronicon Polono-Silesiacum ... usque ad a. 1278 (uo.) ALEXANDER GIEYSZTOR: Società e cultura nell' alto medieovo polacco (Wrocław—Warszawa—Kraków, 1965).

Az 1082. év eszmei és hatalmi harcairól: Annales Hildesheimenses; TRAWKOWSKI: i. m.; WERNER: Klosterreform; P. SANDER: Der Kampf Heinrichs und Gregors VII. 1080—84 (Berlin, 1893); MICHEL DE BOUARD: Guillaume le Conquérant (Paris, 1958); HELÈNE AHRWEILER: L'idéologie politique de l'Empire byzantin (Vendôme, 1975); VIOLANTE: Monachesimo cluniacense.

Az 1083. évi küzdelmekre: ULLMANN: Papal Government; VAN CAENEGEM-GANSHOF: i. m.; EDITH ENNEN: Europäische Züge der mittelalterlichen Kölner Stadtgeschichte (in: Köln, das Reich und Europa. Köln, 1971); VIOLANTE: Monachesimo cluniacense; Annales Hildesheimenses.

Az 1084. év eseményeire: COGNASSO: i. m.: BARRACLOUGH: i. m.; SCHMEIDLER: Kaiser Heinrich IV. und seine Helfer im Investiturstreit (Leipzig, 1927); CESSI; i. m.; MATTOSO: i. m.

Luccai Anzelm kánonjogász politikai nézeteire: EDITH PÁSZTOR: Motivi dell'ecclesiologia di Anselmo di Lucca (Bullettino, 77 [1965]); CAPITANI: Figura del vescovo.

VII. Gergely halálának eszmei és hatalmi következményeire: ULLMANN: Papal Government; RUNCIMAN: i. m.; Annales Hildesheimenses; BARRACLOUGH: i. m.

Luccai Anzelm végső harcára: PÁSZTOR: i. m.

A német püspöki hálózat átalakulására 1085-ben és a kiéleződött harcokra, publicisztikára: HANS LEO MIKOLETZKY: Der „fromme" Kaiser Heinrich IV. (M. I. Ö. G. 68 [1960]); LE GOFF: Hochmittelalter; Annales Hildesheimenses; BENZONIS episcopi Albensis Ad Heinricum IV. imperatorem libri VII. (ed. K. PERTZ, M. G. H. SS. XI. Hannoverae, 1854); ROBERT S. LOPEZ: Naissance de l'Europe (Orléans—Paris, 1962).

Toledo elfoglalásának egyházpolitikai körülményeire: HENRI TERRASSE: Islam d'Espagne: Une rencontre de l'Orient et de l'Occident (Paris, 1958), DON RAFAEL ALTAMIRA Y CREVEA: Histoire d'Espagne ([4]Paris, 1965); HIGOUNET: i. m.; MATTOSO: i. m.

VII. Gergely utódlására: AUGUSTIN FLICHE: Le pontificat de Victor III (Revue d'histoire ecclésiastique 20 [1924]); LECCISOTTI: i. m.; ULLMANN: Papal Government.

Deusdedit kánonjogi gyűjteményére: ULLMANN: Papal Government. Vratislav csehországi királyságára és egyházpolitikájára; TÓTH ZOLTÁN: A Hartvik-legenda kritikájához (A szt. korona eredetkérdése) (Bp., 1942); KAVKA: i. m.

II. Orbán pápaságára: AUGUSTIN FLICHE: L'élection d'Urbain II. (Moyen-âge, 2e série, 19 [1915]); SEMMLER: i. m.; GIEYSZTOR: Genesis of Crusades.

Az ellenpápaság végére: O. KÖHNCKE: Wibert von Ravenna, Papst Clemens III. (Leipzig, 1888); GAY: i. m.; JERROLD: i. m.

VII. Gergely XII. századi ábrázolására: G. B. LADNER: Die Papstbildnisse des Altertums und des Mittelalters. I. Bis zum Ende des Investiturstreits (Roma, 1941).

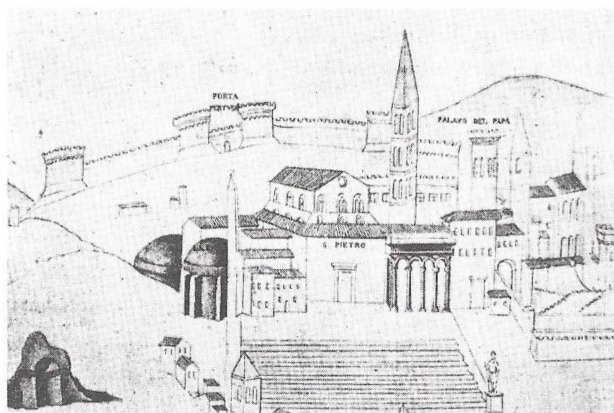
Képek forrásjegyzéke

9. Dictatus Papae (Roma, Archivio Vaticano. Foto Biblioteca Vaticana)
10. Nagy Szent Gergely, II. Sándor, VII. Gergely és III. Viktor pápák. Rajz a laterani palota elpusztult Szent Miklós-kápolnájából (Windsor, Dal Pozzo-Coll. Mos. Ant. II. fol. 88, 92. — Ladner, i. m. Fig. 142)
11. VII. Gergely pápa egy vagy két utódjával. Rajz a laterani palota Szent Miklós-kápolnája melletti termének elpusztult freskója nyomán (Roma, Biblioteca Ap. Vaticana, Barb. Lat. 2738, fol. 104r, Foto Biblioteca Vaticana)
12. A Castel Sant' Angelo. Alessandro Specchi metszete (London, British Museum) (Reproduced by permission of the Trustees of the British Museum)
13. Cluny, a bencés apátság harmadik épülete Hugo apát idejéből. Kenneth Conant rekonstrukciós rajza
14. Monte Cassino, a bencés apátság épülete Kenneth Conant rekonstrukciója alapján
15. Desiderius apát Szent Benedek előtt. Miniatúra. Vita BB. Benedicti et Mauri. Monte Cassino, 1070 körül (Roma, Biblioteca Ap. Vaticana, Vat. lat. 1202, fol. 2, Foto Biblioteca Vaticana)
16. Desiderius apát alapítóként felajánlja templomát. A San Angelo in Formis bazilika apszisának freskója. Capua Vetere, Nápoly mellett
17. Milánó, San Ambrogio, a XII. század első fele
18. Milánó, San Ambrogio, szószék egy római szarkofág felett, 1080–1090 körül
19. Como, Sant' Abondio bencés apátság, 1063 k.–1095
20. Salerno, Santa Maria degli Angeli. Alapította a normann hódító, Robert Guiscard, 1079–1084
21. Dukász Mihály bizánci császár. A magyar királyi korona zománclemezéről (Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum)
22. Az ún. Müncheni Biblia, IV. Henrik ajándéka a hirsaui kolostornak, a XI. század vége (München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 13001)

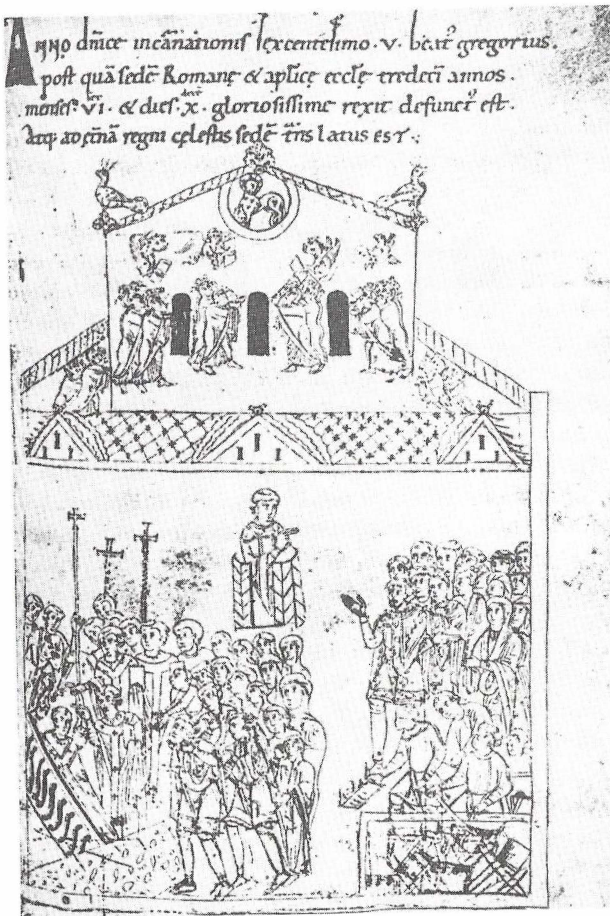
23. IV. Henrik. Eccehard von Aura: Chronicon Universale (Cambridge, Corpus Christi College, C. C., Foto Biblioteca Vaticana Ms. 373 fol. 60 6r)
24. IV. Henrik visszahozza Salamont Magyarországra. Képes Krónika (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár)
25. IV. Henrik Matild grófnő és Clunyi Hugo előtt. Vita Mathildis comtessae... (Roma, Biblioteca Ap. Vaticana, Cod. Lat. 4922, Foto Biblioteca Vaticana)
26. Mainz, a császári dóm belseje, XI–XII. század
27. Sváb Rudolf síremléke, Merseburg, Dóm, 1080 körül
28. Speyer, Dóm, a főhajó belseje kelet felé. IV. Henrik-féle építkezések, 1082–1104
29. VII. Gergely életjelenetei: kiűzetése Rómából, élete a száműzetésben és halála. Otto Freising krónikája, XII. század második fele (Jena/DDR, Universitätsbibliothek, Ms. Bos. q. 6, Blatt 79r)
30. VII. Gergely sírja a salernói dómban
31. IV. Henrik sírja a speyeri dóm kriptájában
32. Kereszt és korona IV. Henrik sírjából, Speyer

A címlapon: VII. Gergely pápa ábrázolás egy beneventói krónikában. Chronic. S. Sophiae Benevent. (Biblioteca Ap. Vaticana, Vat. lat. 4939, fol. 145v, Foto Biblioteca Vaticana — Ladner, i.m. Fig. 159)

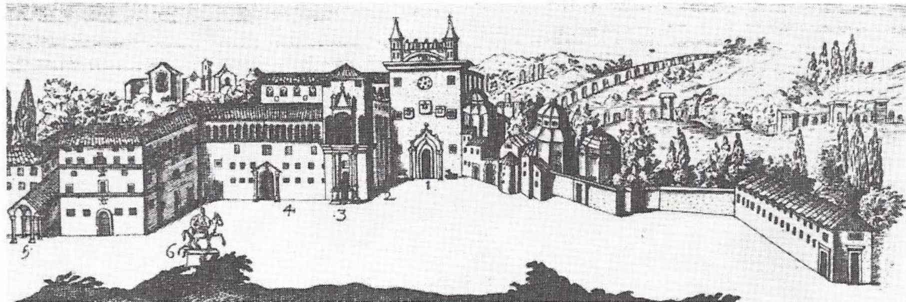
Képek

1. Róma, a középkori Vatikán

2. Róma, a San Pietro homlokzata a XI. században. Kézirat a farfai apátságból

3. Róma, a középkori Laterán képe

4. IX. Leó és Varinus metzi apát. Miniatúrakép a XI. századból

5. XII. János pápa beöltöztetése egyházi szertartás előtt. Rajz a régi Lateránból

6. XIII. János pápa Péter és Pál apostolok között. Freskó a'San Paolo Fuori le Mura templomban

7. II. Sándor pápa. Rajz a lateráni palota Szent Miklós-kápolnája apszisának elpusztult falfestményéről

8. VII. Gergely pápa. Rajz a lateráni palota Szent Miklós-kápolnája apszisának elpusztult falfestményéről

Dictatus papae.

i Qd Romana ecclesia a solo domino sit fundata.

ii Qd solus Romanus pontifex iure dicatur universalis.

iii Qd ille solus possit deponere episcopos vel reconciliare.

iiii Qd legatus eius omnibus episcopis presit in concilio etiam inferioris gradus. et adversus eos sententiam depositionis possit dare.

v Qd absentes papa possit deponere.

vi Qd cum excommunicatis ab illo inter cetera nec in eadem domo debemus manere.

vii Qd illi soli licet pro temporis necessitate novas leges condere. novas plebes congregare. de canonica abbatiam facere. et econtra. divitem episcopatum dividere. et inopes unire.

viii Qd solus possit uti imperialibus insigniis.

viiii Qd solius pape pedes omnes principes deosculentur.

x Qd illius solius nomen in ecclesiis recitetur.

xi Qd hoc unicum est nomen in mundo.

xii Qd illi liceat imperatores deponere.

xiii Qd illi liceat de sede ad sedem necessitate cogente episcopos transmutare.

xiiii Qd de omni ecclesia quocunque voluerit clericum valeat ordinare.

xv Qd ab illo ordinatus alii ecclesie preesse potest. sed non militare. et quod ab aliquo episcopo non debet superiorem gradum accipere.

xvi Qd nulla synodus absque precepto eius debet generalis vocari.

xvii Qd nullum capitulum. nullusque liber canonicus habeatur absque illius auctoritate.

xviii Qd sententia illius a nullo debeat retractari. et ipse omnium solus retractare possit.

xviiii Qd a nemine ipse iudicari debeat.

xx Qd nullus audeat condemnare apostolicam sedem appellantem.

xxi Qd maiores cause cuiuscunque ecclesie ad eam referri debeant.

xxii Qd Romana ecclesia nunquam erravit nec in perpetuum scriptura testante errabit.

xxiii Qd Romanus pontifex si canonice fuerit ordinatus meritis beati Petri indubitanter efficitur sanctus. testante sancto Ennodio Papiensi episcopo ei multis sanctis patribus faventibus. sicut in decretis beati Symachi pape continetur.

xxiiii Qd illius precepto et licentia subiectis liceat accusare.

xxv Qd absque synodali conventu possit episcopos deponere et reconciliare.

xxvi Qd catholicus non habeatur qui non concordat Romane ecclesie.

xxvii Qd a fidelitate iniquorum subiectos potest absolvere.

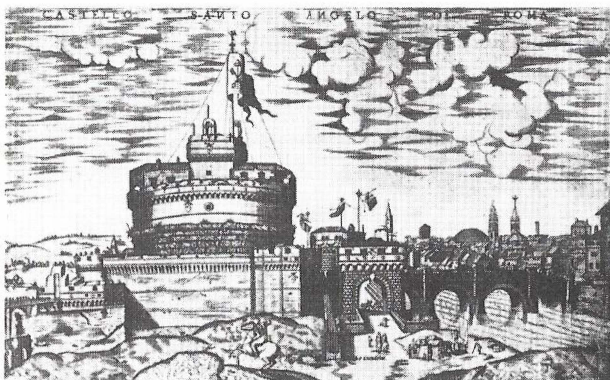
9. Dictatus Papae

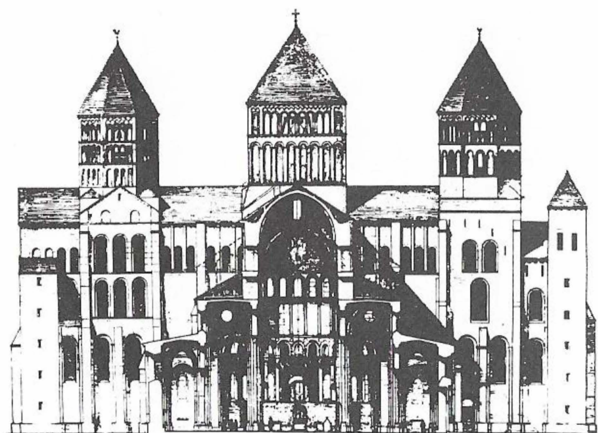
10. Nagy Szent Gergely, II. Sándor, VII. Gergely és III. Viktor pápák. Rajz a lateráni palota elpusztult Szent Miklós-kápolnájából

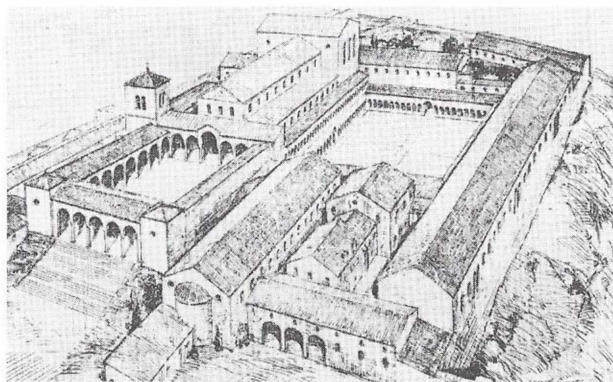
11. VII. Gergely pápa egy vagy két utódjával. Rajz a lateráni palota Szent Miklós-kápolnája melletti termének elpusztult freskója nyomán

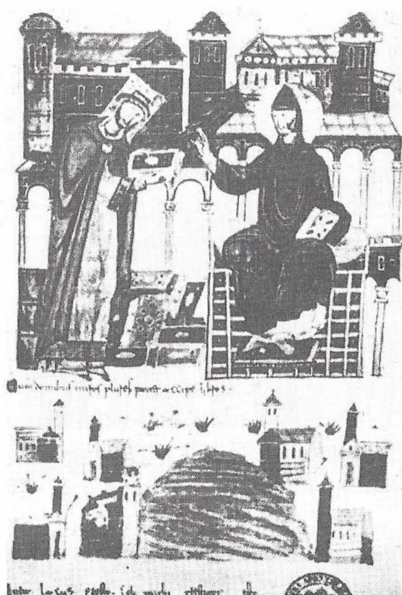
12. A Castel Sant' Angelo. Alessandro Specchi metszete

13. Cluny, bencés apátság apátság harmadik épülete Hugo apát idejéből. Kenneth Conant rekonstrukciós rajza

14. Monte Cassino, a bencés apátság épülete Kenneth Conant rekonstrukciója alapján

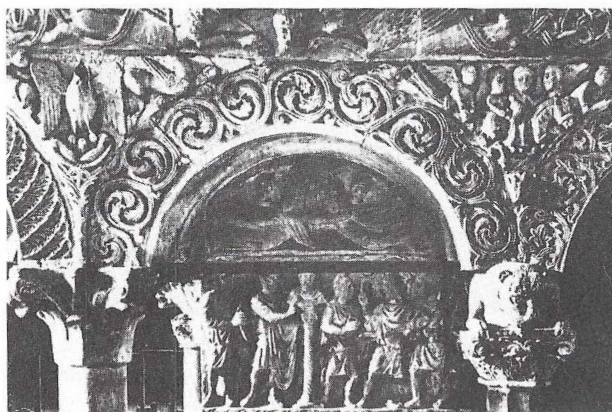
15. Desiderius apát Szent Benedek előtt. Miniatúra. (Vita BB. Benedicti et Mauri. Monte Cassino, 1070 körül)

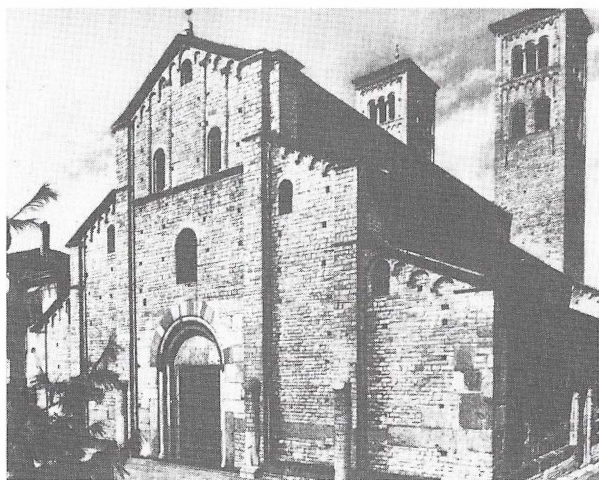
16. Desiderius apát alapítóként felajánlja templomát. A San Angelo in Formis bazilika apszisának freskója. Capua Vetere, , Nápoly mellett

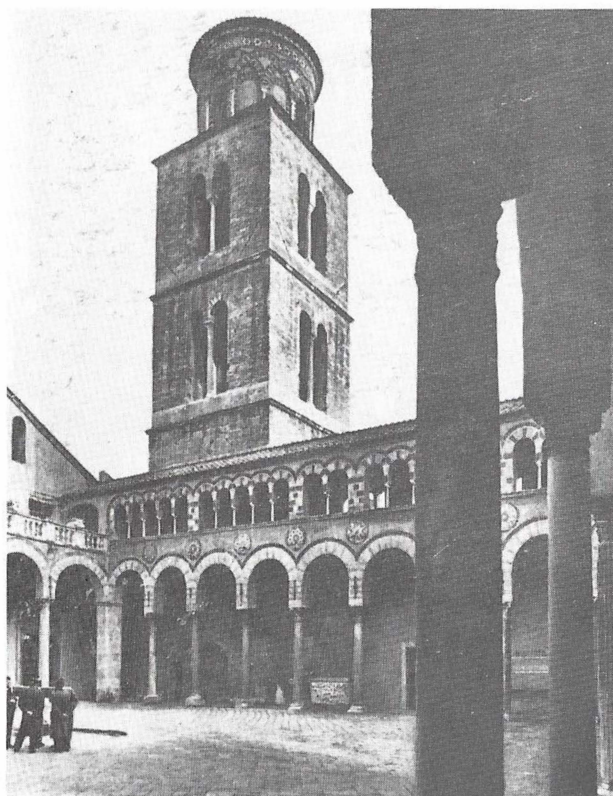
17. Milánó, San Ambrogio, a XII. század első fele

18. Milánó, San Ambrogio, szószék egy római szarkofág felett, 1080–1090 körül

19. Como, Sant' Abondio bencés apátság, 1063 k.–1095

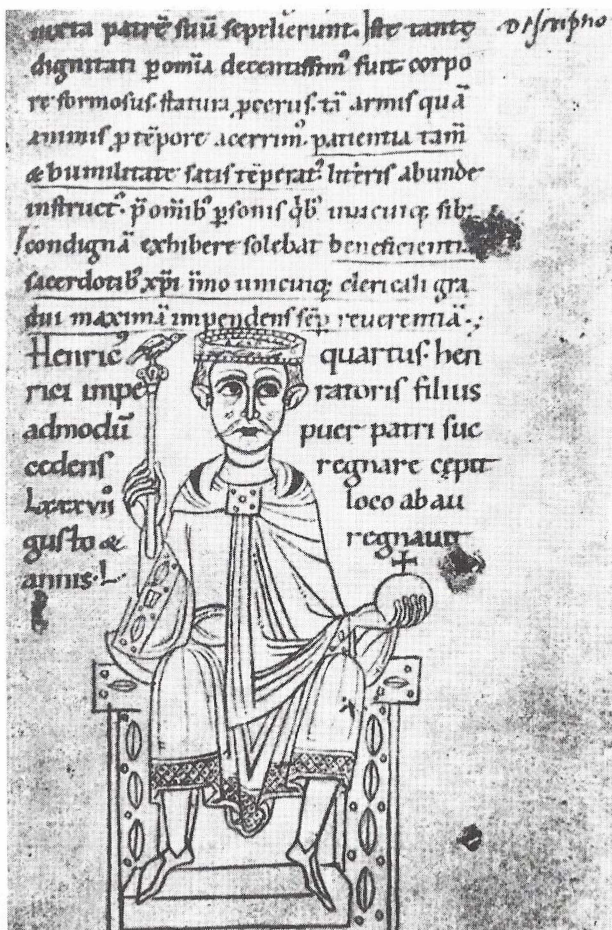

20. Salerno, Santa Maria degli Angeli. Alapította a normann hódító, Robert Guiscard, 1079–1084

21. Dukász Mihály bizánci császár.
A magyar királyi korona zománclemezéről

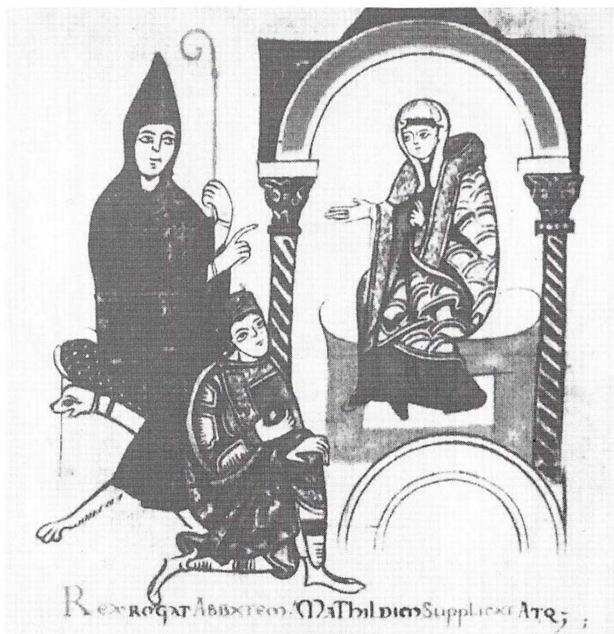
22. Az ún. Müncheni Biblia, IV. Henrik ajándéka a hirsaui kolostornak, a XI. század vége

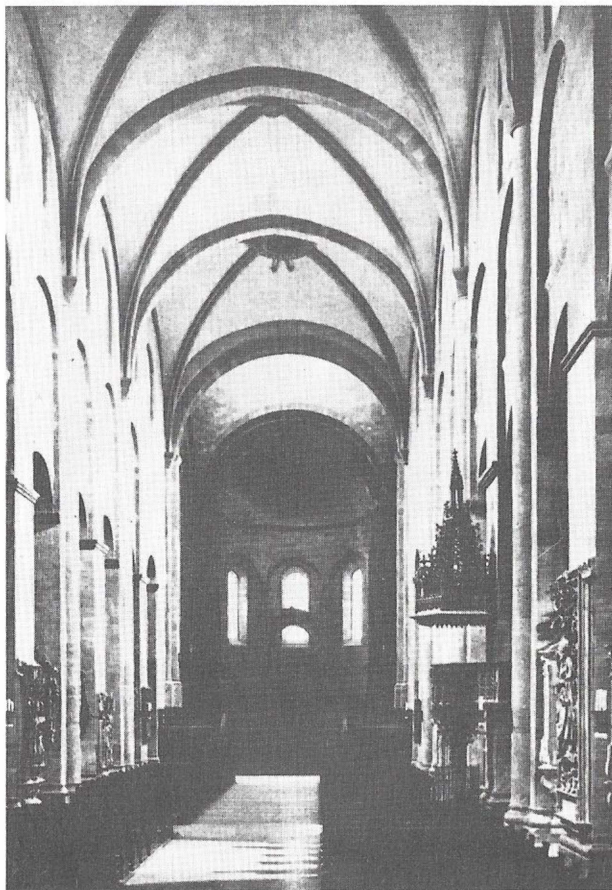
23. IV. Henrik. Eccehard von Aura: Chronicon Universale

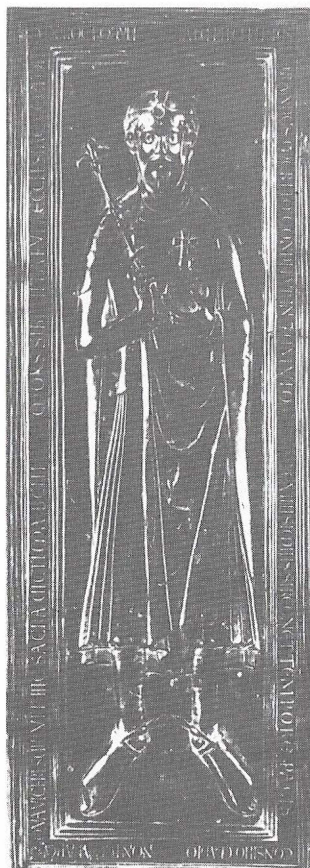
24. IV. Henrik visszahozza Salamont Magyarországra. Képes Krónika

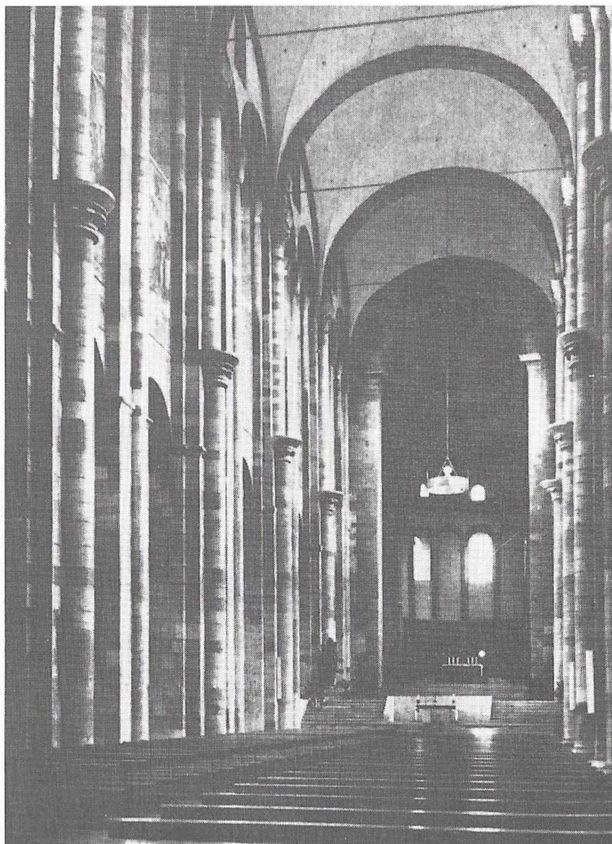
25. IV. Henrik Matild grófnő és Clunyi Hugo előtt.
Vita Mathildis comtessae . . .

26. Mainz, a császári dóm belseje, XI–XII. század

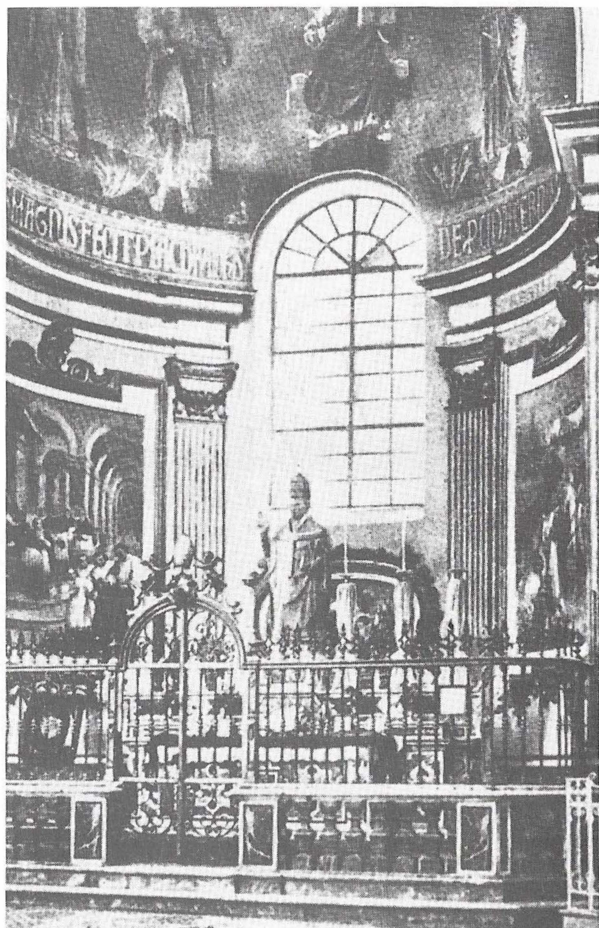
27. Sváb Rudolf síremléke, Merseburg, Dóm, 1080 körül

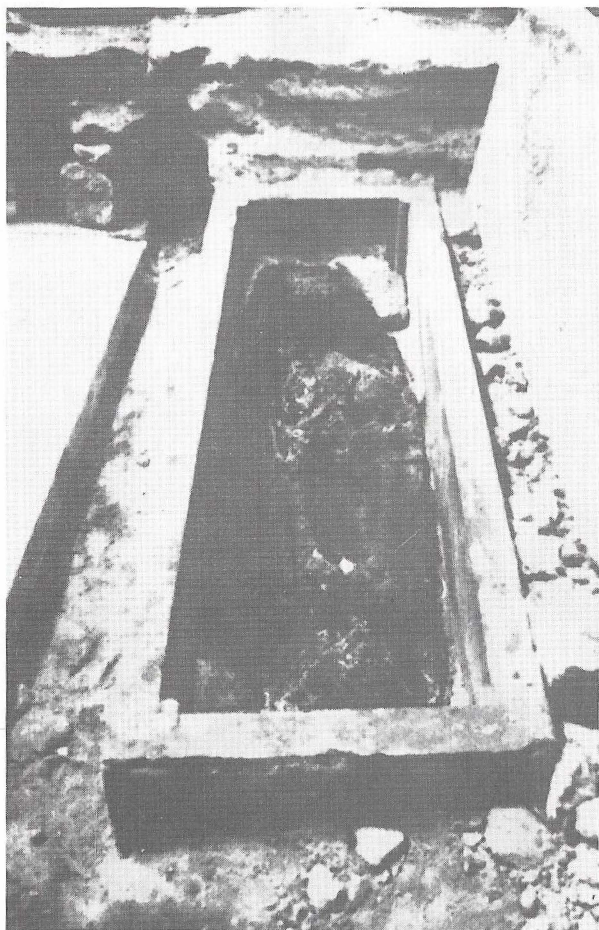
28. Speyer, Dóm, a főhajó belseje kelet felé.
IV. Henrik-féle építkezések, 1082–1104

29. VII. Gergely életjelenetei: kiűzetése Rómából,
élete a száműzetésben és halála.
Otto Freising krónikája, XII. század második fele

30. VII. Gergely sírja a salernói dómban

31. IV. Henrik sírja a speyeri dóm kriptájában

32. Kereszt és korona IV. Henrik sírjából, Speyer

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója
Felelős szerkesztő: Gellériné Lázár Márta
Műszaki szerkesztő: Érdi Júlia
A kötésterv Hodosi Mária munkája
HU ISSN 0139-3073
Terjedelem: 18,62 (A/5) ív +32 oldal melléklet
AK 2168 k 8487
HU ISSN 0139-3073
Akadémiai Kiadó és Nyomda
Felelős vezető: Hazai György